

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Masclisme i cultura jurídica

Una etnografia del procés judicial de la violència de gènere

Caterina Canyelles i Gamundí

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

MASCLISME I CULTURA JURÍDICA
Una etnografia del procés judicial
de la violència de gènere

Caterina Canyelles i Gamundi

TESI DOCTORAL

Dirigida per:

Dr. Ignasi Terradas Saborit i Dra. Mari Luz Esteban Galarza

Programa de Doctorat Societat i Cultura

Departament d'Antropologia Social

Facultat de Geografia i Història

Barcelona. Desembre 2018

TESI DOCTORAL

Masclisme i cultura jurídica

Una etnografia del procés judicial de la violència de gènere

Caterina Canyelles i Gamundí

Dirigida per:

Dr. Ignasi Terradas Saborit i
Dra. Mari Luz Esteban Galarza

Programa de Doctorat: Societat i Cultura
Departament d'Antropologia Social
Facultat de Geografia i Història

Barcelona. Desembre 2018

A mon pare, per donar-me ales i arrelar-me a la terra, al mateix temps.

In memoriam

A ma mare, per fer un *ca nostra* de qualsevol lloc, sols que hi sigui.

El derecho no era neutral como imaginábamos.

Laura Nader

Dis-moi comment tu penses le monde, je te dirai comment tu penses le droit.

Michel Alliot

ÍNDEX

AGRAÏMENTS	6
RESUM	10
PREFACI	12
PART I . INTRODUCCIÓ	16
1. QÜESTIONS INTRODUCTÒRIES	18
1.1 INTRODUCCIÓ A LA TEMÀTICA	18
ANTECEDENTS I SITUACIÓ DE PARTIDA	20
1.2 LÍNIES DE TREBALL: OBJECTIUS I HIPÒTESI DE RECERCA	22
PRINCIPALS OBJECTIUS	22
HIPÒTESI DE RECERCA	23
1.3 QÜESTIONS METODOLÒGIQUES	23
POBLACIÓ OBJECTE D'ESTUDI I ÀMBIT DE LA INVESTIGACIÓ	25
FASES DEL DESENVOLUPAMENT DE LA INVESTIGACIÓ	27
TREBALL DE CAMP	27
EL MÈTODE D'ESTUDI DE CASOS DE L'ANTROPOLOGIA JURÍDICA	28
OBSERVACIÓ PARTICIPANT	29
ENTREVISTES FORMALS I INFORMALS	31
REGISTRE DE LA INFORMACIÓ	32
DOCUMENTACIÓ I ARXIVS JUDICIALS	33
RECERQUES QUANTITATIVES	33
JORNADES, CURSOS, TALLERS I CONGRESSOS	34
FINANÇAMENT	38
1.4 ESTRUCTURA DE LA TESI	39
2. LA CULTURA DE LES QÜESTIONS LEGALS	42
2.1 CULTURA I ANÀLISI ANTROPOLÒGICA	42
LA FRONTERA ENTRE EL DRET I L'ANTROPOLOGIA	43
2.2 DRET: UNIVERS DE NORMES I SANCIONS	44
EL DRET COM A VARIABLE CULTURAL	45
2.3 ETNOGRAFIANT LA QUOTIDIANITAT JUDICIAL	46
ESTUDIAR ELS DE DALT	46
ENTRE DOS MONS. EL DIÀLEG ENTRE LA LÒGICA JURÍDICA I LA IDIOSINCRÀSIA ANTROPOLÒGICA	48
PART II. DRET, ANTROPOLOGIA I GÈNERE	54
3. GENEALOGIA JURÍDICA I CONCEPTUAL DE LA VIOLÈNCIA CONTRA LES DONES EN EL MARC DE LA PARELLA	56
3.1 EL GÈNERE COM A FORMA D'ORDENAMENT DE LA PRÀCTICA SOCIAL	56
3.2 COMPLEXITAT CONCEPTUAL	59
EL TRIANGLE DE LA VIOLÈNCIA	60
MULTIDIMENSIONALITAT DE LA VIOLÈNCIA: EXPRESSIONS I ÀMBITS	62
L'ÀMBIT DE LA PARELLA COM A LLOC DE MAJOR VULNERABILITAT	64
3.3 EVOLUCIÓ JURÍDICA I CONCEPTUAL DE LA VIOLÈNCIA A LA PARELLA	64
CONCEPTUALITZACIÓ A LA LEGISLACIÓ INTERNACIONAL: VIOLÈNCIA CONTRA LES DONES	66

CONCEPTES INCLOSOS A LA LEGISLACIÓ ESPANYOLA 1989-2004: VIOLÈNCIA DOMÈSTICA	68
CONCEPTE LEGAL ACTUAL A PARTIR DE LA LLEI ORGÀNICA 1/2004: VIOLÈNCIA DE GÈNERE	71
ACTUALITZACIÓ DEL CODI PENAL I AGREUJANT DE GÈNERE	74
L'ESTATUT DE LA VÍCTIMA DEL DELICTE	75
LLEIS AUTONÒMIQUES DE CATALUNYA I LES ILLES BALEARS	75
LIMITACIONS DEL CONCEPTE DE VIOLÈNCIA MASCLISTA	80
3.4 LLEI VIGENT: CARACTERÍSTIQUES I CRÍTIQUES	81
ESPECIFICITATS DE LA LO 1/2004	82
MESURES PENALS	84
TUTELA JUDICIAL	87
3.5 CRÍTIQUES A LA LEGISLACIÓ I A LA SEVA IMPLANTACIÓ	87
POPULISME PUNITIU	89
EXCESSIVA JUDICIALITZACIÓ	91
VICTIMITZACIÓ	93
CENTRALITAT DE LA DENÚNCIA	94
4. LES CONCEPCIONS JURÍDIQUES DE RESPONSABILITAT I VÍCTIMA	96
4.1 SUBJECTE DE DRET I ROL DE VÍCTIMA AL NOSTRE ORDENAMENT JURÍDIC	97
LÍMITS DE LA RESPONSABILITAT	97
4.2 INFANTILITZACIÓ, VULNERABILITZACIÓ I MANCA D'AGÈNCIA	99
PATERNALISME IMPLÍCIT DEL SISTEMA JUDICIAL	100
4.3 UNA LECTURA ANTROPOLÒGICA DE L'ORDENAMENT JURÍDIC	110
TENDÈNCIES JURÍDIQUES UNIVERSALS. JUSTÍCIA VINDICATÒRIA VS. CIVIL-PENAL.	111
L'UNIVERS VINDICATORI DE LES PERSONES	112
EL DRET POSITIU DELS ESTATS	114
SUBJECTE DE DRET: COL·LECTIU VERSUS INDIVIDU	115
UNA QÜESTIÓ DE RESPONSABILITAT SOCIAL	116
L'ASSASSÍ QUE SEMPRE SALUDAVA	119
4.4 VÍCTIMA VS. PERSONA OFESA	120
DRET PENAL, SEGURETAT I UNA SOCIETAT DE VÍCTIMES	122
4.5 EL POTENCIAL SIMBÒLIC DEL DRET PENAL I LA SEVA FUNCIÓ PEDAGÒGICA	124
<i>"LA GENT NO S'EDUCA A BASE DE DRET PENAL"</i>	126
PART III. ETNOGRAFIA ALS JUTJATS	130
5. L'ESCENARI ETNOGRÀFIC: DRAMATÚRGIA JUDICIAL I DISCURS LEGAL	132
5.1 ESCENARI ETNOGRÀFIC: ELS JUTJATS DE VIOLÈNCIA DE GÈNERE	132
LA RACIONALITAT JURÍDICA I EL FENOMEN BUROCRÀTIC	134
ESCENARI JUDICIAL: ON COBREN VIDA LES LLEIS	135
L'ESCENARI JUDICIAL COM A <i>"CAIXA NEGRA TRANSPARENT"</i>	136
5.2 POSADA EN ESCENA: DRAMATÚRGIA JUDICIAL	137
JERARQUIES I PODER SOCIAL	140
L'ÚS DE LA PARAULA: EL QUE S'EXPLICA I COM S'EXPLICA	142
L'ARGOT LEGAL	144
5.3 EL DELICTE DE VIOLÈNCIA DE GÈNERE: REALITAT CRIMINOLÒGICA COMPLEXA	146
DESVALORITZACIÓ DEL DELICTE	147
DIFICULTAT PROBATÒRIA	150
DECLARACIÓ DE LA VÍCTIMA COM A ÚNICA PROVA	150
LA VÍCTIMA IRRACIONAL	153
CANVIS DE RUMB PROCESSAL: DISPENSA DE DECLARAR, RENÚNCIES I <i>"RAPAPOLVOS"</i>	155
RETARD A DENUNCIAR	159

SOBRESÈIMENTS I ABSOLUCIONS PER FALTA DE PROVES	160
6. LA CATEGORIA DE VÍCTIMA A L'IMAGINARI SOCIAL I JUDICIAL	164
6.1 COM LA INSTITUCIÓ CONSTRUEIX LA VÍCTIMA	165
L'ENTRAMAT JUDICIAL COM A DISPOSITIU	167
6.2 LA VÍCTIMA REAL. CONSTRUCCIÓ DE LA VÍCTIMA LLIGADA A L'ESTEREOTIP	170
L'IDEAL DE VÍCTIMA. NEGAR L'HETEROGENEÏTAT	173
LA VÍCTIMA IMAGINADA, LA VÍCTIMA PERFECTA	174
LA VÍCTIMA DETENGUDA EN EL TEMPS	175
LA VÍCTIMA PARLADA, LA VÍCTIMA EXPROPIADA	176
LA PÈRDUA DE L'EXPERIÈNCIA	180
6.3 LA VÍCTIMA IMPOSTORA. LA REACCIÓ DAVANT EL DESORDRE	181
PARADIGMA VÍCTIMA INNOCENT-DEPREDADOR VIOLENT	182
ITINERARI INSTITUCIONAL-IDEAL DE LA VÍCTIMA	185
INCOMPRESIÓ DAVANT LA TRANSGRESSIÓ	191
DRET AL MAL	192
LA RESPOSTA A LA TRANSGRESSIÓ	193
L'ETERNA SOSPITA: NO HI HA ACTITUD CORRECTA	194
7. L'IMAGINARI MASCLISTA A LA CULTURA JURÍDICA	198
7.1 CULTURA I ESTEREOTIPS	200
CORRECTESA POLÍTICA EN EL DISCURS	204
EL DISCURS OCULT ENTRA EN ESCENA	206
L'OBLIT DE LA COMPLEXITAT ÉS UN ACTE POLÍTIC	209
7.2 PREJUDICIS SOBRE LA VIOLÈNCIA MASCLISTA I LES SEVES VÍCTIMES	212
EL MIRATGE DE LA IGUALTAT	213
"LAS CULTURAS MACHISTAS SON 'LAS OTRAS'", "LOS VIOLENTOS SON 'LOS OTROS'"	214
QUINS CASOS ARRIBEN ALS JUTJATS?	215
LA POR: ELEMENT SUBJECTIU	224
L'ESTIGMA DE "PUTA"	227
8. CONSEQÜÈNCIES JURÍDIQUES DE LA PRESÈNCIA D'IDEES MASCLISTES EN LA JUDICIALITZACIÓ DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE	230
8.1 LES DONES SOTA SOSPITA	233
8.2 INAPLICABILITAT DE LA NORMA	238
BIAIXOS EN LA INTERPRETACIÓ	239
8.3 REVICTIMITZACIÓ I VIOLÈNCIA INSTITUCIONAL	241
VIOLÈNCIA INSTITUCIONAL, UNA EXPRESSIÓ MÉS DE VIOLÈNCIA MASCLISTA	243
8.4 ACCÉS A LA JUSTÍCIA: ACCÉS DE IURE PERÒ TAMBÉ DE FACTO	246
UNA QÜESTIÓ DE DRETS HUMANS	247
ACCÉS A LA JUSTÍCIA SEGONS DANIELA HEIM	249
EL DRET VISCUT: QUAN LA LLEI COBRA VIDA	249
8.5 "LO QUE LA LEY PRESCRIBE" I "LO QUE REALMENTE SUCEDE"	251
DRET A LA INFORMACIÓ	252
ASSISTÈNCIA LLETRADA: DÉFICITS EN LA DISPONIBILITAT I LA QUALITAT	256
GARANTIES PROCESSALS: EL DEURE DE LA DILIGÈNCIA DEGUDA	257
8.6 CONÈIXER LA REALTAT DE LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE	265
CONFLICTE ENTRE LA NORMA I ELS VALORS DE QUI L'APLICA	267
QÜESTIÓ DE SENSIBILITAT O DE CAPACITAT?	269
8.7 DESIGUALTAT MÉS ENLLÀ DEL GÈNERE	273

9. RECAPITULACIÓ I REFLEXIONS FINALS	276
<i>"TOT L'IMAGINARI COL·LECTIU VIU TAMBÉ DINS DELS JUTJATS"</i>	278
L'ESTEREOTIP DE VÍCTIMA AUTÈNTICA	280
L'IMPACTE JURÍDIC	282
10. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	286
ANNEX	310
TAULA D'ENTREVISTES	312

Agraïments

Si mire tan amunt
és perquè encara recorde
amb quina força m'empenyies
per tocar el cel amb el gronxador.

Àngels Gregori, *Quan els grans arbres cauen*.

La tesi és un procés intel·lectual i acadèmic, però no només. Com qualsevol altre projecte a la vida, també és un procés vital travessat i que travessa moltes altres parts d'una mateixa. És difícil afrontar l'enorme esforç intel·lectual, emocional, personal i també material que una recerca doctoral implica, sense l'acompanyament més enllà de la part acadèmica. Per mor d'això, consider que són tan imprescindibles aquelles persones que al llarg d'aquest procés t'alimenten d'idees com aquelles que t'ajuden a desconnectar de la tesi. Són fonamentals les que esdevenen mestres i també aquelles que cuiden, les que escolten, les que queden a la rereguarda, però pendents; i també les absents. Això fa que sigui molt difícil qualsevol intent d'agraïment que pretengui ser complet, però vet aquí una temptativa.

Tenir la sort que em dirigesquin la tesi dos grans referents intel·lectuals en el tema em fa sentir molt afortunada. Al mestre Ignasi Terradas Saborit, aquesta tesi i jo li devem molt més que el que es podria dir en unes línies. Ha estat el meu guia en aquest viatge intel·lectual des de fa 9 anys, ja llavors com a director de la tesina del màster. A ell li agraeix el mestratge, les atentes lectures, les valuoses reflexions, la dedicació absoluta i la infinita disponibilitat. Però, per damunt de tot, l'acompanyament humà i la confiança al llarg de tots aquests anys de càlida i atenta tutorització.

Agradezco muy sinceramente a la codirectora de esta tesis, Mari Luz Esteban Galarza, que aceptara la propuesta de sumarse al carro de este proyecto para enriquecerlo con sus acertadas críticas e inestimables comentarios. Gracias por la predisposición, por la rigurosidad y los matices que me han enseñado tanto.

La immersió en el món judicial no hauria estat possible sense l'acompanyament de les persones que fan feina als jutjats, on he passat tantes hores dels darrers anys. A totes elles, gràcies per fer-me sentir com a casa. Vull destacar l'atenció i el mestratge del magistrat Carlos Izquierdo Téllez. Els enriquidors debats, les lectures compartides, les constants bromes i rialles, la quotidianitat, les respostes precises als meus dubtes i les curoses revisions són aportacions incommensurables que fan que aquesta tesi sigui la que és. Ha estat, sense

lloc a dubte, la peça clau d'aquesta recerca que li ha aportat tanta humanitat com profunditat. No li puc estar més agraïda.

A Gabriela Peña, letrada de la Administración de justicia, que me acogié en su juzgado durante tantos veranos. Gracias por estar ahí todos estos años, por tu entusiasmo, tu cariño y los interesantes debates que tanto han aportado a esta tesis.

L'acollida, el caliu i l'acompanyament durant tots aquests anys de l'equip de l'Oficina d'Atenció a Víctimes del Delicte dels jutjats de Palma han estat fonamentals. Na Victòria, na Carme i na Miki han estat un punt de referència i la necessària mirada crítica des de dins.

Fer treball de camp amb una advocada antropòloga ha estat tota una aventura. Amb na Pilar he pogut conèixer la feina d'advocada des del punt de vista d'una antropòloga, el que ha aportat riquesa a l'anàlisi i molts de moments surrealistes.

Amb les companyes d'Irídia he conegut la lluita pels drets humans des d'una altra perspectiva, amb els peus en terra i amb dinamisme. L'*equipasso* d'advocades, psicòlogues, sociòlogues i politòlogues que formen l'entitat han transformat sense cap dubte la meva manera de veure el món.

Son tantes les persones que em sostenen amb una immensa tendresa que no cap en aquestes planes el meu agraïment. Realment no tenc paraules per expressar el que representa per jo el vostre suport d'aquest darrer any. Vanessa, Cati Bel, Joan I., Feliu, Xisca, Magdalena, Susana, Marga, Arena, Sebastià, Bel i Marina, gràcies per agafar-me la mà i no deixar-me caure. Em sent molt afortunada de tenir-vos a la meva vida.

La fortalesa i el coratge de na Xisca *Cuera* em són guia i referent. Has estat clau per mi durant aquests anys, però especialment aquests darrers mesos. Amb tu he après una de les lliçons de vida més importants. Gràcies per mostrar-me el camí.

A la tropa d'antropologia, n'Eduarne, en Josan, na Mireia, en Martin, na Joana, na Lauri, en Jordi, na Iolanda i na Noe, amb qui fa dotze anys que compartesc aquesta passió per esfilegassar la realitat com si fossin els tels d'una ceba. A totes vosaltres, gràcies per les birres carregades de conversa, pels dies que duraran anys i per l'amistat. Molt especialment agraesc la cura quotidiana de na Mireia, en Josan i na Iolanda. Gràcies per ser-hi, m'encanta el que teixim plegades.

A les nines de La Torna: Ana, Gerard, Pili, Montse, Ari, Ainhoa, Maria, Fàtima, Sara, Neus, sou talment de "pinyol vermell". Gràcies, dones biòniques, per fer barri i per la quotidianitat dels nostres dimecres. Molt especialment, a na Maria, per posar cos a la paraula compromís i ensenyar-ho dia a dia amb l'exemple incansable. I a la gallega, que del no res em regala una portada.

També vull fer arribar un sincer agraïment a na Lucy, n'Enric, n'Àngels, na Mau, en Xavier i n'Aina per fer-me plorar de riure i per tants de moments compartits. A na Maria i na Marta, del nostre particular club de tennis, que m'han ajudat a desconnectar a base de raquetades. A en Joan I., per la curiosa i nostrada revisió lingüística, entre tantes altres coses. A na Cati Bel, per dissenyar-me una portada amb tant d'amor. A en Marco, que ha estat molt a propet en tot aquest viatge des de ben al principi. A na Belén per la convivència i les converses infinites. A

na Neus, per comptar amb *jo* i pel que ens espera. A na Dolors, perquè veure't és una festa. I a n'Eugeni, tan a prop i de fa tant. A les que sou tan a lluny i tan a prop a la vegada: na Mary i na Núria del País Valencià; na Maider i na Lidia d'Euskal Herria; na Gema de Madrid i na Pame de Lima. A l'equip humà de l'escola Els Arcs, que m'han ensenyat més que no es pensen durant tots aquests anys. A la *famiglia*. Especialment a la tia Margalida i a la tia Salvadora per ser-hi en els moments més durs. A la meva homònima, cosina i amiga, per donar-me la mà quan ho necessit. A la meva cunyada, na Belén, per cuidar tant i tan bé del que més estim. A la vulnerabilitat, que és d'on partesc i on retorn cada punt. Perquè és només d'allà des d'on entenc la fortalesa. I a les ventades que, sense avisar, obrin noves portes en el moment en què es tanca aquesta.

Arribant al final, s'acaba sempre pel principi. El nucli dur, el moment zero, el meu origen: ma mare, mon pare i la meva germana. Com va dir Guillem d'Efak per explicar la idea que la pàtria és la infància: *"Hem de tenir en compte que el món és rodó i si tu te'n vas d'un lloc, parteixis cap allà on parteixis, si no t'atures i vas dret (i jo vull interpretar anar dret com ser fidel a un mateix) sempre tornaràs al punt de partida. I, si no ho creis, feis la prova amb una taronja"*.

Ma mare ho és tot: caliu, suport, cura, àncora, carícia, cau, consell, escolta, pau. Amb una paraula: *ca nostra*. Aquesta tesi, com tota la resta, no hauria estat possible sense ella.

Na Martina, germana i còmplice d'arrels. Tan iguals i tan diferents. Admir la teva valentia i fortalesa, la teva intel·ligència i la persistència que et duran allà on vulguis anar. Gràcies per complementar-me i per anar sempre dues passes per davant en allò més necessari.

Posar l'esperat punt i final a aquest recorregut és un moment agre dolç, perquè no el puc compartir amb la persona a qui més li dec haver arribat fins aquí. Mon pare, el meu principal referent vital i polític. El meu aliat a la vida. Home de fets i poques paraules, de qui he après el significat de compromís, d'honestedat, d'humilitat, de prudència i de constància amb el seu exemple. Segurament sense témer-se'n, m'ha ensenyat a ser crítica, a pensar i a lluitar. No he conegut mai persona més generosa.

Una de les coses més importants en el viatge que suposa una tesi és la confiança en una mateixa i en la feina que fa. M'atreviria a dir que és l'aspecte més important, més que no cap altre. Jo li dec a mon pare la confiança que m'ha permès arribar fins aquí. No només per creure en mi en els moments en què jo mateixa hi deixava de creure, sinó per haver estat el primer en fer-ho, quan jo era un infant i ni tan sols sabia què volia dir. Per haver depositat tots els seus esforços, i creis-me que han estat molts, perquè pugui ser qui vull ser. El seu orgull era la meva més gran recompensa.

Sóc qui sóc per mor de tu. Mai millor dit: per l'amor de tu. Aquest amor que, trenat a la nostra vida, em segueix guiant.

Són mon pare i ma mare, els meus primers mestres, qui m'ho han ensenyat tot. A ells els dedic aquesta tesi per la senzilla raó que és a ells a qui els la dec.

Resum

Amb ànim de contribuir al respecte i a la defensa del dret de les dones a viure una vida sense violències ni revictimitzacions, l'objectiu principal de la recerca ha consistit en analitzar l'abast de la influència de la cultura masclista en els procediments judicials així com en el reflex mediàtic i social que es fa de la justícia en el camp de la violència de gènere. La metodologia emprada en aquesta recerca ha estat l'etnografia en l'àmbit judicial, a partir de l'observació a jutjats i d'entrevistes a operadors jurídics que treballen amb la Llei Orgànica 1/2004 de 28 de desembre de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere. Els resultats demostren que el dret de les víctimes a l'accés a la justícia es veu vulnerat si no es deixen enrere les idees preconcebudes de com han de ser i actuar homes i dones, també, durant un procés judicial. S'ha observat que té lloc la perpetuació d'estereotips de gènere i de prejudicis que romanen instal·lats en l'imaginari del delictes de violència de gènere (la idea de les "denúncies falses" en relació als sobreseïments provisionals i les absolucions per falta de proves, la sospita que existeixi un ànim espuri al darrera la interposició de denúncies, la culpabilització de la víctima, entre d'altres), fet que té conseqüències en la protecció de la persona ofesa, en la seva credibilitat, en la concessió d'ordres d'allunyament, en les sentències i en el tracte directe amb totes les parts del procés judicial. La principal proposta és que el conjunt de professionals que treballen amb la Llei rebin una formació especialitzada més enllà de qüestions legals, abordant, també, la comprensió del fenomen de violència de gènere i les seves particularitats, mostrant, al mateix temps, la seva complexitat.

Descriptors: violència de gènere, masclisme, victimització secundària, atenció judicial.

Resumen

Con ánimo de contribuir al respeto y a la defensa del derecho de las mujeres a vivir una vida sin violencias ni revictimizaciones, el objetivo principal de esta investigación ha consistido en analizar el alcance de la influencia de la cultura machista en los procedimientos judiciales, así como en el reflejo mediático y social que se hace de la justicia en el campo de la violencia de género. La metodología utilizada en esta investigación ha sido la etnografía en el ámbito judicial, a partir de la observación en juzgados y de entrevistas a operadores jurídicos que trabajan con la Ley Orgánica 1/2004 de 28 de diciembre de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género. Los resultados demuestran que el derecho de las víctimas al acceso a la justicia se ve vulnerado si no se dejan atrás las ideas preconcebidas de cómo tienen que ser i actuar hombres y mujeres, también, durante un proceso judicial. Se ha observado que tiene lugar la perpetuación de estereotipos de género y de prejuicios que permanecen instalados en el imaginario del delito de violencia de género (la idea de las

"denuncias falsas" en relación a los sobreseimientos provisionales y a las absoluciones por falta de pruebas, la sospecha que exista un ánimo espurio detrás de la interposición de denuncias, la culpabilización de la víctima, entre otros), hecho que tiene consecuencias en la protección de la persona ofendida, en su credibilidad, en la concesión de órdenes de alejamiento, en las sentencias y en el trato directo con todas las partes del proceso judicial. La principal propuesta es que el conjunto de profesionales que trabajan con la Ley reciba una formación especializada más allá de cuestiones legales, abordando, también, la comprensión del fenómeno de violencia de género y sus particularidades, mostrando, a su vez, su complejidad.

Abstract

This research aims to contribute to the defense of women's right to live a life free of violence and revictimization through the analysis of the scope of sexist culture and its influence in judicial proceedings and the mediatic and social reflection of justice in the field of gender based violence. The methodology used in this research has been ethnography in the judicial context, through observation in courts and the interviews to legal operators who work with the Organic Law 1/2004 from the 28th of December Integral Protection Measures Against Gender based Violence. Results show that the right of the victims to access to justice is violated if preconceptions on how men and women have to be and act -also during a legal procedure- are not left behind. It has been observed that a perpetuation of gender stereotypes and inducted prejudices of the crime imaginary of gender based violence occur. These include the idea of "false accusations" in relation to provisional dismissals and acquittals due to lack of evidence, the suspicion of a spurious mood behind the interposition of denouncements and the incrimination of the victim among others. These stereotypes have consequences in the protection of the offended person, in its credibility, in the granting of restraining orders, in judgments and in direct dealings with all parties to the judicial process. The main proposal is that legal professionals receive specialized training in which, beyond legal issues, the phenomenon of gender based violence, its particularities and complexity are addressed.

Prefaci

La tria d'un tema de recerca poques vegades és casual, tot i que en molts de casos no són evidents les raons que hi ha darrere les preferències per una qüestió. No obstant això, mirant-ho en retrospectiva, puc veure les tendències i interessos d'estudi que marquen la meua trajectòria de recerca.

D'ençà que vaig començar a estudiar la Llicenciatura en Antropologia Social i Cultural, l'any 2006, l'àmbit d'estudi que més m'ha seduït ha estat l'antropologia del gènere i feminista. Per mor d'això, la major part d'acostaments etnogràfics que he realitzat han estat amb l'ànim d'entendre les discriminacions que tenen lloc en diferents àmbits i grups socials a partir d'una perspectiva feminista¹.

La pregunta de *com acab estudiant els processos judicials a l'entorn del delictes de violència de gènere* es respon amb una curiosa història que comença geogràficament i temàticament allunyada dels jutjats i dels delictes de violència masculista. Era l'any 2012, feia un any que estava matriculada al doctorat i el tema de recerca en aquells moments era la continuació del que havia estat la tesina del Màster en Antropologia i Etnografia (Canyelles, 2010). Vaig prosseguir l'etnografia iniciada per abordar les experiències de les persones que s'havien aixecat en armes als anys 80 i que integraven l'autodenominat *Partido Comunista del Perú*, conegut popularment com *Sendero Luminoso*, i el *Movimiento Revolucionario Túpac Amaru* (MRTA), i que en aquells moments romanien privades de llibertat de feia prop de vint anys. Un dels aspectes més destacats en la composició social d'aquests grups armats va ser la significativa participació de dones a les seves files i en tots els rangs, fet que fou interpretat com una transgressió de l'ordre de gènere hegemònic i de l'arquetip de dona pacífica. Com a conseqüència d'això, la nombrosa participació de dones al conflicte armat peruà tengué una resposta mediàtica de perplexitat i incomprensió i el conseqüent escarni a partir d'una violència discursiva que va configurar una imatge estigmatitzada i denigrada de les dones *guerrilleres*. Partint d'aquest escenari, la recerca pretenia fer una aproximació en clau de gènere a les experiències vitals d'aquestes dones i les seves determinacions, motivacions, pors i expectatives al llarg de la guerra i la posterior situació de privació de llibertat. Concretament, en aquesta segona part de la recerca —que va quedar inconclusa—, es pretenia investigar en les experiències i els posicionaments a l'entorn de les maternitats i paternitats durant la clandestinitat de la guerra i des del tancament.

Després d'una estada doctoral a la Universidad Ruiz de Montoya del Perú, finançada per l'Agència Espanyola de Cooperació Internacional per al Desenvolupament (AECID), i d'uns quants intents fallits per obtenir finançament per seguir l'etnografia a les presons peruanes,

¹ Entenent que la perspectiva interseccional és intrínseca a la mirada feminista.

va sorgir la idea, amb n'Ignasi Terradas, de fer un gir temàtic per tal de cercar finançament: apostar per estudiar la cultura judicial a l'entorn de la violència de gènere. D'aquesta manera podria continuar treballant en la perspectiva feminista immergint-me, aquesta vegada, a l'escenari judicial. La recerca a l'àmbit penitenciari s'exhauria no per falta d'interès en el tema sinó, sobretot, per falta dels recursos econòmics que hi poguessin donar continuïtat. Ara bé, més enllà de l'aspecte econòmic, la nova porta s'obria en un moment personal en què el tema del treball de camp al Perú m'era llunyà en molts de sentits, i l'opció de fer recerca a *ca nostra* sumava al projecte vital que llavors encetava: em facilitava la vida i em permetia retornar a prop dels meus, aspectes no gens irrellevants que també varen decantar la decisió.

Deixar enrere l'etnografia encetada va ser una decisió difícil, que es va presentar com l'opció més sensata en saber que havíem aconseguit finançament estatal² per invertir la nova recerca. El bot temàtic, entre les presons peruanes i els jutjats espanyols, era aparentment immens. No obstant això, després dels sis anys de recerca a l'àmbit judicial s'ha fet evident que l'eix que vertebrava ambdues recerques és el mateix. Com en tantes situacions i àmbits de la societat, el fet de transgredir els rols de gènere, el que na Mária Millan anomena *de-generació*³, pot comportar confusió, incomoditat, enuig, sensació de fracàs, escarni, càstigs, menyspreu, escarment o estigma. Aquestes respostes de reacció i càstig tenen lloc en la funció de mantenir l'ordre establert. És precisament aquest el fonament en què coincideixen ambdues recerques, ja no tan a les antípodes. Per una banda, les dones que s'aixecaren en armes, envaint d'aquesta manera un espai simbòlicament reservat als homes, varen topar amb una resposta social i mediàtica que les va estereotipar, denigrar i deshumanitzar. Arran de la incomprensió davant la *de-generació*, aquestes experiències engendraren un desordre i temor que no podia quedar impune i que es va condemnar simbòlicament i materialment. Per altra banda, els mecanismes de defensa de l'ordre de gènere que es varen observar com a resposta a l'aixecament en armes de les combatents s'han observat de manera semblant en relació a l'experiència de les dones que viuen una situació de violència a la parella. Des dels inicis d'aquesta recerca, s'ha pogut observar que a la cultura judicial existeix l'imaginari de com s'han de comportar les dones que passen per un procés judicial com a víctimes. La categoria "víctima" a l'àmbit judicial és construïda, també, sobre els fonaments del sistema de gènere i es topa amb unes respostes que són un càstig –ja que limiten el dret d'accés a la justícia i generen impunitat– davant les conductes que representen una desviació bé de l'itinerari judicial previst o bé del rol de gènere assignat. És en aquest punt on curiosament convergeixen les dues temàtiques.

Allò que no m'hauria pogut imaginar mai en el moment en què encara m'estava plantejant fer el viratge temàtic és que la reproducció d'estereotips masculistes per part del personal judicial arribaria a estar a l'ordre del dia de l'agenda feminista com hi ha arribat a estar al llarg,

² Al desembre de l'any 2012, es resol favorablement la sol·licitud a la convocatòria de *Subvenciones para la realización de investigaciones relacionadas con los Estudios de las Mujeres y del Género* del Instituto de la Mujer (Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad). Convocatòria 2012. Cofinançat per el Fondo Social Europeo - Programa Lucha contra la discriminación 2007-2013. Investigador principal: Ignasi Terradas Saborit. Any de finalització: 2016. Expedient 170/2012.

³ Mária Millán es refereix a ser una *de-generada* al fet de viure fora de les regles del joc del gènere: "*A ser de-generadas, o sea, a vivir fuera del género*" (Millán, 2006).

precisament, dels anys que he duit a terme aquest treball de camp. A principis de l'any 2013, quan tot just es donava el sus a aquesta recerca, la influència del masclisme a la cultura judicial no estava, ni prop fer-hi, en el punt de mira mediàtic i social com hi està en aquests moments. Aquell any començava amb les controvertides declaracions del diputat d'UPyD, Toni Cantó, sobre el supòsit que la majoria de denúncies per violència de gènere són falses⁴, afirmació que va tenir una clara resposta social, tant a les xarxes i als mitjans de comunicació com per part de moviments socials i partits polítics. Els anys que varen seguir a aquest episodi, l'interès mediàtic i social entorn dels factors que intervenen en la judicialització dels diferents delictes de violència masclista, especialment les agressions sexuals i la violència a la parella, ha generat l'emergència de l'àmbit judicial com un tema prioritari del moviment feminista, precisament per la vulneració de drets que pot suposar. La sensibilitat social respecte les qüestions de gènere ha anat en augment, i això ha permès que diversos procediments judicials fossin posats en qüestió. Un cas destacable, pel precedent que representa assenyalant l'Estat com a responsable de la violència masclista, és el de n'Ángela González Carreño i la resolució del Comitè per a l'Eliminació de la discriminació contra la dona (CEDAW) de les Nacions Unides⁵ a l'agost de 2014. Per altra banda, aquell mateix mes es va judicialitzar una violació múltiple a una jove a la Fira de Màlaga que va tenir molta repercussió mediàtica i va generar molta indignació social, situació que va suposar que es començàs a posar damunt la taula la revictimització que pot representar denunciar violència masclista. A aquest cas l'han seguit tota una sèrie de casos de diferents expressions de violència masclista que han posat el focus en l'actuació judicial i en el fet que aquesta actuació pugui suposar un límit en l'accés als drets de les dones. És interessant assenyalant l'impacte mediàtic del cas de na Juana Rivas⁶ l'estiu de 2017 o el cas de la violació múltiple als *Sanfermines*⁷ (cas conegut com el de *La Manada*). Més recentment, s'han polemitzat actuacions judicials com el cas de les declaracions de l'advocada de Cork⁸ que enfocava l'estratègia de defensa d'un acusat de violació posant en qüestió la vestimenta de la víctima,

⁴ Per a més informació sobre les declaracions del diputat, vegeu els següents articles periodístics: https://www.eldiario.es/sociedad/datos-demuestran-Toni-Canto_0_104990017.html
<https://www.elperiodico.com/es/politica/20130225/toni-canto-twitter-violencia-de-genero-maltrato-2326221>
<https://www.elmundo.es/elmundo/2013/02/25/espana/1361798337.html>

⁵ Per a més informació, vegeu:

<https://www.ohchr.org/SP/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23849&LangID=S>
<http://web.icam.es/bucket/Dict%C3%A1men%20CEDAW%20%C3%81ngela%20Gonz%C3%A1lez%20Carre%C3%B1o.pdf>

⁶ Per a més informació sobre el cas de na Juana Rivas, vegeu:

https://elpais.com/tag/caso_juana_rivas/a
https://www.eldiario.es/temas/juana_rivas/
<https://www.20minutos.es/minuteca/juana-rivas/>

⁷ Per a més informació, vegeu:

https://elpais.com/tag/caso_la_manada/a
https://elpais.com/sociedad/2018/12/05/actualidad/1543995494_456176.html

⁸ Vegeu:

<https://www.publico.es/sociedad/violencia-machista-irlanda-revuelve-argumento-machista-victima-juicio-violacion.html>
https://www.eldiario.es/theguardian/mujeres-Belfast-ondean-sentencia-violacion_0_836417107.html

o bé el vídeo d'una conversa entre el magistrat i la fiscal d'un jutjat de Madrid on es qüestiona la credibilitat d'una víctima de violència a la parella⁹.

Aquests i molts altres casos han anat apuntant durant els darrers anys el tarannà masculista que sobreviu al sistema penal, i posen de manifest la necessitat d'incorporar la perspectiva de gènere als procediments judicials. Això convergeix en un moment en què el moviment feminista és més fort i massiu que mai abans, tenint en compte l'aclaparant manifestació del 8M de 2018 o fenòmens de denúncia mediàtica com ara el #metoo nord-americà, estès a molts altres països o el #yositecreo, #noesno, #juanaestaenmicasa i #justiciaapatriarcal.

En dialèctica amb aquest panorama, com a reacció a un auge feminista sense precedents, estan renaixent forces i ideologies que volen posar en perill les conquestes obtingudes en matèria de drets humans de les dones. Emergeix l'extrema dreta tant a nivell europeu com a l'Estat espanyol, com recentment s'ha pogut veure a les eleccions andaluses, que equival al que Susan Faludi (1991) va anomenar *backlash* per descriure la situació nord-americana dels anys 80: amb l'avanç del feminisme, els canvis a la legislació i la conquesta de drets, arriba també la reacció.

Aquest és el context social i polític en què s'ha desenvolupat aquesta tesi, que l'ha motivada, l'ha sacsejada i l'ha acompanyada en l'ànim de contribuir a la construcció de mons més habitables i menys forjats a l'entorn d'eixos de dominació.

⁹ Vegeu: https://cadenaser.com/ser/2018/10/03/sociedad/1538581619_584708.html

Part I . Introducció

Qüestions introdutòries

1.1 Introducció a la temàtica

Les violències masclistes són el reflex de la situació de desigualtat de gènere que existeix a la nostra societat. És a dir, tenen un origen social i cultural i un caràcter estructural que les produeix i les legitima. Conseqüentment, es pot afirmar que les violències masclistes, en totes les seves expressions, representen una clara vulneració dels drets humans.

En les darreres dècades hi ha hagut un gran canvi en el tractament social, mediàtic i jurídic del conjunt de violències masclistes i, especialment, de la violència a la parella¹⁰. Aquests canvis han generat la visibilització d'aquest tipus de violències com a problema social i s'ha posat damunt la taula el seu origen cultural i estructural, especialment per part del moviment feminista. No obstant això, a l'hora de cercar solucions mitjançant legislació i polítiques públiques, no s'ha projectat el canvi radical que necessitaria la societat per tal d'eradicar aquesta xacra. Anar a l'arrel del problema implicaria una transformació de les bases de la societat tal com la coneixem avui en dia, el que no es reflecteix ni en la norma ni en la praxi jurídica.

La cultura masclista¹¹ roman molt arrelada i és present en tots els àmbits de la societat. Per tant, és raonable pensar que es pot manifestar també en el sistema de justícia perquè és un àmbit més de la nostra societat. La sensibilitat en torn a la cultura de gènere que tenen els operadors jurídics que fan feina en el procés institucional de les violències masclistes i, en concret, amb l'aplicació de la Llei Orgànica 1/2004 de 28 de desembre de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere¹² (a partir d'ara, la Llei 1/2004 o la Llei integral), té una gran influència en el procés judicial i en la possible revictimització que puguin patir les qui han estat víctimes del delictes. És per això que en aquesta recerca es vol aportar una mirada antropològica als processos judicials, per tal de veure de quina manera hi

¹⁰ S'explica l'evolució jurídica i conceptual del fenomen de violència a la parella al capítol 3.

¹¹ Per *cultura masclista* s'entenen aquelles idees que es comparteixen com a societat, que determinen una estructura social binària classificant el món en homes/dones i masculí/femení i estableixen unes valoritzacions i una jerarquia entre ells. S'explica de manera més àmplia com opera el masclisme a la nostra societat al tercer capítol.

¹² Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere. («BOE» 313, de 29-12-2004.)

és present la cultura masclista i quines conseqüències pot tenir per les persones que cerquen obtenir justícia.

En els darrers anys s'ha vist una creixent preocupació en sectors teòrics i activistes feministes entorn a la construcció de discursos antifeministes en l'àmbit judicial que sostenen unes representacions de les dones víctimes¹³ de violència masclista i sobre les denúncies de la violència que pateixen que no tenen correspondència amb la realitat (Heim, Casas i Bodelón, 2012). D'entre els mites més coneguts a la nostra societat, se'n destaca la irracionalitat i la maldat que s'atribueix a les dones que fan ús del sistema penal, la instrumentalització de la justícia expressada amb el popular mite de les denúncies falses (Heim, Casas i Bodelón, 2012:139).

Un dels problemes fonamentals que dificulten l'extinció de la violència masclista és que no es comprèn. És necessari desxifrar la cultura que legitima la violència masclista, fer intel·ligible la manera com funciona, i també que des del món acadèmic, activista i institucional es pensi i es repensi de manera crítica i autocrítica aquest fenomen, per tal de superar el dèficit de comprensió que se'n té. Rita Segato associa aquesta incomprensió i les seves conseqüències¹⁴ al repte de l'esfinx de Tebas, que resa "*Descíframe o te devoro*" (Segato, 2006:100). "*Contribuir a la creació d'intel·ligibilitat del fenomen de la violència de gènere i entreveure els interessos als quals serveix i el mandat de gènere que el regeix*"¹⁵ és una necessitat primordial per fer-hi front.

Na Celia Amorós subratlla la sistematicitat del domini masculí sobre el col·lectiu de les dones (2008:249) i s'hi pot afegir, també, la jerarquia entre els valors que són considerats masculins i els etiquetats com a femenins. És destacable el caràcter sistèmic que assenyalava Amorós com una característica bàsica de les idees masclistes que es reproduïen en tots els àmbits de la societat i que s'ha trobat al sistema judicial de manera equivalent a com operen en altres espais i situacions. En aquesta recerca s'ha tractat de reconstruir les recurrències susceptibles de ser identificades en el funcionament de mecanismes del constructe pràctic i teòric anomenat patriarcat (Amorós, 2008:249). S'ha posat atenció en allò que, de fet, s'ha identificat com a reiteracions d'una mateixa lògica reproduïda sistemàticament, de com s'entén la figura i el rol de la dona a la societat i, concretament, en un procés judicial. L'antropologia permet indagar sobre els valors i les creences que subjauen a l'acció social i, concretament, a l'acció judicial. Es pretén l'estudi "*de elementos que no son tangibles pero que operan, elementos que la ciencia social está dotada para hacer visibles, aspectos que, no*

¹³ D'acord amb Jenny Cubells i Andrea Calsamiglia (2013), s'entén que el terme *víctima* per referir-se a les dones, denunciants o no, que passen per un procés penal de violència de gènere i que es troben tant a la bibliografia com a la legislació i a la cultura judicial, té connotacions que fan difícil entendre-les com a subjectes i amb possibilitat d'agència (2013:208). Tot i que en aquest treball es fa una crítica a aquesta categoria tal i com s'utilitza judicial, social i mediàticament, s'ha optat per utilitzar-la perquè, com que és el concepte emprat i entès amb els interlocutors judicials, ha estat l'única manera de poder comunicar-s'hi de manera clara i concreta.

¹⁴ L'autora treballa concretament el fenomen de la violència contra les dones en el marc de Ciudad Juárez (Mèxic).

¹⁵ Seminari amb Rita Segato titulat "*Contra la violència de gènere*" en el marc de la Biennal de pensament Ciutat Oberta. Dilluns 15 d'octubre de 2018. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.

siendo patentes, están muy presentes en la sociedad” (Zurita, 2011:3). L'autora afirma que el fet que aquests aspectes no siguin patents genera resistències a representacions positivistes.

Antecedents i situació de partida

Existeixen molts treballs que esdevenen antecedents d'aquesta recerca, en tant que presenten un escenari de vulneració de drets humans que dona peu a indagar quina és la cultura que el sustenta. S'han tengut en compte diverses recerques recents sobre la violència de gènere en l'àmbit judicial espanyol i català que descriuen el procediment judicial, majoritàriament des del punt de vista de les dones que en són part, exposant els desacords entre elles i el sistema i mostrant que el seu dret d'accés a la justícia es veu malmès. Tots aquests treballs esdevenen precedents d'aquesta investigació, alhora que complementen els resultats que s'han obtingut.

A continuació, es destaquen algunes de les recerques, majoritàriament etnogràfiques, que situen la problemàtica de vulneració dels drets humans de les dones en l'àmbit de violència a la parella. Al llarg de tota la tesi, s'aniran teixint aquests treballs amb les troballes etnogràfiques.

Un dels treballs més destacats que precedeixen aquest text és la recerca de n'Encarna Bodelón i el seu equip¹⁶, plasmada al llibre *Violencia de género y las respuestas de los sistemas penales* (2013), així com l'article de Bodelón amb Ricardo Rodríguez (2015). A partir de l'anàlisi etnogràfica a jutjats de diferents països europeus, entre ells les ciutats de Barcelona i Madrid, s'hi mostra la manera en què s'està abordant la violència de gènere a les relacions de parella en el sistema penal. Per altra banda, també s'hi mostra “*cómo se desenvolvía el ejercicio del derecho al acceso a la justicia*” (Rodríguez i Bodelón, 2015:12) i quines limitacions fàctiques es troben moltes dones en el seu procés judicial. És a dir, es centren en el desenvolupament del dret d'accés a la justícia per part de dones que varen judicialitzar la seva situació de violència amb l'objectiu de veure de quina manera les pràctiques jurídiques dels professionals del sistema penal poden incidir de manera negativa en alguns drets de les dones (Rodríguez i Bodelón, 2015).

De la mà de na Daniela Heim (2014a i 2014b), s'ha aprofundit en la limitació de l'accés a la justícia a partir del seu treball de camp. Mitjançant entrevistes a dones víctimes de violència a la parella, així com també a professionals de l'àmbit judicial, l'autora indaga quins són els principals obstacles i dificultats en l'accés a la justícia que experimenten les que judicialitzen el seu cas de violència.

El treball de Jenny Cubells, Andrea Calsamiglia i Pilar Albertín (2008, 2010a, 2010b) i Cubells i Calsamiglia (2013) apropa a l'experiència subjectiva de les dones davant el sistema jurídic-penal, i en subratllen els punts de desacord i els efectes no desitjats per part d'elles de l'abordatge jurídic de la violència de gènere.

¹⁶ L'equip de recerca el formen María Naredo Molero, Glòria Casas Vila, Daniela Heim, Ricardo Rodríguez, Marianne Hester, Imola Antal, Julio Adorjani, Ágnes Dávid-Jacsó, Éva László, Giuditta Creazzo, Rita Palidda i Encarna Bodelón.

Cal fer referència al treball de Helga Flamtermesky (2011, 2012 i 2015), qui s'apropa en primera persona a la realitat viscuda de dones víctimes d'un tipus concret de violència masclista, el tràfic de persones, a partir de la metodologia anomenada Investigació Acció Participativa (IAP). Tot i que es tracta d'un delictes diferent al que s'aborda en aquesta recerca, se n'extreuen unes conclusions que resulten molt pertinents, ja que al darrere hi opera una mateixa causa: la desigualtat de gènere.

L'informe titulat *Análisis socio jurídico de la trata con fines de prostitución forzada: Herramientas para una intervención desde una perspectiva de Derechos* duit a terme per Genera, Observatori DESC i Grup Antígona UAB (2011) és un treball també realitzat a l'entorn de l'àmbit del tràfic de persones però molt adient com a precedent d'aquest treball.

Mercè Claramunt, Soledad Montserrat i Maria del Lujan Piatti (2014) també han treballat la situació judicial respecte la violència de gènere a Catalunya. En la seva recerca s'aproximen a les experiències de dones que pateixen violència de gènere amb l'objectiu de copsar la seva vivència en referència a la judicialització del seu cas, detectar les dificultats que tenen als jutjats i recopilar les necessitats en referència al mateix procediment judicial. A partir del treball de camp a jutjats varen "*recollir experiències de les dones en seu judicial en referència a: accés a la informació, tractament rebut pels funcionaris del jutjat, compareixença per a ordres de protecció, tractament rebut per jutges/ses, dilacions del procediment, protecció davant l'agressor, acompanyament, Oficina d'Atenció a la Víctima i expectatives inicials*" (Claramunt, Montserrat i Piatti, 2014:23).

A més dels esmentats anteriorment, s'han revisat altres treballs que han estat bàsics per a aquesta recerca a l'hora de mostrar les vulneracions de drets i el límit en l'accés a la justícia i que, per tant, mostren la necessitat d'aproximació a la cultura que pugui tenir una certa hegemonia en l'àmbit judicial per tal de ser capaç de legitimar, justificar i esdevenir la base d'aquestes pràctiques. Les principals referències consultades són: Amnistia Internacional (2012 i 2016); Antón (2013); Barbot i Dodier (2017); Gatti, Martínez, i Revet (2017); Hirigoyen (2005); Larrauri (2005, 2008 i 2011); Lorenzo Copello (2005); Macaya (2011); Maqueda (2006a i 2006b); Marín (2013); Martínez, Robles i Gatti (2017); Osborne (2009a i 2009b); Vall (2018); Revet (2017); Rubio (2004 i 2005); Sáez (2017); Terradas et al. (2016) i Zurita (2011 i 2012).

Totes aquestes recerques dibuixen una realitat copsada a partir, sobretot, de l'experiència de les dones víctimes de violència de gènere. Totes elles coincideixen en la situació de vulneració de drets i en el límit en l'accés a la justícia que tenen les dones en el sistema penal de l'Estat espanyol. Moltes apunten com a causa d'aquestes vulneracions la manca d'especialització en perspectiva de gènere de les persones que treballen amb el delictes, fet que esbiaixa la interpretació de la realitat i es manifesta en la reproducció d'estereotips de gènere (Sordo, 2011; Cook i Cusack, 2010; Fernández, 2015, Fernández, 2016; Canyelles, 2018a).

Aquestes recerques representen, doncs, el punt de partida d'aquest treball. S'ha volgut anar més enllà i fer una aproximació a les idees que fonamenten la discriminació i la vulneració de drets, analitzant els elements d'una cultura masclista que, de per si, ha de romandre forta per permetre la reproducció constant d'estereotips i la seva impunitat. Per tant, en aquest estudi

es vol mostrar la cultura jurídica reproduïda per part d'operadors jurídics i de professionals que intervenen, d'una manera o altra, en el procés judicial de la violència de gènere tipificada a la Llei 1/2004 i que tenen com a conseqüència les vulneracions de drets que plasmen les recerques precedents.

1.2 Línies de treball: objectius i hipòtesi de recerca

Principals objectius

Amb ànim de contribuir al respecte i a la defensa del dret de les dones de viure una vida sense violències ni revictimitzacions, aquesta recerca té per finalitat aproximar-se a la cultura judicial que hi ha entorn al delictes de violència de gènere i veure l'abast de les idees masclistes en els procediments judicials, és a dir, si poden influenciar l'acció judicial i de quina manera. El diagnòstic de la realitat judicial en matèria de violència masclista és un procés de coneixement i anàlisi crítica de la situació als jutjats, tenint en compte els instruments internacionals que fan referència directa a la situació que s'aborda en aquesta recerca. En aquest estudi no es cerca la representativitat a nivell estadístic, sinó allò significant de cada cas, que permeti comprendre un fenomen a partir d'experiències concretes i que parlen de fets que ajuden a entendre millor el problema.

El primer objectiu de la recerca ha consistit a identificar els factors culturals, socials i polítics que incideixen en l'acció als jutjats i analitzar la presència de la cultura masclista en processos judicials de violència de gènere, a partir de l'estudi dels casos jurídics en el seu context. A partir d'aquí, s'han volgut copsar les idees respecte el funcionament judicial que puguin ser producte del biaix masclista ("denúncies falses", el qüestionament del relat de les víctimes, presumir ànim espuri en les denúncies i la seva instrumentalització, entre d'altres). És per això que en aquesta recerca s'ha volgut aportar una mirada antropològica als processos judicials, per tal de veure si la cultura masclista hi és present i de quina manera es concreta. En aquest sentit, es centra l'objecte d'estudi preferentment en els casos de l'aplicació judicial de la Llei 1/2004 i als jutjats que en tenen competència: els jutjats especialitzats en violència sobre la dona¹⁷ o, si n'és el cas, en jutjats d'instrucció o jutjats penals.

En segon lloc, es vol analitzar quines conseqüències pot tenir la reproducció d'unes idees masclistes en processos judicials per a les persones que cerquen obtenir justícia i com els n'hi pot limitar l'accés. Es vol indagar quin impacte té la perpetuació d'estereotips de gènere¹⁸ en la protecció de la persona ofesa, en la seva credibilitat, en la concessió d'ordres d'allunyament, en les sentències i en el tracte directe amb totes les parts del procés judicial.

¹⁷ Popularment, a Catalunya es fa referència a aquests jutjats com a "jutjats de VIDO".

¹⁸ La Corte Interamericana de Derechos Humanos defineix estereotip de gènere amb les següents paraules: "(...) el Tribunal considera que el estereotipo de género se refiere a una pre-concepción de atributos o características poseídas o papeles que son o deberían ser ejecutados por hombres y mujeres respectivamente". Sentència del Cas González y Otras ("Campo Algodonero") vs. México de 16 de novembre de 2009, *Corte Interamericana de Derechos Humanos*, paràgraf 401.

Amb la consecució d'aquests objectius es persegueix una doble finalitat d'índole social i política. En primer lloc, aquest projecte d'investigació pretén visibilitzar els factors culturals, socials i polítics subjacents al fenomen de la violència de gènere. Per altra banda, com a conseqüència d'aquesta visibilització, es té la intenció de conèixer millor com es reproduïx la ideologia masclista fins i tot en un dels òrgans institucionals principals designats per a la seva eliminació i quines són les conseqüències personals i jurídiques per a les dones part d'un procés judicial.

Hipòtesi de recerca

La hipòtesi de treball és que la ideologia masclista, present a tots els àmbits de la nostra societat, es reproduïx també en el sistema judicial i, més concretament, als jutjats especialitzats de violència sobre la dona. Les persones que fan feina als jutjats no es troben fora de l'univers simbòlic ni de les relacions de gènere pròpies d'una societat patriarcal, i per tant, es parteix de la idea que si la ideologia masclista roman molt arrelada a la nostra societat també es reflecteix a la judicatura i el context judicial en particular.

La cultura de gènere que té el conjunt de professionals que treballen en el procés institucional de les violències masclistes i, específicament, amb l'aplicació de la Llei 1/2004, influencia el transcurs del procés. Es tracta d'elements no tangibles, valors i creences que subjauen l'acció social així com, també, l'acció judicial. El fet que persistesquin estereotips i prejudicis sobre els rols d'homes i dones impacta en la representació dels delictes de violència de gènere, fet que va en detriment de l'accés a la justícia de les dones víctimes. Es parteix de la base que una de les causes és la manca de formació especialitzada en perspectiva de gènere de totes les persones implicades en aquests tipus de processos judicials, juntament amb la falta de recursos destinats al sistema de justícia.

1.3 Qüestions metodològiques

En aquesta recerca s'ha treballat a partir de l'etnografia –element distintiu de l'antropologia– per indagar sobre els valors i les creences que incideixen en el procés judicial de casos de violència de gènere a partir de l'estudi de casos jurídics en el seu context i veure l'impacte que tenen en la vida de les persones part d'un procediment. L'antropologia és una ciència empírica que pren com a objecte d'estudi els fenòmens socials en la seva inserció històrica i situacional (Carrasco, 2014:287). La seva metodologia és el treball de camp que inclou des de l'observació directa dels contextos on tenen lloc els fenòmens socials a estudiar fins a la participació de les activitats que els subjectes d'estudi realitzen (Carrasco, 2014:287).

La observación in situ (“estar ahí”, en el escenario de las vidas de los actores) y la descripción etnográfica como método, le permiten [al/a la investigador/a] dar cuenta de todos los fenómenos que subyacen al problema desde la perspectiva de los actores mismos. En la descripción etnográfica son los actores y no el investigador quienes expresan en palabras y prácticas el sentido de sus vidas, su cotidianidad, los hechos considerados extraordinarios por ellos (Guber, 2001). La investigación de campo no es otra cosa, según Geertz (1998) que la inmersión del investigador en el universo social y cosmológico de los sujetos, los grupos, con los que

interactúa. Ello le posibilita descubrir un orden en la vida de los mismos (Carrasco, 2014:287-288).

El mètode etnogràfic permet una mirada cap a la diversitat de formes de vida i maneres d'entendre el món que es troben en les diferents societats i grups socials. El món judicial i la gent que hi treballa, com a grup social etnografiable, són una població amb uns codis i unes pràctiques socials i culturals col·lectives i compartides –no necessàriament homogènies– en les quals s'ha aprofundit per conèixer-les i entendre com operen.

L'etnografia permet una aproximació a l'àmbit legal diferent de la literatura més abundant en dret, que sol estar més enfocada a les anàlisis de les lleis utilitzant lògiques jurídiques i romanent enfora de mètodes empírics que aporten una comprensió més profunda de la relació entre llei i societat i que permeten aprehendre els significats compartits de la comunitat que s'estudia (Cubells i Calsamiglia, 2013:215). D'acord amb Rodríguez i Bodelón, "*A través de las leyes, reglamentos y/o protocolos jurídicos resulta verdaderamente difícil aproximarse a los significados en torno a la violencia contra las mujeres que, inevitable y reiteradamente, se manifiestan en la práctica cotidiana de los/las operadores/as penales*" (2015:121). L'observació, en canvi, és una eina que permet acostar-se a la quotidianitat judicial i comprendre els elements jurídics que no estan recollits en el dret positiu. L'etnografia dona accés no només a la descripció d'esdeveniments, persones i interaccions, sinó que també possibilita l'aproximació als significats en torn de la violència contra les dones que són compartits pel personal judicial (2015:112).

Així doncs, el conjunt de tècniques emprades que constitueixen el treball de camp etnogràfic –mètode basat, segons Ignasi Terradas¹⁹, en la convivència, conversa, participació, observació, reflexió i discussió amb les persones– han estat les entrevistes formals i informals i l'observació participant en algunes institucions i en l'àmbit judicial, específicament a jutjats d'instrucció, penals i especialitzats en violència sobre la dona. Llavors, la metodologia utilitzada ha estat estrictament qualitativa, perquè és la que més s'adequa a l'hora de presentar i analitzar procediments jurídics i la cultura que els influeix. L'observació als jutjats s'ha complementat amb l'anàlisi de les entrevistes, indagant sobre els valors, creences i desitjos subjacents a l'acció judicial i l'imaginari respecte a les víctimes i els imputats. A més, l'aproximació etnogràfica permet tenir un enfocament realista en relació a aspectes estrictament jurídics i les idees i actituds culturals que es tenen en compte a l'hora de fer la valoració dels fets denunciats i el risc existent a l'hora de donar ordres de protecció, apreciar eximents i atenuants o prendre qualsevol altra decisió judicial.

Per altra banda, s'ha fet també anàlisi de jurisprudència i dels expedients judicials dels casos que s'han observat durant el treball de camp, així com d'altres que el personal dels jutjats ha considerat paradigmàtics i que ens ha facilitat, considerant que podien ajudar a la nostra recerca. També durant aquest període s'ha examinat el tractament mediàtic de casos de

¹⁹ Romero, P. i Doñate, M. (2008) *Conversant amb Ignasi Terradas i Saborit. Antropologia, universitat i societat: la necessitat d'una lectura crítica de l'actualitat*. (Con)textos. Revista d'antropologia i investigació social. Número 1. Maig de 2008. Pàgines 5-22. ISSN: 2013-0864. Disponible a: http://www.ub.edu/reciprocitat/GER_WEB_CAT/Publicacions/Publicacions_Miguel/Entrevista_Terradas.pdf [Accés: 22 de gener de 2018]

violència masclista, fent un seguiment de les notícies periodístiques sobre casos judicials tant de violència a la parella com d'altres manifestacions de violència masclista. A més, s'ha fet seguiment de les diferents polítiques públiques i canvis legislatius que s'han anat incorporant els darrers anys, així com també s'ha assistit a congressos, jornades i sessions de formació especialitzats en la violència contra les dones i el seu procés judicial. Finalment, es vol destacar la participació de l'autora en moviments socials i feministes com a part important del treball de camp que ha enriquit la recerca amb una perspectiva crítica i feminista.

Població objecte d'estudi i àmbit de la investigació

La població que ha constituït l'objecte d'estudi d'aquesta tesi han estat les persones que fan feina a l'entorn del que jurídicament s'anomena violència de gènere²⁰. S'ha observat la pràctica professional i s'ha obtingut informació i opinions especialment del conjunt d'operadors judicials que treballen amb persones que sofreixen o han exercit violència en l'àmbit de la parella heterosexual.

L'objecte d'aquesta recerca no és tant, doncs, l'experiència de les dones que passen pel procés judicial de violència de gènere com a víctimes, sinó la cultura que hi ha darrere les pràctiques dels professionals que impacten explícitament en aquesta vivència. Precisament, com s'ha mencionat anteriorment, la multitud de recerques que aborden la temàtica a partir de la vivència de les dones esdevenen el punt de partida d'aquesta investigació, ja que denuncien una vulneració de drets humans que limita l'accés a la justícia i ens obri la porta a investigar què és el que sustenta el fet que aquestes pràctiques es puguin dur a terme.

El treball de camp s'ha centrat en l'àmbit judicial de dos territoris dels Països Catalans: l'illa de Mallorca i Catalunya. La recerca s'ha duit a terme a partir de l'etnografia als jutjats d'instrucció, penals i de violència sobre la dona de Palma, Inca i Manacor (Illes Balears) i Badalona, Cerdanyola del Vallès, Sant Boi de Llobregat i la Ciutat de la Justícia de Barcelona (Catalunya), on es van estudiar casos jurídics en el seu context en diferents períodes entre el mes de juny de 2013 fins a l'agost de 2018.

No s'ha pretès fer una comparativa entre dos àmbits jurisdiccionals concrets, com puguin ser l'illa de Mallorca i la província de Barcelona, ja que el treball de camp en ambdós llocs s'ha abordat de manera molt diferent. Tot i que la situació etnografiada en ambdós territoris reflecteix una mateixa realitat, el punt de vista des d'on s'ha observat és radicalment oposat en un lloc i en l'altre. Per una banda, el treball de camp a Catalunya ha estat bastant tendencios. Per mor de l'entorn que la doctoranda té a Catalunya, s'ha accedit al camp directament a partir de professionals, sobretot advocades i advocats, provinents d'un àmbit activista, feminista i de defensa dels Drets Humans. Tot i que també s'ha fet treball de camp aleatori i s'ha vist la quotidianitat dels jutjats de Catalunya, els discursos obtinguts han estat, en general, més crítics, més posicionats i menys diversos que els que s'han observat a l'illa de Mallorca.

²⁰ Al tercer capítol es reflecteix la complexitat conceptual entorn a les violències conseqüència del masclisme.

Per altra banda, l'etnografia a les ciutats i pobles de Mallorca ha estat més clàssica, transversal i representativa de la diversitat de personal que treballa als jutjats, ja que es va iniciar sense tenir quasi cap tipus de contacte amb el món del Dret mallorquí. Les persones que s'ha entrevistat i s'ha observat *in situ* es pot dir que reflecteixen més la composició real dels jutjats, ja que la trobada ha estat aleatòria, i per tant, amb tota probabilitat més diversa. És a dir, que el fet que les persones trobades al camp a Mallorca hagin format part d'aquesta recerca és casual i arbitrari: s'han trobat a l'escenari etnogràfic, sense haver-les contactat prèviament i sense que qualcú conegut n'hagi passat el contacte. Possiblement per això és que hi havia diversitat en els graus de compromís amb la perspectiva de gènere, dada que es fa evident a partir de les explicacions que es donen de la violència envers les dones a la parella.

Als inicis de l'etnografia a Mallorca es començava de zero: sense cap contacte previ a l'àmbit judicial mallorquí. Ni una advocada, ni una fiscal. No es coneixia ningú que pogués fer l'acompanyament inicial. Per això és que es va visitar el jutge degà dels jutjats de Palma, se li va presentar la recerca i se li va demanar permís per fer l'observació als seus jutjats, a la qual cosa va accedir immediatament, i a més va facilitar el contacte amb el jutge titular d'un dels jutjat de violència sobre la dona. Aquí va començar l'observació del dia a dia als jutjats. Al principi només a través dels ulls dels jutges²¹, fiscals i auxiliars, ja que era amb el personal fix amb qui es tenia contacte diàriament i amb qui es va arribar a tenir una certa confiança i coneixença. Les advocades i advocats no solen tenir una quotidianitat als jutjats, varien d'un dia per l'altre. Tot i això, amb el pas de les setmanes, amb alguns/es advocats/des amb qui s'havia coincidit repetides vegades o que havien mostrat més predisposició, va ser amb qui es va acordar seguir-hi fent treball de camp i, eventualment, realitzar una entrevista.

Aquestes dues experiències de camp tan diferents han aportat riquesa etnogràfica a la recerca. La realitat que s'ha vist reflectida és, en general, semblant a ambdós territoris: la cultura masclista persisteix també a l'àmbit judicial i la tònica dependrà de la sensibilitat i la conscienciació del/de la professional. És per això que en aquesta tesi no es farà diferenciació d'ambdós territoris, perquè s'ha vist que la cultura judicial comparteix els mateixos fonaments. No obstant això, en la majoria de casos a Barcelona s'ha fet una aproximació a la realitat dels jutjats a partir de la mirada crítica de qualque professional, que aportava una lectura lúcida sobre la perpetuació d'idees masclistes que limiten l'accés a la justícia a les dones. A l'illa de Mallorca, en canvi, la majoria de vegades l'aproximació a aquesta realitat ha estat "en brut". És a dir, hem vist molta més diversitat de perfils de professionals i, en alguns casos, s'ha coincidit de primera mà amb la realitat masclista criticada per part de professionals més crítics. Aquests discursos precisament són els que s'analitzen en aquesta tesi i dels quals se'n mesura l'impacte.

Amb això no es conclou en absolut que hi hagi una composició diferent a Catalunya i a Mallorca, sinó que l'aproximació que s'ha fet al camp ha estat molt diferent quant al perfil de

²¹ A la Ciutat de Palma hi ha dos jutjats de violència sobre la dona. El jutge degà ens va presentar el jutge titular que aquell dia estava de guàrdia i aquest, a la setmana següent, ens va presentar el jutge titular de l'altre jutjat amb qui també s'ha treballat.

professionals amb qui s'ha treballat, i per això s'han obtingut punts de vista gairebé oposats però que reflecteixen, de fet, una mateixa situació.

Fases del desenvolupament de la investigació

El desenvolupament de la investigació ha consistit en una primera fase de disseny de la investigació i preparació del treball de camp, preparació de la metodologia i la recollida de dades, a partir, també, d'una recerca de bibliografia àmplia com a marc teòric. S'han dissenyat les guies d'observació per al treball de camp i els guions de les entrevistes en profunditat en funció dels objectius principals de la recerca.

La segona fase de recollida de dades, treball de camp i treball documental ha consistit principalment en un període d'observació *in situ* de processos judicials relacionats amb delictes de violència de gènere combinat amb entrevistes formals i informals. S'ha estat observant l'activitat relacionada amb la violència de gènere a l'àmbit de la parella que es duu a terme als jutjats mencionats anteriorment. S'ha seguit l'activitat d'operadors jurídics en diferents casos i amb tot tipus de diligències en la instrucció del cas, preses de declaració, judicis ràpids, judicis de faltes²², vistes orals als Jutjats Penals, etc. Una altra part de l'observació ha estat la de seguir l'activitat d'advocades i advocats, en la seva tasca amb denunciants i imputats: la preparació del cas, les entrevistes amb la persona que representen, les conformitats, els judicis, entre d'altres. Finalment, la darrera fase ha consistit en la recollida del material recopilat i la seva anàlisi, com també la redacció dels resultats.

Treball de camp

El treball de camp s'ha desenvolupat entre els anys 2013 i 2018. Els cicles de recerca etnogràfica han estat organitzats en dues modalitats que han estat diferents en funció del territori etnografiat. Per una banda, el treball de camp a Mallorca s'ha organitzat en quatre grans blocs condicionats als mesos d'estiu, quan les vacances com a professora permetien fer recerca de manera seguida i intensiva. Aquests períodes concentrats han estat els quasi dos mesos d'estiu dels anys 2013, 2014, 2015 i 2016²³. Per altra banda, hi ha hagut nombroses jornades puntuals de recerca al llarg de tots aquests anys i fins ben entrada l'etapa d'escriptura de la tesi, que s'han duit a terme en dies festius, hores o dies en què l'horari laboral ho permetia i vacances de Nadal i Setmana Santa. L'etnografia a partir de jornades aïllades ha estat la manera de treballar majoritàriament a Catalunya, ja que s'ha accedit al camp sobretot a partir de les guàrdies que tenien les advocades amb qui s'ha treballat, que solen ser dies puntuals cada un o dos mesos.

Per a aquest estudi s'han realitzat aproximadament 160 sessions d'observació participant en entorns jurídics, iniciades a les 9 del matí, moment en què arriben els atestats policials al jutjat de guàrdia, fins a les 2 o les 3 de l'horabaixa, moment en què es posava punt i final a la

²² Anteriorment a la reforma del Codi Penal de l'any 2015 (Llei orgànica 1/2015, de 30 de març) els delictes lleus s'anomenaven faltes.

²³ Període que suma 7 mesos de treball de camp intensiu.

jornada judicial²⁴, el que suma aproximadament 800 hores d'observació i de converses informals a diferents jutjats on s'han estat seguint diàriament diversos casos de violència de gènere a partir de la tasca de jutges/esses, fiscals, advocats/des i lletrats/des de l'Administració de Justícia.

El mètode d'estudi de casos de l'antropologia jurídica

Jane F. Collier, al seu article titulat *Métodos para recoger casos problemáticos en Antropología Jurídica* (2014), parla del “mètode d'estudi de casos” explicat a *The Cheyenne Way* per E. Adamson Hoebel i Karl Llewellyn, on es contrasta l'enfocament que es proposa per estudiar “*les qüestions legals d'una cultura*” (Hoebel i Llewellyn, 1941:20 a Collier, 2014:119). Segons Hoebel i Llewellyn, la millor manera d'estudiar les qüestions legals d'una cultura és centrar-se en els “*casos problemàtics*” definits com “*instancias de disputas, quejas, problemas*” (Hoebel i Llewellyn, 1941:21 a Collier, 2014:120). D'aquesta manera s'obté una valuosa informació no només respecte a com les disputes són resoltes, sinó també sobre les motivacions culturalment elaborades i les raons que una persona pot usar per avançar cap a la solució que prefereix (Collier, 2014:120). L'autora recalca que tot i les limitacions del mètode d'estudi de casos, segueix sent una eina útil per analitzar la manera com les persones d'una comunitat entenen i manegen els conflictes, i esmenta els quatre mètodes per recollir històries de casos problemàtics que descriu: entrevistes a informants sobre casos recordats, l'observació directa de Corts o altres fòrums legals, consulta d'arxius judicials, i el registre del que passa a les corts per part d'un escrivà. Dels mètodes explicats per l'autora, en aquest treball de camp s'ha fet servir l'observació directa i la consulta dels arxius judicials (normalment dels casos presenciats durant l'observació, tot i que també d'altres). També s'han realitzat entrevistes a informants de casos recordats, així com dels casos presenciats durant el treball de camp, fet que ha enriquit considerablement l'observació amb la percepció del/de la professional entrevistat/da.

Centrar la atención en las limitaciones y los incentivos que influyen en las decisiones de los litigantes puede proporcionar pistas importantes sobre el sistema de estratificación de una comunidad. Al estudiar quiénes inician cada tipo de caso, qué buscan y qué soluciones esperan, un investigador puede examinar cómo las ventajas y desventajas son distribuidas en la sociedad. Las desigualdades de género, junto con las desigualdades entre jóvenes y viejos, ricos y pobres, son iluminadas por los estudios acerca de quién lleva y quién no lleva los casos a los tribunales. El método de estudio de casos puede ser una importante herramienta para explorar cómo el poder se distribuye, y para documentar las luchas en curso y las antiguas líneas de división (Comaroff y Roberts, 1981). La Ley puede ser una importante herramienta de dominación, pero también es una herramienta que los dominados y oprimidos pueden utilizar para limitar los abusos de los poderosos (...) En resumen, recoger casos problemáticos puede proporcionar datos útiles para muchos tipos de análisis, especialmente si se recogen a través de varios métodos y se

²⁴ A Mallorca, els jutjats especialitzats en violència sobre la dona tenen guàrdia de dilluns a divendres de 9 a 14h. En canvi, els caps de setmana els jutjats competents en matèria de violència de gènere són els jutjats d'instrucció i l'horari de les seves guàrdies és de 24 hores. Normalment, els dies que s'ha fet observació en cap de setmana ha estat d'unes 6 hores en horari de capvespre.

complementan con otros materiales, como los censos, información etnográfica o histórica (Collier, 2014:137-138).

Observació participant

L'observació participant, com a estratègia d'investigació en els procediments judicials, aporta una aproximació personalitzada a la realitat investigada. És a dir, permet acostar-se de manera immediata a l'escenari estudiat i entendre el punt de vista del personal implicat en processos judicials, així com també possibilita estudiar des de dins les pràctiques i els significats socials que els operadors jurídics plasmen en el desenvolupament de la seva praxi judicial. Per tant, aquesta ha estat una estratègia d'investigació que ha permès realitzar una immersió a la realitat judicial, vivint la vida quotidiana dels jutjats. S'ha pogut observar, acompanyar, compartir i participar amb operadors jurídics de les seves rutines típiques en jutjats de violència sobre la dona.

L'observació participant consisteix a observar el context de la situació estudiada i permet la recopilació de dades sobre punts d'interès, com també les converses informals que es puguin produir amb el personal judicial. Observar *in situ* ha proporcionat acurades descripcions de com tenen lloc els processos judicials, les persones que hi intervenen, les interaccions entre els diferents professionals i les seves experiències i interpretacions.

Teresa del Valle (2012) reflexiona sobre la immersió al camp i les possibilitats de la *mirada* com a clau per a l'observació. Es fixa en quatre àmbits de coneixement que ofereixen diferents graus de complexitat i als quals es pot arribar a través de la mirada que proporciona l'etnografia. El primer àmbit correspon a la percepció visual, com a part d'un procés de familiarització amb l'escenari etnogràfic. En segon lloc, es refereix a les interaccions amb les persones de la comunitat etnografiada:

Los tipos de interacción como pueden ser, entre otras: formales, informales, amistosas, conflictivas, espontáneas, pautadas, nos permiten ver aspectos de la estructura social que en general tiene un mayor grado de permanencia que permite conocer, entre otros aspectos, las bases de la organización y la distribución del poder (Del Valle, 2012:2).

El tercer dels àmbits al qual fa referència és al de les representacions i els símbols, i al lloc que ocupen per transmetre dimensions de la cultura que parlen de centralitats i perifèries relacionades amb persones i grups. Finalment, el quart s'enfoca en la cerca de les fissures que apareixen en el sistema dominant, a les emergències i al sistema que subjau en el desenvolupament de centralitats i perifèries (Del Valle, 2012:3).

D'acord amb Jane F. Collier (2014), l'avantatge més obvi de l'observació directa és la seva immediatesa: permet a la investigadora observar per sí mateixa els procediments en seu judicial. Un altre avantatge és que l'observació directa constitueix indubtablement el millor mètode per obtenir informació precisa sobre l'entorn dels jutjats, ja que permet obtenir una comprensió més exacta de la gamma de casos judicials que la que permetria la recollida d'informació mitjançant informants, a partir del seu record (2014:130). Segons l'experiència al camp assolida en aquesta tesi i coincidint amb Collier, l'observació és una eina òptima per accedir al discurs més espontani i a la sinceritat de la praxi:

La observación directa es comúnmente citada como el mejor y más certero método para que un investigador pueda obtener datos acerca de las “vías legales” de la gente, en vez de preguntar a los informantes por los casos recordados y por lo tanto involucrar todos sus lapsus mentales y prejuicios. De hecho, encontré que la observación, cuando es factible, constituye una herramienta indispensable (Collier, 2014:127).

Tot i que l'observació directa té molts avantatges, també implica alguns inconvenients (Collier, 2014:131). El desavantatge més important és el que té la investigadora quan està fent observació en un camp com el judicial sense tenir una sòlida formació en Dret i en molts moments es dona la dificultat d'entendre tot allò que està passant:

Incluso los investigadores que poseen fluidez en el lenguaje, comúnmente no tienen acceso al conocimiento tácito de fondo que comparten los litigantes y jueces, quienes han pasado su vida en la misma pequeña comunidad (Collier, 2014:131).

És per mor d'això que es valora com a metodològicament imprescindible la complementació de l'observació directa amb interpretacions i aclariments d'informants que es troben en el mateix context de l'observació: *“Las entrevistas y la observación necesitan ser usadas en conjunto, puesto que cada método provee información que es difícil de obtener usando el otro”* (Collier, 2014:131). En aquest aspecte, l'experiència assolida en aquest treball ha estat privilegiada. Des de gairebé el principi de la recerca s'ha comptat amb professionals que es trobaven al mateix escenari etnogràfic i que feien els aclariments necessaris de la situació observada, de tal manera que es complementava l'observació directa amb entrevistes i, sobretot, amb converses informals *in situ*.

Als jutjats de Mallorca, en la majoria de jornades de treball de camp es va comptar amb la inestimable contribució del personal del mateix jutjat. Es vol destacar el recolzament del magistrat Carlos Izquierdo i la lletrada de l'Administració de justícia Gabriela Peña, que han estat informants clau d'aquesta recerca i uns mestres de Dret per a l'autora. Han ajudat a entendre amb lucidesa el xifrat judicial en el context de cada cas vist, aprofundint més enllà del que una profana del Dret hauria pogut copsar. Han alimentat aquesta recerca qüestionant-la, aportant textos, idees, supòsits i preguntes que han obert un debat molt interessant que ha contribuït a veure la complexitat de la temàtica que d'altra manera no hauria estat possible.

A Catalunya, per altra banda, en la major part de casos s'ha accedit al camp de la mà d'advocades, que han interpretat les escenes judicials viscudes ajudant a la comprensió de la situació judicial i la seva traducció. A més, totes elles també han resolt dubtes que han sorgit fora de l'escenari etnogràfic sobre el llenguatge o protocol judicial, dilucidant la situació. Aquí es volen agrair especialment a les companyes del Centre Irídia²⁵, així com a na Pilar Rodríguez i na Paula Arce les seves atentes respostes als dubtes sorgits al llarg de tots aquests anys.

²⁵ Irídia (<http://iridia.cat/>) és una associació que treballa a Catalunya per a la defensa dels drets humans, principalment civils i polítics. Compta amb cinc àmbits de treball que són gènere, presons, dret de reunió i manifestació, espai públic i migracions. La metodologia de l'entitat combina la intervenció directa en situacions de vulneració de drets amb el desenvolupament de processos d'incidència política i social que tenen per objectiu promoure canvis en les polítiques públiques. L'autora de la tesi n'és col·laboradora des de l'any 2016.

El fet de formar part de l'equip d'Irídia en sí ha tengut molta incidència en el desenvolupament d'aquesta tesi. Irídia és un grup de gent provinent de diferents sectors, especialment del món del Dret i la Psicologia, però també de la Sociologia i les Ciències Polítiques, amb una gran vocació de transformació social i amb una filosofia eminentment pràctica. A l'entitat li dec l'aproximació al dinamisme i a la practicitat.

Entrevistes formals i informals

L'observació als tribunals s'ha duit a terme de manera compaginada amb la realització d'entrevistes formals i de nombroses converses espontànies que han nodrit de manera molt interessant la recollida de dades. Les entrevistes en profunditat permeten obtenir informació sobre el punt de vista que sostenen els informants clau i explorar, d'aquesta manera, tots aquells aspectes que no són directament observables, recollint la seva experiència i opinió subjectiva (Cubells et al, 2010a:370).

S'han realitzat un total de 33 entrevistes a 3 jutges/ses, 13 advocats/des, 3 fiscals, 2 lletrades de l'Administració de Justícia i 3 treballadores d'una Oficina de Víctimes del Delicte (dues psicòlogues i una assessora jurídica), 2 dones víctimes de violència masclista, una responsable d'una entitat d'atenció a dones víctimes de violència de gènere, una responsable local de les polítiques públiques en l'àmbit de la violència masclista, 2 responsables d'una entitat pública i autonòmica en relació a la violència de gènere i un periodista de successos. A més a més, s'han realitzat també dues entrevistes grupals.

A cadascuna de les entrevistes grupals hi han participat dues advocats/des i s'han dirigit conjuntament amb la investigadora Maria Olivella (2015), també com a part de la seva recerca doctoral. S'hi ha debatut sobre la praxi judicial a l'entorn del delicte masclista, aprofundint en les perspectives i contradiccions viscudes per cada professional. Aquesta tècnica d'investigació ha facilitat la producció de discursos col·lectius, com a contrast amb les entrevistes personals, i alhora permet entrecreuar diferents punts de vista, que es contrasten a la vegada que es retroalimenten mútuament. Per tant, aquest espai dialògic permet accedir a un tipus de coneixement i adquirir una informació difícil d'obtenir d'altres maneres.

Part important dels relats etnogràfics que apareixen en aquesta tesi, i formen part del material d'anàlisi, són producte de converses informals que han tengut lloc de manera quotidiana i diària, durant el temps d'espera per una declaració, una compareixença, una vista oral o alguna altra actuació. La informació que s'ha obtingut durant aquestes converses, a causa de l'alt grau d'espontaneïtat que comporta la informalitat, ha estat la que més ha nodrit aquesta recerca i que ha mostrat de manera més fidel la cultura judicial. Per això, es considera que les converses informals, juntament amb l'observació de la praxi judicial, han estat les fonts principal d'informació per ser les més espontànies i genuïnes i, per tant, fidels. Les entrevistes informals i les converses espontànies donen una informació de molta riquesa sobre la interpretació dels conflictes per part dels operadors jurídics i de cada cas observat, de tal manera que enriqueixen l'observació feta, ja que ha estat sobretot en aquests moments

més espontanis que s'ha tengut accés al que s'anomena, en paraules d'Scott, el *discurs ocult*²⁶.

Registre de la informació

Diari de camp

Per al registre de l'observació etnogràfica s'ha utilitzat el diari de camp, on s'ha enregistrat diàriament la descripció de l'escenari judicial, com també les converses, situacions o comentaris rellevants per a la recerca. Durant cada jornada de camp es feien anotacions de totes aquelles situacions que es consideraven remarcables per a la recerca. Posteriorment, idealment el mateix dia per evitar que la memòria traís amb l'oblit, es redactaven durant hores les desenes de pàgines del diari de camp que descriuen la jornada.

En una jornada de 6 hores de treball de camp als jutjats passen infinitat de situacions etnogràficament rellevants però impossibles de ser registrades. A més, és molt difícil recordar els detalls de tot allò que s'ha vist al camp, i tampoc és factible per una qüestió temporal escriure tot allò que s'ha observat. Collier apunta aquesta impossibilitat de registrar amb exactitud tot allò que passa en el tribunal com un altre desavantatge de l'observació directa. La següent cita reflecteix fidelment el que ha estat l'experiència al camp d'aquesta tesi:

Por ejemplo, un investigador que toma notas escritas al observar el procedimiento puede solo registrar una fracción de lo que ocurre. Por otra parte, las notas escritas a mano deben ser mecanografiadas de un modo coherente antes de que el investigador olvide el significado de las frases que apuntó. Como resultado, un investigador que se basa en notas escritas a mano no puede pasar todos los días en el tribunal, por lo que pierde los casos que llegan cuando está mecanografiando sus resúmenes (Collier, 2014:131).

Registre entrevistes

Per al registre de la informació obtinguda a partir de les entrevistes formals, s'ha utilitzat una gravadora (ús sempre consensuat amb la persona entrevistada²⁷), amb la finalitat de transcriure literalment les entrevistes i poder, posteriorment, procedir al buidatge de la informació dins una base documental informàtica. En la recollida i emmagatzematge de la informació s'ha estat especialment escrupolosa en la preservació de l'anonimat²⁸ i la intimitat

²⁶ Scott (2000) distingeix el que anomena el *discurs públic* com a específic d'un espai social determinat i d'un conjunt donat d'actors, que en aquesta tesi s'equipararan amb aquell discurs políticament correcte que s'imposa actualment a la nostra societat, i el *discurs ocult* com aquell que conté tot allò que no es pot enunciar lliurement. En el capítol 7 s'aborda aquest aspecte.

²⁷ Només una persona no ha volgut que s'enregistrés l'entrevista amb gravadora. Em va explicar que tot i que l'entrevista seria anònima, com que són poques les persones que desenvolupaven el seu càrrec, seria fàcilment identificable. I, sent una temàtica tan delicada i controvertida, va preferir que no existissin proves de les seves declaracions.

²⁸ En el cos de la tesi s'intentarà donar el màxim d'informació de la persona informant, preservant al màxim l'anonimat. És per això que es limitarà la informació que es doni en els casos que les persones ocupin càrrecs que les facin fàcilment identificables perquè hi ha poques persones que el desenvolupen, com és el cas de jutges/sses i fiscals.

de les persones subjectes d'estudi. Per aquest motiu, es farà referència a cada una de les entrevistes amb un codi que reflecteix el càrrec de la persona entrevistada i es podrà consultar més informació de cada entrevista a la taula de l'annex. En el cas de les converses informals, s'ha utilitzat un quadern de notes on, després de la conversa, s'han anotat les informacions d'interès per després desenvolupar-les en el diari de camp. Les converses informals i les escenes observades durant el treball de camp es referenciaran amb una nota al peu que especifica que provenen del diari de camp, indicant la data exacte o aproximada en què es va registrar. En aquests casos s'entén que el grau de literalitat dels discursos informals no és el mateix que en les entrevistes gravades.

Documentació i arxius judicials

Per altra banda, també s'ha realitzat un arqueig hemerogràfic i bibliogràfic i s'han analitzat expedients dels jutjats de violència contra la dona i altres instàncies superiors contemporànies, així com deposicions i publicacions d'associacions i, també, els missatges culturals més significatius apareguts a diversos mitjans de comunicació. És fonamental tenir en compte el reflex mediàtic que té la justícia i com els mitjans de comunicació i la societat poden realitzar un judici paral·lel, especialment en l'àmbit de la violència masclista.

En la majoria d'ocasions, s'ha portat a terme una revisió dels expedients judicials dels casos dels quals s'ha fet observació, a més d'altres casos que el personal del jutjat hagi considerat que podia ser interessant per aquest projecte. A primera hora del matí arriben als jutjats els atestats policials i s'obri un expedient per cada un d'ells, el/la jutge/ssa minuta²⁹ el cas i el personal auxiliar hi assigna un/a advocat/da. En aquest moment es tenia accés als expedients judicials i es podia conèixer cada un dels casos que es veurien aquell dia abans que es fes la primera declaració. També es podien consultar els expedients en altres moments de la jornada en què ningú els estigués consultant.

Recerques quantitatives

Tot i que la recerca ha tingut un marcat to qualitatiu, es tenen en compte diferents estudis de caràcter quantitatiu que han abordat el fenomen de la violència de gènere. Es considera que les dades quantitatives poden ser de gran ajuda a l'hora de situar el fenomen, i és per això que s'ha treballat amb dades publicades anualment, com són els butlletins estadístics del *Consejo General del Poder Judicial*³⁰, els *Informes Anuales del Observatorio Estatal de Violencia sobre la Mujer*³¹, i les dades estadístiques del Pla de seguretat i atenció a les víctimes de violència masclista i domèstica³² publicades pel Departament d'Interior de la Generalitat de Catalunya, dades que es nodreixen del registre policial de la Policia de Catalunya. Així

²⁹ Pel que es va veure al camp, minutar un cas implicava establir les actuacions que per començar s'havien de dur a terme com, per exemple, prendre declaració a la denunciant i a l'investigat.

³⁰ <http://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Temas/Violencia-domestica-y-de-genero/Actividad-del-Observatorio/Datos-estadisticos/?filtroAnio=2017>

³¹ <http://www.violenciagenero.msssi.gob.es/violenciaEnCifras/observatorio/informesAnuales/home.htm>

³² http://victimesviolencia.gencat.cat/ca/01_dades_estadistiques_sobre_violencia_masclista_i_domestica/

mateix, també, s'ha consultat l'estadística judicial de la violència contra les dones de l'Institut Català de les Dones³³ i les Dades sobre violència masclista, també del Departament d'Interior. A nivell estadístic i conceptual, s'han tengut també en consideració les xifres del recompte que fa feminicidio.net³⁴.

Jornades, cursos, tallers i congressos

El treball de camp a qualsevol recerca i, en concret en aquesta, ha anat més enllà de l'observació a tribunals, les entrevistes i la part documental. Una part important de l'aproximació a la temàtica treballada s'ha aconseguit amb l'assistència, observació i, en alguns casos, intervenció i ponència a tallers, seminaris, cursos i congressos especialitzats en l'àmbit de la violència masclista. La participació d'aquests esdeveniments no només ha permès aprofundir en l'aprenentatge, sinó també ha apropiat als debats més actuals i a les diferents perspectives i punts de vista existents en relació als temes investigats.

El primer contacte amb la temàtica va ser la presentació d'un dels llibres clau en aquesta recerca, titulat "*Violencia de género y las respuestas de los sistemas penales*", d'Encarna Bodelón i el seu equip de recerca. Es va dur a terme a principis d'abril de 2013 i, més enllà d'una simple presentació, va comptar amb una interessant taula rodona amb la participació de ponents com l'advocada Mercè Claramunt, la magistrada Inmaculada Montalbán Huertas o Raquel Eskurriol de l'Associació Tamaia.

La primera gran aproximació al debat estatal respecte la violència de gènere va ser l'assistència al *Congreso Internacional "Violencia de Género: Intersecciones"* organitzat per l'*Instituto Internacional de Sociología Jurídica de Oñati* (Gipuzkoa, Euskal Herria) el mes de juliol de 2013, una setmana abans de començar el primer període de treball de camp. Va suposar un interessant punt de partida en què es va conèixer l'actualitat del debat a l'entorn de la violència de gènere des d'un punt de vista multidisciplinar³⁵.

Amb ànim d'ampliar els coneixements respecte a l'àmbit d'estudi i el punt de vista des de diverses disciplines, al maig de 2014 es va assistir a les *XX Jornadas Internacionales de Investigación Interdisciplinar: "Violencia de Género: escenarios y desafíos"* organitzades per l'*Instituto Universitario de Estudios de la Mujer* (IUEM) a Madrid³⁶.

Al setembre de 2014, amb la recerca ja embastada, es va organitzar, juntament amb na Margaret Bullen i n'Amaya Pávez, un simposi titulat "*Violencias y Derecho(s) en las relaciones humanas*" al *XIII Congreso de Antropología de la Federación de Asociaciones de*

³³ http://dones.gencat.cat/ca/ambits/violencia_masclista/estadistiques/

³⁴ <http://feminicidio.net/menu-feminicidio-informes-y-cifras>

³⁵ https://www.ehu.es/eu/web/zuzenbide/berdintasuna-agenda/-/asset_publisher/1rQv/content/igualdad_agenda_congreso_internacional_violencia_genero?inheritRedirect=false

³⁶ <https://www.uam.es/UAM/IUEM-XX-Jornadas/1242676067434.htm?pid=1242674903079&title=XX%20Jornadas%20Internacionales%20de%20Investigaci%C3%B3n%20Interdisciplinar:%20%22Violencia%20de%20G%C3%A9nero:%20escenarios%20y%20esaf%C3%ADos%22>

Antropología del Estado Español (FAAEE). Periferias, fronteras y diálogos que es va dur a terme a Tarragona. L'objectiu d'organitzar aquest simposi era realitzar una posada en comú de les investigacions portades a terme a l'Estat espanyol a l'entorn del tema d'investigació d'aquesta tesi, i va suposar un gran enriquiment pel fet de poder conèixer una visió bastant global dels treballs que s'estaven duent a terme des de l'Antropologia Jurídica al nostre territori.

Al mateix simposi, l'autora de la tesi va presentar la comunicació que portava per nom: "*La violencia contra las mujeres en el contexto social y económico actual. Un estudio antropológico de los 'condicionantes socioculturales' en la praxis judicial*"³⁷ fruit de l'anàlisi dels resultats de les primeres etapes de treball de camp. Publicacions URV va publicar els textos que presenten els continguts dels simposis del congrés³⁸.

El mes de febrer de 2015, l'autora de la tesi va assistir a una jornada organitzada pel Grup de recerca Antígona³⁹ i titulada "*La crisi de les polítiques públiques contra la violència de gènere*", realitzada a Barcelona. Es varen posar damunt la taula el dret d'accés a la justícia en l'àmbit de la violència de gènere i les limitacions que suposa i altres aspectes del nostre tema d'estudi de la mà de ponents provinents de diferents disciplines⁴⁰.

Al juliol del mateix any, a Madrid, l'autora de la tesi va presentar una altra ponència amb el mateix títol i el contingut actualitzat a la segona etapa de treball de camp al *I Congreso Internacional de Antropología AIBR. El ser humano: culturas, orígenes y destinos*⁴¹. Les observacions, crítiques i punts de vista aportades pel públic van enriquir l'evolució de la tesi.

Al novembre de 2015, s'assisteix a la conferència "*L'impacte de gènere en la reforma penal del 2015*" a càrrec de Maria Luisa Maqueda i organitzat per Dones juristes juntament amb la Comissió de Dones de l'ICAB. Aquest és el primer contacte de l'autora amb l'actualització del codi penal que s'havia fet aquell mateix any i les conseqüències que va tenir en l'àmbit d'aquesta recerca.

L'assistència al *I Congrés de Violència Masclista 'Una assignatura pendent, reptes de futur'* organitzat per l'ICAB el 3 i 4 de març de 2016⁴² va il·lustrar com es duia a terme el tractament jurídic de la violència masclista a Catalunya, quins eren els recursos dels quals es disposava i els discursos crítics sobre les mancances i limitacions de la praxi judicial.

A principis de juny de 2016, el departament de Dret de la Universitat de les Illes Balears va organitzar un interessant seminari sobre "*El paper dels estereotips de gènere a l'àmbit*

³⁷ http://www.fundacio.urv.cat/congressos/public/usr_docs/horari19.pdf

³⁸ <http://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/download/124/108/255-1?inline=1>

³⁹ El Grup de recerca Antígona, drets i societat amb perspectiva de gènere és un grup de recerca del Departament de Ciència Política i Dret Públic de la Universitat Autònoma de Barcelona de Catalunya. L'objectiu general del grup és analitzar el desenvolupament dels drets de les dones en perspectiva de gènere (<http://antigona.uab.cat>).

⁴⁰ https://www.diba.cat/documents/232140/36937410/JORNADA_VIOLENCIA_GENERE_CAT.pdf/127c001b-c73d-4757-8cbf-7a12d280509c

⁴¹ <http://www.aibr.org/antropologia/netesp/politica.php>

⁴² https://www.icab.cat/files/242-494699DOCUMENTO/Programa_I_Congres_Violencia_Masclista_ICAB_CAT.pdf

*judicial*⁴³ que va suposar una gran aportació a l'evolució d'aquesta recerca. Es destaquen dos aspectes extraordinaris. Per una banda, les ponents que varen participar a la jornada són claus en la bibliografia d'aquest treball, i va ser molt enriquidor poder debatre conjuntament en l'àmbit concret d'aquest estudi. A més, però, destaca que una part important del públic assistent eren operadors jurídics que formaven part del treball de camp, gent que s'havia entrevistat i que s'havia observat en la seva pràctica professional.

Un esdeveniment substancial en el transcurs d'aquesta tesi va ser la participació el mes de novembre de 2016 com a ponent a la taula "*La Víctima en el Proceso Penal: Reparación vs. Revictimización*" de la jornada "*La Persecución Penal de la trata y el acceso a la Justicia de las Víctimas*" organitzada per *Sicar cat* i *Proyecto Esperanza Esperanza, programas de Adoratrices de atención integral a mujeres víctimas de trata de seres humanos (TSH)*, el 28 de novembre de 2016⁴⁴. Es considera un moment etnogràfic molt important per aquesta tesi perquè va representar un canvi de la perspectiva des d'on s'enfocava l'estudi. Un mes i mig abans d'aquesta jornada, es va demanar a l'autora de la tesi de participar-hi per parlar dels processos judicials i la reproducció d'estereotips de gènere en l'àmbit del tràfic de persones⁴⁵. S'havia dissenyat l'organització de la jornada amb dues sessions de treball prèvies amb la participació de les ponents i les organitzadores per tal de pensar-ne el format i el contingut. En aquestes sessions de treball, va tenir lloc una aproximació al delictes de tràfic de persones, tant des d'un punt de vista jurídic⁴⁶, el qual es desconeixia per complet, com també des d'un punt de vista antropològic, que va permetre copsar que la cultura masclista que s'havia percebut al voltant del delictes de violència a la parella es reproduïa de manera idèntica amb les dones que havien estat víctimes de tràfic. Sortir del marc legal de la violència a la parella i veure manifestades en la jurisprudència i en els testimonis de les professionals unes categories mentals idèntiques a les que es donen amb la Llei 1/2004 va donar molta llum per identificar clarament la cultura que legitima el límit en l'accés a la justícia de els dones víctimes de qualsevol tipus de violència masclista.

⁴³ http://diari.uib.cat/digitalAssets/384/384215_1-programa.pdf

⁴⁴ <http://www.adoratrius.cat/wp-content/uploads/2016/11/Programa-Jornada-Penal-TSH.pdf>

⁴⁵ S'utilitza el terme *tràfic d'éssers humans* (TEH) o *de persones* (calc de l'anglès *trafficking in human beings*) d'acord amb el neologisme creat en llengua catalana l'any 2017 per referir-se a l'acció de captar, transportar o acollir persones sovint aprofitant-se d'una situació de vulnerabilitat, per mitjà de l'amenaça, l'engany, l'ús de la força o el pagament amb la finalitat d'explotació. L'explotació de les víctimes del tràfic d'éssers humans es pot concretar en explotació sexual, explotació laboral, obligació de realitzar activitats delictives, extracció d'òrgans o celebració de matrimonis forçats, entre d'altres. El concepte en castellà és *trata de personas*.

Amb aquesta nova terminologia, aquest delictes que queda clarament diferenciat del *contraban de persones* (calc de l'anglès *people smuggling*), que fa referència a l'acció de facilitar l'entrada il·legal de persones, sovint incloent-hi el transport, a un estat del qual no tenen la nacionalitat ni el permís de residència amb la finalitat de treure'n un benefici econòmic. En castellà es coneix com *tráfico de personas*.

Per a més informació, vegeu:

<http://termcat.blog.gencat.cat/2017/03/29/contraban-i-traffic-de-persones/>

<https://sicarcattpress.files.wordpress.com/2017/03/sicar-cat-contribueix-a-la-creacic3b3-de-nous-neologismes1.pdf>

⁴⁶ Es va fer un treball d'estudi de literatura, legislació i jurisprudència a l'entorn del delictes.

El mateix aprenentatge va ocórrer amb l'assistència, el mes d'abril de 2017 a Barcelona, a les jornades que tractaven la violència sexual titulades "*Aliances feministes locals contra el feminicidi i la violència sexual*"⁴⁷. Es va guanyar una visió àmplia de com es repeteixen tota una sèrie de supòsits, prejudicis i estereotips que condicionen el procediment judicial amb expectatives de com se suposa que han de comportar-se les víctimes del conjunt de delictes masclistes.

Per altra banda, l'assistència a la jornada "*Las víctimas de la violencia machista: Buenas prácticas. Jurisprudencia de los TSJ y del TS. Las violencias sexuales*", organitzada per l'ICAB el 9 de juny de 2017, va suposar un enriquiment del debat sobre la praxi judicial en l'àmbit de les violències masclistes i veure quin era l'estat de la qüestió per part de professionals implicats.

El març de 2017 i de 2018 es va assistir a un taller a càrrec d'Ester García López, advocada d'Advocades Assesores, especialista en violències masclistes i amb una perspectiva molt crítica i contundent. Els tallers, organitzat ambdós per Hèlia Dones, acosten al tractament judicial de les violències masclistes a partir de la seva experiència professional i el seu esperit crític.

Al març de 2018 es va assistir a Barcelona al Seminari del Grup Antígona titulat "*Els tribunals especialitzats en violència de gènere a Brasil. Experiències dels Tribunals de Justícia en matèria de prevenció i combat contra la violència de gènere*", que va aportar una interessant comparativa amb com s'aborda la violència de gènere al Brasil, a partir de la Llei Maria da Penha i amb un interessant component de justícia restaurativa⁴⁸.

Per altra banda, es va participar al Seminari amb Rita Segato titulat "*Contra la violència de gènere*" en el marc de la Biennal de pensament Ciutat Oberta dia 15 d'octubre de 2018 al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.

Finalment, en el moment final de l'escriptura, fregant la data del depòsit d'aquesta tesi, es va participar d'una jornada organitzada per l'Institut Balear de la Dona i titulada "*Estratègies per a la Coordinació Interinstitucional i la Intervenció amb Víctimes de Violències Masclistes: Desenvolupant els Drets de les Dones*"⁴⁹, els dies 27 i 28 de novembre de 2018. L'autora de la tesi va presentar el que eren els resultats bastant definitius d'aquest estudi, a partir d'una conferència titulada "*Els estereotips masclistes en els jutjats de violència sobre la dona*". Aquest esdeveniment va suposar una ocasió molt especial pel fer el retorn a les persones que han estat informants d'aquesta recerca al llarg de tot el treball de camp. Es va tenir l'oportunitat de compartir els resultats finals de la investigació i rebre els seus comentaris i crítiques al respecte, el que, sens dubte, és una part fonamental del procés de recerca.

En darrer lloc, es vol destacar el que també es considera un coneixement rellevant per a aquesta recerca, el gran aprenentatge que ha suposat l'assistència al llarg dels darreres anys a

⁴⁷<https://www.cjb.cat/regeneremnos/2017/04/06/aliances-feministes-locales-contra-el-feminicidi-i-la-violencia-sexual/>

⁴⁸ <http://www.twipu.com/GrupAntigona/tweet/974193487091585025>

⁴⁹ <http://www.caib.es/govern/sac/fitxa.do?codi=3566074&coduo=232&lang=ca>

les reunions de la Comissió d'estudi per a l'Acompanyament de dones víctimes de violència masclista durant el procés jurídic, del Consell Nacional de Dones de Catalunya, de la qual l'autora n'ha format part com a membre del Centre Irídia. En aquestes reunions s'ha pogut debatre el tema d'aquest estudi de la mà d'un equip interdisciplinari de persones expertes en la situació de les víctimes de violència de gènere als jutjats de Catalunya.

Finançament

En el procés de recerca i redacció de la tesi, la doctoranda no ha gaudit de finançament *ad hoc* que li permetés dedicar-s'hi en exclusiva. El finançament, doncs, ha hagut de ser la tasca de professora en un centre d'educació secundària duita a terme per la doctoranda de manera compaginada amb el desenvolupament d'aquesta tesi.

Durant els primers anys de recerca, la doctoranda va participar d'un projecte I+D amb la Universitat de Barcelona, dirigit per Ignasi Terradas Saborit i titulat "*La violencia contra las mujeres en el contexto social y económico actual. Un estudio antropológico de los 'condicionantes socioculturales' en la praxis judicial*" que va gaudir del finançament d'una de les *Subvenciones para la realización de investigaciones relacionadas con los Estudios de las Mujeres y del Género* atorgats per l'*Instituto de la Mujer*⁵⁰ i va permetre la contractació durant 5 mesos de la doctoranda per realitzar la part inicial del treball de camp del projecte col·lectiu, el que va obrir interessants línies d'investigació com la que es tracta en aquesta tesi. El projecte realitzat consistia en l'estudi antropològic sobre el significat que han pres en la jurisprudència en general els "condicionants socioculturals" que la Llei 1/2004 esmenta al seu preàmbul. L'objectiu de la recerca era analitzar els factors socials, culturals i polítics que subjauen al fenomen de la violència de gènere, abordant el significat que han pres els "condicionants socioculturals" pels agents jurídics que fan feina entorn a l'anomenada llei. Es tractava especialment d'identificar el contínuum sociocultural que respon a la violència simbòlica i física contra les dones i veure fins a quin punt són tenguts en compte els anomenats condicionants i de quina manera intervenen en la tipificació sociocultural del delicte de la violència contra les dones.

Per altra banda, l'any 2017 la doctoranda va obtenir una beca d'estudis del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (CEJFE) per realitzar una part de la recerca doctoral i l'anàlisi i redacció dels primers resultats. Aquest projecte fou supervisat per Marco Aparicio Wilhelmi i Ignasi Terradas Saborit. Aquesta beca ha permès finançar els últims mesos la redacció final de la tesi en exclusiva.

⁵⁰ *Subvenciones para la realización de investigaciones relacionadas con los Estudios de las Mujeres y del Género*. Instituto de la Mujer. Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad. Convocatòria 2012. Cofinançat per el Fondo Social Europeo - Programa Lucha contra la discriminación 2007-2013. Investigador principal: Ignasi Terradas Saborit. Any de finalització: 2016. Expedient 170/2012.

1.4 Estructura de la tesi

Aquesta tesi ha estat dividida en tres grans blocs. La present introducció ve seguida de dues seccions que distingeixen una segona part, més teòrica, d'una tercera, on s'hi presenta el material etnogràfic producte de la recerca. No obstant aquesta diferenciació, s'ha procurat que al llarg de tota la tesi els aspectes teòrics dialogassin en tot moment amb els components etnogràfics pertinents per il·lustrar de la millor manera allò que es descriu.

Aquest primer capítol de la tesi és una introducció que presenta els aspectes més formals del disseny de la recerca, enquadra la investigació i en descriu les qüestions metodològiques. S'hi han exposat la delimitació de l'objecte d'estudi, la hipòtesi de la recerca i els objectius plantejats, com també els aspectes metodològics que fonamenten el treball, especificant les tècniques aplicades en cada moment. A la primera part introductòria també s'hi inclou el capítol 2, titulat "*La cultura de les qüestions legals*", on es reflecteix el creuament del dret i l'antropologia, mostrant la pertinència d'aquesta disciplina per dur a terme el present estudi. A més, també s'hi fa una reflexió sobre l'experiència metodològica viscuda durant el treball de camp.

La segona part de la tesi duu per títol "*Dret, antropologia i gènere*" i vol ser una aproximació als aspectes teòrics sobre les violències masclistes, l'evolució jurídica de la seva legislació i l'antropologia jurídica. Per això, al primer capítol del bloc s'hi aborda la "*Genealogia jurídica i conceptual de la violència contra les dones en el marc de la parella*", que ofereix un context general de les violències masclistes que emmarca la recerca partint d'una perspectiva teòrica, com també, per altra banda, es mostra com ha evolucionat el tractament jurídic del fenomen i com això ha comportat una evolució del concepte amb què es referencia popularment la situació de violència. En aquest capítol també es fa una aproximació a les lleis que regeixen la violència de gènere i les seves particularitats, reflectint els punts forts i dèbils d'aquestes lleis a partir, sobretot, d'una descripció teòrica amb pinzellades etnogràfiques que il·lustren la posada en pràctica d'aquestes qüestions.

El següent capítol, el quart, titulat "*Les concepcions jurídiques de responsabilitat i víctima*", s'aborden les característiques de l'ordenament jurídic que regeix la judicialització de la violència de gènere als territoris estudiats i la manera com intervenen en l'afrontament del conflicte. Concretament, es fa una aproximació a com s'enten el rol de la víctima i quin és el concepte de responsabilitat que es maneja fent, a la vegada, un viatge antropològic i comparatiu amb altres tendències jurídiques.

A la tercera part de la tesi anomenada "*Etnografia als jutjats*", dividida en 4 capítols, s'hi descriu la concreció etnogràfica del procés jurídic de la violència de gènere i els matisos i recurrències que han sorgit al camp de manera seguida. Al capítol "*Escenari etnogràfic: dramatúrgia judicial i discurs legal*" s'hi descriu el context judicial a partir de la relació de les característiques més substancials pel que fa a la vivència del procés judicial: l'atmosfera i la lògica jurídica que emana el procediment judicial, com també les peculiaritats del delictes de violència de gènere.

El capítol 6, "*La categoria de víctima a l'imaginari social i judicial*", es dedica a descriure el que es creu que és el moll de l'os de la situació de vulneració de drets que es dona en l'àmbit

de la judicialització de la violència a la parella: el fet que hi hagi establert, a l'imaginari social i judicial, la categoria de víctima que no es correspon a la diversitat d'experiències particulars. Es veurà, doncs, que la categoria víctima a l'àmbit judicial és construïda en base als fonaments del sistema de gènere que dibuixen les dones, com també les víctimes, com a éssers vulnerables i dòcils davant l'entramat judicial i amb necessitat de protecció.

Al capítol 7, titulat "*L'imaginari masclista a la cultura jurídica*" s'hi exposen les idees que han aparegut de manera recurrent a l'hora de descriure la violència de gènere i que es considera que responen a biaixos d'influència masclista a l'hora de fer una lectura de la realitat.

Les evidències etnogràfiques han demostrat que l'aplicació d'estereotips de gènere per part dels professionals de la justícia soscaven el dret de les dones de viure lliures de violència i impacten sobre el seu dret d'accés a la justícia. La confusió que genera que la diversitat de la realitat no s'ajusti als esquemes simplificats assumits mentalment pot generar biaixos en la lectura de la realitat que poden alterar com es perceben els fets objecte de denúncia. Aquestes "*Conseqüències jurídiques de la presència d'idees masclistes en la judicialització de la violència de gènere*" es detallen en el penúltim capítol de la tesi, el vuitè.

Finalment, el darrer capítol vol ser una recapitulació de tot el que s'ha explicat anteriorment, a mode de conclusió de la recerca. Alhora, s'expliquen els interrogants que han anat sorgint i que es presenten com a potencials futures línies de recerca.

La cultura de les qüestions legals⁵¹

El derecho está en la vida social y a ella es que hay que acudir para conocerlo, en contra de las posturas formalistas y legalistas, propias de la concepción estatalista del derecho.

Ana Cebeira⁵²

2.1 Cultura i anàlisi antropològica

Esther Sánchez Botero (2014) afirma que l'ésser humà és l'únic animal capaç de concebre i comunicar una nova representació als altres i que el dret, com a institució per normar la vida en societat, es pot veure modificat per aquestes idees que poden generar canvis culturals: *“Esas ideas, si son recibidas, comunicadas y tienen buena aceptación, se vuelven referente común y se convierten en nuevos elementos cognitivos compartidos por un grupo social determinado”* (Sánchez Botero, 2014:175). És per això que en aquesta recerca s'aposta per la necessitat d'aprofundir en l'anàlisi dels valors socials que vehiculen les pràctiques i els discursos de les persones que fan feina als jutjats. Concretament, es vol analitzar com les idees masclistes que menystenen les dones, presents a la societat amb una considerable hegemonia, són la causa –indubtablement– de les agressions d'homes cap a les seves parelles dones, però també d'altres vulneracions de drets que esdevenen menys evidents i que són conseqüència d'una esbiaixada lectura judicial dels fets denunciats.

Es parteix, doncs, que la cultura i, concretament, aquells referents cognitius que les persones d'una mateixa societat comparteixen, descriuen part del conjunt d'idees i valors socials de les persones de manera tan arrelada que es tendeix a naturalitzar i a no ser conscients del biaix que suposen. El fet que com a societat es tinguin en comú un conjunt de concepcions no significa que totes les persones en siguin partidàries ni actives propagadores, però sí que implica que formin part de l'imaginari col·lectiu, i per tant, que siguin reconegudes amb facilitat. Com a conseqüència, aquests referents comuns tenyeixen qualsevol producte cultural: discursos, acudits, actituds, comentaris, rols, relacions, anuncis, així com, també, decisions judicials. Així doncs, el coneixement i la revisió de la cultura és fonamental car

⁵¹ El títol és una paràfrasi de *“Las cuestiones legales de una cultura”* (Llewellyn i Hoebel, 1941: 20).

⁵² (Cebeira, 2008:83).

permet comprendre com l'individu o grup no és independent del seu context, sinó que n'és més bé el seu producte:

No es posible desentrañar para otros (jueces, jurados de conciencia, abogado defensor) la lógica que orienta un comportamiento (lo que hizo y por qué actuó así el individuo), sin la demostración y exposición de una perspectiva cultural lo suficientemente amplia y precisa, existente previamente (Sánchez Botero, 2014:173).

La frontera entre el Dret i l'Antropologia

Per dur a terme aquesta anàlisi, l'Antropologia social i cultural és el prisma idoni ja que parteix de la concepció que “*los ‘hechos sociales’ no son elementos separados de los contextos en los que se producen y significan, así como que los discursos y las prácticas generados sobre los problemas construyen a éstos como ‘efecto’*” (Zurita, 2011:2). Per això, tal i com proposa Evelina Zurita, per anar a l'arrel d'un problema com pot ser la violència de gènere cal no tan sols anar-hi des de la positivació (és a dir, quantificació, categorització, tipificació, etc.) de la situació, sinó que també és fonamental tenir en compte els processos culturals concrets en què estan immersos els grups humans. És a dir, que els contextos socials en els quals es construeixen i se signifiquen els fenòmens han de formar part de les anàlisis que pretenguin un abordatge exhaustiu d'un problema social com és la violència de gènere (2011:623). Precisament aquesta és la fita d'aquesta recerca, partint de la perspectiva antropològica com a orientació teòrica i metodològica que guia l'estudi.

Si entendemos la antropología como el estudio de la variedad de formas de vida o costumbres de la humanidad, la etnografía no es únicamente un método descriptivo o narrativo basado en el trabajo de campo o experiencia sensible, inmediata a los hechos sociales, sino que implica una determinada perspectiva epistemológica. (...) De ahí la vigencia para la antropología social del sentido de la etnografía según la etimología griega: el conocimiento de la humanidad en su extraordinaria variedad social hecha peculiaridades (Terradas, 2016b:65)

Rosana Guber (2001) assegura que el món social no es reproduceix per les normes que les persones tenen internalitzades sinó per les interaccions que mantenen, a partir de les quals es produeix la societat a la qual es pertany. Aquesta diversitat de l'experiència humana és la que constitueix el motor d'interpretació i descripció del que l'antropòloga ha viscut al camp. Llavors, la tasca antropològica consisteix a aprehendre la forma en què les persones d'una comunitat produeixen i interpreten la seva realitat (Guber, 2001 a Carrasco, 2014:292).

En aquesta tesi s'hi aborda el punt on es creuen el dret –a partir de la seva posada en pràctica als jutjats–, i la cultura que emmarca qualsevol fet social, en aquest cas, els processos judicials. Es vol visibilitzar com la praxi de qui treballa als jutjats està inevitablement mediada pel conjunt de valors, normes i símbols que constitueixen la forma de vida de la societat a la qual es pertany. El fet de formar part d'una cultura implica tenir no només tota una sèrie de valors, idees, paraules i gestos característics i compartits que els permeten comunicar-se, sinó que s'ordenen i es classifiquen d'una manera peculiar (Sánchez Botero, 2014:144).

L'antropologia és capaç de brindar al dret instruments d'anàlisi que esdevenen més reflexius que el mateix dret. Morita Carrasco (2014), en el seu article dedicat a *"El cruce de fronteras entre la antropología y el derecho"*, afirma que l'espai contigu d'ambdós camps disciplinaris està motivat pels mateixos interessos: assolir una justícia més integral, per la qual cosa és necessari anar més enllà de l'etnocentrisme disciplinar (2014:287).

Quan els productes culturals que es volen analitzar formen part del món jurídic d'una societat, la subdisciplina que s'encarrega del seu abordatge és l'antropologia jurídica. En paraules d'Ignasi Terradas: *"La antropología jurídica es el conocimiento derivado de etnografías y documentos históricos que nos enseña acerca de la variedad humana en su búsqueda de procedimientos para obtener justicia, para encajar y paliar la capacidad humana de dañar"* (2008:19). Es pot definir com l'estudi del món social abordat des de la perspectiva de les responsabilitats, els drets, els deures i obligacions (Terradas, 2014:104) i del significat d'acords i normes (2008:13).

La particularitat de l'antropologia jurídica, com a especialitat de l'antropologia social i cultural, és *"indagar el orden jurídico en una sociedad, pero concretamente como variable de la cultura"* (Sánchez Botero, 2014:146), prenent com a punt de partida les normes i, sobretot, la seva posada en pràctica. Aleshores, si bé el dret pot ser aïllat del conjunt, des d'aquesta subdisciplina és aprehès, conegut i interpretat en el marc d'un context integral (Sánchez Botero, 2014:147).

Així doncs, la perspectiva de l'antropologia jurídica *"té per objectiu l'estudi dels discursos, les pràctiques i les representacions d'una societat remarcant l'aspecte jurídic, de tal manera que el dret no es pren com un element aïllat sinó com a part integrada en el sistema social i cultural de la societat que s'estudia"* (Rosés, 2013:14). Segons na Milka Castro, aquesta subdisciplina permet conèixer els fenòmens i les relacions que no són accessibles a través de les disciplines existents i permet una anàlisi més completa dels fenòmens jurídics (Castro a Sánchez Botero, 2014:143).

2.2 Dret: univers de normes i sancions

El concepto de derecho se refiere a un universo de normas y sanciones legales de origen estatal o "tradicional", escritas o no escritas y codificadas por una colectividad determinada, que proyectan como deseable la marcha y cohesión sociocultural de un grupo. Las diferentes expresiones de los derechos se garantizan a través de organizaciones, que pueden o no ser burocráticas y policivas, que recurren a la coerción física o a la violencia para hacer valer las normas y decisiones del mismo poder legal (Sánchez Botero, 2014:143).

Seguint la tradició del positivisme del segle XIX, la ciència jurídica i, consegüentment, el discurs jurídic, són considerats imparcials, objectius i irracionals (De Carvalho,1997:39). Pel s'ha pogut veure al camp, el món del dret té una base molt dogmàtica i jeràrquica i no es

caracteritza, en general, per la reflexivitat ni tampoc per l'autocrítica de les persones que hi treballen⁵³.

A la nostra cultura jurídica es dona per fet que una decisió legal no és arbitrària. L'objectivitat de les persones que interpreten i posen en pràctica les lleis no es problematitza ni es posa en qüestió, i se sol ignorar que la subjectivitat dels operadors jurídics, com a agents socials, és històrica i culturalment situada (De Carvalho, 1997:39), fet que converteix el discurs jurídic en un discurs dominant.

Teun Adrianus van Dijk (1996:90 a De Carvalho,1997:39) explica que una de les estratègies dels discursos dominants és definir l'*status quo* social com a natural, just i inevitable. Débora de Carvalho ho exemplifica a partir de les sentències considerades textos que es pressuposen objectius i dels quals, per tant, no se'n visibilitza la capacitat creadora i reproductora de discriminació:

Sentenças, como exemplos da interpretação e aplicação da lei baseadas no raciocínio jurídico, são supostamente racionais e objetivas, desta forma, geralmente não as vemos como textos criadores e reprodutores de um sistema de distribuição assimétrica de poder e de discriminado de gênero (De Carvalho,1997:39).

La pressuposició d'objectivitat del dret ve a ser l'assumpció d'una certa independència de l'àmbit jurídic respecte d'altres elements que es troben fora de les qüestions estrictament tècnico-jurídiques. La presumpta objectivitat accepta la idea que tots aquells aspectes que estan fora del dret, com puguin ser les idees que regeixen els nostre pensament sobre com han de ser homes i dones, són considerats extrajurídics i no interfereixen en els procediments judicials:

El juez, el intérprete, el acusador o el defensor cumplirían su tarea si comprendieran “lo que la ley determina” en sus expresas palabras; cualquier otro valor o principio, como justicia, vida, amor o simplemente sobrevivencia de la especie o pueblo, era considerado metajurídico, fuera del derecho, ausente de su lógica. El derecho así pensado con su Estado formulador y creador era suficiente en sí; bastaba a sus aplicadores e intérpretes buen conocimiento del diccionario y, quizás, buen manejo de la gramática. Los conceptos habrían de ser nada más que jurídicos (Marés, 2014:365).

El dret com a variable cultural

No obstant tot allò que s'ha explicat anteriorment, el dret, lluny de ser un element aïllat de qualsevol altre aspecte de la societat, hi està íntimament entrelligat. Les normes jurídiques que regeixen una comunitat i la seva posada en pràctica són una manifestació cultural més de la forma particular com una societat organitza la vida social. Per una banda, el dret, entès com un conjunt de normes i sancions estipulades per regir l'ordre social d'una comunitat, és una expressió més de la cultura d'una societat. Per altra banda, la interrelació entre la cultura

⁵³ No obstant això, no es pot deixar de mencionar una interessant experiència etnogràfica que esdevé l'excepció del que s'ha vist habitualment. Més endavant en aquest capítol s'explicaran els debats amb un operador jurídic amb qui s'ha pogut divagar profundament partint de l'autocrítica i la reflexivitat.

i el sistema jurídic va més enllà de la norma escrita i també es manifesta en la praxi jurídica, que és influenciada pels valors i models morals imperants:

Los operadores del derecho convierten un hecho social en “caso”. Para su reconstrucción apelan a la jurisprudencia, la dogmática y la doctrina. Un rol especial juega aquí la experiencia jurídica entendida como el resultado de todos aquellos “encuentros” (sean relaciones interpersonales, discursos, información mediática, bibliografía especializada, etc.) que provocan la producción de significados/sentidos que se van incorporando como “visión de mundo” en el marco de procesos judiciales. Estos sentidos hacen comprensibles las relaciones, los sujetos, las conductas y los hechos, y por ende tienen incidencia en cada acto procesal (Carrasco, 2014:287).

El dret és una institució comuna a totes les societats que, de maneres diverses, expressa els mecanismes rectors per ordenar la vida social (Sánchez Botero, 2014:146): *“El derecho específica principios y procedimientos para orientar el modo de vivir en armonía y también cómo dar solución a los conflictos que se presentan, entre sus propios miembros o con externos porque actúan en contra de lo establecido”* (Sánchez Botero, 2014:148). El dret és, doncs, una activitat humana més que està al servei de qui deté el poder, dels interessos polítics i morals (Igareda i Cruells, 2014:6) i, per tant, es tracta d'un instrument d'organització social així com, també, d'un instrument normatiu de primer ordre mitjançant el qual es conformen valors i models morals que no poden entrar en conflicte amb els models socials dominants del món del coneixement, el poder i l'autoritat (Rubio, 2005:9). En aquest sentit, Terradas afirma que la norma ha d'operar com un postulat de valor absolut de tal manera que interpreti qualsevol fet 'natural' (natural entès com a exterior al dret) en termes jurídics (2015: 27).

Les institucions jurídiques representen, doncs, un cos de restriccions normatives amb l'objectiu de dissenyar models, establir límits a les conductes humanes i salvaguardar els valors essencials de la societat (Rubio, 2005:2). Ana Rubio critica el fet que el positivisme hagi donat per suposat que les normes jurídiques són instruments suficients per organitzar la vida en societat i resoldre els conflictes socials⁵⁴. L'autora apunta que, tot i que partint d'aquesta lògica la societat esperi del sistema jurídic la solució dels problemes socials, l'entramat jurídic té límits a l'hora de resoldre conflictes, i a vegades desenvolupa efectes no previsibles o indesitjats (2005:2), tal i com es vol demostrar en aquesta tesi.

2.3 Etnografiant la quotidianitat judicial

Estudiar els de dalt

Als anys 70, l'antropòloga Laura Nader es demanava *“¿Qué pasaría si al reinventar a la antropología, los antropólogos fuéramos a estudiar a los colonizadores, a la cultura del poder en lugar de la cultura de los que no tienen poder, a la cultura de la riqueza en lugar de la cultura de la pobreza?”* (Nader, 1972:5). És pertinent fer aquesta pregunta en relació amb aquesta recerca, tenint en compte que estudiar una comunitat de poder –com és l'àmbit legal i

⁵⁴ Aquesta idea es reprèn al capítol 4, a l'apartat *“La gent no s'educa a base de Dret Penal”*.

la judicatura– contrasta no només amb els estudis i interessos anteriors de l'autora de la tesi, sinó també amb l'objecte d'estudi clàssic de l'antropologia, “*los de abajo*” (Nader, 1972:14). Tradicionalment, “l'altre” antropològic són persones empobrides, estigmatitzades, subalternes, privades de llibertat, marginades, o bé de comunitats colonitzades i/o allunyades cultural i territorialment d'Occident. Les comunitats estudiades no se solen correspondre amb grups amb un nivell alt en la jerarquia social o política, tot i que aquests tipus de treballs comencen a abundar de cada vegada més.

En un projecte de recerca anterior, l'autora de la tesi havia estat treballant al Perú amb persones privades de llibertat que s'havien aixecat en armes a principis dels anys 80 amb els grups coneguts com *Movimiento Revolucionario Túpac Amaru* i l'autodenominat *Partido Comunista del Perú*, conegut popularment com *Sendero Luminoso*. El canvi d'àmbit d'estudi fou radical, així com també les característiques de l'etnografia i la relació de l'antropòloga amb la comunitat etnografiada. No obstant això, abans d'iniciar el treball de camp, els prejudicis duïen a pensar que l'experiència als jutjats espanyols no implicaria un xoc cultural entre l'antropòloga i el grup estudiat com el que s'havia viscut a les presons del Perú. Ben al contrari, en la línia que apunta Nader a continuació, la trobada amb la cultura judicial de la nostra pròpia societat ha resultat una experiència antropològica de primer nivell, tal i com es mostra al llarg d'aquesta tesi:

Para muchos estudiantes actualmente la experiencia de trabajar en un despacho de abogados en Washington, en un pueblo controlado por una sola empresa (o company town), o en una corporación industrial internacional, puede resultar una experiencia tan bizarra para ese efecto, como cualquier otra que un estudiante de antropología podría encontrar en una aldea mexicana, o en Nueva Guinea. Nosotros los antropólogos hemos estudiado las culturas del mundo para descubrir al final que la nuestra es una de las más bizarras de todas ellas, y una que, por su influencia mundial, para bien o para mal es urgente que la estudiemos (Nader, 1972:13).

Per altra banda, Nader destaca la importància d'estudiar des de l'antropologia allò que es fa a la pròpia societat i, concretament “*des de dalt*”, per tal de fer una aportació a la comprensió dels processos a través dels quals s'exerceix el poder i la responsabilitat (Nader, 1972:1):

Más aún, hay cierta urgencia en el tipo de antropología que se interesa en el poder (cfr. Wolf, 1969), porque la calidad de vida y nuestra misma sobrevivencia dependen de si los ciudadanos han entendido a aquellos que modelan actitudes y que de hecho controlan las estructuras institucionales. El estudio del hombre está colocado en una situación sin precedente, pues nunca antes tan pocos, con sus actos y omisiones, habían alcanzado tanto poder sobre la vida y muerte de tantos miembros de nuestra especie (Nader, 1972:1).

D'acord amb l'antropòloga americana, aquesta tesi parteix de “*la indignación como motivo*” (Nader, 1972:2), en l'intent d'entendre els mecanismes i les idees que fonamenten les decisions i el tracte judicial que es dona a les dones i que limiten el seu accés a la justícia amb, algunes vegades, fins i tot la impunitat dels delictes com a conseqüència. A més, Nader apunta dues altres raons per estudiar “*els de dalt*” que també es comparteixen en aquest treball: “*Por su pertinencia científica y por la relevancia democrática para el trabajo científico*” (1972:1). Coincidint amb l'autora, per abordar de manera integral un problema i

millorar les oportunitats de comprendre'l: *“Simplemente necesitamos caer en la cuenta cuando es conveniente o necesario en términos del problema que amplíemos el dominio de la investigación hacia arriba o hacia abajo, o hacia los lados”* (1972:7). Nader remarca igualment la importància d'estudiar les institucions poderoses, perquè són tals institucions i els seus sistemes de xarxa que afecten les nostres vides i les vides de les persones que l'antropologia ha estudiat tradicionalment al voltant de tot el món (1972:7).

Entre dos mons. El diàleg entre la lògica jurídica i la idiosincràsia antropològica

En la comesa de desentrellar la diversitat cultural i visibilitzar la presència de la cultura darrere qualsevol acció social, l'Antropologia s'enfronta amb la dominació, és a dir, la tendència a l'homogeneïtzació de la realitat darrere un discurs de poder, com és el discurs jurídic. Ignasi Terradas parla d' *“ofensa antropològica”* precisament per descriure allò que representa la perspectiva de l'antropologia davant les visions monolítiques que no tenen en compte la diversitat: *“Siguiendo con la terna de Freud, [podríamos] decir que la Antropología Social ofende a cualquier centrismo, planteando siempre la alteridad, la existencia y razón de otro modo de ser; de un sentir y pensar vario frente al que domina o protagoniza un territorio o un discurso”* (Terradas, 2015:15). Per tot això, la metodologia antropològica esdevé alternativa als raonaments etnocèntrics característics de molta dogmàtica jurídica (Assier-Andrieu, 1987 a Terradas, 2015:15):

Precisament aquest aspecte obri la porta a parlar del xoc cultural que es dona entre la lògica jurídica i l'antropològica i que ha marcat aquest treball de camp i ha dotat de riquesa la vivència etnogràfica. En l'experiència de camp s'ha transitat la frontera entre el Dret i l'Antropologia i s'ha pogut viure la divergència que implica el diàleg entre les dues lògiques. Carlos Frederico Marés (2014), en la seva crítica a l'autosuficiència del dret, descriu la relació entre els mons de l'antropologia i el dret il·lustrant una escena que ha estat molt recurrent al llarg d'aquests anys de treball de camp als jutjats:

El antropólogo y el abogado se ven obligados a trabajar juntos, aquel entendiendo o buscando entender la lógica individualista y contractualista del derecho, este viéndose en la contingencia de despojarse de esta lógica para entender que no siempre derecho y obligación equivalen a las exigencias teóricas del contrato. Tal vez sea más difícil para el abogado o el juez llegar a esa comprensión, exactamente porque aprendió en su “ciencia” que la realidad debe adecuarse a las leyes legítimamente elaboradas dentro del Estado de derecho. Al antropólogo quizás le sea más fácil; acostumbrado a la diversidad cultural, es capaz de entender el carácter de la ley y comprender que sus mutaciones no son fruto de un decantado perfeccionamiento del sistema, sino de una lucha de intereses mezquinos, de una correlación de fuerzas desiguales dentro de la sociedad llamada envolvente, moderna y capitalista (Marés, 2014:361).

La lògica jurídica general amb què s'ha topat durant l'etnografia és dogmàtica, de mires fixes i inamovibles, composta de certes es o axiomes indiscutibles (Da Matta, 1981 a Carrasco, 2012:291) i, en moltes situacions, sense donar lloc a la variació i la diversitat. Una lletrada de l'Administració de Justícia d'un jutjat on es va treballar en llargs períodes manifestava sovint

“Ya ves, esto es sota, caballo y rey”⁵⁵, per dir, com explicà, que les pautes en el món jurídic són unes, molt clares i establertes, i que és difícil sortir d’aquests paràmetres. En general, en les converses i entrevistes amb el personal judicial s’ha detectat una lògica amb unes fronteres molt clares que no es poden transgredir.

En canvi, el punt de vista des d’on es parteix, l’antropològic, pretén aportar més riquesa i complexitat, cercant la particularitat de cada cas, és a dir, la diversitat. “*La Antropología — dice Assier-Andrieu— halla motivos y lógicas en lo que aparentemente es irracional, construcciones culturales y motivaciones sociales en lo místico o sagrado, y banalidades de poder tras sofisticadas instituciones políticas*” (Terradas, 2015:15). En paraules de Terrades, és aquí on l’antropologia es distingeix més clarament del món jurídic (2014:106):

La confrontación constante del Derecho con sus límites hace que éste alcance a menudo la existencia de otras culturas jurídicas u otras culturas en general. La Jurisprudencia (en el sentido más amplio) trata a menudo de hacerse intérprete de la sociedad y a la vez dirigirla, y no puede hacerlo de otra manera si no es fundiéndose con una propuesta antropológica. Y ello obliga a acercarse, por lo menos momentáneamente, al conocimiento de órdenes sociales, morales y jurídicos diversos, alternativos. Lo que podemos referir como el otro o lo otro jurídico, por ser precisamente otro deja de ser estrictamente jurídico, y por ello decimos antropológico, que sencillamente quiere decir diversamente humano. Y este humano se revela complejo por dos motivos principales. Por la alteridad que cuesta comprender, y que se alcanza mediante aproximaciones sucesivas, y por la complejidad de capas o manifestaciones diversas del ser humano, que ha dado lugar a un abanico de ciencias humanas o sociales con un sinnúmero de especialidades (Terradas, 2015:10).

A continuació, es destaquen diversos retalls etnogràfics on s’ha copsat aquesta dissemblança. En primer lloc, en una entrevista a un magistrat s’observa aquesta lògica subjacent a la funció de la judicatura, on s’acata la llei sense entrar a debatre’n el contingut:

Sobre las cuestiones de inconstitucionalidad⁵⁶, yo creo que fue correcto formularlas. Pueden generar dudas a los particulares, pero si algo aprendo es que debo cumplir las leyes y no estoy para discutir las, llevo muchos años y hay leyes que me gustan y leyes que no. Yo creo que era correcto el que se cuestionaran algunos preceptos, y al menos se justificara por el Tribunal Constitucional por qué se establecían esa diferencia de trato. (...) En cuanto si soy partidario de la derogación, yo no soy partidario de derogar ninguna ley, si se modifica dentro del ámbito parlamentario yo estaré de acuerdo también. Con esto no me planteo si estoy de acuerdo o no en todos los preceptos. Llevo 25 años trabajando en esto y está claro que hay cosas que no me gustan, pero eso no significa que sea partidario de derogarlas. No quiero decir que no tenga ideas, sino que cuando soy juez no soy ni de un partido ni de otro, luego de forma particular podré opinar lo que considere de leyes polémicas como esta o como la del aborto o la del menor o la del matrimonio homosexual.⁵⁷

⁵⁵ Registrat al diari de camp arran de diverses converses amb la lletrada de l’Administració de justícia.

⁵⁶ Fa referència a les qüestions d’inconstitucionalitat sobre la Llei 1/2004.

⁵⁷ EntJutg1.

Un altre exemple del tarannà judicial el descriu una fiscal que centra tota solució de les desigualtats socials en el sistema judicial:

*El sistema social no funciona, y que el propio sistema social es el que ha generado las desigualdades, y que como ha sido el propio sistema el que las ha generado, es el propio sistema que, desde la vía judicial, que la tiene que recomponer. Y la única opción que tiene un estado de derecho es a través de la vía judicial, y en este caso [de violència de gènere] la vía penal, para poner las cosas en su sitio.*⁵⁸

Per altra banda, es volen relatar diverses escenes on s'han posat de manifest les diferències entre les dues lògiques amb qui ha estat l'informant principal d'aquesta tesi. All llarg del desenvolupament d'aquesta etnografia, s'ha tengut la sort de poder comptar amb la participació excepcional d'un jutge de violència de gènere d'un dels jutjats on s'ha fet treball de camp de manera continuada. Amb la seva dedicada col·laboració, s'ha pogut conèixer la realitat judicial i entendre tots els passos d'un procediment, a la vegada que s'ha tengut la possibilitat de comentar i resoldre dubtes *in situ* amb una considerable profunditat.

El fet de poder viure la quotidianitat judicial de la mà d'una persona *de dins*, que ha mostrat tant d'interès per aquesta recerca, ha brindat una visió privilegiada de tot el procediment i ha aportat la sort de debats curiosos i constants sobre el que s'estava veient. Més enllà de la tasca clàssica de l'observació, també ha suposat un acompanyament en el procés de contrast, debat i afinament dels resultats obtinguts: amb ell s'han comentat diversos textos i llibres que formen part del marc teòric d'aquesta tesi, així com diverses ponències i *papers* que l'autora ha escrit al llarg d'aquests anys i que ha presentat a diferents congressos. Entre els textos que s'han debatut, hi ha el llibre titulat "*Esposas nefastas y otras aberraciones. El dispositivo jurídico como red de construcción de feminidad*" de Laura Macaya Andrés, i les ponències⁵⁹ que l'autora ha presentat als congressos de la FAAEE⁶⁰ l'any 2014 i de l'AIBR⁶¹ l'any 2015. Aquesta ha estat una experiència cabdal per al desenvolupament d'aquesta tesi, ja que ha permès aconseguir un gran aprofundiment en la comprensió del funcionament judicial i de la seva cultura. Amb les següents paraules quedava reflectit al diari de camp:

*Es tracta d'una persona molt reflexiva i autocrítica i amb molt d'interès pel que una visió antropològica li pot donar a la seva praxi diària. El debat pot arribar a ser molt profund i enriquidor, amb els múltiples matisos als quals s'arriba.*⁶²

Un dels aspectes més interessants d'aquestes converses dialògiques és el fet que, en molts moments, han estat un autèntic enfrontament entre dos mons molt diferents: el jutge i l'autora de la tesi són representants de lògiques tan a les antípodes que a vegades costava entendre la lògica de l'altra. No obstant això, amb un increïble interès pel que pot aportar l'antropologia

⁵⁸ EntFisc2.

⁵⁹ Aquestes ponències vendrien a ser les primeres versions del setè capítol.

⁶⁰ XIII Congreso de Antropología de la Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español (FAAEE) que es va dur a terme a Tarragona l'any 2014.

⁶¹ I Congreso Internacional de Antropología AIBR que es va dur a terme a Madrid l'any 2015.

⁶² Diari de camp, agost de 2014.

al camp jurídic⁶³, aquest magistrat ha ofert un accés directe a comprendre la lògica jurídica a partir del debat:

*De manera constant el jutge em dona un contrapunt, el jurídic. És com si posàs un topall de realitat a les reflexions que puguem fer des de l'antropologia: els límits són els del sistema de justícia. Comentant el text del congrés de Tarragona també va passar el mateix, ell posa els límits jurídics a les possibilitats diverses que permet pensar l'antropologia. Es com si em fes tocar de peus a terra, el que té un punt interessant –perquè és realista, pragmàtic, es cenyeix a les possibilitats que permet el sistema a partir de la legislació vigent–, i un punt de desballestant –perquè en molts de moments se'm fa difícil entendre el corporativisme judicial que impedeix qüestionar el sistema i criticar els aspectes on falla. Visualitzam horitzons diferents, fet que fa que a vegades no ens entenguem de cap manera, talment com si parlàssim llenguatges completament diferents.*⁶⁴

El Dret i l'Antropologia tenen maneres molt oposades de llegir *la realitat*, i això es va copsar en varis debats, com per exemple, a l'entorn del mateix concepte de *violència de gènere*. El jutge, així com la majoria d'operadors jurídics que s'han entrevistat, reduïa el seu significat a la definició jurídica que imposa la Llei 1/2004 i que fa referència exclusivament a la violència que té lloc a la parella. No obstant això, en altres àmbits com les ciències socials o el moviment feminista, ja des d'abans de l'any 2004 en el concepte de *violència de gènere* s'hi incloïen totes aquelles violències conseqüència del masclisme, significat que a l'inici del treball de camp manejava l'autora de la tesi. Després de varis malentesos respecte l'amplitud d'accions a què es referien amb aquest concepte, l'autora va decidir utilitzar el terme en el sentit en què l'utilitzaven els seus interlocutors. És per això que en aquesta tesi s'utilitza el terme *violència de gènere* en el sentit jurídic de violència a la parella i *violència masclista* per fer referència a tot el conjunt de violències que són producte del masclisme.

Un altre aspecte on s'han manifestat la divergència de punts de vista amb el jutge ha estat en la interpretació de qualque cas judicial concret i les possibles vies de solució: la diferència és en si hi ha camins més enllà del pas per un procediment judicial:

*Avui discutíem el fet que posar una denúncia fos l'única porta d'entrada a la sortida del conflicte de la violència de gènere. Pensa molt des de dins el sistema, sense qüestionar el sistema judicial ni el Dret en si. No veu altre camí que no sigui el judicial com a resolució del conflicte. Jo era partidària que hi hauria d'haver més opcions amb recolzament institucional com a opció per sortir de la violència de gènere que no necessàriament passassin per la denúncia i pel sistema judicial. Ara bé, pel que es veu constantment als jutjats, moltes dones que denuncien l'únic que cerquen és protecció, estar tranquil·les i “que les deixin en pau”, i no tant que es castigui l'agressor. Això es contraposa a la visió que més he vist als jutjats: que l'únic itinerari institucional és el procediment judicial.*⁶⁵

⁶³ Aquest immens interès en què pot aportar el punt de vista de l'antropologia a la disciplina jurídica, és més una excepció que una característica típica de la lògica judicial. L'autocrítica d'aquest magistrat ha brindat la possibilitat d'obrir debats interessantíssims i de posar en qüestió “des de dins” les maneres judicials de funcionar.

⁶⁴ Diari de camp, 30 de desembre de 2014.

⁶⁵ Diari de camp, agost de 2014.

Un altre retall etnogràfic significatiu és el debat del text del congrés de Tarragona amb el mateix magistrat. Com s'ha esmentat anteriorment, aquest text ve a ser una de les primeres versions del setè capítol d'aquesta tesi, on es feia una primera anàlisi del primer període de treball de camp i es mostraven ancorats en el sistema judicial tota una sèrie d'estereotips masculistes que afectaven la credibilitat de les dones. En aquell text, la majoria de cites que mostraven aquestes concepcions eren d'advocades i d'advocats i, davant això, el jutge afirmava que l'apreciació de la credibilitat només és rellevant quan la fa un/a fiscal o un/a jutge/ssa:

*El jutge s'ha llegit el text sencer i el comentam. Parlam de la credibilitat de la víctima. Diu que la validesa d'un testimoni, el fet que sigui creïble i coherent, només ho pot dir un jutge o un fiscal. Quan parlam de si una víctima pot perdre credibilitat per la reproducció d'estereotips, m'insisteix que les úniques persones per qui té importància processal la credibilitat de les víctimes i dels acusats són jutges/ses i fiscals. El que pensin advocats/des i agents judicials no té rellevància. Està molt centrat en el dret i no entén quina importància pot tenir per mi el fet que advocats/des i funcionaris diguin això de les persones protagonistes d'un procés judicial. Jurídicament només són rellevants els prejudicis que pugui tenir un jutge, que és qui dicta sentència. Però el fet que hi hagi una constant posada en qüestió dels testimonis de les dones afecta també les seves vivències en el tracte que reben o en la falta de diligència deguda.*⁶⁶

No obstant la rellevància processal de la veritat judicial, obviava un aspecte molt important per l'antropologia: com era l'experiència viscuda per les dones que passaven per un procés judicial, és a dir, el *dret viscut*⁶⁷. En paraules d'Ignasi Terradas:

Este aspecto del derecho como caso vivido lo halla el antropólogo en su trabajo de campo. Y a diferencia de la encuesta jurídica no busca solo en las personas la reconstrucción del derecho, que también es necesario, sino también otro aspecto más típicamente antropológico, más etnográfico, que es el de buscar cómo es vivido el derecho. No solo utiliza la memoria de las personas para reconstruir la norma, sino que observa cómo se interioriza o diluye la norma en la vida de las personas (Terradas, 2014:106).

Un altre exemple etnogràfic curiós pel que fa a evidenciar un xoc cultural entre la lògica antropològica i la jurídica és el que s'ha trobat en diferents moments del treball de camp amb una advocada que també té una àmplia formació en antropologia. Es pot dir, per tant, que té una doble perspectiva, des del Dret i des de l'Antropologia. Es destaca una escena etnogràfica que es va donar després de la presa de declaració de l'investigat i de la denunciant d'un cas⁶⁸ en un jutjat de violència sobre la dona de Badalona. La fiscal i la

⁶⁶ Diari de camp, 29 de desembre de 2014.

⁶⁷ En el vuitè capítol s'amplia el concepte de *dret viscut*.

⁶⁸ La denúncia que la senyora fa és que sospita que el seu marit li posa benzodiazepina sense el seu consentiment al menjar i a les infusions que li prepara. Ho sospita perquè des de principis de desembre hi ha moments en què queda adormida profundament i li costa aixecar-se, queda entabanada, i ho associa a moments després que ell li hagi preparat alguna cosa per menjar o beure. Una anàlisi d'orina mostra que té restes de diazepam al cos, quan ella afirma que no n'ha pres. L'altra indici que la fa sospitar és que la seva filla i ella varen veure com ell s'amagava un pot de vidre petit amb un líquid incolor i un tap dosificador. El cas acaba sobresegut. Diari de camp, 20 de gener de 2017.

jutgessa varen encetar un debat amb les advocades de les parts amb un “¿Cómo ven ustedes el caso?”⁶⁹, en el qual posteriorment hi afegirien també l’autora d’aquesta tesi que estava d’observadora. El debat era a l’entorn de si els fets eren rellevants penalment, cosa de la qual ni la fiscal ni la jutgessa n’estaven convençudes: “No hay indicios racionales ni pruebas que puedan traducir penalmente la situación en una sentencia condenatoria”⁷⁰. L’advocada de l’acusació particular, en canvi, estava convençuda que sí que era punible, tot i que en cap cas va parlar de quin delictes imputaria ni de quina prova ho demostraria. El rol que es vol destacar d’aquest debat és el de l’advocada de la defensa, que s’acompanyava en el treball de camp. L’advocada-antropòloga, en aquesta discussió, va tenir com un doble discurs, partint de dos punts de vista diferents, com es reflecteix al diari de camp:

*Per una banda, des del rol d’advocada veu les limitacions jurídiques, descrivint la falta de prova que fa que s’hagi d’arxivar el cas. No obstant això, en altres moments del debat surt d’aquest rol i mostra una visió que va més enllà dels límits de la qüestió probatòria i manifesta que el fet que no hi hagi proves no vol dir que els fets no estiguin passant, i que si passen, són greus. I ho explica dient: “El dret penal és ‘o tot o res’, no hi ha escales intermèdies que permetin fer front, també, al masclisme de baix grau o aquell que no se pot demostrar a base de proves judicials”.*⁷¹

Aquesta dualitat moral-jurídica en aquest cas és representada per una mateixa persona que mostra un argumentari com a operadora jurídica que fa que s’hagi de cenyir a la llei d’enjudiciament criminal. Però el recull d’arguments és un altre durant el parèntesi que va suposar obrir aquest debat, que va permetre fer el camí del *dret instituït* al *dret viscut* i tenir en compte tota una sèrie de factors extrajurídics que intervenen també en el procés judicial.

⁶⁹ Diari de camp, 20 de gener de 2017.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

Part II.

Dret, antropologia i gènere

Genealogia jurídica i conceptual de la violència contra les dones en el marc de la parella

El género existe precisamente en la medida que la biología no determina lo social.

R.W. Connel⁷²

Els límits del llenguatge són els límits del meu món.

Ludwig Wittgenstein⁷³

3.1 El gènere com a forma d'ordenament de la pràctica social

Les violències masclistes són aquelles formes de violència que troben la seva explicació a les definicions i les relacions de gènere dominants en una societat (Espinar, 2007:40). El gènere, categoria estructural i estructurant (Zurita, 2012:76), és la construcció d'una relació jeràrquica entre posicions socials hegemòniques i subordinades. Aquesta relació desigual, que vincula allò masculí com a dominant i allò femení com a subordinat, es configura com una hegemonia (Canyelles, 2017). Aquest ordre simbòlic inferioritza les dones respecte els homes i implica tota una sèrie d'actituds i comportaments estereotipats. Per exemple, s'atribueixen a la feminitat característiques com la passivitat, la debilitat, la inseguretat, la dependència, la cura i l'emocionalitat; i, en canvi, s'associen a la masculinitat la fortalesa, la seguretat, la independència, l'activitat, la competitivitat i la racionalitat.

Per tant, el terme *gènere* esdevé una categoria d'anàlisi en les ciències socials que indica una normativa i unes convencions del comportament associades de manera arbitrària en funció del sexe:

⁷² (Connell, 1997:36).

⁷³ (Wittgenstein, 1921:116).

La atribución misma de la feminidad a los cuerpos femeninos como si fuera una propiedad natural o necesaria tiene lugar dentro de un marco normativo en el cual la asignación de la feminidad a lo femenino es un mecanismo para la producción misma del género. Términos tales como «masculino» y «femenino» son notoriamente intercambiables; (...) Que los términos sean recurrentes es bastante interesante, pero la recurrencia no indica una igualdad, sino más bien la manera por la cual la articulación social del término depende de su repetición. (...) No obstante, el concepto histórico y performativo del género tiene una relación tensa con algunas versiones de la diferencia sexual (Butler, 2006:25-26).

En les concepcions i polítiques sobre les violències masclistes, en particular, i de la desigualtat social, en general, es recorre a una visió de l'estructura social molt classificatòria i sincrònica. Es tendeix a utilitzar una concepció estàtica i dicotòmica (home/dona, masculí/femení), tot i que les teories feministes en subratllen la visió dinàmica i l'Antropologia social ha posat de manifest la càrrega etnocèntrica i simplificadora d'aquesta concepció (Zurita, 2011:6). De manera oposada a aquesta perspectiva, existeixen molts de treballs que expliquen el gènere com a constructe cultural. Per exemple, entre moltes altres autores, Teresa de Lauretis (1987), a partir de l'estudi de les tecnologies (concepte de Michel Foucault) de construcció del gènere i de la sexualitat, desvetlla la capacitat de producció i reproducció d'imaginariis socials que influeixen en la manera de ser, pensar, viure i sentir en el món i, en concret, fer-ho com a "dones" i "homes". Així, sota una aparent neutralitat, innocència, naturalitat i universalitat, a través de les tecnologies de gènere i sexualitat es produeix i reproduïx la "diferència sexual" en el marc d'una societat on les relacions sexe/gènere són asimètriques, com si fos el reflex de la realitat, categoritzant la nostra subjectivitat sota els paràmetres de la desigualtat.

Per altra banda, Pierre Bourdieu explica aquesta estructura amb les següents paraules:

La fuerza del orden masculino se descubre en el hecho de que prescinde de cualquier justificación: la visión androcéntrica se impone como neutra y no siente la necesidad de enunciarse en unos discursos capaces de legitimarla. El orden social funciona como una inmensa máquina simbólica que tiende a ratificar la dominación masculina en la que se apoya: es la división sexual del trabajo, distribución muy estricta de las actividades asignadas a cada uno de los dos sexos, de su espacio, su momento, sus instrumentos; la estructura del espacio, con la oposición entre el lugar de reunión o el mercado, reservados a los hombres, y la casa, reservada a las mujeres, o, en el interior de ésta, entre la parte masculina, como del hogar, y la parte femenina, como el establo, el agua y los vegetales; es la estructura del tiempo, jornada, año agrario, o ciclo de vida, con los momentos de ruptura, masculinos, y los largos períodos de gestación, femeninos (Bourdieu; 2000: 22).

Segons Robert Connell (1997), els termes masculí i femení apunten més enllà de les diferències de sexe i ofereixen unes definicions normatives sobre el que haurien de ser homes i dones, així com allò femení i allò masculí, i estructuren també com els homes difereixen entre ells i les dones entre elles en matèria de gènere (1997:32). El discurs, la ideologia i la cultura són elements en els quals es configuren aquestes estructures de gènere per tal de perdurar. Aquest plantejament de desigualtat es construeix al llarg del procés de socialització, des de la infantesa, i és precisament en interioritzar-se aquests models durant una etapa no conscient del desenvolupament individual, que es facilita que es creguin naturals i es

normalitzin les habilitats i destreses adquirides (Rubio, 2005:7). No obstant això, es destaca l'apunt que fa Teresa del Valle (1992) en la necessitat d'una visió de socialització que no només s'enfoqui en la infància, l'adolescència i la joventut: "*Si la socialización es aprendizaje en como existir social y culturalmente, la socialización desde una visión progresista de las mujeres, ha de verse como un proceso que dura toda la vida*" (del Valle, 1992:12).

A la realitat, però, aquests tipus de persones "ideals" no existeixen. Totes les persones constantment transgredim de manera conscient o inconscient i en menor o major mesura les normes prescrites de com ens hem de comportar per seguir l'ideal i, com a conseqüència, aquestes transgressions poden ser sancionades socialment pel fet d'interpretar rols disconformes amb el propi gènere o atribuïts a l'altre gènere. Transgredir l'ordre de gènere genera un desordre que comporta una clara reacció per part de la societat cap a qui transgredeix, especialment si són dones. Aquest és un aspecte clau en aquesta tesi, ja que és la desobediència de la norma de gènere el que pot tenir com a conseqüència que es limiti l'accés a la justícia de les dones que acudeixen al sistema judicial.

D'acord amb Evelina Zurita, quan es parla de gènere a la nostra societat es fa referència a quelcom difós, imprecís i poc delimitat com allò que s'ha anomenat 'femení' i 'masculí' (Zurita, 2011:6). D'aquí que Connell parli de *projectes de gènere* per constatar que l'organització de la feminitat i la masculinitat no és quelcom estàtic, sinó que són processos de configuració de la pràctica a través del temps, que transformen els seus punts de partida en les estructures de gènere (Connell, 1997:36):

Los modelos genéricos son patrones de prácticas, comportamientos, actitudes, expectativas, identidades, ideales, deseos y son modelos colectivos que operan como modelos referenciales con los que identificarse, reconocerse e incluso enfrentarse (García Selgas y Casado, 2010:122) (Zurita, 2011:6).

La lògica polaritzada en què les societats occidentals conceben el gènere ha contribuït al fet que moltes de les explicacions de la violència a les parelles s'escudin en aquesta polarització (Zurita, 2011:6). La violència és una de les eines que s'encarrega de reproduir i mantenir aquesta situació de desigualtat en el temps. Encarnación Fernández emmarca la violència com l'expressió del menyspreu no només cap a les dones, sinó també cap a tot allò considerat femení, incloses les activitats i valors associats amb la feminitat tradicional com puguin ser la cura, la benevolència, la compassió, la solidaritat, la criança, entre d'altres (2006:151). A més, per altra banda, la masculinitat tradicional ha estat vinculada a uns models agressius i, en canvi, les conductes passives o subordinades han estat tradicionalment vinculades als valors femenins. Per aquesta descripció de rols, la violència l'exerceixen en més mesura els homes i afecta sobretot, i amb més força, les dones.

Naciones Unidas ha definido el género como los significados sociales que se confieren a las diferencias biológicas entre los sexos. Se trata de un producto ideológico y cultural, aunque también se reproduce en el ámbito de las prácticas concretas y, a su vez, influye en los resultados de tales prácticas. Afecta a la distribución de los recursos, la riqueza, el trabajo, la adopción de decisiones y el poder político, así como al disfrute de los derechos dentro de la familia y en la

vida pública. (...) Así pues, el género produce estratos sociales y, en ese sentido, se asemeja a otras fuentes de estratos como la raza, la clase, la etnia, la sexualidad y la edad (Fernández, 2016:2).

3.2 Complexitat conceptual

A l'Estat espanyol hi ha varies expressions per referir-se al fenomen de la violència exercida per part d'homes cap a les seves parelles dones. El terme *violència domèstica* era la manera de referir-s'hi jurídica i mediàticament fins al canvi legislatiu que es va donar l'any 2004. Altres termes que s'utilitzen per al·ludir el fenomen són *violència contra les dones* –utilitzat a la legislació internacional i també mencionat a la Llei 1/2004–, *violència de gènere* –el que empra la Llei estatal 1/2004–, o bé *violència masclista* –nomenclatura usada a Llei catalana 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista, així com a la Llei balear 11/2016, de 28 de juliol, d'igualtat de dones i homes. El darrer canvi a la legislació estatal és la Llei Orgànica 1/2015, de 30 de març, amb la qual es modifica la Llei Orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi Penal i s'introdueix l'agregant "*per raons de gènere*" a l'article 22, 4t del Codi Penal. A més, en la legislació de diferents països d'Amèrica llatina ha emergit el concepte legal de *feminicidi*.

Tot i no ser equivalents, tots aquests conceptes apunten, amb matisos i en diferents àmbits, a part del mateix fenomen, que és la violència que pateixen sobretot les dones i les persones LGTBI com a conseqüència de viure en una societat masclista. No obstant això, no tots aquests conceptes en remarquen la desigualtat de gènere com a causa ni visibilitzen la multiplicitat d'expressions de violència que deriva del sistema masclista i la complexitat que això comporta.

Resulta fonamental mostrar la complexitat del fenomen de les violències masclistes, com també apuntar les seves causes estructurals, veure'n l'origen social i cultural i mostrar la multidimensionalitat d'expressions que pot tenir. És important no menysprear la vasta dimensió d'aquesta violència i reduir-la a només una de les seves expressions, com pot ser la que té lloc a l'àmbit de la parella. Tot i que en aquest projecte de recerca tan sols s'analitza el tracte judicial a una de les formes amb què es manifesta, es vol aclarir la genealogia conceptual d'on es parteix. És per això que en aquesta tesi s'utilitzarà el terme de *violència masclista* per fer referència al conjunt de violències conseqüència de la desigualtat de gènere, perquè es creu que és el que posa de relleu l'origen de la violència i inclou totes les expressions que pot tenir, com també tots els subjectes que la poden patir. Tot i així, com s'ha mencionat abans, quan es faci referència a l'objecte d'estudi concret d'aquesta recerca, és a dir, la violència contra les dones en relacions de parella, la que s'entén que és només una de les seves manifestacions, es parlarà de *violència de gènere* perquè és el terme que es coneix i que s'utilitza a l'àmbit judicial per anomenar els delictes als quals fa referència la Llei 1/2004. Més endavant, en aquest mateix capítol es tornarà a aquest tema per aprofundir en les diferents nomenclatures.

El triangle de la violència

Galtung parla del triangle de la violència per fer referència a l'estreta relació que existeix entre la violència cultural, l'estructural i la directa: “*de manera que la violència estructural y la cultural, a la vez de constituirse, en sí mismas, en formas de violencia (en este caso de género), se convierten en detonadores de las diferentes manifestaciones de violencia directa*” (Galtung a Espinar, 2007:41). Espinar destaca que definir la violència masclista a partir d'aquest engranatge suposa reconèixer que existeix un fonament comú en les variades manifestacions de violència que tenen per origen la desigualtat de gènere, tal i com s'aprofundeix a continuació:

Agresiones como la violencia en el hogar, violaciones, la trata de mujeres y niñas, la prostitución forzada, la violencia hacia la mujer en conflictos armados, los asesinatos por razones de honor, el infanticidio femenino selectivo o la mutilación genital, son distintas formas de violencia de género, que obedecen a unas raíces comunes: la violencia estructural y cultural que, en las distintas sociedades, siguen sufriendo las mujeres como colectivo (Galtung a Espinar, 2007:42).

Quan es fa referència a l'origen social i cultural de les violències masclistes s'assenyala que són el reflex de la situació de desigualtat de poder en les relacions entre els homes i les dones, així com la jerarquització dels valors construïts culturalment sobre el que s'entén per masculí i femení. Les violències que tenen per origen la desigualtat de gènere responen a una ideologia que parteix de l'estructura patriarcal i es basa en unes creences sexistes que afavoreixen la perpetuació de la discriminació. Aquesta ideologia, tal i com s'ha explicat a l'inici del capítol, reproduïx uns estereotips, identitats i expectatives del que suposa ser home i dona (Espinar, 2007:41) i gaudeix de certa hegemonia a la nostra cultura. Tot i que, com s'ha pogut veure al camp, no sempre es fa apologia clara d'aquestes idees, sí que governen en molts de casos la praxi.

És clau apuntar la cultura com a origen i instrument de perpetuació de les violències masclistes. Per això es fa referència al triangle de la violència i, concretament, el concepte de *violència cultural* de Johan Galtung (2003[1989]), que es defineix com qualsevol aspecte d'una cultura que és susceptible de ser utilitzat per a legitimar la *violència directa* i la *violència estructural*⁷⁴, totes aquelles justificacions que permeten o fins i tot fomenten aquestes diferents formes de violència (Galtung, 2016:147).

La violencia simbólica introducida en una cultura no mata ni mutila como la violencia directa o utiliza la explotación como la violencia incorporada en una estructura. Sin embargo, se utiliza para legitimar ambas o una de ellas, como por ejemplo en el concepto de raza superior (Galtung, 2016:147).

Aquesta expressió es correspon amb el concepte de *violència simbòlica* de Pierre Bourdieu (2000), que es refereix a les icones, representacions, narratives, imatges, entre d'altres que

⁷⁴ Per altra banda, Galtung defineix la *violència directa* com aquella violència visible que es concreta en comportaments i respon a actes de violència, i per *violència estructural*, la que està originada per un conjunt d'estructures que impedeixen la satisfacció de les necessitats humanes bàsiques (supervivència, benestar, identitat i llibertat) (Espinar i Mateo, 2007).

reproduïen o transmeten relacions de dominació dels homes respecte a les dones, o bé d'allò masculí respecte a allò femení, així com segregació i desigualtat de poder entre sexes. Aquesta violència s'exerceix a través de patrons culturals i d'imposició del gènere mitjançant representacions simbòliques de què és "ser" dona i home i la jerarquia que se'n deriva.

Així doncs, Galtung identifica a l'arrel d'un conflicte components d'actitud i comportament que generalment estan condicionats pel subconscient col·lectiu, la cultura profunda⁷⁵ i la cosmologia de la nació, el gènere o la classe. Entén que el comportament està condicionat per les pautes adquirides en situacions de conflicte (2003[1989]:4) i que el mecanisme psicològic per aconseguir-ho és la interiorització (2003[1989]:8).

Por 'violencia cultural' queremos decir aquellos aspectos de la cultura, la esfera simbólica de nuestra existencia (materializado en religión e ideología, lengua y arte, ciencias empíricas y ciencias formales –lógica, matemáticas–), que puede utilizarse para justificar o legitimar violencia directa o estructural (Galtung, 2003[1989]:7).

Per altra banda, el fet que les violències masclistes tinguin un caràcter estructural vol dir que no es tracta de fets aïllats ni individuals, sinó que s'insereixen en un context social, cultural i simbòlic que reafirma i legitima la violència masclista. Per tant, no es tracta d'actes individuals de persones amb una sèrie de trets singulars o patològics, sinó que té a veure amb les característiques estructurals de la societat. És a dir, té a veure amb allò que s'ha explicat anteriorment: una manera d'entendre les identitats i les relacions de gènere que assigna rols, capacitats, valors, normes de comportament, actituds i espais en funció del sexe i, alhora, perpetua la superioritat dels homes sobre les dones i jerarquitzava les característiques considerades masculines sobre les considerades femenines, condueix a la asimetria entre els dos sexes i implica una subordinació de les dones als homes.

Fernández apunta que el caràcter estructural de la violència implica que estigui sempre present, tot i que sigui només com a possibilitat, fet que té com a conseqüència que les persones dels grups contra els quals s'exerceix violència estructural estan o se senten exposades a l'amenaça de la violència de manera permanent, fins i tot encara que mai s'hagi patit un acte de violència directa (Fernández, 2006:154):

El carácter estructural y sistemático de la violencia contra las mujeres significa que los actos concretos de violencia se sitúan no sólo en un contexto particular de sometimiento de la víctima a su agresor, sino en un contexto general de sometimiento de las mujeres por los varones, en un contexto de desigualdad de género (Fernández, 2006:154).

Així és que les causes de la violència masclista disten molt de característiques com el nivell educatiu, l'estatus socioeconòmic o procedències culturals determinades. De la mateixa manera que l'origen del fenomen tampoc es troba en factors que afectin els agressors, com

⁷⁵ Galtung defineix *cultura profunda* com un magatzem de suposicions, també sobre els conflictes, que es donen per fet, es consideren normals i naturals i, per tant, no es qüestionen (Galtung, 2003[1989]:7).

pot ser l'alcoholisme, problemes econòmics, toxicomanies o malalties mentals⁷⁶. És “*el gènere en sí mateix [que] es configura com una violència en la mesura que força a assumir rols, actituds i comportaments*” (Biglia i Jiménez, 2015):

Esta no es, pues, una manifestación de la agresividad ambiental, ni de la conflictividad propia de las relaciones de pareja, ni de factores ocasionales como la ingestión de alcohol o drogas u otros como el paro o la pobreza, tal y como socialmente se quiere hacer creer, sino que es un medio de valor inestimable para garantizar en esos y otros escenarios la relación de dominio por parte del hombre (Maqueda, 2006:4).

Multidimensionalitat de la violència: expressions i àmbits

La multidimensionalitat de la violència masclista fa referència a la multiplicitat d'expressions que aquesta violència pot assumir i el fet que existeixen diversos àmbits en què es pot produir. Una de les manifestacions amb què s'identifica aquest fenomen, de manera generalitzada i a vegades excloent, és la violència cap a les dones en relacions de parella heterosexuales. Sense interrelacionar-la amb altres manifestacions de violències masclistes com ara el tràfic de persones amb finalitat d'explotació sexual (majoritàriament dones), les agressions sexuals a l'espai públic, l'homofòbia o la transfòbia.

És clau no restringir la violència masclista a només una de les seves expressions, sinó que cal identificar la diversitat de formes i dimensions en què es pot manifestar aquesta violència per poder reconèixer la complexitat del fenomen i identificar que la causa és la desigualtat de gènere. Com s'ha dit abans, socialment es tendeix a restringir la violència masclista a l'àmbit de la parella, però, de fet, les idees masclistes també generen violència en l'àmbit laboral o l'espai públic. S'ha de visibilitzar la varietat de manifestacions i entendre que també és violència masclista l'assetjament sexual a dones a l'àmbit laboral, les agressions sexuals, el tràfic i l'explotació sexual de dones i nines, la mutilació genital femenina, els matrimonis forçats, la violència contra les dones derivada de conflictes armats (assassinats, violacions, esclavatge sexual, embaràs forçat, avortament forçat, esterilització forçada, infecció intencionada de malalties, tortura o abusos sexuals), o la violència contra els drets sexuals i reproductius de les dones, com ara els avortaments selectius i les esterilitzacions forçades, entre d'altres.

Per altra banda, en molts de casos s'identifica molt clarament la violència masclista amb les expressions de violència física més greu o letal. I, en canvi, en alguns casos no es reconeixen com a part del fenomen tot un conjunt de formes com són les lgtbifòbies, la violència psicològica, l'econòmica, la sexual, la simbòlica o la institucional.

⁷⁶ Vegeu el treball de Lorena Antón (2013), en què fa un extens repàs de les teories criminològiques –des de les perspectives psicològica, sociològica i feminista, i des de les teories integradores– sobre la violència de gènere que cerquen conèixer-ne les causes.

Segons el que ens explica Zurita a la següent cita, el fet que s'espectacularitzi la violència de gènere i es restringesqui a les manifestacions més tangibles i violentes esbiaixa la situació i invisibilitza els seus orígens reals. No considerar el masclisme com l'ingredient principal que causa aquestes manifestacions violentes cap a les dones i veure'n la seva generalitat a la

societat esbiaixa la visió del conflicte. A la imatge⁷⁷ es pot veure tot un conjunt d'expressions de violència i com es distribueixen a l'eix de visibilitat. Les manifestacions que esdevendrien la base de l'iceberg són aquelles formes subtils que romanen invisibles i no s'identifiquen com a violència i, per tant, com a part del problema. Només aquelles manifestacions més greus esdevenen visibles a la punta de l'iceberg. Aquesta visió tan estesa emmascara el fenomen, amagant el caràcter general, quotidià i sistemàtic que té la violència masclista a la

nostra societat, identificant-la només amb les manifestacions letals o més violentes i soterrant tot el que fomenta i legitima aquestes agressions:

Por otro lado, la violencia se aborda desde los efectos más espectacularizables: es decir, desde la violencia física y desde los resultados cuantificables. Las noticias de los medios se refieren en su práctica totalidad a las muertes directas de mujeres a manos de sus parejas o ex parejas varón, y se focaliza la atención desde las instituciones y los medios de comunicación en las muertes. Ello hace que se produzca una identificación entre violencia estructural (que se oculta) y violencia física. (...) Se están simplificando las causas de la violencia centrándolas en el dominio de un género sobre otro, reduciendo las posibles alternativas de las personas inmersas en procesos violentos e instituyendo unilateralmente el recurso a la denuncia como única opción viable para las personas que sufren esta violencia (Zurita, 2011:9).

⁷⁷ Il·lustració de Salva Pérez Cantallops ([CC BY-NC-ND](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)).

Al llarg d'aquest capítol s'anirà aprofundint en la varietat de dimensions que tenen les violències masclistes, i es posarà en relació amb l'evolució jurídica que ha tengut el fenomen, tant a nivell internacional, com estatal i autonòmic.

L'àmbit de la parella com a lloc de major vulnerabilitat

Com s'ha repetit ja diverses vegades, l'àmbit de la parella sol ser l'espai que més s'identifica com a violència masclista. Un dels motius d'aquesta major visibilitat de la violència a la parella respecte d'altres tipus de violència pot ser que, segons Leticia Sánchez Moy, “*aquestes desigualtats i discriminacions tenen la seva màxima expressió en les relacions sexoafectives. I diem màxima expressió, per ser a la construcció de vincles amorosos el lloc de major vulnerabilitat*” (Sánchez Moy, 2014: 55 a Freixanet, 2014:55). I és que, de fet, la major part d'agressions masclistes, com abusos sexuals, agressions sexuals o maltractaments, són perpetrades per persones de l'entorn proper o familiar. Per tant, l'àmbit de la parella és el lloc de major vulnerabilitat on poden tenir lloc aquestes violències, i això és important tenir-ho en compte.

Maria Luisa Maqueda afirma que tant les relacions de parella com de convivència familiar són un escenari propici perquè tinguin lloc la violència masclista (Maqueda, 2006:5). A la pràctica, és en el context domèstic on es manifesta de manera més freqüent aquest tipus de violència ja que, segons Patricia Laurenzo (2005), és on adquireixen més intensitat les relacions entre home i dona:

Son situaciones de riesgo no ya sólo por la naturaleza y complejidad de la relación afectiva y sexual, por su intensidad y por su privacidad sino, sobre todo, porque constituyen un espacio privilegiado para el desarrollo de los roles de género más ancestrales, esos que reservan a la mujer los clásicos valores de subjetividad, cuidado y subordinación a la autoridad masculina (Maqueda, 2006:4).

Laurenzo matisa que no significa que la família sigui la causa de tal violència, ja que existeixen altres manifestacions del mateix fenomen, com les agressions sexuals o l'assetjament laboral, que no tenen a veure amb el context familiar (2005:4). Tot i la importància de destacar el nínxol de violència que suposa l'espai domèstic, en aquesta tesi es coincideix amb Maqueda que és important que no acapari la multiplicitat de manifestacions que queden ocultes sota l'etiqueta de *violència de gènere*. La causa darrera de la violència contra les dones no s'ha de cercar als vincles familiars, sinó en la discriminació estructural que sofreixen les dones com a conseqüència de la desigualtat en la distribució de rols socials (Laurenzo, 2005:4).

3.3 Evolució jurídica i conceptual de la violència a la parella

L'evolució del tractament jurídic del fenomen de les violències masclistes intervé de manera notable en la percepció popular del problema així com, també, en la seva conceptualització mediàtica i social. La manera de referir-se al fenomen, legalment, social o mediàtica, delimita les fronteres del que és violència i del que no ho és, així com també del que s'entén per

violència de gènere. És a dir, que la manera com es construeix culturalment la violència, amb quina finalitat, com es manifesta i com es reconeix, són constituïts històricament des de la societat i les relacions que presenta. Seguint Dolores Juliano, la violència no és una resposta casual o individual a situacions concretes, sinó que parteix d'una construcció col·lectiva, i la seva funció va en el sentit de mantenir l'estructura social, més que d'acatar-la (2004:65). Llavors, la violència exercida sobre les dones a la parella (o exparella) no és un fenomen fix i estable, sinó que es manifesta de manera diferent en distints moments històrics i d'una cultura a una altra (Zurita, 2011:5).

L'antropòloga Dolores Comas d'Argemir descriu la violència com una construcció social, ja que considera que no està conformada només per un conjunt d'actes, sinó que té components culturals i socials amb significats específics per als perpetradors i per a les víctimes que varien segons el context social (Boyle, 2005; Berns, 2009, O'Toole et al. 2007; Radford et al. 2000 a Comas, 2014:3). Posa l'exemple de com la violència exercida per homes sobre dones en l'àmbit familiar ha estat àmpliament tolerada i entesa com a normal durant molt de temps. Aquest tipus de violència roman oculta com a violència, ja que era culturalment i legalment acceptada i considerada un problema individual que concernia l'àmbit privat. Llavors, afirma que els marcs legals defineixen els límits de la violència que és acceptable i la que no ho és, així com allò que és reconegut com a violència (2014:3). S'afirma, doncs, que la manera com es manifesta la violència en el si d'una societat està estructurada culturalment i sempre s'interpreta d'acord amb les pautes valoratives del grup (Spencer, 2003 a Juliano, 2004:65) i que, per tant, la violència és una construcció social o, al menys, les seves connotacions morals ho són (Macaya, 2013).

En la mateixa línia, Comas afirma que la manera de denominar qualsevol fenomen és una manera de classificar-lo i d'identificar-lo i influeix tant en la concepció del problema com en la manera d'abordar-lo (Comas, 2014:6). Zurita ho matisa explicant que *“la significación de la violencia es una construcción histórica y cultural. (...) El modo como se construye la violencia, con qué fines, cómo se manifiesta y cómo se reconoce son constituidos desde la sociedad y las relaciones sociales que ésta presenta”* (2011:4). Llavors, des de l'Antropologia Social no es pot subscriure la universalitat de la violència com un fet donat i uniforme, amb els mateixos objectius i mecanismes. Segons l'autora, *“la violencia es algo que la sociedad produce de forma compleja y es producto de negociaciones (acerca de qué es violento o no), de luchas (contra determinadas formas de violencia y no contra otras), de acciones, de representaciones, etc.”* (Zurita, 2011:5).

Partint d'aquí, es veu la necessitat d'indagar en els conceptes que descriuen els diferents tipus de violència exercida sobre les dones en els diferents àmbits: des de la parella i la família, a la societat, en situacions de guerra, en qüestions de salut i en l'àmbit laboral, entre d'altres. Es considera de gran importància la terminologia amb què es fa referència al fenomen que ens concerneix. Actualment, no existeix un acord específic sobre el sentit del concepte *violència de gènere* i sovint s'utilitza reduint el seu significat a una de les seves manifestacions (normalment la tipificada en el Codi Penal per la Llei 1/2004) invisibilitzant, d'aquesta manera, varies expressions com la que té lloc fora de la parella, l'homofòbia, la transfòbia o bé el tràfic de persones amb finalitat d'exploació sexual, entre d'altres.

Segons Barbara Biglia, es troben debats estatals i internacionals en els quals les terminologies sobre les violències que tenen per origen la desigualtat de gènere s'utilitzen per fer referència a fenòmens molt diferents, creant una gran confusió a l'hora d'actuar per tal d'eradicar aquesta xacra social i, encara més greu, fent-ne invisibles vàries expressions (2015:24). És per això que, a continuació, a partir de l'evolució jurídica dels darrers quaranta anys, s'exposen els diferents conceptes associats que s'utilitzen, més o menys popularment, indicant quines són les aportacions i limitacions que cada terme implica. D'aquesta manera, en la denominació de les violències relacionades amb la desigualtat de gènere, s'utilitzen diferents termes segons els aspectes seleccionats per reflectir l'èmfasi en la víctima, el perpetrador, el context o la causa.

Retornant a la terminologia, a l'Estat espanyol, així com en altres països, la violència contra les dones a les relacions de parella no tenia nom quan estava invisibilitzada; ans al contrari, fins a l'any 1975, el Codi Civil espanyol mantenia la potestat marital de corregir l'esposa i l'obligava a obeir-lo, establint d'aquesta manera, la prevalença de l'home com el seu dret de correcció (Bosch i Ferrer, 2000:14). Als anys 80 el problema emergeix en el discurs públic espanyol i es denomina *violència domèstica*; per altra banda, la legislació internacional dels anys 90 parla de *violència contra les dones*; a partir de l'any 2004, quan s'aprova la Llei 1/2004, el terme que s'imposa a l'Estat espanyol per denominar el fenomen és el de *violència de gènere* tot i que en el cos de la llei també es parla de *violència contra les dones*; per altra banda, la Llei catalana 5/2008 i la Llei balear 11/2016, així com el moviment feminista, parlen de *violència masclista*; diferents sectors a l'Estat espanyol pugnen perquè es doni el nom de *feminicidi* a la violència cap a les dones amb conseqüències letals, conceptes àmpliament reconeguts en legislacions d'altres territoris, especialment a l'Amèrica Llatina.

S'evidencia, doncs, que la manera de conceptualitzar el fenomen de les violències masclistes va molt lligat al concepte jurídic que el legisla, al tracte mediàtic que se'n fa, al moment històric i a la influència de moviments socials i feministes. Cada un dels conceptes esmentats anteriorment emfatitza qualche aspecte del conflicte i en pot invisibilitzar o no tenir-ne en compte d'altres, així com també pot no reflectir totes les expressions de violència que en poden formar part. És per això que, tenint en compte l'evolució legislativa, a continuació es mostren quines implicacions té la utilització dels diferents significants, quin n'és l'origen i quines les limitacions semàntiques.

Conceptualització a la legislació internacional: violència contra les dones

A partir dels anys 80 comença a consolidar-se el terme *violència contra la dona* gràcies a iniciatives importants del Comitè CEDAW⁷⁸, la Conferència Mundial per als Drets Humans celebrada a Viena l'any 1993, la Declaració de Nacions Unides sobre l'eliminació de la violència contra la dona del mateix any, la Convenció Interamericana per prevenir, sancionar

⁷⁸ El Comitè per a l'eliminació de la discriminació contra la dona és l'òrgan d'experts independents que supervisa la Convenció sobre l'Eliminació de totes les Formes de Discriminació contra la Dona (CEDAW, per les seves sigles en anglès) i també formula recomanacions sobre qualsevol qüestió que afecti les dones i que consideri que els Estats part haurien de dedicar més atenció. A continuació s'explica més àmpliament què és la CEDAW.

i eradicar la violència contra la dona (1994) o bé la Conferència Mundial de dones de Beijing (1995) (Maqueda, 2006:2).

L'expressió *violència contra les dones* destaca el subjecte que sofreix la violència i ha estat, segons Biglia (2015), extremadament útil per denunciar i aconseguir el reconeixement de l'existència d'aquest fenomen. No obstant això, aquesta expressió no ret compte de les raons per les quals s'exerceix la violència i, a més, invisibilitza aquelles formes que tenen com a blanc subjectes no llegits com a dones, com ara l'homofòbia. A més, també posiciona les dones com a receptores passives de violència, fet que conduu a la seva victimització i infantilització. Finalment, el fet de posar l'accent en el subjecte “dones” ha estat utilitzat en el marc dels processos de governamentalitat per situar el problema i, per extensió, la responsabilitat de superació, només a l'àmbit femení. Això porta a la desresponsabilització social, fenomen que també té lloc a nivell legislatiu (Biglia, 2015:24)

Tal com explica na Margalida Capellà, la protecció internacional dels drets de les dones s'ha desenvolupat entorn de les nocions indissociables de discriminació i de violència contra les dones i de la determinació de la responsabilitat dels Estats respecte de la discriminació tant en l'esfera pública com en la privada (2009:155). No és fins a finals del segle passat que apareixen les primeres referències precises a la violència contra les dones. Es poden trobar en textos internacionals com la CEDAW⁷⁹, un dels principals tractats internacionals de drets humans aprovat per l'Assemblea General de l'ONU. Aquest és el marc general de la protecció internacional de la dona (Capellà, 2009:155) i defineix què s'entén per discriminació contra la dona amb les següents paraules:

Tota distinció, exclusió o restricció basada en el sexe, que tingui per objecte o com a resultat menyscabar o anul·lar el reconeixement, el gaudi o l'exercici per part de la dona – independentment del seu estat civil i sobre la base de la igualtat entre els sexes– dels drets humans i les llibertats fonamentals en les esferes política, econòmica, social, cultural i civil, o en qualsevol altra esfera (CEDAW. Part I, Article 1).

Al juny de 1992, el Comitè CEDAW va incloure formalment la violència contra les dones com a discriminació per raó de gènere; concretament, a la recomanació general número 19, adoptada en el XI període de sessions, que tracta en la seva totalitat sobre la violència contra les dones i les mesures a prendre per tal d'eliminar-la (Bosch i Ferrer, 2000:12).

Per altra banda, fou a la declaració final del II Congrés Mundial pels Drets Humans celebrat a Viena l'any 1993 on es va reconèixer la violència contra les dones a l'esfera privada com una violació dels drets humans i es va declarar que els drets de les dones són “*parte inseparable, integral e inalienable de los derechos humanos universales*” (Bosch i Ferrer, 2000:12).

⁷⁹ La CEDAW és un dels tractats internacionals de drets humans de Nacions Unides més important i té per objectiu aconseguir la igualtat de drets entre dones i homes. La Convenció va ser adoptada per l'Assemblea General de Nacions Unides l'any 1979 i va entrar en vigor l'any 1981. Ha estat ratificada per molts països membres de les Nacions Unides, entre ells l'Estat espanyol a l'any 1984, tot i que en alguns casos la seva ratificació s'ha fet amb una sèrie de reserves que en poden limitar l'impacte. Els 30 articles de la CEDAW estableixen una declaració de drets a favor de les dones i una sèrie de mesures que han d'adoptar els governs part per garantir l'accés a aquests drets.

Finalment, també al mateix any 1993, l'Assamblea General de les Nacions Unides va aprovar el mes de desembre la *Declaración sobre la eliminación de la violencia contra la mujer*⁸⁰ (Res. A.G. 48/104, ONU, 1994) que defineix la violència contra les dones en el primer article com:

Todo acto de violencia basado en la pertenencia al sexo femenino que tenga o pueda tener como resultado un daño o sufrimiento físico, sexual o psicológico para la mujer, así como las amenazas de tales actos, la coacción o la privación arbitraria de la libertad, tanto si se producen en la vida pública como en la vida privada.

L'expressió *violència contra les dones* és adoptada també a la Quarta Conferència Mundial sobre la Dona a Beijing l'any 1995 on inclou les següents manifestacions de violència:

Por consiguiente, la violencia contra la mujer puede tener, entre otras, las siguientes formas:

a) La violencia física, sexual y psicológica en la familia, incluidos los golpes, el abuso sexual de las niñas en el hogar; la violencia relacionada con la dote, la violación por el marido, la mutilación genital y otras prácticas tradicionales que atentan contra la mujer; la violencia ejercida por personas distintas del marido y la violencia relacionada con la explotación;

b) La violencia física, sexual y psicológica al nivel de la comunidad en general, incluidas las violaciones, los abusos sexuales, el hostigamiento y la intimidación sexuales en el trabajo, en instituciones educacionales y en otros ámbitos, la trata de mujeres y la prostitución forzada;

*c) La violencia física, sexual y psicológica perpetrada o tolerada por el Estado, dondequiera que ocurra.*⁸¹

Per altra banda, el Parlament Europeu (Resolució A4-250/1997) en una resolució d'una campanya europea sobre tolerància zero davant la violència contra les dones entén que aquesta situació de violència està "*sin duda vinculada al desequilibrio en las relaciones de poder entre los sexos en los ámbitos social, económico, religioso y político, pese a las legislaciones nacionales e internacionales a favor de la igualdad*".

Conceptes inclosos a la legislació espanyola 1989-2004: violència domèstica

Seguint l'evolució jurídica que fa Eduardo Ramón (2008), es pot afirmar que abans de l'aprovació de la Llei 1/2004, a l'Estat espanyol la violència a la parella era combatuda mitjançant una única figura legal que ho enfocava com un cas més de maltractament familiar, sota la denominació de *violència domèstica*, circumscrita a tan sols un delictes tipificat per primera vegada des de la fi del franquisme, l'any 1989, a l'article 156 del Codi Penal precedent. Aquest delictes sancionava únicament l'exercici habitual de violència sobre

⁸⁰ *Declaración sobre la eliminación de la violencia contra la mujer. Resolución de la Asamblea General de Naciones Unidas 48/104, de 20 de diciembre de 1993. Disponible a: <https://www.ohchr.org/sp/professionalinterest/pages/violenceagainstwomen.aspx>.*

⁸¹ Informe de la Quarta Conferència Mundial sobre la Dona. Beijing, setembre de 1995. Disponible a: <http://www.un.org/documents/ga/conf177/aconf177-20sp.htm>

determinades persones, incloses, tot i que no únicament, les dones parelles o exparelles dels agressors, fet que no permetia visibilitzar que darrere el fenomen de violència de gènere s'hi ocultava la manifestació d'una discriminació estructural de les dones (Ramón, 2008; Laurenzo, 2005). Es va crear un delictes apuntant al context on es sol manifestar aquest tipus de violència –l'àmbit domèstic–, cercant les causes de la violència a la mateixa naturalesa de les relacions familiars –com poden ser la tutela, pàtria potestat, curatela, edat avançada o incapacitat–, abans que a les autèntiques causes que la generen –és a dir, la desigualtat de gènere (Laurenzo, 2005).

No debe menospreciarse el carácter instrumental de la violencia para garantizar la sumisión. Por su efecto, la mujer termina alienándose con los miembros más dependientes, más vulnerables de la unidad familiar (niños, ancianos, incapaces...): ellos lo son por razones jurídicas (patria potestad, tutela...) o naturales (edad, incapacidad...), la mujer por virtud de la violencia que la somete (Maqueda, 2006:4).

Va ser a l'any 1989, amb la Llei Orgànica 3/1989, quan per primera vegada la legislació va manifestar sensibilitat respecte a les agressions habituals exercides sobre la parella. En aquest primer moment, a través de l'article 425 del Codi Penal, es va crear el delictes de violència domèstica habitual que castigava la violència -exclusivament física- exercida sobre els membres del grup familiar (Ramon, 2008:46; Miller-Barberet, 1994: 932, Valiente, 1996: 33, Medina, 2002: 36, Larrauri, 2007a: 60-61, Maqueda, 2007: 5-6, Antón – Larrauri, 2009: 4 a Antón, 2013:15). El delictes de violència domèstica va néixer com a conseqüència de la gradual percepció ciutadana de la gravetat del maltractament practicat sobre les dones per part dels homes. Aquest delictes castigava l'exercici habitual de violència sobre determinats membres de la família, “*los miembros más débiles del grupo familiar*” (Magro, 2005:220), on s'inclouïen les parelles (no necessàriament dones), fills i filles. Tal delictes apuntava al context on se sol manifestar la violència a la parella abans que a les causes estructurals que la generen.

Sis anys més tard es promulga la Llei Orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi Penal, que trasllada la violència habitual a l'article 153 del Codi Penal. No obstant això, no es varen modificar aspectes bàsics com la inclusió de la violència psíquica a la conducta típica (Arroyo-Muñoz, 1993: 145; Cuello, 1993: 12; Cervelló, 1994: 56 a Antón, 2013:15), el que va contribuir a revifar les crítiques de la doctrina i dels grups de dones, no només cap al legislador, sinó també cap als professionals del sistema penal –policia, judicatura i fiscalia, principalment– a qui s'acusava de no aplicar les lleis i d'afavorir l'assentament d'un “Dret Penal simbòlic” en aquesta matèria (Valiente, 1996: 30; Medina, 2002: 26; Maqueda, 2007: 6 a Antón, 2013:15).

Posteriorment, la Llei Orgànica 14/1999 canviarà l'article 153 contemplant, ara també, l'exercici habitual de violència psíquica (ja no només física) i també ampliarà el cercle de subjectes a persones que hagin estat parella amb anterioritat (Ramón, 2008:51). Finalment, la Llei Orgànica 11/2003, traslladarà el delictes de violència habitual a l'article 173 i deixarà d'exigir que la violència sigui practicada sobre membres del nucli familiar, ja que també al·ludirà als supòsits en què la violència sigui exercida habitualment sobre “*persones que per la seva especial vulnerabilitat estan sotmeses a custòdia o guarda en centres públics o*

privats”⁸² (Article 173.2 de la Llei Orgànica 11/2003), canvi que amplia significativament l'àmbit d'aplicació del delict de violència habitual, que ja no podrà adjectivar-se, de cap manera, amb el delict de violència domèstica (Ibídem).

Tot i haver-hi la figura de *violència domèstica*, Ramón (2008) considera que existia la necessitat d'introduir la *violència de gènere* com a figura específicament penal. Ho argumenta explicant que la *violència domèstica* reduïa el seu àmbit d'aplicació a l'exercici habitual de violència, que incloïa un cercle de subjectes passius (o víctimes) no limitat a la parella o exparella dona, conformant-se com un tipus penal d'àmplia protecció, ja que la seva execució no precisava ni tan sols de parentiu i en podien ser victimàries, també, les dones. En el cas de la *violència domèstica*, les actuacions tendeixen a dirigir-se individualment a les dones en lloc d'estar dirigides a desmantellar les estructures que causen i mantenen la dominació masculina (Comas d'Argemir, 2011). Seria la substitució de *violència domèstica* per *violència de gènere* que possibilitaria, l'any 2004, el canvi de marc interpretatiu de l'entorn familiar -on hi ha víctimes dones i agressors neutres – a un context ampli de relacions desiguals entre dones i homes.

La consideració de la violència a la parella com un fenomen de caràcter privat ha propiciat durant molt de temps que es normalitzàs i es consideràs un dret del marit. Això generava la creença que no s'hi havia d'intervenir. Segons n'Esperança Bosch i na Victòria Ferrer:

Son muchos los análisis que coinciden en señalar que la consideración de la supuesta “privacidad” de la violencia doméstica es uno de los factores que subyacen al hecho de que las víctimas no denuncien y de que éste continúe siendo un problema “oculto” cuyas cifras reales son casi imposibles de conocer (Bosch i Ferrer, 2000:13).

Per tant, el concepte de *violència domèstica* és el que es va utilitzar per designar legalment i mediàticament el fenomen sobretot des de finals dels anys 80 fins a l'aplicació de la Llei 1/2004. Aquest terme situa la violència a l'àmbit domèstic, que és on tenen lloc la major part d'agressions masculines. No obstant això, no apunta l'origen social i cultural del conflicte ni visibilitza tota una sèrie d'expressions de violència conseqüència de la desigualtat de gènere, com ara l'assetjament a l'àmbit laboral o les agressions sexuals entre persones que no són parella. Per tant, el concepte s'enfoca a l'escenari dels fets: l'àmbit domèstic. A més, assegura Comas, que els plans d'acció i protocols aprovats durant aquells anys representaven les dones com a víctimes i diana que requerien assistència i protecció. Les denominades “dones maltractades” constituïen l'objectiu clau de les polítiques públiques. Les víctimes eren identificades com a dones; en canvi, amb prou feines es referenciaven els homes i els agressors eren presentats com a neutres en termes de gènere (Comas, 2014).

Segons Biglia, aquesta terminologia ha permès visibilitzar que és darrere els murs domèstics, a l'espai privat exempt de mirades alienes, on moltes dones sofreixen violència per part de parelles, familiars o altres persones conegudes. No obstant això, la localització de la violència ha conduït l'omissió de totes les violències masculines que tenen lloc a altres espais, com pugui ser l'espai públic o l'àmbit laboral. A més, aquesta terminologia tampoc fa referència a

⁸² S'obri a tots aquells centres (centres d'acollida, orfenats o residències) que no deixen de representar un àmbit domèstic i en els quals hi pot haver maltractament.

les causes d'aquestes formes de violència i duu a difuminar l'especificitat de les violències masclistes i, per tant, a reduir la possibilitat d'actuar (Biglia i Jiménez, 2015:25):

De hecho, no toda la violencia que se da en el ámbito doméstico tiene que ver con las desigualdades de género, o no del mismo modo. Los mecanismos que permiten, por ejemplo, la perpetuación de la violencia en una pareja heteropatriarcal, no son los mismos que subyacen tras la violencia de un hijo hacia sus padres; las dos tipologías de abusos han de ser abordadas con el debido cuidado y no de manera idéntica solo porque tengan lugar en el mismo espacio (Biglia i Jiménez, 2015:25).

Concepte legal actual a partir de la Llei Orgànica 1/2004: violència de gènere

Com ja s'ha dit, a l'Estat espanyol, els mecanismes jurídics i legals per fer front a la violència contra les dones estan encapçalats a dia d'avui per la Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere que va entrar en vigor l'any 2005 amb un conjunt de profundes reformes pel que fa a la protecció penal de les víctimes de violència de gènere així com l'establiment de mecanismes específics d'accés a la justícia.

Hi ha un succés que estableix un abans i un després en la manera de reconèixer la violència a la parella i començar a entendre-la com un problema social: l'assassinat d'Ana Orantes l'any 1997 a mans de la seva exparella, després de vàries denúncies i d'aparèixer per televisió explicant la seva experiència de violència⁸³. Segons la magistrada Inmaculada Montalbán (2007), arran d'aquest assassinat, associacions de dones varen denunciar la ineficàcia del sistema judicial⁸⁴ i, a partir de diferents estudis, es va comprovar que les lleis no tenien en compte les característiques específiques de la violència en l'àmbit de la parella.

Se realizaron varios estudios sobre las sentencias y se pudo comprobar que, efectivamente, las leyes no tenían en cuenta las características específicas de la violencia en el ámbito de la pareja, tanto es así que se había llegado a sancionar con arresto domiciliario al condenado por lesiones a la esposa. ¡Se les obligaba a permanecer en casa junto a su víctima, sin poder salir! (Montalbán, 2007:1).

Una de les conseqüències d'aquest canvi de visió és que es va traslladar a l'àmbit públic, a partir de l'eliminació del requisit de la denúncia prèvia de la persona ofesa per perseguir els fets violents comesos a l'àmbit familiar (no exclusivament a la parella), amb la categoria de problema social allò que, fins aleshores, s'havia considerat una qüestió privada. En paraules d'un jutge en una conversa informal: *“El espacio doméstico ya no es espacio vacío de ley”*⁸⁵.

⁸³ Dia 4 de desembre de 1997, quinze dies abans que el seu marit l'assassinàs, Ana Orantes va oferir el seu testimoni al programa “De tarde en tarde” de Canal Sur: https://www.youtube.com/watch?v=72Md_DypqRE.

⁸⁴ El 17 de desembre de 2017 va fer 20 anys de l'assassinat d'Ana Orantes. Per aquest motiu, la seva filla, Raquel Orantes, li dedica la següent carta explicant, precisament, que la situació de violència de gènere a l'Estat espanyol i el seu tractament judicial no han avançat tant com voldria: http://cadenaser.com/programa/2017/12/13/hoy_por_hoy/1513184779_475648.html

⁸⁵ Diari de camp, 7 de gener de 2015.

Las referencias a la institución familiar como objeto de tutela abonan la idea de que el maltrato que sufren las mujeres a manos de sus parejas constituye un problema esencialmente privado – “doméstico”– que sólo en casos extremos justifica la intervención de terceros ajenos al núcleo familiar. Se fomenta así uno de los prejuicios culturales que en mayor medida han obstaculizado la persecución de la violencia de género, convirtiéndola en un asunto de familia que el propio grupo está llamado a resolver (Laurenzo, 2005:7).

A més a més, el succés va engendrar la Llei Orgànica 1/2004. El Govern socialista de Rodríguez Zapatero, en el seu primer any de legislatura, la primera llei que va aprovar va ser la Llei 1/2004. *“Con esta iniciativa legal comenzaba un amplio programa de leyes favorable a las mujeres y/o a los derechos de las minorías sexuales y, en general, de medidas sociales por parte de este Gobierno en cumplimiento de su programa electoral”* (Osborne, 2009b:147). Raquel Osborne afirma que el fet que aquesta fos la primera llei aprovada pel Govern Zapatero respon no només al clam popular de la necessitat de controlar la violència de gènere, sinó que també se li va voler donar una significació simbòlica per mostrar que era una prioritat absoluta combatre aquest fenomen. D'aquesta manera, la legislació de l'Estat espanyol es convertia en un referent, fent front a un problema que havia romàs en l'àmbit privat i que ara se'l senyalava com a problema de drets humans (Osborne, 2009b:147; Cubells et al., 2010b:197).

El pas de considerar la violència a la parella com un problema privat a considerar-la un problema social no només implica un major coneixement del problema o canvis a la legislació vigent sinó també, segons afirmen Bosch i Ferrer, una nova manera d'analitzar-ne les causes i suggerir actuacions per prevenir-la (2000:7). Les autores destaquen la importància que tenen els mitjans de comunicació i l'opinió pública a l'hora de caracteritzar un fenomen com a problema social, ja que *“parece evidente que un problema social sólo lo es si la opinión pública lo considera como tal, y en este proceso los medios de comunicación juegan un papel determinante”* (2000:9).

La Llei 1/2004 ha intentat distingir en el delictes de la violència a la parella un conjunt d'idees que formen part d'una cultura de gènere que intervé en el delictes. Aquesta violència, segons l'Exposició de Motius de la Llei, és *“consequència dels condicionants socioculturals que actuen sobre el gènere masculí i femení, que la situen en una posició de subordinació a l'home (...)”* (Exposició de motius de la Llei 1/2004). Aquesta llei genera un gir en la interpretació d'aquest fenomen, ja que es diferencia d'altres tipus de violència properes, inclosa la domèstica i familiar, i apunta a la desigualtat estructural com a causa, com es pot seguir llegint al seu preàmbul:

La violència de gènere no és un problema que afecti l'àmbit privat. Al contrari, es manifesta com el símbol més brutal de la desigualtat existent en la nostra societat. Es tracta d'una violència que es dirigeix sobre les dones pel fet mateix de ser-ho, pel fet de ser considerades, pels seus agressors, mancades dels drets mínims de llibertat, respecte i capacitat de decisió (Exposició de motius de la Llei 1/2004).

Així mateix, la llei, al seu preàmbul, parla de la violència de gènere de manera àmplia, indicant que la violència soferta per les dones és *“manifestada en els tres àmbits bàsics de relació de la persona: maltractament al si de les relacions de parella, agressió sexual en la*

vida social i assetjament en el medi laboral” (Exposició de motius de la Llei 1/2004). És a dir, situa les causes de la violència a la cultura i a la societat i descriu com a violència de gènere no només aquella que té lloc en l'àmbit de parella, sinó que descentralitza l'escenari i inclou, també, l'agressió sexual a la vida social i l'assetjament en l'àmbit laboral. Llavors, a l'Exposició de motius de la llei es contempla la violència de gènere com un fenomen de diverses expressions que poden tenir lloc a diferents escenaris.

No obstant això, existeixen contradiccions entre allò que s'expressa al preàmbul i l'articulat de la llei (Rubio, 2005:10). L'objecte de la llei només recull una de les manifestacions de la violència de gènere: la que té lloc contra les dones en relacions de parella o exparella heterosexuales. Així com diu a l'article primer de la llei:

Aquesta Llei té per objecte actuar contra la violència que, com a manifestació de la discriminació, la situació de desigualtat i les relacions de poder dels homes sobre les dones, exerceixen sobre aquestes els qui siguin o hagin estat els seus cònjuges o els qui estiguin o hagin estat lligats a elles per relacions similars d'afectivitat, fins i tot sense convivència. (...) La violència de gènere a què es refereix aquesta Llei comprèn qualsevol acte de violència física i psicològica, incloses les agressions a la llibertat sexual, les amenaces, les coaccions o la privació arbitrària de llibertat (Objecte de la Llei 1/2004. Article primer).

És a dir, la tipificació penal estableix que perquè existesqui un delict de violència de gènere, han de tenir concurrència diversos requisits: en primer lloc, que l'autor sigui home i la víctima dona. En segon lloc, que ambdós estiguin o hagin estat casats o bé existesqui o hagi existit una relació sentimental de similar afectivitat. El fet que s'establesqui una definició àmplia de violència de gènere i, posteriorment, s'al·ludesqui només a la que té lloc a la relació de parella o similar fa que sigui la mateixa llei que en el seu articulat freni la potencialitat d'actuació i intervenció que el diagnòstic que establia el preàmbul permetia (Rubio, 2005:4). Al respecte, Maqueda hi identifica una doble restricció, més enllà de deixar fora de l'objecte de llei totes aquelles manifestacions que transcorren en àmbits diferents a la parella:

(...) Se cuestionan, por ejemplo, los límites que la ley se ha impuesto en el objeto de su regulación. Partiendo de una definición amplia –y correcta– de lo que deba entenderse por violencia de género, comprensiva de actos de violencia física y psíquica, así como de cualesquiera atentados a la libertad, incluida su privación arbitraria y los ataques a la libertad sexual (art. 13 CP), su articulado restringe más adelante el campo de acción típico a sólo algunos de esos delitos –actos de maltrato no habitual (art. 153 CP), lesiones (art. 148.4 CP), amenazas y coacciones (arts. 171.4 y 172.2 CP)– y únicamente cuando se producen en el contexto de una relación de pareja actual o pasada. La restricción es, pues, doble: frente a esas manifestaciones de violencia de género cuando transcurren en ámbitos distintos de la pareja y frente a cualquiera otras distintas a las reguladas por la ley, que pueden ser tan graves como las agresiones y abusos sexuales, la detención ilegal, el acoso sexual, la trata de mujeres o las mutilaciones genitales (Maqueda, 2006a:177).

És precisament amb l'evolució de la legislació en torn de la violència contra les dones que s'ha fet un canvi en la visibilitat i en la terminologia utilitzada per referir-se al fenomen social. *Violència de gènere* és la manera com a partir del 2004 i fins avui en dia es reconeix el

fenomen institucionalment. Aquest concepte, ara definit a nivell legislatiu i polític, ha impactat a nivell mediàtic i social de tal manera que per a gran part dels agents jurídics que s'han entrevistat, la violència de gènere s'identifica exclusivament amb l'objecte de la llei, és a dir, amb la violència exercida en l'àmbit de les relacions de parella heterosexuales, i s'exclou de la seva definició qualsevol altre tipus de manifestació de violència masculista que, no obstant això, sí que es menciona al preàmbul de la llei.

Aquesta locució, segons Biglia, va permetre posar l'accent en la relació entre aquest tipus de violències i les societats patriarcals, caracteritzades per clares diferències de gènere des de la socialització primera fins a l'edat adulta. Es permet desplaçar el que es venia considerant un problema de l'àmbit privat directament al punt de mira social i, d'aquesta manera, demanar-ne respostes contundents i col·lectives (Biglia i Jiménez, 2015:25).

Concloent allò que s'ha explicat als darreres paràgrafs, aquesta llei, al preàmbul, destaca la importància dels rols i de les relacions de poder generitzades i, pel seu caràcter integral, projecta anar més enllà del nivell penal i abasta, de manera més holística, altres àmbits com són l'educació i la prevenció. No obstant això, i com ja s'ha dit amb anterioritat, la resta de llei acaba reduint el concepte gènere a dones, l'escenari de les agressions a l'àmbit domèstic i la relació entre agressor i persona ofesa a parelles o exparelles.

Actualització del Codi Penal i agreujant de gènere

En matèria de violència masculista a nivell estatal, s'ha de tenir en compte la modificació introduïda per la Llei Orgànica 1/2015 de 30 de març per la qual es modifica la Llei Orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi Penal. Aquesta llei incorpora el gènere com a motiu de discriminació, establint a l'article 22, 4a del Codi Penal, la "raó de gènere" entre les circumstàncies que agreugen la responsabilitat criminal. Són circumstàncies agreujants:

Cometre el delictes per motius racistes, antisemites o una altra classe de discriminació referent a la ideologia, religió o creences de la víctima, l'ètnia, raça o nació a la qual pertanyi, el seu sexe, orientació o identitat sexual, raons de gènere, la malaltia o discapacitat que pateixi (Codi Penal. Capítol IV. Article 22, 4a.).

Segons l'advocada Elena Ocejo (2017), l'agreujant de gènere és una eina més contra la violència masculista amb què s'ha volgut fer una passa endavant en la protecció dels drets de les dones. Al preàmbul d'aquesta nova regulació, es justifica la introducció d'aquest agreujant per reforçar la protecció especial que ja dispensava el Codi Penal per a les víctimes de violència de gènere i domèstica, conforme al Conveni número 210 del Consell d'Europa sobre prevenció i lluita contra la violència contra les dones i la violència domèstica, aprovat a Estambul pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa dia 7 d'abril de 2011, en el qual es fa referència al gènere com "*els papers, comportaments o activitats i atribucions socialment construïts que una societat concreta considera que són propis de dones o d'homes*".

L'Estatut de la Víctima del Delicte

Per altra banda, el mes d'abril de 2015 s'aprova la Llei Orgànica 4/2015, de 27 d'abril, de l'Estatut de la víctima del delicte, que també representa canvis pel que fa al tractament de la violència de gènere, concretament a nivell de procediment judicial.

Entre les diverses modificacions que suposa aquesta llei per a les víctimes de qualsevol delicte, sistematitza els seus drets quant a la seva participació en el procés penal, amb els drets d'exercir l'acció penal i civil, de comparèixer davant les autoritats encarregades de la investigació per aportar fonts de prova i informació del seu cas, o bé el dret de sol·licitar la notificació de les següents resolucions: arxiu, sentència, resolucions que acordin presó, posada en llibertat o fuga de l'agressor o resolucions dels jutjats de vigilància penitenciària.

Aquesta llei també reconeix una sèrie de drets extraprocedimentals, comuns a totes les víctimes, independentment del fet que siguin part en un procés penal o hagin decidit o no exercir qualque tipus d'acció, i fins i tot amb anterioritat a la iniciació del procés penal. Qualsevol víctima, per tal de facilitar que estigui emparada des del punt de vista personal, es podrà fer acompanyar per la persona que designi, sense perjudici de la intervenció d'un advocat quan sigui procedent, en les seves diligències i tracte amb les autoritats.

Amb la finalitat que les víctimes puguin gaudir del dret d'entendre i ser enteses, aquesta llei estipula que les comunicacions amb les víctimes durant el procediment s'han de fer en llenguatge clar, senzill i accessible i que se'ls ha de facilitar l'assistència o suport necessaris perquè es puguin fer entendre davant les autoritats.

En darrer lloc, es destaca una altra de les mesures que manifesta aquesta llei, important pel que fa al tema tractat en aquesta tesi, que és la de voler visibilitzar com a víctimes els menors que es troben en un entorn de violència de gènere o violència domèstica, per garantir-los l'accés als serveis d'assistència i suport, així com l'adopció de mesures de protecció, amb l'objectiu de facilitar-ne la recuperació integral.

Tot i l'interessant desplegament de mesures que proposa l'Estatut de la Víctima del Delicte, pel que s'ha pogut veure al camp i a partir de les entrevistes al personal que treballa als jutjats, no sempre es duen a terme aquestes prescripcions i, en molts de casos, com es veurà al llarg d'aquesta tesi, es menysté el dret d'accés a la justícia de les dones que passen per un procés de violència de gènere.

Lleis autonòmiques de Catalunya i les Illes Balears

Es considera que *violència masclista* és el concepte que a Catalunya i a les Illes Balears representa el fenomen de manera més clara i extensa gràcies a les respectives lleis que es descriuen a continuació. Aquestes lleis utilitzen aquesta terminologia per la influència del moviment feminista, que avui en dia prioritza aquest terme. Ambdues legislacions van més enllà de l'àmbit de la parella i de l'espai domèstic i subratllen de manera clara l'origen del problema, el qual ha de ser eradicat a partir del desarrelament del masclisme (Biglia, 2015). A diferència de la llei estatal, les lleis autonòmiques reflecteixen amb precisió el fenomen de la violència masclista i gran part de les seves expressions.

Les lleis catalana i balear no tenen competències penals. Gran part de les expressions de violència masclista que descriuen aquestes lleis estan tipificats com a delictes en el Codi Penal espanyol, però no són qualificats com a expressió d'una violència que té com a causa la desigualtat de gènere, fet que té un impacte en com s'entén aquest tipus de violència socialment i mediàticament. Les agressions i els abusos sexuals, el tràfic de persones amb finalitat d'explotació sexual (majoritàriament dones), les agressions homòfobes o trànsfobes, la violència de gènere, entre d'altres, estan reflectides al Codi Penal com a tipus penals o bé com a agreujants. No obstant això, el fet que no se les interrelacioni entre elles, identificant-ne la causa comuna, fa que no s'entengui la magnitud ni la naturalesa d'aquests delictes.

Llei catalana 5/2008: emergència del concepte de violència masclista

La Llei catalana 5/2008, de 24 d'abril, del dret a les dones a eradicar la violència masclista estableix mesures integrals per a la prevenció, detecció i sensibilització respecte a la violència masclista i les estructures socials i estereotips culturals que la perpetuen, i reconeix el dret de les dones que sofreixen tal violència a l'atenció, assistència, protecció, recuperació i reparació. Llavors, aquesta llei aporta al panorama català una nova categoria, la de *violència masclista*, que defineix com:

La violència que s'exerceix contra les dones com a manifestació de la discriminació i de la situació de desigualtat en el marc d'un sistema de relacions de poder dels homes sobre les dones i que, produïda per mitjans físics, econòmics o psicològics, incloses les amenaces, les intimidacions i les coaccions, tingui com a resultat un dany o un patiment físic, sexual o psicològic, tant si es produeix en l'àmbit públic com en el privat (Article 3 de la Llei catalana 5/2008).

Aquesta llei recull i amplia alguns dels aspectes que no estaven contemplats a la legislació estatal. Remarca les desigualtats i discriminacions que causen la violència masclista i va més enllà de l'àmbit de la parella al qual es circumscriu la llei espanyola, i també permet l'accés a recursos sense la necessitat d'haver interposat denúncia. Es contemplen diverses formes de violència i s'amplien substancialment els àmbits on aquesta violència pot tenir lloc, incloent, també, l'entorn familiar, social i laboral. Per tant, aporta una visió més àmplia del fenomen, i en cospa de manera més clara les causes a partir d'incloure altres manifestacions a part de la violència a la parella. El fet que s'ampliïn les diferents manifestacions de masclisme permet mostrar la complexitat de la situació de manera més clara.

Es defineix la violència en l'àmbit de la parella com la que “*consisteix en la violència física, psicològica, sexual o econòmica exercida contra una dona i perpetrada per l'home que n'és o n'ha estat el cònjuge o per la persona que hi té o hi ha tingut relacions similars d'afectivitat*”. És a dir, correspon amb l'àmbit sancionat penalment amb la llei espanyola.

També inclou la violència en l'àmbit familiar, que descriu com “*la violència física, sexual, psicològica o econòmica exercida contra les dones i les menors d'edat en el si de la família i perpetrada per membres de la mateixa família, en el marc de les relacions afectives i dels lligams de l'entorn familiar*”.

Anant més enllà de l'àmbit domèstic, defineix la violència en l'àmbit laboral com es cita a continuació:

La violència física, sexual o psicològica que es pot produir en el centre de treball i durant la jornada laboral, o fora del centre de treball i de l'horari laboral si té relació amb la feina, i que pot adoptar dues tipologies:

a) Assetjament per raó de sexe: el constitueix un comportament no desitjat relacionat amb el sexe d'una persona en ocasió de l'accés al treball remunerat, la promoció en el lloc de treball, l'ocupació o la formació, que tingui com a propòsit o produeixi l'efecte d'atemptar contra la dignitat de les dones i de crear-los un entorn intimidatori, hostil, degradant, humiliant o ofensiu.

b) Assetjament sexual: el constitueix qualsevol comportament verbal, no verbal o físic no desitjat d'índole sexual que tingui com a objectiu o produeixi l'efecte d'atemptar contra la dignitat d'una dona o de crear-li un entorn intimidatori, hostil, degradant, humiliant, ofensiu o molest (Article 5. Llei catalana 5/2008).

La llei catalana defineix el que anomena violència en l'àmbit social o comunitari que compren les manifestacions següents:

a) Agressions sexuals⁸⁶: consisteixen en l'ús de la violència física i sexual exercida contra les dones i les menors d'edat que està determinada per l'ús premeditat del sexe com a arma per a demostrar poder i abusar-ne.

b) Assetjament sexual.

c) Tràfic i explotació sexual de dones i nenes.

d) Mutilació genital femenina o risc de patir-la: inclou qualsevol procediment que impliqui o pugui implicar una eliminació total o parcial dels genitals femenins o hi produeixi lesions, encara que hi hagi consentiment exprés o tàcit de la dona.

e) Matrimonis forçats.

f) Violència derivada de conflictes armats: inclou totes les formes de violència contra les dones que es produeixen en aquestes situacions, com ara l'assassinat, la violació, l'esclavatge sexual, l'embaràs forçat, l'avortament forçat, l'esterilització forçada, la infecció intencionada de malalties, la tortura o els abusos sexuals.

⁸⁶ És fonamental tenir present que la violència sexual se sustenta en la cultura de la violació. És a dir, que existeix una tolerància social cap a la violència sexual contra les dones que passa des del qüestionament de l'actitud i la vestimenta de les dones, així com pels llocs per on transiten, fins a l'educació centrada més en el fet que les dones es consciencin de témer pels perills que representa ser dona que fomentar una actitud no violenta dels homes. A continuació es referencien tres articles que il·lustren molt bé aquest fenomen:

Diari Ara: https://www.ara.cat/opinio/cultura-violacio_0_1612038800.html

Eldiario.es: http://www.eldiario.es/tribunaabierta/cultura-violacion_6_566303388.html

Tribuna feminista: <http://www.tribunafeminista.org/2016/05/la-cultura-de-la-violacion-tambien-mata/>

g) *Violència contra els drets sexuals i reproductius de les dones, com ara els avortaments selectius i les esterilitzacions forçades*⁸⁷ (Article 5. Llei catalana 5/2008).

Finalment, aquesta llei també inclou un punt més obert que descriu com a violència masclista qualssevol altres formes anàlogues de violència que lesionin o siguin susceptibles de lesionar la dignitat, la integritat o la llibertat de les dones.

Llei balear 11/2016, de 28 de juliol, d'igualtat de dones i homes

La Llei 11/2016, de 28 de juliol, d'igualtat de dones i homes aprovada pel Parlament de les Illes Balears, a l'article 65 defineix la violència masclista de la següent manera: "*S'entén per violència masclista la que, com a manifestació de la discriminació, la situació de desigualtat i les relacions de poder dels homes sobre les dones, s'exerceix sobre aquestes pel fet mateix de ser dones*" (Llei balear 11/2016, Article 65).

Com s'ha dit anteriorment, el terme *violència masclista* presenta avantatges respecte al concepte de *violència de gènere* utilitzat per la legislació estatal, ja que emfatitza la dimensió de la construcció de gènere i de les relacions de poder. A més, remarca les desigualtats i discriminacions que legitimen el patriarcat de manera que en reforcen la dimensió pública més enllà de l'àmbit de la parella al qual es circumscriu la llei espanyola, i s'amplien substancialment els àmbits de la violència incloent, també, l'entorn familiar, social i laboral:

Comprèn qualsevol acte de violència per raó de sexe que tengui com a conseqüència, o que pugui tenir com a conseqüència, un perjudici o sofriment en la salut física, sexual o psicològica, i inclou les amenaces d'aquests actes, la coerció i les privacions arbitràries de la seva llibertat, tant si es produeixen en la vida pública com en la privada (Llei balear 11/2016, Article 65).

La llei balear 11/2016 descriu diferents expressions del fenomen com la violència física, la psicològica, la sexual i els feminicidis, i totes elles més enllà de l'àmbit de les relacions conjugals o anàlogues a les conjugals. També denomina la violència econòmica en l'àmbit domèstic i incorpora la violència simbòlica i la mutilació genital femenina. A més, reconeix també com a víctimes de violència masclista les filles i fills d'una dona que sigui reconeguda com a víctima de violència.

Segons aquesta llei, la violència física inclou qualsevol acte de força contra el cos de les dones, amb resultat de risc de produir lesió física o dany, exercida per qui sigui o hagi estat cònjuge seu o per qui hi estigui o hi hagi estat lligat per una relació d'afectivitat anàloga, fins i tot sense convivència. Així mateix, tenen la consideració d'actes de violència física contra

⁸⁷ La llei catalana esmenta la violència contra els drets sexuals i reproductius de les dones, com ara els avortaments selectius i les esterilitzacions forçades. Una manifestació d'aquesta violència que, alhora, és un tipus de violència institucional és la que s'anomena *violència obstètrica* que es caracteritza per l'abús de la medicalització i patologització de processos lligats a l'embaràs i al part (medicalitzar-los com si es tractés d'una malaltia en lloc d'un estat), la invenció de patologies "femenines" com ara la "histèria" o la síndrome premenstrual (Biglia i Jiménez, 2015), l'apropiació del cos i processos reproductius de les dones per part dels prestadors de salut, manifestat amb un tracte jeràrquic i deshumanitzador que té com a conseqüència la pèrdua d'autonomia i capacitat de decisió de les dones sobre els seus cossos i sexualitat. També es faria referència a processos com ara és la lactància, o la interrupció voluntària de l'embaràs i els seus protocols.

les dones els que exerceixen els homes en el seu entorn familiar o en el seu entorn social o laboral.

Per altra banda, descriu la violència psicològica com aquella que inclou qualsevol conducta, verbal o no verbal, que produeix en les dones desvaloració o patiment, a través d'amenaques, humiliacions o vexacions, exigència d'obediència o submissió, coerció, insults, control, aïllament, culpabilització o limitacions del seu àmbit de llibertat, exercida per qui sigui o hagi estat cònjuge seu o per qui hi estigui o hi hagi estat lligat per una relació d'afectivitat anàloga, fins i tot sense convivència. Així mateix, tenen la consideració d'actes de violència psicològica contra les dones els que exerceixen els homes en el seu entorn familiar o en el seu entorn social o laboral.

La violència econòmica es descriu com la que inclou la privació intencionada i no justificada legalment, de recursos per al benestar físic o psicològic de les dones i de les seves filles i els seus fills o la discriminació en la disposició dels recursos compartits en l'àmbit de la convivència de parella.

La llei denomina violència sexual, abusos sexuals i agressions sexuals a qualsevol acte de naturalesa sexual forçada per l'agressor o no consentida per les dones: el tràfic d'éssers humans amb fins d'explotació sexual, la imposició, mitjançant la força o amb intimidació, de relacions sexuals no consentides, i l'abús sexual o qualsevol acte que impedeix a les dones exercir lliurement la sexualitat, amb independència que l'agressor tenguí relació conjugal, de parella, afectiva o de parentiu amb la víctima o no.

La violència simbòlica és descrita com la que inclou les icones, representacions, narratives, imatges, etc., que reproduïxen o transmeten relacions de dominació dels homes respecte de les dones, així com segregació i desigualtats de poder entre sexes. És a dir, és aquella que s'exerceix a través dels patrons culturals i de la imposició del gènere, mitjançant representacions simbòliques d'allò que és "ser" dona i/o home, el que es correspon amb la idea de Bourdieu que s'ha explicat anteriorment. A més, aquesta expressió de violència correspon a allò que Galtung anomena violència cultural, ja que és l'esquelet simbòlic i cultural del sistema masclista i esdevé fonamental per a la seva reproducció.

Per altra banda, la llei 11/2016 caracteritza com a tipus concret de violència el *femicidi*⁸⁸ i el descriu com assassinat de dones pel fet de ser dones. A més, amplia l'àmbit d'aquesta expressió de violència amb conseqüències letals més enllà que hi hagi o no hi hagi hagut relació de parella.

El concepte *femicidi* ha entrat en el discurs públic recentment importat, segons afirma Tamar Pitch, de la mexicana Marcela Lagarde (2014:20) i és utilitzat sobretot en legislacions d'Amèrica Llatina. Respon a la necessitat de connotar la qüestió amb un sentit encara més fort i de fer explícit el fet que és quelcom infligit a les dones per part dels homes (Pitch, 2014:25).

⁸⁸ La pàgina web <http://www.femicidio.net> és una interessant iniciativa feminista que analitza el terme femicidi així com una classificació de les diferents formes en què s'expressa. Duu a terme, també, un còmput i classificació dels femicidis alternatius a les xifres estadístiques oficials, que majoritàriament es restringeixen als assassinats de dones per part de les seves parelles o exparelles.

Finalment, la llei descriu com a tipus de violència masclista la mutilació genital femenina, és a dir, qualsevol procediment que impliqui o pugui implicar una eliminació total o parcial dels genitals femenins o hi produeixi lesions, encara que, a priori, s'interpreti que existeix consentiment exprés o tàcit de la dona o nina.

Limitacions del concepte de violència masclista

Es destaquen algunes limitacions del concepte de violència masclista tal i com està definit legalment: segueix donant molta més importància a les violències en la parella i identifica les dones com l'únic subjecte que les sofreixen. A més, el fet d'indicar de manera clara els homes masclistes com els “dolents”, s'excepcionalitza el problema (com si fos possible ser immune al masclisme en una societat heteropatriarcal), i així queda difuminada la responsabilitat col·lectiva i social de tals actes (Biglia, Olivella i Jiménez, 2014).

No obstant això, aquestes lleis no mencionen algunes manifestacions importants de violència que il·lustren i matisen el funcionament del sistema patriarcal i que són part del conjunt d'expressions que conformen la violència masclista. Fins ara s'ha parlat de com la violència masclista impacta en les dones pel sol fet de ser-ho. No obstant això, i tot i no estar recollit a la llei espanyola, l'ordre de gènere reproduceix tota una sèrie de violències cap a les persones que no compleixen la norma heterosexual i cisgènere⁸⁹. És a dir, també són expressions de violència masclista aquelles violències que s'exerceixen cap als cossos i les sexualitats no normatives (trans, lesbianes, bisexuals, homosexuals...) així com, també, cap a aquelles persones que, de manera més o manco puntual, no es comporten com s'espera d'un home o d'una dona. Per tant, podrien ser focus de violència els nins a qui es prohibeix plorar o ser afectuosos entre ells, car s'atribueix a conductes feminitzades i, per tant, menyspreades socialment. O bé les agressions verbals o físiques, entre d'altres accions, a la comunitat LGTBIQ. A aquest tipus de violències se'ls anomena lgbifòbies i, en l'àmbit balear, existeix la Llei 8/2016 que vetla pel dret a la no-discriminació del col·lectiu LGTBI i en l'àmbit català la Llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a eradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia

Per altra banda, tampoc es menciona la violència institucional com a expressió de les idees masclistes que hi ha a la societat. D'acord amb Biglia, el concepte de violència masclista segons la llei catalana (i balear) pareix indicar una explícita agència masclista en la perpetuació d'aquesta violència. Això implicaria, i de fet així passa a les lleis, que les institucions, pel fet que no són portadores d'agència, no poden ser identificades com a violentes. És a dir, les violències no exercides per una persona específica, com les culturals i institucionals, són negades i desateses. Llavors, es considera important tenir en compte la violència institucional⁹⁰, especialment en la present recerca, que és aquella violència exercida per les estructures institucionals a partir del tracte del conjunt de professionals en

⁸⁹ Cisgènere és un terme que s'utilitza per descriure aquelles persones la identitat de gènere de les quals coincideix amb el seu sexe anatòmic (genitals en néixer i cromosomes). Els casos de cissexualitat que existeixen són homes amb genitals masculins i cromosomes XY, i dones amb genitals femenins i cromosomes XX.

⁹⁰ Al vuitè capítol es tracta àmpliament la violència institucional com a conseqüència de l'aplicació d'estereotips a l'àmbit judicial.

revictimitzar, ignorar, infantilitzar, confrontar o no legitimar les dones en situació de violència, el que pot implicar un límit en l'accés a la justícia de les dones que generi impunitat. I, de fet, és especialment pertinent per aquesta investigació, ja que la reproducció de prejudicis i estereotips a l'àmbit judicial, que és el focus d'estudi d'aquesta tesi, representa violència institucional perquè nega l'accés a la justícia⁹¹ de les víctimes i causa, per tant, una victimització secundària.

3.4 Llei vigent: característiques i crítiques

La Llei 1/2004 i part de la jurisprudència han intentat distingir en el delictes de violència contra les dones una cultura de gènere, que distingiria l'anomenada violència d'altres tipus de violència pròxima, inclosa la mateixa violència domèstica i familiar entre altres membres de la família fora de la parella. Aquest punt de vista es postula al preàmbul de la llei, que deixa patent que les agressions sofertes per les dones són:

*(...) consecuencia de los condicionantes socioculturales que actúan sobre el género masculino y femenino, situándola en una posición de subordinación al hombre y manifestadas en los tres ámbitos básicos de relación de la persona: maltrato en el seno de las relaciones de pareja, agresión sexual en la vida social y acoso en el medio laboral.*⁹²

Això vol dir que s'ha intentat tipificar el delictes de violència de gènere com aquell en el qual la intencionalitat o mòbil es troba en una actitud i ideologia que es reconeix com a masclista. Però allò important és destacar una creença i una actitud que afirmen varis aspectes d'inferioritat, supeditació, dependència i incapacitat de les dones respecte als homes. És a dir, una actitud i unes idees que, de manera puntual o sistemàtica, poden facilitar o justificar l'agressió contra les dones com a tal. Es tracta, llavors, de tipificar el delictes en la seva intencionalitat i en el seu mòbil, corroborat per una creença o adhesió ideològica. La qüestió és anàloga al que passa en delictes on en la intencionalitat o mòbil hi figura el racisme o altres formes de discriminació contra la persona física. La sol·licitud d'equitat jurídica, a partir de les situacions de fet, confrontada amb el precepte d'igualtat davant la llei, ha desencadenat tota una sèrie d'opinions i accions jurídiques, des de recursos d'inconstitucionalitat fins a diverses ficcions jurídiques, que reclamen l'anàlisi detallada de l'Antropologia jurídica. En cert sentit es pot parlar d'un conflicte jurídic així com, també, ideològic i cultural.

⁹¹ *Women's Link Worldwide*, organització internacional de defensa dels drets humans, duu a terme una iniciativa anomenada “*Premios Género y Justicia al descubierto*” per denunciar, precisament, casos de violència institucional, tenint en compte que a tots els països, sense importar quin sigui el seu sistema polític, les seves tradicions o creences religioses, els comentaris del personal jurídic tenen una influència molt gran en el sentit de justícia diària de totes les persones. Aquests premis destaquen les decisions judicials que hagin tingut tant un efecte positiu com un efecte negatiu sobre l'equitat de gènere, inclosos aquells relacionats amb la violència masclista, la discriminació per gènere i els drets sexuals i reproductius. Si es volen veure els pronunciaments judicials guardonats en les diferents edicions dels premis, es pot consultar el següent link: <http://www.womenslinkworldwide.org/premios/premios-genero-y-justicia>

⁹² Preàmbul de la Llei 1/2004.

La llei planteja qüestions que suposen un contínuum o fusió entre aspectes morals de la vida social i el dret positiu, el que és també un aspecte característic de l'Antropologia jurídica, al manco des de Llewellyn (1941) i Vinogradoff (1913). Aquest darrer exposa que el dret no pot separar-se de la moral -tal com és pretès pel positivisme- perquè si el dret es buida de la moral d'allò just i allò injust quan s'està perseguint la justícia, i hi ha una consciència social d'això, llavors o l'arbitrarietat o la coerció esdevenen "fonts" principals de justícia.

El supòsit de la llei, i de la jurisprudència favorable, descansa sobre tres premisses bàsiques, dues de caràcter fàctic i una que és un fonament jurídic. La primera és l'evidència estadística que una majoria d'agressions d'homes contra dones es valen d'intencions o mòbils que encaixen amb la ideologia masclista. La segona també és de caràcter fàctic: la situació de les dones víctimes, entre la indefensió, la por irresistible, la doble victimització, l'abandonament social, entre d'altres. I en tercer lloc, s'entén que per a la llei, l'objectiu jurídic principal és la recerca d'una equitat per tal d'aconseguir la igualtat de les dones en els supòsits més freqüents que apareixen en la instrucció o investigació dels casos. Davant això, s'institueixen varis arguments els supòsits dels quals radiquen en els abusos que en varis casos comporta l'exercici d'una acció positiva per tal d'aconseguir l'equitat: la victimització ideològica, les "denúncies falses" i també la dificultat o possible confusió per valorar la capacitat lesiva de la part ideològica del masclisme. Evidentment, totes aquestes qüestions no tenen ni una resposta legislativa ni jurisprudencial única i absoluta, i allò més plausible pareix ser, des del punt de vista de la jurisprudència, la distinció dels casos⁹³, tenint, això sí, molt en compte l'atribució de culpabilitat i responsabilitat.

Especificitats de la LO 1/2004

L'Estat espanyol és pioner en matèria de violència de gènere, amb un dels marcs normatius més avançats a nivell internacional amb la Llei 1/2004 (Bodelón, 2012). És innovadora pel seu caràcter integral, per introduir l'expressió i el concepte de violència de gènere a l'ordenament jurídic, i perquè parteix de la perspectiva de gènere (Cubells i Calsamiglia, 2013:209). El disseny de la llei es va fer amb un esperit feminista i ha suposat un canvi important en el reconeixement de la violència contra les dones com a problema social (Cubells et al.; 2010b:197; Bosch i Ferrer, 2000).

Maria Olivella (2015), en una entrevista grupal a dos missers que dirigí juntament amb l'autora de la tesi, explicà part de conclusions de la seva recerca anterior⁹⁴, una comparativa de sistemes legals europeus en relació amb la violència de gènere, on l'espanyola és la més completa:

Tornant a la crítica de la part penal, que em sembla molt interessant. Crec que tots dos esteu d'acord que un dels problemes de la llei és l'èmfasi en la part penal. I precisament jo vaig arribar

⁹³ Vegeu, per exemple, els articles del diari "La Ley" de dimarts 26 d'octubre de 20120, "Dominación y machismo: ¿Quién decide?" i de dia 9 de desembre de 2010, "Recientes adiciones jurisprudenciales en materia de personas criminalmente responsables por delitos de violencia de género".

⁹⁴ Vegeu el lloc web del projecte: <http://www.gapwork.cat/index.php/ca/recerca/analisi-de-marcs-legals-y-politics>

a aquesta tesi per un projecte europeu que comparava quatre països i els seus sistemes legals, en relació amb la violència de gènere. I una cosa que sí que he vist és que la llei espanyola és la que té més apartats de polítiques públiques, prevenció, informació, educació etc. Els altres països zero. La llei italiana menys, i en alguns moments arriba a ser racista. En comparació, la llei espanyola té molta part de sensibilització.

La integralitat d'aquesta llei deriva de l'aposta per construir una societat igualitària a través de l'eradicació de la violència de gènere (Gatti et al., 2017:285). Se'n diu que és integral perquè va més enllà de la punició del delictes i pretén abordar el problema de manera global i multidisciplinària. En aquesta llei s'ha pretès que la tutela de béns jurídics (els afectats per l'exercici de la violència de gènere) siguin confiats al Dret Penal així com, també, a altres disciplines jurídiques.

El Títol Preliminar de la Llei 1/2004 disposa quin és el seu objecte (article 1) i principis rectoris (article 2); a més, la llei conté cinc títols, setanta-dos articles i vint disposicions addicionals, dues disposicions transitòries, una disposició derogatòria única i set disposicions finals. Els títols I, II, III i V es rubriquen, respectivament, *Medidas de sensibilización, prevención y detección; Derechos de las mujeres víctimas de violencia de género; Tutela Institucional* i *Tutela Judicial*. El Títol IV, rubricat *Tutela Penal*, inclou deu articles, nou dels quals introdueixen reformes de diversos preceptes del Codi Penal. Concretament, els referits articles 83, 84, 88, 148, 153, 171, 172, 468 i 620.

En primer lloc, la llei incorpora mesures de prevenció, sensibilització i detecció en diferents àmbits com ara el sanitari, l'educatiu o el mediàtic. Així mateix, també estableix els drets de les víctimes a l'accés a la informació, a l'assistència social i jurídica gratuïta així com els drets laborals i la Seguretat Social. Per altra banda, també s'instauen mesures de tutela institucional a partir de la creació de dos òrgans administratius: la Delegació Especial del Govern contra la Violència sobre la Dona i l'Observatori Estatal de Violència sobre la Dona.

La Llei 1/2004 pressuposa un desplegament de recursos, connectats en xarxa, pensats per afavorir la recuperació i l'empoderament de les dones víctimes (oficines d'atenció i seguiment, protocols d'actuació, jutjats de violència contra les dones i formació específica) (Cubells et al.; 2010b:197). Més concretament, l'ampli i ben equilibrat catàleg de mesures de diversa naturalesa que conforma la llei (Laurenzo, 2005:8) implica la facilitació de les dones que han patit violència a la reinserció a la vida laboral a partir de la mobilitat geogràfica o flexibilitat d'horaris en l'àmbit laboral⁹⁵, programes específics d'ocupació⁹⁶, subsidis i altres ajudes econòmiques⁹⁷ i la prioritat en l'accés a habitatge protegit⁹⁸, entre d'altres.

Per altra banda, la llei també preveu mesures a llarg termini destinades a la consecució d'una societat més igualitària a partir d'introduir “*en l'escenari social les noves escales de valors basades en el respecte dels drets i les llibertats fonamentals i de la igualtat entre homes i*

⁹⁵ Article 21 de la Llei 1/2004.

⁹⁶ Article 22 de la Llei 1/2004.

⁹⁷ Article 27 de la Llei 1/2004.

⁹⁸ Article 28 de la Llei 1/2004.

dones”⁹⁹ com les actuacions en educació¹⁰⁰, el control de la publicitat sexista¹⁰¹, instruments de control dels mitjans de comunicació o la formació del personal judicial i policial, i es compromet a “*assegurar una formació específica relativa a la igualtat i no-discriminació per raó de sexe i sobre violència de gènere en els cursos de formació de jutges i magistrats, fiscals, secretaris judicials, forces i cossos de seguretat i metges forenses*”¹⁰².

Altres accions concretes que també conformen la llei es destinen a una bateria de mesures de prevenció i control de riscos destinades a reduir la inseguretat de les dones que sofreixen violència de gènere a partir de protocols per a la detecció precoç de la violència de gènere en l'àmbit sanitari¹⁰³, assistència jurídica gratuïta¹⁰⁴ o el dret d'una assistència social integral que inclou informació, atenció psicològica, suport social, seguiment de les reclamacions dels drets de les dones, suport educatiu a la unitat familiar, formació preventiva en els valors d'igualtat i suport a la formació i inserció laboral¹⁰⁵.

Tot i que no disposen de competències penals, com s'ha explicat anteriorment, algunes comunitats autònomes han desenvolupat de manera més extensa alguns dels capítols de la Llei 1/2004. És el cas d'ambdós territoris etnografiats: Catalunya i les Illes Balears. Com s'ha explicat anteriorment, Catalunya disposa de la Llei 5/2008, de 24 d'abril, del Dret de les Dones a eradicar la Violència Masclista i a les Illes Balears, l'any 2016 el Parlament va aprovar la Llei 11/2016, de 28 de juliol, d'igualtat de dones i homes. Aquestes lleis són un exemple de com la perspectiva de gènere entra en el sistema jurídic-penal, eminentment patriarcal¹⁰⁶ (Cubells i Calsamiglia, 2013:210).

Mesures penals

Si un aparell és desenvolupat amb rotunditat per aquesta llei, és el judicial (Gatti et al., 2017:285). En primer lloc, reforçant la via punitivista del tractament de la violència de gènere a partir de l'enduriment de les penes, quan els fets es produeixen contra qui és o ha estat la parella de l'autor. I, en segon lloc, establint mesures de protecció i seguretat de les víctimes, com les ordres d'allunyament (Títol V-Capítol I), com també construint un aparell judicial per aquest tipus de violència amb uns tribunals *ad hoc* (Ibidem).

La introducció, amb la Llei 1/2004, d'una nova categoria delictiva com és la violència de gènere no ha implicat la creació d'una nova classe d'infraccions penals ni una expansió del

⁹⁹ Article 3 de la Llei 1/2004.

¹⁰⁰ Articles 4-9 de la Llei 1/2004.

¹⁰¹ Article 10 de la Llei 1/2004.

¹⁰² Article 47 de la Llei 1/2004.

¹⁰³ Article 15 de la Llei 1/2004.

¹⁰⁴ Article 20 de la Llei 1/2004.

¹⁰⁵ Article 19 de la Llei 1/2004.

¹⁰⁶ S'entén per patriarcat el sistema de sexe/gènere en el qual allò masculí és més valorat que allò femení, i en el qual les polítiques de control social i les seves pràctiques afavoreixen el manteniment dels homes en posicions de poder i la submissió de les dones (Chesney-Lind, 2006; Renzetti i Curran, 2003 a Cubells i Calsamiglia, 2013:210).

Dret Penal. És a dir, que no ha comportat la tipificació de nous delictes, ja que es limita a utilitzar les figures tradicionals usades per combatre de manera general la violència (Ramón, 2008): “*Se deriva de la adquisición del perfil ‘violencia de género’ por parte de determinadas infracciones penales preexistentes, como el homicidio, las lesiones, las coacciones o las amenazas*” (Ramón, 2013:413).

Segons Ramón, qualsevol infracció penal de naturalesa violenta és susceptible d'adoptar l'expressió de *delicte de violència de gènere* sempre i quan el comportament reunesqui els caràcters exigits a l'article 1.1 de la llei (2013:410), és a dir, que el comportament sigui: “*(...) manifestació de la discriminació, la situació de desigualtat i les relacions de poder dels homes sobre les dones, exerceixen sobre aquestes els qui siguin o hagin estat els seus cònjuges o els qui estiguin o hagin estat lligats a elles per relacions similars d'afectivitat, fins i tot sense convivència*”¹⁰⁷.

Tot i que qualsevol delicte violent és susceptible d'adquirir la condició de *delicte de violència de gènere*, la Llei 1/2004 incorpora a diversos preceptes del Codi Penal una menció expressa a la circumstància que la víctima sigui l'esmentada en l'article 1.1 de la Llei, com es descriurà en els paràgrafs que segueixen. Per altra banda, la gran novetat d'aquesta llei en matèria d'intervenció punitiva és la creació d'una sèrie de figures agreujades destinades a protegir de manera específica les dones que siguin o hagin estat parelles de l'agressor (Laurenzo, 2005:10).

Per una banda, s'agreuja la pena del delicte de maltractament ocasional de l'article 153 CP quan la víctima sigui la parella o exparella dona de l'agressor:

El incremento punitivo consiste en elevar el mínimo de la pena de prisión de tres a seis meses, así como el límite máximo de la inhabilitación para el ejercicio de la patria potestad, tutela, curatela, guarda o acogimiento, que pasa de tres a cinco años. El aumento de la prisión sólo tiene efectos simbólicos, ya que nada cambia de cara a la posible suspensión o sustitución de la pena privativa de libertad (Laurenzo, 2005:10).

L'article 153.1 CP, queda redactat de la següent manera:

El que per qualsevol mitjà o procediment causi a un altre menyscapte psíquic o una lesió no definits com a delicte en aquest Codi, o copegi o maltracti d'obra un altre sense causar-li lesió, quan l'ofesa sigui o hagi estat esposa, o dona que estigui o hagi estat lligada a ell per una relació d'afectivitat anàloga fins i tot sense convivència, o persona especialment vulnerable que visqui amb l'autor, ha de ser castigat amb la pena de presó de sis mesos a un any o de treballs en benefici de la comunitat de trenta-un a vuitanta dies i, en tot cas, privació del dret a la tinença i el portament d'armes d'un any i un dia a tres anys, així com, quan el jutge o el tribunal ho considerin adequat a l'interès del menor o incapac, inhabilitació per a l'exercici de pàtria potestat, tutela, curatela, guarda o acolliment fins a cinc anys.

¹⁰⁷ Llei orgànica 1/2004 de mesures de protecció integral contra la violència de gènere. Títol Preliminar. Article 1. Objecte de la Llei.

Per altra banda, l'article 147.1 i 148.4 disposen d'un agreujant específic en els delictes de lesions pels casos on la víctima sigui o hagi estat parella de l'agressor. Els articles 147.1 i 148.4 queden redactats de la següent manera:

Article 147.1 – El qui, per qualsevol mitjà o procediment, causi a altri una lesió que menyscabi la seva integritat corporal o la seva salut física o mental, ha de ser castigat com a reu del delictes de lesions amb la pena de presó de sis mesos a tres anys, sempre que la lesió requereixi objectivament per a la seva guarició, a més d'una primera assistència facultativa, un tractament mèdic o quirúrgic. La simple vigilància o seguiment facultatiu del curs de la lesió no es considera tractament mèdic. Amb la mateixa pena es castiga el qui, en el termini d'un any, hagi realitzat quatre vegades l'acció que descriu l'article 617 d'aquest Codi.

Article 148 – Les lesions que preveu l'apartat 1 de l'article anterior poden ser castigades amb la pena de presó de dos a cinc anys, atenent el resultat causat o el risc produït:

4t. Si la víctima és o ha estat esposa, o dona que està o ha estat lligada a l'autor per una relació d'afectivitat anàloga, fins i tot sense convivència.

La Llei també eleva a la categoria de delictes allò que havien estat les faltes de coaccions lleus i amenaces lleus de qualsevol casta, comeses contra les dones parella o exparella de l'autor. Lluny d'excloure les violències d'escassa entitat, la llei tipifica aquelles violències lleus, amb allò que pretén atendre “la considerada principal necesidad en materia de violencia de género: facilitar una rápida intervención penal o, más exactamente, policial” (Ramón, 2013:401).

La protecció contra les amenaces queda redactada en l'article 171.4 CP de la següent manera:

Article 171.4 – Qui de manera lleu amenaci qui sigui o hagi estat la seva esposa, o dona que estigui o hagi estat lligada a ell per una relació d'afectivitat anàloga fins i tot sense convivència, ha de ser castigat amb la pena de presó de sis mesos a un any o de treballs en benefici de la comunitat de trenta-un a vuitanta dies i, en tot cas, privació del dret a la tinença i el portament d'armes d'un any i un dia a tres anys, així com, quan el jutge o el tribunal ho considerin adequat a l'interès del menor o incapac, inhabilitació especial per a l'exercici de la pàtria potestat, tutela, curatela, guarda o acolliment fins a cinc anys. La mateixa pena s'imposa a qui de manera lleu amenaci una persona especialment vulnerable que visqui amb l'autor.

Finalment les coaccions en l'àmbit de la violència de gènere són el contingut de l'article 172.2 CP:

Article 172.2 – Qui de manera lleu coaccioni qui sigui o hagi estat la seva esposa, o dona que estigui o hagi estat lligada a ell per una relació d'afectivitat anàloga, fins i tot sense convivència, ha de ser castigat amb la pena de presó de sis mesos a un any o de treballs en benefici de la comunitat de trenta-un a vuitanta dies i, en tot cas, privació del dret a la tinença i el portament d'armes d'un any i un dia a tres anys, així com, quan el jutge o tribunal ho consideri adequat a l'interès del menor o incapac, inhabilitació especial per a l'exercici de la pàtria potestat, tutela, curatela, guarda o acolliment fins a cinc anys. La mateixa pena s'imposa a qui de manera lleu coaccioni una persona especialment vulnerable que visqui amb l'autor. S'ha d'imposar la pena en la seva meitat superior quan el delictes es perpetri en presència de menors, o tingui lloc al

domicili comú o al domicili de la víctima, o es realitzi trencant una pena de les que preveu l'article 48 d'aquest Codi o una mesura cautelar o de seguretat de la mateixa naturalesa. No obstant el que preveuen els paràgrafs anteriors, el jutge o tribunal, raonant-ho a la sentència, atenent les circumstàncies personals de l'autor i les concurrents en la realització del fet, pot imposar la pena inferior en grau.

Tutela judicial

Pel que fa a la tutela judicial, conforme amb la tradició jurídica espanyola, la Llei 1/2004 opta per una fórmula d'especialització dins de l'ordre penal establint la creació dels Jutjats de Violència sobre la Dona¹⁰⁸ com a òrgans especialitzats i amb competència per conèixer i instruir els processos penals sobre delictes relacionats amb la violència de gènere. Aquests són jutjats d'instrucció mixtos, és a dir, coneixeran de la instrucció de causes penals així com d'aquelles causes civils relacionades. La Llei també estableix disposicions perquè determinats jutjats penals i seccions de les audiències provincials s'especialitzin.

3.5 Crítiques a la legislació i a la seva implantació

La major part de les polítiques que s'han desenvolupat les darreres dècades han quedat en una resposta estètica ja que, en la seva posada en pràctica, no hi ha hagut la voluntat política de dotar dels pressuposts i recursos necessaris per tal que es puguin desplegar adequadament. Tot i que en la darrera dècada s'ha avançat molt en tots els àmbits d'actuació que preveuen les lleis, segueixen sent insuficients l'afany i els recursos que s'hi destinen, i la lluita contra la violència de gènere segueix encapçalada des de l'àmbit judicial.

La Llei 1/2004 i la seva posada en pràctica han rebut constants crítiques des de la seva promulgació i ha estat reprovades des de diferents àmbits, entre ells, des dels feminismes i la criminologia.

En primer lloc, un sector del feminisme ha mostrat el seu desacord amb alguns aspectes de la llei, com la definició de violència que utilitza. Com s'ha mencionat anteriorment, el fet que la manera com es defineix la violència de gènere a l'Exposició de Motius es redueixi a la protecció de les dones de les agressions per part de les seves parelles o exparelles, deixa fora tota una sèrie de violències masculines, com la violència sexual, l'assetjament sexual o el tràfic de persones, entre d'altres (Duran, 2004:12; Corcoy, 2005:1232; Maqueda, 2006:177; Larrauri, 2007a: 98-101; Laurenzo, 2008:333 a Antón, 2013:213).

Per altra banda, una de les crítiques centrals és el fet que s'hagi centrat en la judicialització i repressió de la violència en detriment de les altres mesures descrites a l'articulat de la llei:

Que el tratamiento de la violencia contra las mujeres por parte del Derecho Penal se centrara en la aprobación de reformas encaminadas a endurecer las penas y a penalizar conductas que hasta el momento estaban tipificadas como falta pudo servir para captar la atención de una parte de la doctrina y para activar las críticas desde distintos sectores, como por ejemplo desde la

¹⁰⁸ Tot i que la llei és anomenada de *violència de gènere*, els jutjats especialitzats que crea són anomenats de *violència sobre la dona*.

criminología, al considerar que se ha hecho un uso ‘excesivo’ del Derecho Penal (Larrauri, 2007a:65 a Antón, 2013:33).

Un dels aspectes que ha generat més polèmica política, jurídica i doctrinal, han estat les nombroses qüestions d'inconstitucionalitat que jutges/sses i magistrats/des varen presentar al Tribunal Constitucional, perquè consideraven que no es respectaven els principis de presumpció d'innocència i d'igualtat (Antón, 2013:24) i que la Llei 1/2004 introduïa un dret penal d'autor en l'ordenament espanyol. Tot i que en aquesta tesi no s'aprofundirà en aquesta qüestió per la seva inabordable magnitud, no es vol deixar de mencionar atesa la seva importància. L'Alt Tribunal va resoldre els recursos presentats considerant que la Llei era constitucional:

La primera de les Sentències va ser la número 59/2008, de 14 de maig. Però en van seguir en cascada d'altres: són les sentències número 76/2008, de 3 de juliol; 81, 82 i 83/2008, de 17 de juliol; 95, 96, 97, 98, 99 i 100/2008, de 24 de juliol. Totes elles repeteixen els arguments al·legats a la primera, encara que potser –si cap– es pot destacar –en part– la número 96/2008, en la mesura que analitza de forma particular el cas dels maltractaments mutus, qüestió sobre la qual les anteriors sentències no s'havien manifestat expressament (Claramunt, 2014:16).

Una de les altres crítiques que es volen destacar és la falta de recursos econòmics i de recolzament polític, especialment els darrers deu anys, a partir de la crisi econòmica:

Desgraciadamente, los actuales recortes presupuestarios están afectando la existencia de los servicios públicos (ya de por sí insuficientes). El “argumento de la crisis”, que está permitiendo estos recortes, ha estado acompañado de los cambios de gobierno producidos en los dos últimos años, tanto a nivel estatal como a nivel autonómico catalán. Los mayores avances que se habían producido en la puesta en marcha de los recursos y el desarrollo de los derechos reconocidos en la legislación sobre violencia de género/machista se habían producido durante gobiernos de corte progresista, tanto a nivel estatal como autonómico. El giro conservador que están tomando las actuales administraciones, en ambos ámbitos (estatal y autonómico), están poniendo en serio riesgo las políticas de desarrollo de los derechos fundamentales de las mujeres (Heim et al., 2012: 167-168).

La magistrada Francisca Verdejo¹⁰⁹ manifesta que és necessari que es compleixi la Llei 1/2004 en tots els seus termes i totes les seves pretensions econòmiques: *“Es necesario que se desarrollen todos los preceptos que han quedado huérfanos por la ley integral”*. En una jornada de treball de camp, una advocada explica que *“No és la norma el que falla, és que no hi ha voluntat per implementar-la. Hi ha aspectes que no s'han implementat no perquè no estiguin legislat, sinó perquè no hi ha hagut la voluntat política de fer-ho”*¹¹⁰. En la mateixa línia, una fiscal explica la falta de recursos amb les següents paraules:

¹⁰⁹ Entrevista a la magistrada Francisca Verdejo al programa *Para todos La 2*. Programa disponible a: <http://www.rtve.es/alacarta/videos/para-todos-la-2/para-todos-2-entrevista-francisca-verdejo-titular-del-juzgado-2-barcelona-contra-violencia-genero/4626968/> [Accés: juliol de 2018].

¹¹⁰ Diari de camp, agost de 2014.

*Es que no hay un duro. No hay posibilidades, tal y como estamos, para desarrollar los programas que existían en un principio. La crisis ha afectado a todo. Hay programas que es imposible de efectuar. Si aquí en Mallorca, tenemos 600 órdenes de protección, las llevan 4 policías. Hay policías que tienen a 30 mujeres. ¿Tú de verdad crees que un policía con 30 mujeres las puede, entre comillas, cuidar? Así está. Es lo que hay.*¹¹¹

Finalment, també es volen destacar les crítiques que s'han fet a l'excessiu paternalisme que representa la llei i al fet que la denúncia sigui l'única porta d'entrada a la protecció de les dones. A continuació, s'aprofundeix en cada un d'aquests aspectes de la legislació i la seva implementació, que han estat durament criticats al llarg dels catorze anys que han passat des de la seva aprovació.

Populisme punitiu

Sin embargo, esta amplia y acertada gama de medidas de naturaleza extra penal no ha conseguido imponer la imagen de una ley dispuesta a abrir el abanico de estrategias más allá del clásico y siempre dudoso recurso al Derecho penal. Al contrario, pese a la multiplicidad de enfoques que propone la Ley Integral, desde un principio todas las miradas se han dirigido a las novedades de naturaleza político-criminal, sin duda el aspecto más polémico de este nuevo conjunto normativo. En esencia, dos son las grandes pautas que definen el nuevo modelo de intervención punitiva: la decisión de crear una tutela penal reforzada aplicable sólo a la mujer – con exclusión del varón- y el incremento generalizado de la severidad de la respuesta penal frente a la violencia de género (Laurenzo, 2005:8).

Una de les crítiques que s'ha fet a la llei és el de l'excessiva criminalització que comporta. Partint de l'afirmació que *“una major criminalització no comporta una major protecció* (Larrauri, 2008:101), Elena Larrauri reflexiona com la violència contra la parella ha estat atractiva per al populisme punitiu i s'ha convertit en un problema social il·luminat ja que, segons assegura l'autora *“no todos los problemas sociales llegan a convertirse en delitos, ni todos los delitos llegan a convertirse en problemas sociales”* (2011:5).

Con todo, en el artículo se mantiene que la opción decidida de la Ley Integral por el incremento de la intervención punitiva parece poco meditada, y en su afán de confiar en el Derecho Penal como instrumento supuestamente idóneo para resolver todos los males de la sociedad acaba por traicionar importantes postulados del pensamiento feminista, en particular, la apuesta por una sociedad menos autoritaria, donde primen las técnicas pacíficas en la resolución de conflictos y el respeto de la dignidad y demás derechos básicos de la personalidad de todos los ciudadanos, sin diferencia alguna en razón de su sexo u otras características personales (Laurenzo, 2005:1).

Vivim en temps de populisme punitiu (Larrauri, 2011), fase de la qual l'autora en situa els inicis als anys 80 i que, afirma, consisteix en la tendència dels governs a afrontar els problemes socials amb el recurs al sistema penal en lloc de promoure l'Estat social, el que ha estat descrit com 'governar mitjançant el delictes' (Simon, 1997 a Larrauri, 2011:5). Com si el dret penal es convertís en el símbol de la jerarquia dels problemes socials (Pitch, 1985 a

¹¹¹ EntFisc2.

Larrauri, 2011:5), a la nostra societat la importància que es dona a un problema social ve determinada pel seu nivell de càstig (McDermott-Garofalo, 2004 a Larrauri, 2011:5). Paradoxalment, tot i que l'augment de les penes mai ha demostrat ser eficaç respecte a la reducció dels delictes¹¹², en general des de 1980, cada vegada que hi ha un problema social s'acudeix al sistema penal per combatre la conducta que no agrada (Larrauri, 2011:1). A més, a la ineficàcia de la severitat de la pena s'hi ha d'afegir que en moltes de les agressions amb final letal, l'agressor mateix és qui telefona a la policia o es suïcida. *“En estos ejemplos puede verse que la amenaza de la pena no representa disuasión alguna”* (Larrauri, 2011:1).

Lorena Antón destaca que l'augment de la severitat penal pot tenir com a conseqüència contraproductent la neutralització de les normes per part dels operadors jurídics, que podien optar per sobreseure o absoldre del delicte en qüestió, o bé condemnar per un delicte penal castigat amb una pena inferior (Corcoy, 2005: 1.234; Larrauri, 2007a: 108; Sáez, 2007: 16 a Antón, 2013:34). Aquest aspecte es tracta al llarg de la tesi fent referència a la inaplicabilitat de la norma¹¹³.

Per tant, d'acord amb Larrauri, es considera que el populisme punitiu no és la solució adequada i infal·lable per fer front a tal problema social:

En conclusión, elevar las penas cuando quizás los problemas más acentuados que impiden una protección adecuada a las mujeres víctimas de violencia son la insuficiencia de canales alternativos o intermedios al sistema penal, los incompletos mecanismos de protección previos a la condena o posteriores a la condena, la carencia de programas dirigidos a colectivos específicos de mujeres, la falta de respuesta a demandas concretas o un largo etcétera, es pretender encontrar la solución cuando aún desconocemos exactamente el problema (Larrauri, 2011:3).

Tal com afirma Larrauri (2011), i pel que s'ha pogut veure a l'etnografia a jutjats, les dones que acudeixen al sistema penal tenen més interès per acabar amb el problema i obtenir protecció que pel càstig a l'agressor. Amb les següents paraules quedava registrat al diari de camp:

*En muchos dels casos etnografiats, les dones expliciten molt clarament que no volen que els imputats vagin a la presó. “Jo l'únic que vull és que em deixi tranquil·la” ha dit avui una denunciant respecte a l'imputat.*¹¹⁴

Per altra banda, així com passa en molts altres delictes i tot i que el delicte de maltractament és transversal i afecta totes les classes socials, cal dir que no és així amb la repressió penal que es té en resposta, que segueix recaient sobre els grups socials més pobres de la societat: *“Quienes acaban en la cárcel son los de siempre: los excluidos sociales, los pobres, los inmigrantes que carecen de papeles, los sin abogado, los agobiados por múltiples problemas”* (Larrauri, 2011:10).

¹¹² Al capítol 4 es reflexiona sobre la capacitat de transformació social que té el Dret Penal.

¹¹³ Capítols quart i vuitè.

¹¹⁴ Diari de camp, agost 2014.

Excessiva judicialització

En relació al punitivisme, una altra crítica central a la Llei 1/2004 és l'excessiva judicialització del tema (Rubio, 2005; Larrauri, 2008; Osborne, 2009b:147; Osborne, 2009a:3; Ojeda, 2011; Larrauri, 2011; Laurenzo, 2011; Antón, 2013). És a dir, el fet que s'hagin accentuat més els aspectes penals en detriment de la resta d'aspectes que donen la integralitat a la llei: la prevenció, l'assistència i el tractament tant d'agressors com de les dones (Rubio, 2005; Maqueda, 2006, 2009; Larrauri, 2007; Ruiz-Jarabo Quemada y Blanco Prieto, 2005 a Osborne, 2009b:147, Antón, 2013). *“Ello revierte en el desequilibrio entre los gastos que engendran los aspectos penales de la ley y el resto de las prestaciones previstas”* (Osborne, 2009b:148).

Les lleis autonòmiques, així com l'estatal, fan una lectura de la situació de la violència de gènere contemplant-ne la magnitud del problema com a social i no individual, evidencien la necessitat d'una resposta multidisciplinària i apunten a un tractament integral. Es dibuixa clarament l'origen estructural i es projecta la necessitat d'un canvi cultural. Així doncs, aquestes lleis¹¹⁵ preveuen incidir en l'educació, la sensibilització i la prevenció, en l'àmbit de la publicitat i dels mitjans de comunicació i en l'àmbit sanitari, entre d'altres. Concretament la llei estatal, que és la que té competències penals, estipula també l'obligació de donar accés al dret a la informació, a l'assistència social integral i a l'assistència jurídica gratuïta¹¹⁶. Per tant, el text d'aquestes lleis ofereix un ventall d'opcions de diversa índole per fer front al problema: social, educativa, econòmica, assistència social, sanitària i, en el cas de la llei estatal, també jurídic-penal. A la pràctica, però, les mesures de prevenció i sensibilització no arriben a tota la població i es queden en recursos insuficients perquè puguin generar la necessària transformació social i cultural que caldria per acabar amb el problema. No obstant el que dicta la llei, a l'hora de la realitat molts de professionals de l'àmbit de la violència de gènere asseguren que la falta de recursos fa que l'aplicació de la llei estatal es simplifiqui majoritàriament amb el desplegament de l'entramat judicial. Per tant, tot i les excel·lents propostes legislatives, la posada en pràctica ha resultat reconduir el tema en gran part a la solució penal i a l'acció individual.

Al respecte de la voluntat d'integralitat frustrada de la Llei 1/2004, una advocada entrevistada explica el seu parer amb les següents paraules:

La interpretació és que la llei és un fracàs en moltes coses. No hem de tenir por de dir les coses pel seu nom. Aquesta llei té voluntat de ser integral, però realment no ho és. Perquè l'únic que és ara és una llei que s'aplica per la part de penar, de castigar i de jutjar. I tota la resta no s'aplica.

¹¹⁵ Anteriorment, en aquest mateix capítol, s'han descrit els àmbits d'actuació de les lleis estatal i autonòmiques de Catalunya i Balears.

¹¹⁶ En el capítol 8 s'explica amb més detall la falta de diligència deguda que es troba en l'obligació de proporcionar informació a les víctimes, assegurar assistència lletrada de qualitat, impulsar d'ofici una instrucció eficaç per a l'aclariment dels fets i garantir un tracte adequat, respectuós i no discriminatori cap a les denunciants durant els processos judicials.

*Evidentment, si tu l'únic recurs que tens és el judicial, vas allà. (...) Això no vol dir que la Llei estigui mal pensada, sinó que l'aplicació no és la que toca.*¹¹⁷

La legislació vigent ha orientat el desplegament de les mesures jurídiques cap a les conseqüències del fenomen social i no cap a les seves causes, s'ha centrat en aquella violència constitutiva de delictes, la visible i mesurable, la punta de l'iceberg (Ojeda, 2011:30). Ben al contrari, des dels feminismes s'assegura que en la lluita contra la violència de gènere s'ha d'actuar també en el pla cultural i estructural, en la transformació de les institucions, estructures i relacions socials de poder que discriminin les dones i reproduïen i mantenen privilegis. Si no s'afronta el conflicte de manera veritablement integral es corre el risc que aquesta legislació “*incrementa la imatge social de debilitat i vulnerabilitat de les dones, com a conseqüència de la ambivalència del dret, el que accentuarà el conflicte de valors entre el missatge de la norma i els valors dels usuaris*” (Rubio, 2005:10):

Alguns polítics creuen que fer lleis és més rentable i econòmic que afrontar la transformació social complexa que la violència exigiria. És més, fins i tot suposant la millor de les voluntats legislatives, si no es pren en consideració l'origen i la causa última de la violència de gènere per actuar sobre ella, la norma pot presentar en la seva aplicació efectes no desitjats, al simplificar-se el problema per a l'intervenció jurídica. Creiem que aquest error s'ha comès amb la Ley Integral, se n'ha fet un ús excessiu en el valor transformador del dret i en la capacitat repressiva del dret penal. Així ens trobem amb un preàmbul molt profund en el seu diagnòstic, que feia preveure un articulat ambiciós, però no ha estat així, la lectura de l'articulat revela un excés de pressió sobre el dret penal i el sistema judicial, i un conjunt de mesures socials que tracten, sobretot, d'actuar en el sistema educatiu i en la formació dels agents implicats en la lluita contra la violència. Quan entre el preàmbul i l'articulat existeix falta de coordinació, pot donar-se l'interferència d'altres elements jurídics sobre la racionalitat teleològica de la norma (Rubio, 2005:3).

Tal com s'explica al capítol 4, les mesures sancionadores i repressives no són una eina de transformació de la realitat, ja que no actuen a nivell de creences i valors de la societat, sinó que el potencial disciplinari del dret penal rau en la por del càstig (Rubio, 2005:6). Per altra banda, centrar un problema social complex en la judicialització, com un conflicte intersubjectiu a nivell de parella, és a dir, entre individuals, fa dubtar de la naturalesa estructural de la violència contra les dones (Rubio, 2005:6). D'acord amb una jutgessa titular d'un jutjat de violència sobre la dona de Catalunya, “*El Dret Penal no és una eina infal·libre, ja que les eines jurídiques són limitadores, perquè van en funció de la prova. Hi hauria d'haver altres eines actives i amb dotació econòmica suficient per fer front a la violència masculina*”¹¹⁸.

En darrer lloc, es vol destacar una altra de les conseqüències de l'excessiva judicialització, i és que el desenvolupament de mesures de protecció, el paternalisme de la institució i la nul·la capacitat d'agència que es permet a les dones que passen per un procés alimenta la imatge social de vulnerabilitat de les dones: “*La eficàcia de aquestes mesures és immediata, el que les*

¹¹⁷ EntAdv3.

¹¹⁸ EntJutg3.

hace políticamente deseables, pero las mismas no generan cambios, sólo frenan la violencia en una de sus manifestaciones, desviándola hacia otros sectores” (Rubio, 2005:6).

Victimització

Antón (2013) esmenta que una part del feminisme també ha mostrat preocupació per les conseqüències negatives que pot tenir la intervenció excessiva del sistema penal en la vida de les dones. La Llei 1/2004 estipula que el pas pel sistema penal és requisit indispensable per tal de poder accedir als recursos creats per a les víctimes de violència de gènere i això, assegura l'autora, podria provocar una victimització social i institucional i una major intervenció de l'Estat (2013:35). Respecte la victimització social, Antón destaca que hi ha una tendència a valorar socialment l'actitud de les dones entorn de la denúncia de dues maneres contraposades: considerar que les dones fan un ús utilitarista de la denúncia amb la intenció d'aconseguir beneficis propis (Larrauri, 2007b: 14; Ortega, 2009:601 a Antón, 2013:35) i, per altra banda, culpabilitzar les que decideixen no acudir al sistema penal, responsabilitzant-les del fet que la violència continuï i de prendre decisions irracionals (Larrauri, 2005: 159 a Antón, 2013:35).

Per altra banda, Maria Acale destaca la revictimització que es pot donar, aspecte clau d'aquesta tesi: *“El sistema penal ha sido considerado un instrumento inadecuado para responder a las necesidades de las mujeres porque su intervención puede dar lugar a una victimización secundaria”* (Acale, 2006b: 132 a Antón, 2013:36).

Finalment, Antón també destaca que el fet que es doni una major intervenció de l'Estat augmentaria la seva capacitat de control sobre les dones. D'aquesta manera, amb l'excusa de la necessitat de protecció es permeten la imposició de mesures com la prohibició de conviure amb la seva parella que poden ser contraproductius i, en ocasions, perjudicials per a elles, especialment si són immigrants (Casal – Mestre, 2002: 154; Maqueda, 2007: 17 a Antón, 2013:36):

El uso del Derecho Penal como medio para responder a la violencia de género y para proteger a las mujeres ha recibido la reprobación de un sector del feminismo que ha advertido que a través de las reformas legales se puede reducir la capacidad de decisión de las mujeres (Laurenzo, 2007: 49-50 y 67). La voluntad de las víctimas sobre continuar o no con el proceso o sobre las medidas de protección, entre otras cuestiones, es irrelevante para el desarrollo del proceso penal, que puede instruirse y juzgarse de oficio (Larrauri, 2007a:102). A este respecto, Laurenzo (2008: 340 y ss) ha indicado que el Estado, desde una perspectiva paternalista, permite que un tercero interponga la denuncia, que se procese el caso de oficio y que se obligue a que se impongan las penas accesorias de alejamiento en todo caso, siempre que se dicte una sentencia condenatoria, y en la fase de ejecución, si la condena se suspendiera o se sustituyese. De este modo la voluntad de las mujeres y su capacidad de decisión, así como el respeto a sus motivaciones y la confianza en su criterio, quedan totalmente anulados en favor de su protección y del castigo al agresor (Antón, 2013:34).

La qüestió del paternalisme de la Llei 1/2004, i la conseqüència infantilitzadora que treu la capacitat de decidir a les dones que passen per un procés judicial es tracta amb més profunditat al capítol 4.

Centralitat de la denúncia

En una roda de premsa al mes de juny de 2012, laleshores Ministra de Sanitat, Serveis Socials i Igualtat, Ana Mato, manifestava la necessitat de denunciar la violència de gènere per tal de rebre protecció: *“No podemos ayudarlas si no denuncian. No podemos ayudarlas, no podemos apostar, y no digo el Gobierno, digo toda la sociedad, si esas mujeres no denuncian”*¹¹⁹.

Que els drets i la protecció institucional de les dones que pateixen violència de gènere hagi estat supeditat fins fa poc al fet que es denuncià és un dels aspectes més criticats de la Llei 1/2004, ja que impedeix una atenció efectiva si es té en compte que la majoria de dones no denuncien. En aquesta línia, una recomanació del Consell d'Europa de l'any 2002 ja apuntava que l'atenció de les dones que havien estat víctimes de violència de gènere no hauria de dependre del fet que s'hagi presentat anteriorment una denúncia. No obstant això, la clau de l'accés als drets laborals, a les prestacions de la Seguretat Social, a l'obtenció d'ajudes econòmiques i a la resta de recursos i a la protecció que brinda la Llei 1/2004 ha estat fins aquest mateix any el fet de denunciar la violència i obtenir l'ordre de protecció. Era l'única manera que es legitimàs i es confirmàs la situació de maltractament i que les dones poguessin accedir a la resta de recursos que ofereix la llei, és a dir, esdevenia *“l'acreditació de situacions de maltractament”* a efectes d'obtenir un habitatge de protecció oficial o de rebre tractament psicològic en segons quins llocs (Amnistia Internacional 2006:23 a Osborne, 2009b:149). No es tenien en compte altres possibles camins, tal com apunta Amnistia Internacional (2006), com per exemple informes de treballadors socials o professionals d'atenció primària com a fonts solvents per acreditar la situació de violència (Osborne, 2009b:149).

Zurita critica que l'estratègia de vincular els drets a la denúncia reproduïa el paternalisme que es mencionava en l'apartat anterior:

La denuncia auspiciada política, judicial y mediáticamente como estrategia fundamental para la intervención 'sobre', la lucha 'contra' y la prevención 'de' la violencia, construye a las mujeres como seres tutelados, además de no tener en suficiente consideración del peligro adicional que supone a algunas mujeres tomar esta medida de la denuncia de forma aislada de otras absolutamente necesarias para su propia seguridad. Aquí, en la denuncia, es donde aparecen aunadas fuertes contradicciones de la lógica de intervención sobre las mujeres víctimas de violencia: por un lado la judicialización y terapeutización de este fenómeno ahoga las capacidades que las personas tienen para afrontar situaciones tremendas y que lejos de promoverse, por el contrario, se facilita el camino a una sociedad que se empeña en seguir considerando a las mujeres, de un modo patente y subliminal, como débiles y vulnerables y promover así, la instancia asistencial y terapéutica tan demandadas en las sociedades opulentas, como salvadores de los males individuales y sociales (Zurita, 2011:10).

Per altra banda, una advocada experta en delictes de violència masculista explica que, des de la seva experiència, és bàsic no obligar una dona en situació de violència a denunciar: *“Se li pot recomanar, se li pot ajudar, se li pot donar un cert acompanyament, però mai se l'ha*

¹¹⁹ Ana Mato. Ministra de Sanitat, Serveis Socials i Igualtat (2011-2014). Roda de premsa, 25 de juny de 2012.

d'obligar a denunciar. Per a mi, allò prioritari és que se li doni un assessorament psicològic especialitzat”¹²⁰.

A més, el fet de denunciar, lluny de ser una solució, pot arribar a complicar més la situació:

Existe además el problema de que denunciar el maltrato exacerbe y aumente la violencia de la pareja por lo que vías intermedias pueden ser una mejor aproximación en algunos casos; asimismo hay el riesgo de que el sistema penal acabe criminalizando a la mujer que ha iniciado un proceso de cambio y que acude a éste sin estar muy informada de lo que representa; y finalmente, conducir a todas las mujeres al sistema penal hace creer que sus recursos son infinitos cuando no lo son, pues por ejemplo no hay sistema que pueda controlar cerca de 30.000 órdenes de protección anuales (Saez, 2004 a Larrauri, 2011:9).

No obstant tot l'explicat anteriorment, el factor més important pel qual es critica el fet que la denúncia sigui central per rebre protecció és el fet que la gran majoria de dones assassinades per les seves parelles no havien denunciat prèviament l'agressor. És a dir, que els casos judicialitzats representen una petita part de la violència de gènere, gran part roman oculta i no arriba mai a tenir protecció institucional. Per aquest motiu és pel qual recentment s'ha aprovat el Real Dretet-Llei 9/2018, de 3 d'agost, de mesures urgents per al desenvolupament del Pacte d'Estat contra la violència de gènere, que permet acreditar la condició de víctima en casos en què no s'hagi posat denúncia o no existesqui un procediment judicial obert:

*El artículo 23 de la Ley Orgánica es también objeto de modificación con una doble finalidad. Por una parte, para concretar y ampliar los títulos judiciales habilitantes para acreditar la condición de víctima de violencia de género; y, por otra parte, para establecer otros títulos no judiciales habilitantes para los casos en los que no hay denuncia y, en consecuencia, tampoco existe procedimiento judicial abierto. Como se ha señalado, un porcentaje elevado de las víctimas de violencia de género asesinadas no había denunciado previamente la situación de maltrato que estaban sufriendo. En 2017, el 76.5 % de las mujeres asesinadas no había denunciado previamente a su agresor, de ahí la urgencia y la necesidad de proceder a ampliar los mecanismos de acreditación de las situaciones de violencia de género. Cabe recordar que el artículo 18.3 del Convenio del Consejo de Europa sobre prevención y lucha contra la violencia contra la mujer y la violencia doméstica, exige no supeditar la protección de las víctimas de violencia de género al ejercicio por parte de aquéllas de acciones legales ni a la declaración contra el autor.*¹²¹

¹²⁰ EntAdv12.

¹²¹ Real Dretet-Llei 9/2018, de 3 d'agost, de mesures urgents per al desenvolupament del Pacte d'Estat contra la violència de gènere. Apartat V.

Les concepcions jurídiques de responsabilitat i víctima

Es sabido que en todas partes la humanidad ha exhibido una multiforme capacidad para dañarse a sí misma, individual y colectivamente. A esta capacidad ha correspondido otra que en principio parecía destinada a mitigarla o contrarrestarla. Con esta otra se ha ido creando justicia y derecho. Pero no hay que olvidar que ambas capacidades han nacido juntas, en inextricable mezcla. Y a menudo se utilizan las dos a la vez. Así sabemos que también se daña con derecho y justicia. Históricamente se han ido construyendo algunos derechos y formas de administrar justicia que pueden ser compatibles con la voluntad de dañar, la cual evidentemente se representa entonces como el disfrute justo de un derecho. Un ejemplo clásico es el de la acción del derecho de propiedad para expropiar, como en la ficción de las ‘tierras de nadie’ o de mero usufructo de los pueblos indígenas.

Ignasi Terradas¹²²

En aquest capítol es volen abordar les característiques de l'ordenament jurídic que regeix la judicialització de la violència de gènere en els territoris estudiats i la manera com intervenen en l'afrontament del conflicte. En primer lloc, es fa una aproximació a l'essència de l'entramat jurídic i el subjecte de dret, una de les causes que esdevengui un abordament parcial en la batalla d'afrontar les agressions masculines com a problema social. Per mor d'això, s'ha vist idoni aportar una lectura antropològica i comparativa amb altres tendències jurídiques, per tal d'il·lustrar la diversitat de formes de resolució de conflictes que es donen en el món. En aquest mateix viatge a partir de l'antropologia jurídica, també es vol mostrar com el rol que s'atorga a la persona que rep el dany en la nostra societat, la víctima, determina la revictimització que pugui viure. En darrer lloc, el dret penal presumeix d'un efecte simbòlic al conjunt de la societat més enllà de la punició de l'autor que es mostrarà que pot no ser eficaç en determinats casos on la norma esdevé inaplicable i, per tant, invàlida per fer front a la violència contra les dones.

¹²² (Terradas, 2008:17).

4.1 Subjecte de dret i rol de víctima al nostre ordenament jurídic

Límits de la responsabilitat

Un dels aspectes en què es varen centrar les entrevistes a l'inici de la tesi era veure si s'atribuïa una responsabilitat de les agressions masclistes més enllà de l'individu que n'és autor. Per exemple, en la instigació, la reproducció, la incitació o el fonament de delictes de violència de gènere per part d'algunes institucions de l'Estat o grups socials. La base era, precisament, un text jurídic: el relat de l'Exposició de Motius de la Llei 1/2004. La majoria de persones entrevistades varen manifestar que no se l'havien llegit o bé que en aquells moments no recordaven què hi deia, fet pel qual s'assumeix que és un text legal del qual es prescindeix sovint a la praxi¹²³. L'escrit és molt clar pel que fa a evidenciar que les agressions que sofreixen les dones són conseqüència d'uns "condicionants socioculturals", i menciona també les relacions de poder desiguals entre homes i dones:

L'Organització de Nacions Unides a la IV Conferència Mundial de 1995 ja va reconèixer que la violència contra les dones és un obstacle per aconseguir els objectius d'igualtat, desenvolupament i pau, i viola i menyscaba el gaudi dels drets humans i les llibertats fonamentals. A més la defineix àmpliament com una manifestació de les relacions de poder històricament desiguals entre dones i homes. Fins i tot ja hi ha una definició tècnica de la síndrome de la dona maltractada que consisteix en «les agressions sofertes per la dona com a conseqüència dels condicionants socioculturals que actuen sobre el gènere masculí i femení, que la situen en una posició de subordinació a l'home i manifestades en els tres àmbits bàsics de relació de la persona: maltractament al si de les relacions de parella, agressió sexual en la vida social i assetjament en el medi laboral (Exposició de Motius de la Llei 1/2004).

La Llei 1/2004 va esdevenir un gran avanç en la matèria en l'àmbit estatal i un referent a nivell mundial. Com s'ha explicat al capítol anterior, un dels aspectes més avançats d'aquesta legislació és precisament la lectura minuciosa que fa de la situació de violència com a problema social, ja que resulta important que un text jurídic faci una lectura tan completa de la realitat de la violència de gènere. Aquesta llei s'acosta a projectar el canvi radical de les bases de la societat tal i com es coneix avui en dia. Ho fa especialment al seu preàmbul, però també al desenvolupament de la llei i les seves competències, que van més enllà de la tutela judicial com a solució del problema. No obstant això, al llarg del treball de camp s'ha pogut comprovar que el preàmbul de la llei no es correspon amb el desplegament de recursos que s'hi destinen ni amb la posada en pràctica judicial, com s'ha apuntat al tercer capítol.

Per altra banda, la majoria de respostes de les persones entrevistades davant el plantejament que pugui existir una responsabilitat més enllà de la persona que comet el delicte han estat contundents i taxatives i no donen lloc a debat: el dret penal castiga l'autoria del delicte i no pot anar més enllà. S'ha vist que l'ordenament jurídic civil-penal estableix les fronteres de la responsabilitat, limitant-la a l'autoria del delicte, i simplificant la magnitud del problema. Però no només això, el poder i la influència social que té el Dret també estableixen que la

¹²³ Un magistrat explica que "El preàmbul de la llei no és llei en si", que ve a ser una espècie de marc teòric i situacional que explica les motivacions amb què s'ha legislat. Diari de camp, 18 d'agost de 2014.

seva visió s'estengui a la societat i s'establesqui una visió monolítica de la violència de gènere en termes de *víctimes* i *culpables*, eximint les responsabilitats col·lectives, fet que fa que el que es presenta pràcticament com a única solució –l'entramat judicial– sigui completament parcial i insuficient per fer front al problema.

No obstant això, una advocada mallorquina i manifestament feminista ha estat de les poques persones entrevistades que ha manifestat veure una responsabilitat més enllà del delictes. Interpretava els “condicionants socioculturals” que s'esmenten al preàmbul de la llei de la següent manera:

*Això fa referència a com t'has educat, al paper que la societat espera de cada sexe, el que està ben vist en un home i mal vist en una dona, i al revés. Això són els condicionants socioculturals. Com ens hem educat i quins són els patrons dominants. I el que és l'entorn. Evidentment l'entorn té un poder i una pressió molt forta. I jo crec que els condicionants es poden modificar amb educació i amb molta tasca de sensibilització, molta tasca de campanyes. Això de nins petits, de gent coneguda, gent educada, i sent els nins dient “les nines són pomes”, hi ha d'haver qualcú que li digui que no, que no és així o que per què diu això. Això és perquè hi ha qualcú dominant a l'ambient de l'escola, a l'ambient de ca seva, en el carrer, que està impregnat de masclisme.*¹²⁴

Durant aquesta entrevista va sorgir un interessant debat sobre la responsabilitat més enllà de la violència explícita, moment en què l'advocada va explicar que els primers anys d'aprovació de la llei sí que se sancionava –per tant, responsabilitzava– la publicitat il·lícita i es posava en pràctica l'ampli ventall de recursos que preveu la llei 1/2004, com la prevenció i sensibilització. No obstant això, la crisi va representar un “tornar enrere” pel que fa a la praxi de l'atribució de responsabilitats:

*Hi ha molta responsabilitat dels mitjans de comunicació, de la publicitat, també dels llibres de text, i hi ha moltíssima responsabilitat de les instàncies educatives. Però sobretot del món mercantil, del món de la publicitat i del consum. Si la dona es tractava com una cadira! És que això, en lloc d'anar reprimint-se ha anat “in crescendo”! Perquè al principi, quan va sortir la llei, com que la llei parla de la publicitat sexista, hi va haver molta crítica, segons quins anuncis es denunciaven tot d'una. Ara, en canvi, denúncies un anunci i se'n riuen de tu, tu has quedat com una cosa no hegemònica, quan dius “a tal anunci de tal empresa hi havia una dona en biquini, que a més era una dona irreal perquè estava súper fantàstica i meravellosa”. Un col·lectiu de dones ho va denunciar i la gent diu “i no teniu altres feines?”. Per tant, han perdut totalment l'hegemonia d'opinió. És que ja no l'haurien de posar [l'anunci] si fossin... Hem reculat molt i hi ha moltíssima responsabilitat en la violència no justa amb les retallades econòmiques.*¹²⁵

Més enllà de la responsabilitat institucional en la regulació de publicitat, entre d'altres, l'advocada també va parlar de la responsabilitat de les persones en la reproducció d'una cultura que fomenta les idees misògines que menystenen les dones i inciten a la violència cap a elles: “Nosaltres mateixos. Tots tenim una part de responsabilitat per tolerar segons quins

¹²⁴ EntAdv3.

¹²⁵ Ibidem.

clixés, per fomentar segons quins estereotips, i per no posar com una cosa greu qualque ofensa a una dona”¹²⁶.

4.2 Infantilització, vulnerabilització i manca d’agència

Un altre dels aspectes clau en l’impacte de com es viu el procés judicial és el rol que s’atorga a les víctimes en la gestió del que és el seu propi conflicte. Durant el treball de camp s’ha constatat que el rol que s’atorga a les dones en el procés judicial és passiu, mancat d’autonomia i de suport col·lectiu. El sistema penal per a tots els delictes es defineix jeràrquicament, establint una relació paternalista amb les persones que judicialitzen el seu cas. Concretament, a la violència de gènere s’ha pogut veure que l’entramat judicial expropia a les dones la gestió del seu propi conflicte i és, entre d’altres motius, la mateixa lògica institucional que està establerta de tal manera que va en contra de la seva autonomia i capacitat de decisió. Així mateix, la tutela judicial de les dones, en un moment donat, pot passar, fins i tot, per damunt de la seva voluntat. El subjecte de víctima que es proposa és sotmès i desproveït d’agència.

Així doncs, el sistema penal es defineix de manera jeràrquica, paternalista i autoritària. L’estructura judicial convencional aparta de la gestió del seu propi conflicte les dones que pateixen violència, sense tenir en compte cada cas particular i les persones que en formen part. En aquest apartat es descriuen diferents característiques implícites del sistema judicial així com situacions del procediment que infantilitzen les dones que en són part, vulnerabilitzant-les i negant la seva capacitat d’agència. S’han identificat diferents aspectes que contribueixen a la infantilització i neguen l’agència de qui passa per un procés judicial: part d’ells són trets que fan referència a la lògica institucional i a la caracterització del delicte com a públic, però també es tracta de com es desenvolupa la praxi judicial que s’ha observat.

A tall d’exemple, s’ha observat que l’estipulació com a delictes públics¹²⁷ dels de violència de gènere atorga, en darrera instància, tota la capacitat de decisió al poder judicial. O sigui, si una dona denuncia una situació de violència, una vegada incoada la causa, tot i que després desistesqui del procediment, l’engranatge institucional el pot continuar d’ofici, però també es pot trobar amb la judicialització de la seva situació perquè una tercera persona hagi posat denúncia. Per altra banda, tal i com està pensada l’estructura judicial deixa poc marge d’actuació a les dones víctimes en la resolució del seu propi conflicte. El model punitiu de l’Estat espanyol està enfocat a encarar el crim delimitant-lo als fets denunciats i a la imputació de l’autor, sense contemplar les necessitats de la víctima ni el context en què s’inscriu la situació. En darrer lloc, i ja no com a característiques de la lògica institucional

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Un delicte públic és una conducta tipificada per la llei la persecució de la qual no requereix cap acte de la víctima i és perseguible d’ofici pel Ministeri Fiscal. És a dir, que pot ser denunciada per qualsevol persona, no necessàriament per part agreujada, i pot continuar en contra de la seva voluntat i encara que no vulgui declarar com a testimoni.

sinó fent referència a la seva posada en pràctica, s'han pogut observar tota una sèrie de praxis descurades o, fins i tot, negligents¹²⁸, que vulnerabilitzen les parts d'un procés judicial¹²⁹.

Una advocada, durant l'entrevista, criticà durament la llei integral, perquè considerà que victimitza les dones i que no esdevenia una bona solució. Concretament, criticà el fet que no es promogui l'agència de les dones durant el procés judicial, com es pot veure a continuació:

*Hace relativamente poco tiempo, cuando una mujer iba a denunciar, la policía le decía 'esto es un asunto entre usted y su marido'. Se ha pasado de eso a tener la mujer sobreprotegida, en mi opinión. No se le da ninguna arma o, mejor dicho, instrumento, para poder salir por sí misma.*¹³⁰

Per tant, arriba a ser un sistema que reproduïx el mateix tipus de relacions de poder amb les dones víctimes que el problema que les ha portat als jutjats: infantilització, negació de l'agència i vulnerabilització. En paraules de Cubells i Calsamiglia:

Si la solución a la violencia de género pasa por un sistema que reproduce las mismas relaciones de poder, y la misma negación de la agencia que la mujer encontraba en su pareja o ex pareja, se intenta solucionar un problema con la misma lógica que lo perpetua. Así, se facilita la reproducción del problema (Cubells i Calsamiglia, 2013:247).

Larrauri (2005) es demana si “¿Se debe proteger a la mujer en contra de su voluntad?” referint-se a set situacions que tenen lloc en els procediments judicials, que són la presentació i la retirada d'una denúncia, la detenció de l'agressor, la petició d'una ordre de protecció, la pena que sol·licita la dona, les penes accessòries, el trencament de condemna i la petició de *vis a vis*. Es demana “si debe atenderse a la voluntad de la mujer incluso en los aspectos relativos a su protección, o si se concibe, por el contrario, que la protección de la mujer conlleva anular su opinión, sus deseos y, en definitiva, su autonomía” (Larrauri, 2005:1).

Des dels feminismes s'ha plantejat àmpliament el conflicte entre la tutela judicial efectiva i el respecte a l'agència de les dones, la seva autonomia i autodeterminació. Cal apuntar que aquest és un debat complex que no es pot resoldre amb un accent unilateral per tots els casos. És necessari l'equilibri en cada cas concret entre la tutela fins i tot en contra de la tutelada, si es veu necessari, i el respecte sempre que sigui possible de l'autodeterminació de la persona ofesa. Existeixen maneres alternatives d'afrontar el maltractament a la parella que passen per l'empoderament de la dona, com el que planteja la justícia restaurativa a partir de l'exemple que s'exposa més endavant.

Paternalisme implícit del sistema judicial

Tot seguit, s'explica aquí el que es considera que són exemples paradigmàtics d'aquesta negació de la capacitat d'agència en el propi procés judicial: en primer lloc, el fet simbòlic que a la legislació estigui tipificat el trencament de condemna o de mesures cautelars com un

¹²⁸ Aquest aspecte s'aborda en el capítol 8, on es parla de la falta de diligència deguda en l'àmbit judicial.

¹²⁹ Encara que s'ha posat el focus en observar l'actuació dels operadors judicials entorn a les dones que han patit violència, s'ha pogut observar que part de les praxis descurades o negligents es donen també amb els investigats. Es reproduïxen discriminacions més enllà del masclisme, amb una lògica interseccional, on hi intervé el racisme, la xenofòbia o el classisme, entre d'altres.

¹³⁰ EntAdv1.

delicte en contra de l'Administració de justícia; en segon lloc, que la violència de gènere conformi delictes tipificats com a públics, i, finalment, el fet que es puguin resoldre mesures cautelars per protegir les dones en contra de la seva voluntat i que la condemna impliqui inevitablement una ordre d'allunyament.

Trencament de condemna contra administració pública

Una dada que es considera que il·lustra la filosofia de la corporació judicial és el fet que el delicte de trencament de condemna o de mesura cautelar¹³¹, el bé jurídic protegit és l'Administració de justícia. És a dir, una vegada judicialitzat un cas de violència de gènere i donada una sentència o una resolució on es dictamini una mesura cautelar, si es trenca allò decretat, esdevé un delicte en contra de l'Administració de justícia en la seva funció del compliment de les penes o les mesures cautelars. El subjecte passiu és, doncs, l'Estat com a titular i garant de l'Administració de justícia. Queda reflectit així en la legislació i subscrit en la jurisprudència, concretament en els fonaments de dret de la següent sentència:

*En los delitos de quebrantamiento de condena o de medida cautelar el bien jurídico protegido es la Administración de Justicia, y más concretamente la efectividad de los pronunciamientos de la Autoridad Judicial, en orden a la ejecución y cumplimiento de determinadas penas o medidas cautelares recayentes sobre la persona del inculpado.*¹³²

En paraules d'un advocat: “[Les víctimes] *Se piensan que la orden es a disponer ‘Nos hemos reconciliado’.* No, esto es un delito contra la Administración de justicia. Y de repente están los dos con quebrantamiento de condena. Ella también, si es por parte de ella también”¹³³.

No obstant això, en alguns delictes es protegeixen, si bé de manera secundària i incipient, tota una altra sèrie de béns jurídics privats de les persones concretament afectades per aquests, tals com l'honor, la llibertat i la seguretat. De la següent manera ho explica el jutge d'un jutjat de violència sobre la dona:

*El bien jurídico protegido en todas las modalidades de quebrantamiento (condena -cualquier clase, sea o no privativa de libertad-, medida cautelar, medida de seguridad, custodia, etc.) es la Administración de justicia en su función de cumplimiento de las resoluciones judiciales. Así lo dice la jurisprudencia. No obstante, cuando lo quebrantado es condena o medida dictada en proceso de Viogen [violència de gènere], se empieza a abrir paso la opinión según la cual también se protege secundariamente a la víctima a cuyo favor se estableció la pena, medida quebrantada, aunque el quebrantamiento sea “puro” (o sea, no acompañado de amenaza, coacción, maltrato, etc.).*¹³⁴

Gabriel Gatti, María Martínez i Sandrine Revet fan referència a la burocratització¹³⁵, a aquesta manera de funcionar mostrant que l'entramat judicial, una vegada engegat, està més

¹³¹ Això és vàlid per a trencaments de condemna o mesures cautelars en general, però aquí es fa referència exclusivament als que s'han resolt pels delictes de violència de gènere estipulats a la Llei 1/2004.

¹³² Sentencia Penal N° 213/2015, Audiència Provincial de A Coruña, Secció 6, Rec 646/2014 de 30 de juny de 2015.

¹³³ EntGrup2.

¹³⁴ EntJutg2.

¹³⁵ Al capítol 5, a l'apartat “La racionalitat jurídica i el fenomen burocràtic”, s'amplia aquest aspecte.

centrat en la bona marxa del propi mecanisme que en la gestió de la situació de violència (2017:294). D'acord amb les autores, la gestió dels casos de trencaments de mesures preventives i ordres d'allunyament ens acosta a la idea que el que es jutja en aquests casos no és l'exercici de violència contra una altra persona, sinó l'agressió a la justícia mateixa, la contravenció de la Llei i la interferència en el funcionament del mecanisme.

Nada que ver pues con la seriedad y trascendencia propia de los asuntos que esta Ley administra (padecimientos continuados, miedo, violencia, sufrimientos, opresión, patriarcado, víctimas...); todo que ver con lo más anodino de una maquinaria cuando funciona en modo rutina: funciona porque funciona. En efecto, la caja negra no requiere de razones, solo es un ingenio en marcha (Gatti, Martínez i Revet, 2017:293).

Delicte públic/persecució d'ofici.

Algunas de las mujeres entrevistadas manifiestan haberse encontrado con la perseguibilidad del delito independientemente de su voluntad (...) La perseguibilidad de oficio de la violencia de género, materializada en la denuncia por parte de terceros o en la continuidad del proceso a pesar de la voluntad de retirar la denuncia, no prevé la posibilidad de que las mujeres tomen sus propias decisiones en relación al proceso. Cuando una mujer expresa la voluntad de no denunciar, de retirar la denuncia o de cerrar el proceso, no tiene forma legal de hacerlo. Así se dificulta la atención a las particularidades y/o expectativas de las mujeres, que pueden ser muy diversas. (...) Las estrategias de resistencia muestran la tensión que se produce entre los requerimientos del sistema jurídico-penal y los deseos, necesidades y voluntad de las mujeres así como el proceso de negociación que se produce entre ambos –sistema y mujeres- que implica la emergencia de subjetividades (Cubells i Calsamiglia, 2013:222).

El segon dels aspectes que es destaca per la seva contribució a la vulnerabilització de les dones és el fet que sigui un delicte públic, el que fa que en un moment donat l'engranatge pugui seguir rodant independentment de la voluntat de les dones: “*El sistema punitiu funciona amb independència de la persona ofesa*”¹³⁶. Arantza Libano afirma que la major part de delictes en el sistema processal espanyol són públics o perseguibles d'ofici, ja que el *ius puniendi* s'aplica amb independència de l'actitud i la voluntat de la persona que ha resultat ofesa pel fet delictiu (art. 105 de la Llei d'Enjudiciament Criminal) (2011:41). Per altra banda, existeixen una altra casta de tipus delictius, en els quals l'activitat de la persona ofesa cobra especial rellevància, fins al punt que sense aquesta “col·laboració” no es pot ni tan sols incoar o iniciar el procediment. Aquests segon grup és el dels delictes perseguibles a instància de part (2011:41).

El fet que la institució, pel fet que pugui perseguir d'ofici el delicte, en un moment donat tenguí la facultat d'anar en contra de la voluntat de les denunciants, les infantilitza i en promou la vulnerabilitat. D'aquesta manera, en un moment donat la violència de gènere i la persecució d'ofici poden esdevenir un conflicte d'interessos entre el sistema i les dones, generant una relació antagònica, quan el sistema pretén apropar-se a les dones per tal de protegir-les (Erez y Belknap, 1998; Ford, 2003; Johnson, 2007; Larrauri, 2005, 2007, a Cubells i Calsamiglia, 2013:246).

¹³⁶ Conversa informal amb una advocada. Diari de camp, estiu 2013.

Un exemple seria el cas en què, en haver-hi proves suficients o indicis de trobar-les, el fiscal decideix continuar d'ofici l'acusació, més enllà que la dona pugui haver decidit no declarar i demani inútilment que el procediment s'aturi. Fou el cas d'una dona que havia posat denúncia per agressió de la seva parella, que li havia deixat un ull blau. Duien 14 anys de relació i tenien un fill. Hi havia constància de l'agressió amb l'informe mèdic que duia la dona i amb la visita al metge forense del jutjat. Deu dies després de posar la denúncia, amb el cop a l'ull encara evident tot i l'imponent maquillatge, es presentà al jutjat perquè, digué, volia *retirar la denúncia*. Quan el jutge s'assabentà de les intencions de la dona, m'explicà que havent-hi una prova de càrrec com és l'informe mèdic, tenia clar que el cas seguiria d'ofici. Ell volia continuar i en donaria trasllat a la fiscal. Al diari de camp aquesta escena va quedar registrada com es mostra a continuació:

El jutge que l'atén s'encarrega sempre –com m'explicarà després– que la renúncia no es faci per coacció d'altri. Li demana què l'ha fet canviar d'idea i què ha passat des del moment que va posar la denúncia fins ara perquè decidesqui renunciar. Seguidament, demana si hi ha qualcú que l'hagi intentat convèncer, coaccionar o amenaçar per tal que 'llevi la denúncia'. La denunciante, que ara renuncia, explica que vol una altra oportunitat amb la seva parella i per això 'lleva la denúncia', perquè vol que no hi hagi ordre d'allunyament i que es puguin veure i tornar a començar, a poc a poc. El jutge li explica que li pareix molt bé que ella faci aquesta petició però que no vol dir que necessàriament se li llevi l'ordre d'allunyament tot i que hi hagi la seva renúncia, ja que la fiscal té indicis suficients per a continuar. L'avisava que fins que no hi hagi una resolució segueix en peu l'ordre d'allunyament –que es va dictar com a mesura cautelar fa deu dies– i que si es veuen ell estarà cometent delictes¹³⁷.

Un altre cas que ens hem trobat varies vegades és el fet que la denunciante hagi iniciat el procediment penal “perquè l'imputat la deixi de molestar”¹³⁸ però sense voler que vagi a la presó. S'ha observat en diverses ocasions escenes com la que es descriu a continuació a partir dels apunts del diari de camp:

Ja havien acabat amb tots els casos del dia. La secretària judicial¹³⁹ i una funcionària acabaven de fer les darreres burocràcies. Moltes funcionàries ja se n'havien anant. De cop, entra una dona, inquieta i agitada, que vol parlar amb el jutge, diu. És la denunciante d'un dels casos. Veu el jutge al fons de la sala i s'hi dirigeix directament. Li demana amb suplici que no enviï el seu company a la presó i es posa a plorar desconsoladament. El jutge li contesta que no es preocupi i que ell farà el que consideri que ha de fer, que ja no depèn d'ella (el cas està en instrucció, i l'imputat en presó preventiva com a mesura cautelar). Aquesta escena l'he vista ja unes quantes vegades: elles, en veure la conseqüència de presó que no esperaven, pregunten als operadors jurídics que facin alguna cosa perquè no vagi a la presó. Però elles ja no tenen veu en l'assumpte.¹⁴⁰

¹³⁷ Diari de camp, 31 març 2015.

¹³⁸ Diari de camp, estiu 2014

¹³⁹ En el moment etnogràfic descrit, l'any 2014, encara s'anomenava *secretari/ària judicial* a la figura que avui en dia s'anomena *lletrat/da de l'Administració de justícia*.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

Mesures cautelars

(...) Entre las medidas preventivas que establece la LOIVG para la protección de la víctima, la más utilizada es la 'orden de alejamiento y de prohibición de comunicación' entre agresor y víctima. Por ella, el o la juez han de determinar en las 72 horas siguientes a la denuncia si 'hay una situación objetiva de riesgo para la víctima' (Calvo, 2006:48) a partir del diagnóstico de peligrosidad del agresor y, en tal caso, establecer alguna medida preventiva, incluso contra la voluntad de la víctima (Gatti, Martínez i Revet, 2017:287).

Una altra de les situacions del litigi on el sistema de justícia podria actuar de manera autoritària, negant a les dones la seva autodeterminació, és en l'establiment de mesures cautelars de protecció de la víctima o les ordres d'allunyament en casos de sentències condemnatòries. La Llei 27/2003, de 23 de juny, reguladora de l'ordre de protecció de les víctimes de violència domèstica¹⁴¹ permet dictar una ordre d'allunyament que implica l'obligatorietat de l'agressor de mantenir-se allunyat de la persona agredida, segons queda indicat a l'article 544 bis de la Llei d'Enjudiciament Criminal¹⁴². Aquesta ordre de protecció la dicta el jutge en les 72 hores posteriors al moment en què s'hagi posat la denúncia i pot ser decretada tot i que la dona no ho vulgui. Tal i com ens comenta un jutge titular d'un jutjat de violència de gènere:

Se pueden resolver medidas cautelares de alejamiento para proteger a la víctima o prisión para el imputado, aunque ella no lo quiera. De todas maneras, no existe una previsión directa de ello en los artículos 13, 544bis y 544 ter LECrim. Es decir, que expresamente la ley no dice 'podrá acordarse alejamiento o prisión del investigado contra la voluntad de la víctima' u otra formulación semejante.¹⁴³

Aquesta disposició resta agència a la dona “*que no puede decidir por sí misma qué es lo que quiere y le retira el derecho a cambiar de idea*” (Cubells i Calsamiglia, 2013:237). Una de les primeres sentències que va conèixer del problema (sentència de la Secció 4a de la AP de Sevilla de 15 de juliol de 2004) criticava de manera explícita aquest fet:

El Tribunal considera absolutamente improcedente que se adopten medidas de protección de la víctima (...) en contra de la voluntad expresa de la propia víctima, cuando ésta es una persona adulta y dotada de plena capacidad de obrar, a la que hay que suponer en plenitud de facultades mentales y en condiciones de juzgar sobre sus propios intereses. Otra cosa sería tratar a las víctimas de la violencia de género como sujetos cuya capacidad de autodeterminación se encuentra abolida o limitada y cuyo interés ha de ser, por tanto, tutelado institucionalmente por encima de su propia opinión, al modo de los menores o incapaces, lo que francamente nos parece ofensivo para la dignidad personal de la víctima que precisamente se pretende proteger.

¹⁴¹ Aprovada amb anterioritat a la llei 1/2004, però vigent juntament amb aquesta, fins a dia d'avui.

¹⁴² Llei d'Enjudiciament Criminal. Article 544 bis En els casos en què s'investigui un delictes dels esmentats en l'article 57 del Codi penal, el jutge o el tribunal pot, de manera motivada i quan sigui estrictament necessari a fi de protegir la víctima, imposar cautelarment a l'inculpat la prohibició de residir en un determinat lloc, barri, municipi, província o una altra entitat local o comunitària autònoma. En les mateixes condicions li pot imposar cautelarment la prohibició d'acudir a determinats llocs, barris, municipis, províncies o altres entitats locals o comunitàries autònomes, o d'aproximar-se a determinades persones o a comunicar-s'hi, amb la graduació que calgui. Font: http://justicia.gencat.cat/web/.content/documents/arxiu/llei_enjudiciament_criminal_qdl89.pdf

¹⁴³ Conversa per correu electrònic amb un jutge. Diari de camp, 18 de març de 2018.

Maria Luisa Maqueda, fent referència a la sentència anterior, explica que:

(...) Se han hecho eco de las injustas consecuencias que se han seguido de la práctica a de esos preceptos y han reclamado la necesidad de tomar en consideración la perspectiva de la mujer, en la idea común de que ignorarla, otorgándole una protección que no quiere “es persistir en el mito de que es incapaz de decidir por sí misma”, permitiendo que pase “de estar sometida al maltratador a estarlo al Estado (Maqueda, 2006:10).

Per altra banda, el mateix jutge es queixa de l'obligatorietat de dictar ordre d'allunyament¹⁴⁴ en cas de sentència condemnatòria. En resposta a quines coses es podrien millorar de la llei integral, afirma: *“La regulación de las medidas civiles que se establecen. Se podría mejorar por ejemplo la posibilidad de que en determinados casos un juez pudiera decidir si impone o no la pena de alejamiento, que el juez pudiera decidir en qué casos no imponer pena de alejamiento”*¹⁴⁵.

De fet, s'ha escoltat unes poques vegades la indicació per part de fiscals o jutges/sses a la denunciant de la seva responsabilitat en l'ordre de protecció que es decretava:

*Avui la fiscal li ha dit a la denunciant que ella també té responsabilitat damunt l'ordre d'allunyament, que ella no l'ha de cridar ni l'ha de cercar. És la primera vegada que sent dir això.*¹⁴⁶

Es considera que és conseqüència que, fins fa pocs anys, les dones que estaven protegides amb una ordre d'allunyament també tenien responsabilitat penal en cas de trencament si es considerava que havien participat voluntàriament de la retrobada. Existia jurisprudència que determinava *“la corresponsabilidad del obligado y de la beneficiaria de la prohibición”* (Montaner, 2007:17), imputant a l'acusat l'autoria del trencament i a la protegida se l'acusava d'*inducció i cooperació necessària*:

A esta conclusión llega recientemente la AP de Barcelona en una sentencia de 21 de febrero de 2007. En este caso, el Ministerio Fiscal recurre en apelación la sentencia del Juzgado de lo Penal que absuelve a los acusados (¡!) Víctor Manuel y Mª Virtudes de un delito de quebrantamiento de condena. Al primero de ellos se le impuso, en otra causa, una pena de prohibición de acercamiento y comunicación con su pareja Mª Virtudes. Sin embargo, esta última, con conocimiento de la pena impuesta, llamó por teléfono a Víctor Manuel para reanudar la convivencia. Así lo hicieron y, en el momento del recurso, así continuaban. También consta que Mª Virtudes pidió en el juzgado que cesara la orden de alejamiento. La AP admite el recurso de apelación y condena a Víctor Manuel como autor de un delito de quebrantamiento del art. 468.2 y a Mª Virtudes como inductora y cooperadora necesaria del mismo tipo (Montaner, 2007:17).

Tal com indica una advocada, a l'actualitat les dones no tenen responsabilitat damunt el trencament de condemna o de mesura cautelar:

*Elles no tenen cap responsabilitat. Fa temps que el Suprem va tancar aquest debat jurídic, i temps vull dir com a mínim 3 anys, i segur que són més. No poden incomplir elles, no tenen cap mesura, no poden ser còmplices ni tan sols.*¹⁴⁷

¹⁴⁴ Puntualitza que només és obligatori decretar l'ordre d'allunyament, però no necessàriament la prohibició de comunicació.

¹⁴⁵ Conversa per correu electrònic amb un jutge. Diari de camp, 18 de març de 2018.

¹⁴⁶ Diari de camp, 17 d'agost de 2015.

No s'han trobat gaire opinions de professionals que facin referència a la infantilització de les dones que genera la mateixa llei. Una de les poques mencions és el següent discurs d'una advocada que critica durament la llei perquè considera que infantilitza i victimitza encara més les dones que passen per un procés judicial:

No creo mucho en esta ley ni tampoco en cómo se maneja. (...) Sobre todo lo que no me gusta es la victimización que se hace de las mujeres. No sé, en vez de tratarlas de forma que ellas puedan darse cuenta de que ellas tienen unas posibilidades sin depender del hombre forzosamente... Para mí esta ley ha sido de alguna manera como victimizarlas, en el sentido de 'no te preocupes, si te pasa tú ven aquí y nosotros te lo solucionamos, si realmente ha pasado esto tú tendrás más posibilidades laborales, etc.', pero ella sigue pensando que es una pobrecita maltratada por la vida. (...) Para mí, en general, ha sido 'dar el pescado en vez de la caña de pescar'. Se les está dando el pescado para que coman, y no le puedes dar durante toda la vida el pescado a una persona, dale la caña para que pesque ella. (...) Yo creo que todos tenemos que responsabilizarnos de nuestros actos, que no vale escudarse en eso. Simplemente vuelvo a lo mismo, es la solución que se pone que creo que no es la buena. Para asumir esta responsabilidad, la mujer debe saber que puede por sí misma, y no que nosotros digamos 'pobrecita, ven que nosotros te ayudaremos'. Y, por otro lado, el hombre tiene que asumir que ya pasó la época de gloria, y que nadie es propiedad de nadie. Esto es como en todos los ámbitos de la vida, llega un momento en que no puedes estar dando la culpa a tu padre y a tu madre de los traumas que tienes.¹⁴⁸

La contundent opinió de la lletrada mostra desconeixença cap al que poden suposar algunes situacions de violència de gènere, presumint una capacitat de gestió de la situació de violència que en determinats casos no és possible. S'està d'acord amb el caràcter poc empoderador que arriba a tenir la institució cap a les dones que han judicialitzat el seu cas. No obstant això, es creu important valorar les necessitats d'assistència que un moment donat puguin tenir.

Ignasi Terradas (2016), a partir de l'anàlisi de la STS 61/2010 de 28 de gener, subratlla com la sentència sembla respondre a una crítica de paternalisme judicial o detracció de la llibertat i autonomia de les dones per decidir responsablement per sí mateixes, en front a les circumstàncies, i apunta la necessitat d'apropar-se a cada cas concret per tal de fer-ne una bona valoració i tenir en compte que com a conseqüència del maltractament la capacitat d'autodeterminació de les persones maltractades pot veure's minvada i, en aquests casos “*como medida de equidad corresponde a la tutela judicial disponer de una medida cautelar de protección. Estimándose también que los vaivenes afectivos pueden (no necesariamente) formar parte de los síntomas de su propio padecimiento*” (Terradas, 2016:91):

Considera que el Tribunal debe estimar en cada caso si se da un consentimiento válido o si, por el contrario, ocurre que se da concomitante a una pérdida de autoestima por parte de la mujer, que es consustancial a los episodios prolongados de violencia doméstica. En este caso debe saberse apreciar la existencia de la expresión patológica de un síndrome de anulación personal y no convertirlo –cometiendo un irreparable error- en una fuente legitimante que lleve a la

¹⁴⁷ EntAdv13

¹⁴⁸ EntAdv1.

equivocación de anular las barreras alzadas para la protección de la propia víctima (Terradas, 2016:91).

És per això que cal fer esment a la complexitat de cada situació i atendre els casos on sí que es podria veure necessària la tutela, tot i que sigui en contra de la voluntat de les dones que pateixen violència, tot aclarint que no es tracta, en cap cas, de la totalitat dels casos i que existeixen procediments que poden empoderar les dones. A aquest punt ens duu la conversa amb un jutge durant el treball de camp sobre la situació de manca d'agència i tutela judicial excessiva¹⁴⁹, on detalla que el fet que la tutela excedeixi la voluntat de la persona tutelada és quelcom que es dona en altres tipus de delictes o sancions que formen part d'altres àmbits del dret, on, en les seves paraules, és el sistema que “*ens protegeix de les nostres pròpies negligències*”¹⁵⁰. Ho il·lustra amb l'exemple de les conseqüències de no posar-se el casc o el cinturó de seguretat: el fet de no fer-ho només podria arribar a tenir conseqüències perjudicials a la persona infractora. Tot i això, l'Estat castiga aquesta no-acció amb una sanció econòmica. No només això, sinó que el jutge referma la necessitat d'aquesta protecció en els delictes de violència de gènere, tot i que sigui en contra de la voluntat de part ofesa, argumentant que hi ha tota una sèrie de situacions subjacents a la relació de poder i de violència que pateixen les víctimes que, precisament, poden afectar la capacitat de prendre una decisió conscient i lúcida. El mateix apunt fa la continuació de la sentència citada anteriorment:

Claro está que el Tribunal no es tan ingenuo o insensible a la realidad social como para no comprender que existen supuestos, y seguramente no infrecuentes, en que el propio proceso de victimización inherente a la violencia de género, la problemática económica subyacente o los complejos procesos psíquicos de interacción entre víctima y victimario pueden determinar que la primera vea efectivamente afectada su capacidad para adoptar una decisión consciente, libre e inteligente sobre la conveniencia de mantener o no la convivencia con su agresor. Pero lo menos que se puede pedir, si se entiende producida una de estas situaciones, es que se afirme expresamente sobre la base de datos concretos obrantes en el proceso, sin adoptar medidas de importante trascendencia contra la voluntad declarada de la víctima en base a simples presunciones sociológicas, sin contar siquiera con un asesoramiento psicológico sobre el caso concreto, y subrogando al órgano judicial penal, a modo de demiurgo omnisciente, en decisiones que atañen ante todo a la propia persona interesada que, mientras no se demuestre lo contrario, ha de suponerse capacitada para decidir sobre su propia vida personal y familiar”¹⁵¹

D'acord amb allò que s'argumenta a la sentència, es considera que el desequilibri de poder entre víctima i agressor pot afectar la capacitat d'autodeterminació de les dones que pateixen violència, i per això es veu necessari que la institució i el procés constituït per resoldre el conflicte en promoguin l'empoderament i la desvictimització des de l'inici.

¹⁴⁹ El tema de conversa neix durant el debat de més d'una hora que es fa després d'haver llegit el llibre *Esposas nefastas y otras aberraciones: El dispositivo jurídico como red de construcción de feminidad* de Laura Macaya. L'autora, al llibre, fa una dura crítica al sistema jurídic. Concretament, al debat es discuteix la idea de com l'Estat mitjançant el Dret fa la figura de pare.

¹⁵⁰ EntJutj2.

¹⁵¹ Sentència de la Secció 4a de la AP de Sevilla de 15 de juliol de 2004.

Tenint en compte que la mediació penal és expressament prohibida en casos de violència de gènere, Helena Ojeda (2011) valora que, més enllà de les mesures del sistema de justícia convencional, cal que les dones tinguin un paper actiu i per això veu necessari el seu empoderament¹⁵². L'autora afirma que, tot i existir un desequilibri de poder a la parella, es tracta d'una relació de poder entre iguals i que la legislació vigent en matèria de violència de gènere “*se desmarca de esta concepción y produce, discursivamente, desigualdad jurídica de la mujer respecto al hombre*” (Ojeda, 2011:6). L'autora advoca perquè es doni un procés basat en l'empoderament i la desvictimització, afavorint així la part que, en aquests moments, és la més vulnerable i que resulti enfortida. El que atorga el fet de *ser fortes*, afirma, és la capacitat de transformar i produir canvis a l'entorn social, és a dir, la facultat d'emprendre una acció autònoma, defensant els interessos personals i actuant d'acord a ells. Vendria a ser el que correspondria a la definició de *poder* en el sentit positiu de la que parla Foucault (Ojeda, 2011:60). A més, aquest procés no és fàcil ni automàtic; s'ha de tenir en compte que les dones tenen un vincle emocional amb les seves parelles, amb qui en molts de casos conviuen i/o tenen fills en comú. Per això s'ha d'entendre que aconseguir emancipar-se d'aquesta persona implica tot un *procés* (Larrauri, 2008).

En los procedimientos judiciales, es el agresor quien es juzgado y penalizado mediante la identificación de delitos tipificados en el código penal, con sus correspondientes sanciones, estandarizadas. En estos procedimientos, la mujer queda en segundo plano y entre sus necesidades no se contempla la restauración y fortalecimiento emocional que podría aportarle el hecho de ser parte activa, aunque sea de forma asistida o acompañada, en la gestión de la situación vivida (Ojeda, 2011:9).

Un possible exemple de la posada en pràctica del que proposa Ojeda podria ser el que Magdéli Franz Machado¹⁵³, jutgessa brasilera, posa en pràctica en el seu jutjat. Explica que a partir de la coneguda com *Lei Maria da Penha*, el sistema judicial brasiler incorpora un treball pioner en la justícia restaurativa en l'àmbit de la violència de gènere (en el cas de la llei brasilera no es restringeix a l'àmbit de la parella). Exposada com el model de justícia tradicional punitiu brasiler aborda el crim i les conseqüències causades, restringint-se als fets objecte de denúncia i sense tenir en compte ni les necessitats de la víctima, ni el context i l'estructura que emmarca la situació —idènticament al sistema espanyol—. Per pal·liar aquesta falta de consideració cap a la víctima, treballen amb els principis de la justícia restaurativa, col·locant les necessitats de la víctima en el punt de partida del procediment de

¹⁵² L'autora reflexiona sobre la pertinença de la mediació en casos de violència de gènere. La mediació penal queda expressament exclosa dels processos institucionals de gestió de la violència de gènere, per llei. El motiu és que, en aquests casos, existeix un desequilibri en la relació de poder entre víctima i agressor. Tot i això, l'autora proposa vies alternatives a les estipulades per la legislació que permetin una major autonomia de la gestió del mateix conflicte i comportin un empoderament. La seva proposta és promoure la restauració de la víctima en aspectes emocionals que els processos contenciosos tradicionals no cobreixen, a partir d'un enfocament més sistèmic, integral i emmarcat en el paradigma de la justícia restauradora.

¹⁵³ Magdéli Franz Machado, jutgessa d'un *Tribunal de Violencia Domestica i Familiar contra a Mulher* de Porto Alegre, parla sobre l'aplicació pionera de la justícia restaurativa a l'àmbit de la violència de gènere, a partir de la *Lei Nº11.340 (Lei Maria da Penha)* al Seminari del Grup Antígona titulat “*Els tribunals especialitzats en violència de gènere a Brasil. Experiències dels Tribunals de Justícia en matèria de prevenció i combat contra la violència de gènere*” i celebrat dimarts dia 20 de març de 2018 al Pati Manning de Barcelona.

justícia. Aclareix que “*isso não significa que não haja processo criminal ou que haja impunidade*”¹⁵⁴ ja que es duu a terme en el moment inicial, com a mesura cautelar, i paral·lelament al procés judicial convencional, sense interferir-hi. “*O conflito subjacente é resolvido através do processo de justiça restaurativa, embora o processo criminal continue seu curso*”¹⁵⁵. Referma que no es tracta de mediació ni de conciliació¹⁵⁶, sinó que es tracta d’una convocatòria de construcció col·lectiva que promou la reflexió, la deconstrucció de la desigualtat de gènere i els estereotips associats i l’escolta de les necessitats. En el cas de les dones que han patit violència també implica un procés de rescat de la seva autoestima i un procés d’empoderament. En el cas dels imputats requereix una transformació d’actituds, la presa de consciència, responsabilització dels fets i la reparació (que no té perquè ser material, pot ser simbòlica). Magdéli acaba la seva ponència citant la següent dita d’Érico Veríssimo que sintetitza la filosofia del que ha explicat: “*Quando os ventos de mudança sopram, umas pessoas levantam barreiras, outras constroem moinhos de vento*”.

Al respecte de la justícia restaurativa, Terradas (2010), afirma que es tracta d’un tipus de justícia diferent de la penal-retributiva que “*It comes precisely as an answer to failures from criminal justice in achieving an idea and a social reality of justice*” (2010:14). L’autor afirma que apareix a la història legal com un nou esforç de realisme davant del positivisme estricte i que té en compte de manera especial aquells factors que precisament es deixen de banda en el procés penal.

Thus, I think we must not consider the restorative process as an alternative to the pursuit of justice and truth, but possibly a keen way of pursuing justice because it takes into account the entire social context. In doing so, the restorative process can approach justice with more fairness, with an informed equity (Terradas, 2010:14).

En una oportuna reflexió, Dolores Juliano afirma que si es pogués resumir en una sola frase el contingut de la Declaració Universal dels Drets Humans reconeguts l’any 1948, caldria centrar-se en el dret que té tota persona “*sense cap distinció de raça, color, sexe, llengua, religió, opinió política o de qualsevol altra mena, origen nacional o social, fortuna, naixement o altra condició*” (Article 2) a ser tractada com a tal. I, continua l’autora, ser tractada com a persona és sinònim de ser considerada “*dotada de raó i de consciència*” (Article 1), és a dir, reconèixer el seu dret a constituir-se en interlocutora vàlida (2004:217). És per això que assegura, citant a Touraine, que cap actitud paternalista ni proposta d’assistència pot substituir aquest dret bàsic:

El respecto por los otros seres humanos implica considerarlos tan racionales y maduros como nos consideramos a nosotros mismos, y desarrollar con respecto a ellos actitudes dialogantes y solidarias, teniendo en cuenta que, como propone Touraine: ‘La solidaridad es lo contrario de la asistencia, que mantiene en un estado de dependencia y debilita la capacidad para actuar. Descansa en el reconocimiento del derecho de todos y cada uno de a actuar de acuerdo con sus valores y sus proyectos’ (Touraine, 1997:196 a Juliano, 2004:218).

¹⁵⁴ Diari de camp. 20 de Març 2018.

¹⁵⁵ Ibidem.

¹⁵⁶ En la mediació les persones presents són les persones involucrades en el conflicte. En l’aplicació de justícia restaurativa que explica Magdéli Franz Machado, l’autor de la violència i la dona que l’ha patida no estaran necessàriament al mateix espai.

Per l'autora, el fet de negar a determinats grups la seva capacitat de generar conductes autònomes és el primer pas per justificar-ne la violació dels drets. *“La fundamentación de la discriminación suele ser paternalista: ‘son como niños’, ‘son simples y primitivos’, ‘necesitan que los protejamos y que pensemos por ellos’ (...)”* (2004:218). Apunta que s'ha de considerar els sectors més desfavorits de la població no com a víctimes passives a les quals salvar de la seva ignorància i debilitat, sinó com a actores de les seves pròpies opcions que requereixen la nostra solidaritat per superar les situacions de vulnerabilitat.

4.3 Una lectura antropològica de l'ordenament jurídic

Els dos aspectes explicats en l'apartat anterior –les concepcions jurídiques de responsabilitat i víctima– tenen molt a veure amb la naturalesa de l'ordenament jurídic¹⁵⁷ on s'inscriu la resposta institucional a la violència de gènere. Llavors, amb l'objectiu d'aprofundir en el coneixement de la judicialització dels delictes de maltractament a la parella, es vol fer una aproximació a l'essència de l'ordenament jurídic que regeix la nostra societat i als trets que el caracteritzen, ja que juguen un paper fonamental a l'hora d'abordar un problema de caràcter social.

Les bases de qualsevol sistema jurídic van en congruència amb la lògica de la cultura i la societat on s'immergeix, en són el producte. Conseqüentment, la tendència de cada vegada més individualista de la nostra societat, la imponent ideologia liberal i les evidents desigualtats en diversos eixos –com són el classisme, el racisme o el masclisme, entre d'altres–, intervenen inevitablement en la manera de protegir i mantenir l'ordre de la societat. Per això es veu necessari descriure el marc de l'ordenament jurídic on es judicialitza el problema social que s'aborda en aquesta tesi.

Pel que s'ha pogut veure al camp, moltes de les persones instruïdes en dret que s'han entrevistat tenen una marcada visió etnocèntrica que limita les fronteres del dret i restringeixen les possibilitats de resolució de conflictes als límits que estableix el poder judicial de l'Estat¹⁵⁸: *“Per algunes raons de caràcter etnocèntric, el dret, tant o més que l'economia –enteses com a institucions històriques–, s'ha construït amb projeccions d'objectivitat universal”* (Terradas, 2012:28). Aquest prejudici etnocèntric esdevé un obstacle epistemològic que ha fet difícil conèixer l'existència i rellevància d'altres ordenaments jurídics existents amb una idiosincràsia diferent a la que es coneix a Occident.

Juntament amb l'antropòloga Rita Segato, s'assenyala la importància de tenir en compte la manera com altres societats entenen la justícia, en la seva enorme varietat de processos justos que no són necessàriament l'estatal¹⁵⁹. Per tot això, en aquest apartat es vol anar més enllà de les fronteres de la lògica jurídica de la nostra societat, partint de la certesa que una visió

¹⁵⁷ Per ordenament jurídic s'entén el conjunt de tots aquells *“procediments i normatives per assolir amb eficàcia els béns jurídics que un ordre social donat estima indispensables”* (Terradas, 2012:14).

¹⁵⁸ Aquest aspecte es tracta al segon capítol, a l'apartat *“Entre dos mons. El diàleg entre la lògica jurídica i la idiosincràsia antropològica”*.

¹⁵⁹ Seminari amb Rita Segato titulat *“Contra la violència de gènere”* en el marc de la Biennal de pensament Ciutat Oberta. Dilluns, 15 d'octubre de 2018. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.

antropològica permetrà deixar paleses les limitacions del nostre ordenament a l'hora de fer front a problemes socials. Sobretot es vol indagar, doncs, en com es tracta des de les diferents tendències jurídiques la qüestió de la responsabilitat individual o col·lectiva i la posició de qui ha patit l'ofensa en el procediment de judicialització del seu cas.

Tendències jurídiques universals. Justícia vindicatòria vs. civil-penal.

Segons Laura Nader, *“the search for justice is both fundamental and universal in human culture and society”* (2002:169). L'autora afirma que les nocions de justícia són implícites en cada cultura i habitualment operen a nivells inconscients o semiinconscients, i s'expliciten només quan una injustícia és confrontada (Ibídem). Qualsevol societat genera una cultura jurídica, basada en relacions socials amb normes i procediments, amb una lògica determinada que és entesa com un sistema jurídic únic (Terradas, 2015:25). No obstant això, a la història de la humanitat, en comparar les diverses civilitzacions es troben dues grans tendències jurídiques universals que constitueixen dos àmbits amb lògiques bastant específiques: el Vindicatori i el Civil/Penal (Terradas, 2008:48), i és l'antropologia jurídica la que s'ha encarregat d'apropar-se a la diversitat d'ordenaments jurídics per tal de descriure com s'expressen les regles socials que es dirigeixen a la conflictivitat de cada societat.

Al respecte d'aquests dos sistemes, l'antropòleg Ignasi Terrades explica que aquestes cultures jurídiques no són excloents entre si de manera absoluta, sinó que existeixen Estats de caràcter mixt, que reuneixen tradicions vindicatòries amb sistemes penals, emperò en la seva combinació prevaldrà sempre una d'elles ja que quasi mai es veuran reunides amb el mateix grau d'eficàcia (2008:48). L'autor destaca el dinamisme d'aquestes cultures tot i que afirma que s'hi poden establir unes tendències dominants, i conclou que aquests dos “blocs” presenten una gran varietat i singularitats que s'expliquen d'acord amb les societats i amb les èpoques que es donen (2008:165):

No son sistemas puros ni ahistóricos, pero establecen unas lógicas y valores dominantes. A veces el primero aparecerá dominado por una lógica estrictamente vindicativa, con tiempos, alineaciones, progresiones y proporcionalidades en acciones de venganza o castigo, y a veces dominará la reconciliación por composición. En el segundo, también podrá llamar la atención— entre otras manifestaciones— su creatividad civil —como ocurre con el legado romano una vez recopilado— o bien su marcado desarrollo penal y penitenciario que en algunos países afecta a amplios sectores de la población (2015: 25).

Per altra banda, l'autor recalca la concordança entre les característiques que conformen una societat determinada amb la seva expressió jurídica, aspectes que no només influeixen en els aspectes jurídics, sinó també la resta d'àmbits de la societat, com l'econòmic:

Aquesta divisió dual de la humanitat en matèria jurídica és anàloga a la que es dona en matèria econòmica i que constitueix el fonament de l'antropologia econòmica. Em refereixo a la separació de la humanitat en termes de les societats 'basades' en la reciprocitat social, amb una xarxa permanent de deures i obligacions, pròpies de les relacions entre parents, i les basades en el mercat i les seves oportunitats (2012:18).

Seguint amb Terradas, l'estudi de la justícia vindicatòria dona sentit a l'antropologia jurídica perquè dona a conèixer les cultures jurídiques de la major part de la humanitat, la qual no s'ha regit –o al manco no del tot– pels ordenaments que estan caracteritzats per la divisió del dret entre civil i penal i que constitueixen allò que es reconeix com l'Estat modern (2012:18). “[El ordenamiento vindicatorio] *Es el que sugiere mayor contraste con el ordenamiento jurídico de nuestros Estados de derecho contemporáneos*” (2008:165).

Als propers paràgrafs es posen de manifest les característiques diferencials d'ambdues tendències jurídiques perquè es considera fonamental per entendre les bases del sistema jurídic que legisla i judicialitza les violències masculines als territoris estudiats. Es té la certesa que la comparació amb l'ordenament vindicatori, fruit de societats amb uns principis diferents de la nostra, pot facilitar el distanciament de l'única lògica jurídica que es coneix a la nostra societat i apropar-nos a una lectura antropològica dels procediments jurídics. No es pretén establir una confrontació d'ambdues lògiques, sinó que es vol reflexionar sobre els fonaments que condicionen el nostre sistema jurídic a partir de la perspectiva antropològica.

L'univers vindicatori de les persones¹⁶⁰

La justícia vindicatòria es presenta com un costum social típic, amb una sistemàtica, una normativa i uns procediments per fer front als conflictes de qualsevol tipus. “*És una justícia entenedora, gens autoreferenciada, al contrari, fusionada amb el llenguatge de la moral, de la religió i d'altres àmbits de la vida social*” (Terradas, 2012:17) i amb unes normes que acostumen a ser orals i que sorgeixen espontàniament i per consens davant les necessitats per resoldre el conflicte en qüestió.

D'acord amb Terradas (2008), es tracta d'un sistema molt més jurisprudencial que legislatiu que es fonamenta en la responsabilitat col·lectiva, i la seva finalitat és la cerca de justícia i la restitució de l'ofensa a partir de dur a terme una acció conciliadora, així com la compensació de la persona ofesa, que també esdevé una part important del procediment. “*La reconciliació pura, sense esmena, i l'esmena amb reconciliació, sense retribució cruenta, són els procediments típics de la justícia vindicatòria*” (2012:13). Aquesta cultura jurídica reconeix una ofensa i crea sempre l'obligació d'esmenar-la. L'ordenament jurídic vindicatori està basat en la prelación composicional, amb venjança, composició i reconciliació com a paradigma jurídic únic (2017:267). La composició, com a procediment de conciliació, pretén compondre o restablir la situació anterior a l'ofensa i oferir una compensació material per a la persona ofesa com a recurs per pal·liar el dany causat. La composició és al sistema vindicatori com la presó al sistema penal. Per altra banda, la venjança forma part de l'ordenament vindicatori tal i com la pena de mort és a l'ordenament penal (2008:166)¹⁶¹.

¹⁶⁰ El títol d'aquest apartat i del següent són una paràfrasi del títol de la ponència de l'antropòleg Miquel Doñate al XVI Seminari d'Antropologia Social de Girona: “*Còrsega i la pugna entre l'univers vindicatori de les persones i el dret positiu dels estats*”.

Font: <https://www.udg.edu/ca/Portals/44/Cartell%20Seminari%20d'Antropologia%202018.pdf?ver=2018-10-30-104308-013>

¹⁶¹ Segons Terradas, en les cultures jurídiques vindicatòries preval la composició de manera equivalent com al sistema penal prevalen les penes privatives de llibertat. La venjança equivaldria a la figura de la vindicta pública

En paraules de Mariona Rosés, en la cultura jurídica vindicatòria se cerca justícia més que l'aplicació de la llei:

En tot cas, els procediments de reconciliació propis de la justícia vindicatòria s'han de comprendre com una eina social destinada a tancar la ferida provocada per una situació social anòmla. Essent així, quan hom denuncia una ofensa o dany rebut el que fa és reclamar o queixar-se d'un dany o pèrdua que ha sofert, és a dir, cerca justícia més que l'aplicació de la llei (2013:16).

L'ordenament, la moral i la cultura vindicatòries es caracteritzen per crear dret cada vegada que una persona es dirigeix a la justícia en nom d'una ofensa o dany rebut. La seva acció característica es la de reclamar, queixar-se, demandar en relació amb alguna cosa que es danya o es perd, vindicar (2008:48). La cultura vindicatòria comença amb la representació social de la persona ofesa i és pròpia de societats en les quals no hi ha divisió de poders. És més, un tret característic d'aquesta cultura jurídica és que l'aspecte jurídic es troba integrat en el sistema social i cultural de la societat, dit en altres paraules, es troba fusionat amb la política, la religió o la moral i amb costums econòmics i socials de qualsevol tipus (Terradas, 2008):

de varis codis penals o a l'execució de la pena capital d'alguns ordenaments jurídics, vigent actualment als Estats Units o a l'Estat espanyol fins fa unes dècades. Terradas matisa clarament la funció de la venjança a la cultura jurídica vindicatòria amb les següents paraules:

“D'entrada ens trobem amb un prejudici etnocèntric molt arrelat, al qual cal fer-hi front per entendre precisament per què hem de qualificar de vindicatòria aquesta justícia. El nostre ordenament jurídic, la moral cristiana i els valors cívics associats a l'Estat de dret rebutgen la venjança, consideren que no existeix ni en la legislació ni en qualsevol procés que es tingui per legal i legítim. Costa molt admetre que la venjança és un desig o un sentiment que pot introduir-se fàcilment tant en una llei com en un judici, especialment quan no s'està preparat per admetre-ho perquè es creu que és una pulsio irracional superada, dominada per una raó i un sistema superiors (Només amb una perspectiva històrica podem veure quantes lleis i sentències actuals estan viciades per la venjança en forma de represàlia desproporcionada, per una rancúnia exercida com a violència simbòlica, ço és, amb un consens de rerefons que impedeix adonar-se de l'enorme càrrega agressiva que comporta. I la quantitat de pals de cec, de repressions desproporcionades i descontrolades, que es donen contra tot allò que irrita determinats interessos, sense atendre el principi de suficiència i eficàcia que representa que s'assumeix des de Beccaria; o bé les ficcions jurídiques que es fan servir per penalitzar amb excés contravencions que irriuen a un poder poc legítim). En canvi, la justícia vindicatòria, podem dir que té una actitud més prudent, i més realista, respecte a la venjança. Admet l'existència de la venjança com un sentiment humà inevitable, significat i viscut socialment, necessari i en molts casos obligatori com a deure moral. Però estem parlant d'una cosa diferent de la que normalment entenem per venjança en la nostra cultura. La justícia vindicatòria tracta de reconèixer, canalitzar, transformar o legitimar determinats tipus de venjança, segons els casos. Per tant, no admet ni els conceptes ni les accions que en la nostra cultura associem més a la venjança: la represàlia, que com a tal és sempre desproporcionada; la rancúnia, que és un sentiment amb una deriva sempre més individual que social, i la contraofensa descontrolada, que és pròpia d'una venjança que no compta absolutament amb la legitimitat de l'autoritat judicial. En canvi, per a la justícia vindicatòria, la venjança significa primordialment un deure moral, i una obligació social i jurídica, encomanades i prescrites per una autoritat judicial del llinatge, del clan o del reialme. I per aquesta justícia, el sentiment de venjança més punyent es reconeix associat primer de tot a la indefensió., a quan es dona l'afronta, l'ofensa sense defensa possible. Llavors, la venjança, si no pot comptar amb cap autoritat judicial, es pot considerar legítima per sí mateixa, però, per poc que pugui, es canalitza a través d'una autoritat judicial que encara pot transformar-la en composició, o bé legitimar-la, com en la fórmula judicial medieval del 'exeat inimicus'. Per tant, hi ha un sentiment legítim de venjança que es pot canalitzar a través de l'autoritat judicial. (...) Així doncs, no es pot dir que la justícia vindicatòria reprimeixi o toleri la venjança, o fins i tot que l'encoratgi. S'ha de dir que la reconeix com a sentiment humà en una condició paradigmàtica (la indefensió), que la transforma sempre que pot en composició, i que la canalitza i legitima amb un veredict judicial de mode anàloga una execució penal” (Terradas, 2012:15).

Segons Alliot (1985) les regles del costum jurídic no són totalment autònomes d'altres aspectes socials, però es poden identificar com a jurídiques les regles de conducta que tenen per objectiu assegurar la continuïtat del grup. És a dir, la seva finalitat principal és la de mantenir la cohesió del grup i evitar situacions conflictives que poden debilitar l'estabilitat social (Rosés, 2013:16).

Mariona Rosés (2013:11), a partir de la seva recerca etnogràfica en una regió de Madagascar on coexisteixen la cultura jurídica vindicària i l'estatal, explica que la població etnografiada mostra la seva preferència, d'entrada, per la pròpia justícia (la vindicària). Una de les raons que en destaca és el fet que el costum jurídic vindicatori reposi en una responsabilitat col·lectiva sense la qual no funcionaria. Per això és que les regles o sancions es procuren assumir com una responsabilitat ineludible. A més, destaca que a diferència de les lleis imposades pels diferents poders estatals, el costum jurídic vindicatori és el propi, és seu.

El dret positiu dels estats

La cultura jurídica pròpia de l'Estat de dret modern està basada en la retribució i està articulat en un codi civil i un codi penal. En aquest ordenament el dret es produït a través de institucions d'aquest Estat, cada vegada que legislen, jutgen i executen sentències. Preval la llei, per a totes les relacions humanes i especialment per als judicis (Terradas, 2008:49):

El ámbito vindicatorio nos aparece como un mundo de personas que se escuchan y actúan entre sí, con diferencias argumentales notables, incluso 'culturales'; es, en su perfeccionamiento, un mundo de personas que se tratan activamente 'entre ellas' como iguales ante la justicia. En cambio, en el ámbito y ordenamiento del 'Estado de derecho', en que lo 'penal' se distingue de lo 'civil', las personas deben escuchar el derecho y la justicia más pasivamente; y en su perfeccionamiento es ésta la que les trata 'a ellos' por igual (Terradas, 2008:49).

A diferència del sistema vindicatori descrit, en el cas de la justícia civil-penal –l'ordenament jurídic que regeix els territoris estudiats en aquesta recerca–, l'Estat s'apropia de les ofenses de tal manera que aquestes es configuren com a transgressions de la llei. Terradas afirma que actualment, aquesta tendència jurídica gaudeix d'una hegemonia: “*Existen hegemonías muy extensas. (...) Se impone ahora en gran parte del mundo un derecho común cuya preocupación primordial es el conjunto de intereses contractuales que se dan en el mercado mundial*” (Terradas, 2008:63). El dret positiu és, doncs, el conjunt de normes escrites pel poder legislatiu d'un estat, imposat a la societat amb l'objectiu de normar la convivència de les persones. La praxi penal dels Estats de dret regula càstigs de retribució, mesures repressores o intimidatòries juntament amb la privació de llibertat, una educació rehabilitadora i una política de reinserció a la societat (2008:167).

En els propers apartats interessa mostrar dos aspectes que es considera que són els que impossibiliten que el sistema jurídic civil-penal, tal i com està plantejat, sigui suficient per abordar un problema social com és la violència de gènere. En primer lloc, el fet que s'individualitzi la responsabilitat només a la persona que ha comès un delictes de violència de

gènere –en termes de Johan Galtung¹⁶², qui ha exercit violència directa–, sense indagar en cap cas la responsabilitat institucional i social que hi ha al darrere, per tal d’abordar la violència estructural i cultural que sustenta el delictes. En segon lloc, també es veu interessant destacar la posició que els diferents ordenaments jurídics atorguen a la persona que ha rebut el dany en tot el procediment de *resolució* del seu conflicte.

Subjecte de dret: col·lectiu versus individu

*Hem de distingir la ‘part ofesa’ del dret vindicatori, que rep la solidaritat de tot un grup, de la ‘víctima’ solitària del dret penal.*¹⁶³

Les societats amb un sistema de justícia vindicària apliquen una responsabilitat col·lectiva, normalment corporativa, fruit d’una cultura de compromís moral (Terradas, 2008) i d’una estructura on prima la personalitat i la solidaritat col·lectiva que produeix que el subjecte de dret sigui, també, el col·lectiu. Tot el clan de la persona que ha comès el dany adquireix la responsabilitat de reparar la víctima i, de la mateixa manera, la persona ofesa també té tot un grup de centenars de persones que en reclamen la reparació. Llavors, la resposta és tant per part de l’autor del delictes com dels seus familiars¹⁶⁴:

In societies where we find the working of vindicatory justice, there are entire groups of people aligned under a mandatory law of solidarity. Usually, a whole group of kinship recognizes itself as such thanks to this solidarity. Besides, the individual alone, being the offended or the offender, cannot ask for the inception of a legal process (Terradas, 2010:10).

Aquesta atribució de responsabilitat és molt diferent de la que es veu a la cultura jurídica civil i penal. El subjecte de dret, en les cultures vindicàries, és el grup, el clan, el llinatge, a diferència de la nostra cultura, on el subjecte de dret és l’individu. En paraules de Terradas: *“This means that groups compose the [vindicatory] society, and that adjustments are between groups, whereas in our societies the hegemonic legal representation is between individuals and the state”* (2010:10). En paraules de Hannah Arendt: *“Las normas legales y las morales tienen en común un rasgo muy importante: siempre hacen referencia a la persona y a lo que la persona ha hecho”* (2007:2).

El tipus d’ordenament jurídic en què aquesta tesi s’endinsa aplica una responsabilitat individual amb la finalitat de fer complir la llei i castigar el culpable. El subjecte del discurs clàssic del dret liberal és un subjecte abstracte i autònom que es presumeix lliure per iniciar una relació legal tal i com desitgi (Bergalli i Bodelón, 1992:54). En paraules d’Evelina Zurita: *“El sujeto se concibe como ‘individuo’, tal como lo diseña la modernidad en occidente, con derechos, libertades y oportunidades individuales”* (2011:11).

¹⁶² Al respecte d’aquesta qüestió, són molt pertinents les idees de Galtung entorn del concepte de violència que s’expliquen al capítol 3.

¹⁶³ Apunts de les classes d’Antropologia Jurídica amb Ignasi Terradas. Grau en Antropologia. Universitat de Barcelona.

¹⁶⁴ Ibidem.

L'individualisme està molt arrelat a la cultura legal del contracte i en el conseqüent sistema de mercat (Terradas, 2010:10): *“Durkheim ja remarcà que el nostre dret civil és primàriament un dret insolidari, un dret que tracta d'apartar els altres del que 'és de cada individu'. Durkheim deia que el contracte era una treva entre insolidaris per obtenir beneficis individuals”* (Terradas, 2012:30). Aquest biaix individualista que la ideologia liberal ha incrustat en el Dret de manera recalçant el condemna a una visió abstracta de l'individu, un ésser desproveït de pertinències o solidaritats concretes i dotat, en canvi, de drets universals, els quals, per a la immensa majoria de la humanitat, resulten ser més potencials que viscuts (2015:11). Llavors, la manera de concebre la responsabilitat en la justícia vindicatòria dista molt de la que es troba al nostre ordenament jurídic: la que es desprèn dels contractes amb clàusules que especifiquen drets i obligacions, així com les penes que es preveuen en cas que es produeixi cap incompliment. En la jurisprudència retributiva, la responsabilitat penal deriva directament de l'autoria de qui ha comès el delictes.

Una qüestió de responsabilitat social

El fet que el subjecte de dret característic de la nostra societat sigui l'individu, i no els grups socials amb vincles de solidaritat generalitzada (com en el cas de la justícia vindicatòria), i que hi mani més el dret privat amb el seu individualisme que el dret social, predisposa a no poder veure un altre tipus d'empoderament, eminentment social, col·lectiu, per obtenir béns jurídics (Terradas, 2012:30).

Es parteix del punt que, tal i com explica Nader, la capacitat de transformació cultural del dret va en funció de l'amplitud del caràcter col·lectiu del subjecte de dret: *“Just what group constitutes the 'users' of law is significant because when the actual law users reflect a broad spectrum of society, the larger culture can be transformed by their efforts in the courtroom; if the spectrum remains narrow, nothing changes”* (Nader, 2002:175).

En el cas de la violència masclista, construir en termes de delictes un problema de característiques socials, econòmiques i polítiques el redueix a un assumpte de característiques criminals on es tindrà una víctima i un imputat i, per tal de protegir la víctima, s'haurà de trobar el culpable (Bergalli i Bodelón, 1992:69). Tal i com Roberto Bergalli i Encarna Bodelón expliquen que passa amb la violència sexual, es pot afirmar que també la resta de violències masclistes deixen de ser, a la pràctica, problemes amb implicacions col·lectives i diverses per transformar-se en un problema individualitzat que tindrà un responsable – culpable– i que pareixerà solucionat després de la sentència (Ibídem).

La resposta jurídica del nostre ordenament genera la individualització del problema, perquè es castiga l'autor i no en responsabilitza la societat ni condemna les institucions. No obstant això, la responsabilitat davant aquest tipus de violència entesa com un problema social va més enllà de la culpabilitat de l'autor de l'agressió, és a dir, de la violència directa. El sistema judicial, així com la societat en general, cerca culpables i no indaga en les responsabilitats socials i institucionals dels casos de violències masclistes. Cercar responsables en lloc de culpables significaria anar a l'arrel del problema, però també responsabilitzar la societat en el seu conjunt i anar més enllà de la pena individual de l'autor d'una agressió, assumint la

responsabilitat social de reproduir violència cultural i la responsabilitat institucional en generar i mantenir una violència estructural¹⁶⁵.

Jurídicament existeixen mecanismes per regular la reproducció mediàtica i social del masclisme i sancionar-la, i la Llei 1/2004 en contempla un bon grapat –com la resposta davant la publicitat il·lícita que comentava l’advocada a l’apartat anterior–, tot i que, com ja s’ha repetit varies vegades, el fet que s’hi destinin pocs recursos i encara manco afany institucional, fa que a la pràctica és com si estiguessin en desús i la resposta institucional davant la violència masclista fos únicament penal i individual¹⁶⁶.

Dit tot això, es vol posar de manifest que el recurs al dret penal és problemàtic per al feminisme perquè culpabilitza de manera individual l’agressor, eludint que generalment es troba recolzat per un sistema socioeconòmic i simbòlic que avala i reproduceix les lògiques que permeten el seu desenvolupament en un context patriarcal (Macaya, 2013:45). D’aquesta manera s’aconsegueix reduir el que és un problema social complex a violència que exerceixen homes individuals contra dones individuals. Es menysté la complexitat de l’estructura violenta que, partint de les idees de Galtung, va més enllà de la visible violència directa –com pot ser l’agressió concreta–, i se sustenta en una estructura que genera violència, fomentada per una cultura que la permet, l’apuntala i la reproduceix. Simplificar qualsevol conflicte violent i veure’n només la violència directa, –és a dir, la punta de l’iceberg– sense veure’n les bases que la sostenen i la permeten, és no apuntar en direcció a la solució del problema. Per això, es coincideix amb Bergalli i Bodelón en la consideració que la solució penal és una solució poc sòlida, ja que pretén simbolitzar en un sol moment tot un conjunt de moments, intervenint sobre un aspecte i aïllant-lo de la realitat que li dona significat (1992:67).

En los análisis hegemónicos el argumento fundamental para atender las causas de la violencia ejercida por varones sobre su pareja mujer es la desigualdad entre varones y mujeres. Como remedio a tal situación se propone que la culminación de la revolución liberal se lleve a efecto, entendiéndolo por tal que la exigencia de igualdad de derechos individuales se convierta en una igualdad de resultados individuales (Zurita, 2011:11).

Bergalli i Bodelón critiquen el fet que el procés de criminalització¹⁶⁷ fa que els elements simbòlics es vegin relegats i no apunta al problema social representatiu de l’estructura de dominació, sinó que redueix la qüestió, ja esbiaixada, a uns termes particulars i individuals que permeten que la qüestió quedi velada (1992:62). D’aquesta manera, afirmen, el problema es trasllada a termes individuals, la responsabilitat recau sobre el culpable singular i la dona passa a ser la víctima en lloc del subjecte que reivindica¹⁶⁸ (Ibídem), fet que configura el subjecte del discurs del dret penal: un subjecte abstracte i autònom. D’aquí la resistència a

¹⁶⁵ Vegeu “Responsabilidad por la justicia” de Iris Marion Young. Obra on l’autora realitza una reflexió sobre la injustícia estructural i proposa una interessant teoria sobre la responsabilitat.

¹⁶⁶ Aquesta és una de les crítiques a la LO 1/2004 que apareix en diversos apartats al llarg d’aquesta tesi.

¹⁶⁷ Com s’ha esmentat anteriorment, el seu treball parla de violència sexual, però es veu extrapolable a la resta de violències masclistes, inclosa la que té lloc a la parella.

¹⁶⁸ A continuació es vol abordar, precisament, la caracterització de les víctimes en el procés penal per part del nostre sistema judicial i com a part clau en l’afrontament de la violència de gènere.

acceptar que les manifestacions de violència masclista, més enllà de ser actes individuals, expressen un fenomen social (Bergalli i Bodelón, 1992:54). Es tractaria, diuen els autors, de responsabilitzar socialment els individus més enllà de la responsabilitat penal. En la mateixa línia van les reflexions de n'Ana Rubio:

Se está encubriendo la responsabilidad institucional. (...) Existen responsabilidades imputables a sujetos concretos, pero existe además una responsabilidad institucional en el mantenimiento de unos roles sociales no igualitarios entre mujeres y hombres y en la producción de respuestas inadecuadas desde los poderes públicos. Si este nivel institucional no se enfrenta y se corrige, se está cerrando la puerta a un futuro con menos violencia. Y si esto se hace amparándose en razones de justicia o de falsa profesionalidad, es doblemente sancionable (...) Existe además una violencia difusa, estructural, que no es imputable a una conducta individual pero que es causa última de la violencia subjetiva contra las mujeres. Esta violencia estructural, que está en la base de la violencia individual, no se resuelve con sanciones, sino desvelando la diferencia de poder y valor que la sociedad y el Derecho han otorgado a las mujeres y hombres (Rubio, 2004:55).

Resumint les idees exposades als paràgrafs anteriors, a la nostra societat s'individualitza el problema, s'identifica només la violència directa i s'atribueix responsabilitat només a qui comet accions tipificades com a delictes. La conseqüència principal de tot aquest funcionament és que aliena del conflicte, el fa veure com a llunyà perquè es creu que les persones *masclistes* són només aquelles que agredeixen¹⁶⁹. Aquest joc dificulta que les persones identifiquin en si mateixes actuacions masclistes –tant si són delictives com si no– que contribueixen a la perpetuació de les idees misògines que fomenten la legitimitat que els homes maltractin les dones.

Tot i que aquesta tesi se centra a descriure la configuració de la *bona víctima*¹⁷⁰ i no l'estereotip d'imputat, es veu interessant mencionar que ambdues estereotipacions són cares de la mateixa moneda. Els potencials agressors es representen com a persones amb unes circumstàncies desfavorables que s'assumeix que intervenen a l'hora de delinquir: l'alcoholisme, l'addicció a les drogues, l'origen cultural, l'estat de salut mental, el caràcter agressiu o la classe social, entre d'altres. Per contra, no se'ls reconeix com a producte de la nostra societat, sinó com l'excepció, com el seu mal. Se situa la causa de la violència en circumstàncies perifèriques i no en les idees que menystenen les dones, i això dificulta prendre consciència que al voltant es poden tenir potencials agressors, i que són persones que tenen una vida normalitzada, que conviuen entre nosaltres (Vall, 2018b:2). És a dir, que els maltractadors no són ubicats dins del grup que consideram *nosaltres*, sinó en els *altres*: aquell grup de persones estereotipat amb què no ens identifiquem. I el fet que la representació de qui exerceix violència masclista sigui tan limitat impedeix comprendre l'amplitud del fenomen, i tot plegat genera la desresponsabilització i l'autoexculpació, ja que pareix que el problema “no va amb nosaltres”.

¹⁶⁹ A més, d'entre tot el que pot representar violència directa, pràcticament només se n'identifica la violència física.

¹⁷⁰ El capítol 6 se centra a descriure la configuració de la categoria de víctima a l'imaginari social i judicial.

L'assassí que sempre saludava

No obstant l'explicat, és recurrent que en la mediatització de casos d'assassinats masculistes apareguin declaracions de persones properes explicant que el presumpte assassí era una persona *normal i corrent*. Un periodista explica en una entrevista que en cobrir assassinats de violència de gènere es troben habitualment que els veïnats es mostren sorpresos davant el fet que el seu veïnat hagi assassinat la seva parella ja que “semblava una persona normal”¹⁷¹: “És molt comú que surtin veïns i diguin el típic 'no m'ho puc creure, semblava amable i sempre saludava'. És un clàssic dels assassinats. Com si saludar els veïns et fes menys masculista”¹⁷². En molts de casos manifesten sorpresa pel fet se'ls coneixia com a persones afables, bons pares de família, persones treballadores, educades o servicials, amb vincles socials, entre d'altres¹⁷³. És a dir, tenien una vida normalitzada que no aixecava sospites en la seva quotidianitat. I s'expressen aquestes característiques com si entrassin en contradicció amb la possibilitat d'haver agredit o assassinat la seva companya.

Amb aquesta menció d'un acte quotidià, s'humanitza l'agressor, se'l normalitza, se'l separa de l'estereotip que tenim al cap de com ha de ser un agressor i se l'inclou, amb sorpresa, entre el conjunt d'homes *normals i corrents*. Tot i l'evidència de veure com els assassins rompen constantment amb aquest estereotip, se segueix reproduint a l'imaginari social la imatge d'agressor com a excepció. És important no establir tipologies de potencials agressors, i tenir en compte que qui agredeix ho fa perquè hi ha una ideologia que menysprea i desvaloritza les dones i les fa carn de dominació, i una estructura que permet que aquestes idees es materialitzin amb violència cap a les dones: “No es tracta de cercar tipologies d'homes potencials agressors. Violen, senzillament, perquè ho poden fer, perquè sentències¹⁷⁴ com aquesta els ho permeten” (Canyelles, 2018b:1).

Per altra banda, tampoc se solen identificar com a violència les actituds masculistes que tenen quotidianament la majoria de persones que han estat educades en aquesta societat patriarcal. Amb aquesta explicació s'aconsegueix alliberar de la responsabilitat aquella part de la societat que amb els seus actes no constitutius de delictes alimenta la idea de menyspreu i deshumanització de les dones a partir d'acudits, discursos, comentaris, anuncis publicitaris, actituds, (mal)tractament, rols o, també, decisions judicials, entre moltes d'altres actuacions que es donen en el nostre dia a dia.

És important no perdre de vista que el mal pot ser obra de la gent comuna, idea que Arendt va posar de manifest per descriure el règim nazi. Tot i que es tracta d'un conflicte de naturalesa molt diferent, es considera que aquesta representació és molt vàlida per explicar també les

¹⁷¹ EntPeriod1.

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ És típic llegir aquests comentaris als diaris o veure-ho als informatius, per molt que sigui una informació irrellevant. El mateix periodista explica que tot i que se sol publicar, “en teoria no hauríem de fer cas a aquestes declaracions si no aporten informació rellevant” (EntPeriod1).

¹⁷⁴ Fa referència a la sentència del cas de la violació múltiple de sanfermines de 2016, cas conegut com el de La Manada. La sentència es pot trobar en aquest enllaç: http://estaticos.elmundo.es/documentos/2018/04/26/sentencia_juicio_la_manada.pdf [Accés: 19 d'octubre de 2018].

causes de les agressions per violència de gènere i centrar-les en el masclisme comú i no en causes perifèriques que no en són l'origen:

Existe una responsabilidad por las cosas que uno no ha hecho; a uno le pueden pedir cuentas por ello. Pero no existe algo así como el sentirse culpable por cosas que han ocurrido sin que uno participase activamente en ellas. (...) Donde todos son culpables nadie lo es. La culpa, a diferencia de la responsabilidad, siempre es estrictamente personal. Se refiere a un acto, no a intenciones o potencialidades (Arendt, 2007:2).

Són pertinents aquí les reflexions que fa Zygmunt Bauman a *Modernitat y Holocausto*. L'autor apunta precisament cap a aquesta destresa social d'autoexculpació a partir de la maniobra de categoritzar les persones que havien comès els assassinats durant l'Holocaust nazi com una part malalta de la societat. És a dir, esdevenien l'excepció, esdevenien allò "altre", en lloc d'identificar-se com a producte de la mateixa societat:

Fue un asesinato horrible que los malvados cometieron contra los inocentes (...) Suponer que los autores del Holocausto fueron una herida o una enfermedad de nuestra sociedad y no uno de sus productos, genuino aunque terrorífico, trae consigo no solo el consuelo moral de la autoexculpación, sino también la amenaza del desarme moral y político. (...) Cuanto más culpables sean 'ellos', más a salvo estará el resto de 'nosotros' y menos tendremos que defender esa seguridad. Y si la atribución de culpa se considera equivalente a la localización de las causas, ya no hay motivo para poner en duda la inocencia y rectitud del sistema social del que no sentimos tan orgullosos (Bauman, 1997:16).

L'estereotipació col·loca les persones capaces d'exercir o que potencialment poden viure la violència de gènere en una realitat paral·lela en la qual no ens sentim identificades. Això permet fàcilment que ens desresponsabilitzem, ja que veim el conflicte enfora de nosaltres. Tal com afirma una advocada catalana: "*L'enemic de fora és més fàcil de senyalar*"¹⁷⁵. És interessant, seguint amb l'anàlisi que féu Arendt de l'engranatge nazi, veure com la culpabilitat es dissol en el grup; en el nostre cas, en la societat:

Tanto si el acusado es un miembro de la mafia, de las SS o de cualquier otra organización criminal o política que nos asegura que él era una simple pieza del engranaje que sólo actuaba bajo órdenes superiores y que hizo lo que cualquier otro habría hecho en su lugar, en el momento en que comparece ante un tribunal de justicia lo hace como una persona y se le juzga con arreglo a lo que hizo (Arendt, 2007:4).

4.4 Víctima vs. persona ofesa

Como Durkheim apuntó en su día, el régimen penal, y esta es la diferencia crucial con el vindicatorio, está pensado a partir de la transgresión de la ley, no de la creación de la persona ofendida (Terradas, 2008:167).

La manera com es configura la responsabilitat en ambdós ordenaments jurídics intervé també en la forma com es caracteritza el rol de la persona que rep el dany en qüestió. Aquest és un

¹⁷⁵ EntdAdv11

dels aspectes que diferencien principalment ambdues tendències jurídiques: en el dret vindicatori es parla de persona ofesa, i en el sistema civil-penal es coneix com a víctima.

L'abast del significat d'*ofensa* per a la justícia vindicatòria, a diferència del *delicte* a l'ordre penal, té molt en compte totes les circumstàncies que conformen la vida social de la persona ofesa i que la mantenen en relacions de reciprocitat, autoritat i solidaritat. “*Es tracta d’una apreciació del dany moral feta per a cada persona i en cada cas. És així com la justícia vindicatòria constitueix l’‘ofensa’, més que el ‘delicte’*” (Terradas, 2012:21).

La lògica vindicatòria entén que qualsevol persona o grup que rep un dany o ofensa i no queda incapacitada per obtenir justícia es considera *ofesa* i activa, i no *víctima* indefensa, paralitzada (Terradas, 2008:169). Per tant, el rol de la persona que és ofesa és actiu, gaudeix de solidaritat social i el sistema permet que s’agenciï del seu propi procés. Nader assenyala la iniciativa que té la part ofesa en els procediments vindicatoris com a tret distintiu de la justícia vindicatòria: “*It is in the role of the active plaintiff that litigation in other societies differs from ours*” (2002:174). Terrades ho descriu amb claredat amb les següents paraules:

(...) En el procés vindicatori apareix primerament el que per a nosaltres seria la víctima, la part ofesa, que en l’ordenament vindicatori té una facultat instructora parcial i que a més gaudeix de tota la solidaritat social que comporta el seu estatut (co-juradors i co-testimonis, i en general co-responsables passius i actius que solen pertànyer a solidaritats de parentiu o solidaritats admeses de fet i de dret per l’ordre processal vindicatori). Per tant, la part ofesa no apareix gairebé mai sola. Si la part ofesa no gaudeix d’una solidaritat social mínima això pot ser equivalent a una situació d’indefensió, que en les societats antigues o medievals només s’explica per la condició de proscrit o d’extrema pobresa. Els serfs, els esclaus i totes les persones minoritzades pel dret, compareixen, com en el dret grec i romà, sota la tutela dels seus senyors. I en les societats primitives o tradicionals aquesta condició d’individualització i minorització gairebé total d’una de les parts en el judici és normalment inimaginable (Terradas, 2012:20).

L’antropòleg compara la posició de les persones ofeses al règim vindicatori amb la que prenen les víctimes a la nostra societat, i matisa que aquestes darreres es revelen més víctimes per la seva soledat i indefensió, assumint que el dany no produeix tanta desemparança quan la persona ofesa no està tota sola ni indefensa. “*Con menos indefensión y mayor vinculación social se obtiene más capacidad vindicatoria de hecho y de derecho*” (Terradas, 2008:169). En el dret vindicatori només la persona indefensa pot considerar-se víctima. A la nostra societat individualista, en canvi, les víctimes esdevenen més víctimes precisament per la seva soledat. El dany, diu Terradas, no produeix tanta victimització en els casos en què la persona ofesa no està tota sola ni indefensa. “*El ataque que se crece ante la soledad e indefensión (...) es el que produce el mayor grado de victimización. Con menos indefensión y mayor vinculación social se obtiene más capacidad vindicatoria de hecho y de derecho*” (Terradas, 2008:169).

Així doncs, el que victimitza segons la lògica vindicatòria és la indefensió que genera la manca de solidaritat social, tan constitutiva de la nostra societat. És en la previsió de la indefensió que aquest ordenament dona més autotutela. En aquest sentit, resulta interessant l’apunt que fa Terradas al respecte de la indefensió i la manera com a la nostra societat s’intenta pal·liar institucionalment a partir de l’ajuda professional:

Ens podem adonar amb tot això com en el procediment vindicatori, la part ofesa gaudeix d'un protagonisme i d'un empoderament jurídic i moral que en la nostra societat es vol aconseguir amb l'ajut de professionals diversos que encara evidencien més la solitud de la víctima o d'una part ofesa amb poc empoderament social, moral i jurídic (Terradas, 2012:20).

A les societats individualistes es perd el subjecte social col·lectiu, amb tot el que això implica. El sistema penal, més que ajudar a construir una subjectivitat de les dones, les converteix en víctimes. El concepte de víctima segrega la persona de la col·lectivitat, desvinculada de tot vincle humà. En el procés jurídic, la persona que rep el dany no gaudeix de manera inherent de l'ajut de la comunitat, i això se supleix amb assistència professional. En aquest cas, l'ajuda no neix de manera solidària i intuïtiva, sinó pel deure de l'ofici que es té. Es tracta d'una solidaritat *ex officio*, on no hi ha vincle de responsabilitat personal, i psicològicament i moralment no genera la mateixa cohesió que pot generar la solidaritat col·lectiva. Així doncs, la solidaritat es descompon en diferents professions, el que esdevé una assistència parcial i dividida sense persones que aportin una assistència integral¹⁷⁶.

The victim's needs demand a "community care" through individual professionals. Interpersonal interactions replace blocs of solidarity in good faith processes, which recognize the weakness of the individual alone. They try to empower this loneliness in front of the risks and dangers of not just the offence but of the whole society (Terradas, 2010:10).

Dret penal, seguretat i una societat de víctimes

A pesar del esfuerzo desde la doctrina y el movimiento de mujeres por eliminar la imagen victimizada de la mujer, ésta aún tiene hegemonía en los discursos políticos, sociales y jurídicos, por este motivo la mayoría de las acciones desarrolladas están orientadas hacia el tratamiento de las consecuencias de la violencia, prevención, represión, asistencia letrada y tutela judicial, más que a producir un cambio del orden social y de sus relaciones de poder (Rubio, 2005:9).

En els apartats anteriors s'ha pogut veure la congruència que hi ha entre les bases culturals de qualsevol societat i l'ordenament jurídic que se'n produeix¹⁷⁷. Els territoris estudiats venen

¹⁷⁶ Anàlisi realitzada a partir d'una tutoria amb Ignasi Terradas. Diari de camp, gener de 2018.

¹⁷⁷ Al respecte d'aquesta afirmació, són molt pertinents les observacions de Terradas sobre el límit que suposa per l'efectivitat de la justícia restaurativa el fet que a la nostra societat es faci una valoració de la responsabilitat en termes individuals. L'individualisme prevalent a la nostra societat xoca amb el fet de cercar un procediment alternatiu a l'estrictament penal per socialitzar millor les parts, empoderant les víctimes i els delinqüents-víctimes:

"També, tota aquesta institució social de la composició contrasta amb l'eficàcia social que demana la justícia restauradora, la qual, exercint-se en societats individualistes, encara que aparentment es persegueixin els mateixos valors morals i bens jurídics, no es posseeixen els mateixos mitjans socials per obtenir-los, i per això no acaben de ser els mateixos. La raó és senzilla i de complex corol·lari: la justícia vindicatòria és pròpia i té sentit entre subjectes col·lectius de dret que gaudeixen de gran autonomia, mentre que la justícia restauradora s'adreça a individualitats que poden rebre molta assistència professional, que és també individual, però que no poden obtenir una solidaritat social instituïda com la d'un clan. Al contrari: la institució del reu i la víctima, tot i multiplicant les relacions interindividuals (amb advocats, treballadors socials, facilitadors o mediadors, funcionaris i voluntaris diversos, psicòlegs...) no troben grups de solidaritat ja creats ni arriben a crear-ne com en una societat de clans o llinatges" (Terradas, 2012:26).

marcats per la lògica individualista, neoliberal i securitista que configura l'acció judicial en matèria de violències masclistes. Conseqüentment, a l'Estat espanyol, la resposta penal que s'ha donat a la violència de gènere s'ha fet des del paradigma de la seguretat i no des dels drets (Bodelon, 2008 a Heim, 2014:121). Segons Daniela Heim, si l'objectiu primari de la Llei integral és eradicar la violència, el paradigma de la seguretat constitueix un vertader obstacle per complir-lo: *“El derecho penal está pensado para controlar y castigar la comisión de delitos, no para actuar de plataforma para el ejercicio de derechos negados en origen, máxima cuando esa negación constituye la propia raíz de esta violencia”* (2014:121).

La resposta institucional situa la via penal com el principal focus d'atenció i com la solució principal al problema en si. Com s'ha mencionat reiteradament, tot i que la Llei 1/2004 fa una lectura més complexa del fenomen, referint-se a la situació de desigualtat entre homes i dones i aposta per una resposta multidisciplinària, la realitat és que s'atén gairebé només la vessant delictiva de la qüestió i, per tant, en la justícia penal i la lògica de la seguretat com a solució (Pitch, 2014:23). D'aquesta manera se simplifica una situació complexa de desigualtat, subordinació i discriminació de les dones i es col·labora a descontextualitzar i individualitzar el conflicte i a substituir el subjecte col·lectiu “dones” i la situació d'opressió compartida per totes elles pel subjecte individual.

Tamar Pitch (2014) fa una interessant lectura al respecte de la construcció del que ella anomena *societat de víctimes*¹⁷⁸, producte de la racionalitat neoliberal imperant. L'autora reflexiona sobre la manera com a Itàlia –i es pot afirmar que també en altres contextos culturals i polítics com és el cas dels territoris estudiats– es donen uns usos polítics de la violència masclista que permeten legitimar les polítiques de seguretat més que facilitar trobar una resposta adequada al problema:

La aparición de una “sociedad de víctimas” habla pues, conjunta y complementariamente, de una creciente privatización del gobierno y de una modelación de la escena social conforme a la escena penal. Y habla también de un ámbito penal con fuerte vocación “moralizante” (Pitch, 2014:23).

El subjecte neoliberal és aquell individu que ha d'arriscar en el mercat de feina a través d'un prudent càlcul de costos i beneficis i assumir tota la responsabilitat de les conseqüències que es deriven de les seves decisions, és a dir, se li presumeix la capacitat de pagar tot sol/a els eventuals costos de les seves decisions (Pitch, 2014:22):

Por un lado, aparece una concepción de la libertad como persona autoempresadora (la extensión máxima de la lógica contractual y la competencia, hasta concebirnos a nosotros mismos, nuestro cuerpo y sus partes como mercancía) y de la responsabilidad personal como

¹⁷⁸ En aquesta tesi s'utilitzen dos conceptes homònims, “Societat de víctimes”, que fan referència a dues idees diferents, tot i que amb considerables punts en comú. Per una banda, en el present capítol es parla del concepte de Tamar Pitch (2014) que amb “Societat de víctimes” fa referència a la influència de l'individualisme, la situació de privatització del govern i la seva lògica securitista, amb la conseqüent remodelació de l'escena penal i judicial. Per altra banda, al sisè capítol s'utilitza el terme de Sandrine Revet (2017), que amb “Societat de víctimes” descriu com l'escena judicial s'ha convertit en un dels espais d'expressió i de demanda de la reparació de les víctimes de diverses causes i que, a partir dels seus codis, llenguatge i espais reservats per a elles, contribueix a produir-les com a víctimes.

absoluta independencia, no solo de las relaciones, sino sobre todo de los recursos del Estado: y, de ahí, el poder (que toma una connotación moral) de asumir por uno mismo los riesgos que se derivan de esa misma competencia a la que nos empujan. El que no lo hace se encuentra entre los excluidos, los marginados y/o las nuevas "clases peligrosas". Por otro lado, y complementariamente, se produce la proliferación de las "víctimas" (Pitch, 2014:22).

Conseqüentment, la víctima és, precisament, l'altra cara del subjecte neoliberal. D'acord amb l'autora, l'autodefinició com a *víctima* actualment pareix ser l'única manera de legitimar-se com a subjectes polítics o, al manco, de tenir veu. La part de víctima d'aquest subjecte resideix en la interpretació contemporània de la seguretat, el que legitima l'activitat del govern en la privatització i moralització del discurs públic com a accions orientades a la defensa de les "*víctimes*" (Pitch, 2014:22).

La consecuencia de todo esto es que la relegitimación de la justicia penal, de su lógica, sus discursos y sus símbolos, juega en contra de la política, la margina, e incluso corre el riesgo de negar o, al menos, de no reconocer la subjetividad femenina, reduciéndola a una simple invocación de ayuda de un grupo social reconstruido como débil y vulnerable (Pitch, 2014:25).

El potencial simbòlic del sistema penal delinea una separació clara entre agressor i víctima¹⁷⁹ de tal manera que la víctima és innocent de la violència que sofreix i, per altra banda, recorda la responsabilitat dels actors individuals a costa de posar en un segon pla el context social i cultural i la complexitat de les relacions en les quals l'acte violent té lloc (Pitch, 2014:21). Aquest escenari simplifica la situació ja que proposa un esquema binari dominants-dominades, botxins-víctimes que, tot i poder gaudir d'una potència retòrica en si, no representa l'expressió de l'experiència de la major part de dones víctimes i reforça la importància del dret penal com a solució privilegiada (Pitch, 2014:25).

4.5 El potencial simbòlic del Dret Penal i la seva funció pedagògica

Tot i que el subjecte de dret a la nostra societat és l'individu, al sistema penal se li pressuposa un impacte col·lectiu i *pedagògic* que esdevé el seu vessant preventiu, més enllà de l'ànim punitiu. Al Dret Penal se li atorga un potencial simbòlic partint del fet que tipificant una acció com a delictiva es pot complir una funció pedagògica i així prevenir aquesta acció a partir de l'amenaça de la pena.

Eduardo Ramon (2008) analitza la idoneïtat del Dret Penal com a instrument en la lluita contra la violència de gènere i n'explica la seva vocació preventiva. L'autor aclareix reiteradament que la seva funció pròpia és l'exclusiva protecció de béns jurídics que l'ordenament ha reconegut com a importants. Amb això vol dir que aquesta branca del dret es dedica exclusivament¹⁸⁰ a protegir béns jurídics i que en cap cas té confiada la protecció en exclusiva de cap d'ells, ja que la protecció de béns jurídics és funció desenvolupada, també, per altres disciplines jurídiques. Els béns jurídics a protegir són, per exemple, la vida, la salut,

¹⁷⁹ Es reprèn aquesta idea al capítol 6, a l'apartat: "*Paradigma víctima innocent-depredador violent*".

¹⁸⁰ Amb "exclusivament" fa referència al fet que aquesta és l'única funció que té el Dret Penal.

la llibertat, l'honor o la integritat moral entre d'altres. I els delictes tipificats en el codi penal serien les accions que els lesionen o posen en perill.

L'autor destaca dues característiques del Dret Penal: l'orientació garantista (llibertat) i la vocació preventiva (seguretat). L'orientació garantista es refereix al fet que la seva aplicació tan sols s'escau si respon a la necessitat de tutelar un bé jurídic, i en aquest cas hi importa constatar, en cada cas concret, si la conducta jutjada suposa, efectivament, una ofensa -lesió o posada en perill- del bé jurídic. En altres paraules, l'orientació garantista del principi d'exclusiva protecció de béns jurídics suposa una opció a favor de la llibertat i en contra del càstig, ja que es limita la potestat de crear delictes i d'establir penes. Per altra banda, la vocació preventiva implica una elecció per la seguretat en la mesura que suposa el reconeixement de la validesa de l'amenaça -i en el seu cas, imposició- de la pena com a mitjà de tutela de béns. Llavors, Ramon referma que el Dret Penal es manifesta com un instrument de prevenció¹⁸¹ ja que es mostra com una manera de protegir aquests béns i evitar que es posin en perill, és a dir, la seva lesió. Per tant, la prevenció esdevé un concepte nuclear en el Dret Penal, ja que aquest, a partir de l'amenaça d'imposar una pena a qui cometi delictes, pretén precisament motivar la ciutadania a evitar cometre'ls (Ramon, 2008:21-23). L'amenaça de castigar i la imposició de càstig en el seu cas es justifiquen com a eines de prevenció de delictes i, conseqüentment, útils en la seva aptitud per protegir béns jurídicament valuosos i preservar la llibertat. Segons aquesta lògica, la pena, conseqüència pròpia del Dret Penal, és un mitjà i no un fi en ella mateixa (Ibídem).

Un aspecte que resulta interessant per entendre com es pensa el funcionament del sistema punitiu és a partir de l'explicació de Ramon sobre com el Dret Penal mesura la seva efectivitat i els seus fracassos. Tenint en compte que l'objectiu manifest del Dret Penal és la prevenció, llavors el seu èxit serà la no-comissió de delictes, aspecte realment difícil de mesurar. Els fracassos, per altra banda, es revelen precisament amb les condemnes. L'autor explica la transcendència de la intervenció penal a partir de la consideració de què passaria si no hi hagués conseqüències penals per accions il·lícites com matar, menyscabar la salut d'altri o amenaçar o coaccionar d'altri. Considera que l'èxit del sistema es deu a un efecte general negatiu que s'obté a partir de la incorporació de de l'amenaça penal: la por de sofrir la persecució penal com a motivació per la no-comissió d'una infracció. I, per altra banda, l'efecte general positiu s'obté a partir de la sensibilització i el coneixement de la problemàtica, del que és delicte, etc. En el cas de la violència de gènere, l'efecte general positiu s'obté a partir de promoure a conèixer i a identificar la problemàtica, conscienciar les dones de l'inadmissible del maltractament i sensibilitzar els potencials maltractadors de la gravetat d'aquestes conductes (Ramon, 2008:34).

Precisament d'aquest aspecte se'n deriva la distinció entre Dret Penal Estàtic i Dret Penal Dinàmic, que marca la diferència entre l'evitació del delicte aconseguida mitjançant la simple tipificació d'una conducta com a delicte i, per altra banda, l'evitació o prevenció del crim a través de la resposta al delicte, de la reacció del dret contra la infracció de les seves normes

¹⁸¹ Ramón rebutja la idea que el Dret Penal sigui un instrument de repressió. Explica que, tot i recórrer al càstig a través de la pena, la seva funció no és castigar, sinó prevenir la comissió de delictes a través de l'amenaça de castigar i la imposició del càstig en el seu cas.

(Ramon, 2008:34). L'autor assevera que les normes no només són operatives quan són aplicades a un subjecte determinat i per un fet concret, sinó que des del mateix moment que entren en vigor ja tenen operativitat. Gonzalo Quintero Olivares ho il·lustra amb les següents paraules:

El problema penal no se reduce a un sistema de previsión de reacciones jurídicas llamadas penas ante la comisión de un hecho tipificado como delito, sino que también es un poderoso elemento que coadyuva a la estructuración de la sociedad (...). La idea de que el Derecho Penal está previsto para los delincuentes constituye, además de una intolerable simplificación, un desconocimiento de la capacidad que el instrumento represivo tiene para disciplinar voluntades, con lo cual resulta obvio que el problema penal afecta en la misma medida a los que infringen los preceptos penales como a quienes los cumplen, cosa que tal vez no hubiesen hecho de no existir aquel precepto (Quintero Olivares a Ramon, 2008:41).

Així doncs, la dimensió estàtica és la que es dirigeix a les persones per tal de disciplinar les seves voluntats, com a dret positiu, independentment de la seva aplicació a supòsits de fet concrets. Aquesta dimensió, tot i ser la manco comprovable i evident, és, per l'autor, la més significativa, ja que posseeix un indubtable efecte preventiu que evita una quantitat indefinida d'infraccions que, assumeix l'autor, és amb certesa molt superior a la del nombre de les comeses¹⁸². En segon lloc, la dimensió dinàmica fa referència a la manifestació del Dret Penal sobre aquelles persones que n'han infringit les normes, que seran els subjectes passius de la resposta penal.

Més enllà de l'estructura del sistema penal en general, Ramón aplaudeix la introducció de la perspectiva de gènere en el Dret Penal i en destaca com a major virtut assolir un efecte preventiu general d'ordre positiu prenent consciència social de la inacceptabilitat del maltractament com a expressió de dominació de l'home sobre la dona (2008:146).

“La gent no s'educa a base de Dret Penal”

Construir un problema en términos de delito implica considerar la respuesta penal como adecuada a ciertos objetivos que pueden ser la disminución de la incidencia del problema, a través de la amenaza de la pena o la reclusión del responsable; o la asunción del problema como 'elemento negativo', colectivamente reconocido y, por tanto, legitimar con ello las reivindicaciones del grupo que lo plantea o, en último término, provocar cambios en la percepción del problema y de su significado (Bergalli i Bodelón, 1992:69).

Certament, el Dret és una de les principals eines institucionals de control social. Tot i el marcat caràcter individualista, el seu potencial dissuasiu té un impacte col·lectiu. I, de fet, és cert que l'obediència de les lleis es realitza de forma espontània en la majoria de casos i en gran part de les accions tipificades en el Codi Penal. La legislació té la funció d'anomenar les accions il·lícites per transformar la sensibilitat ètica d'una societat, però no sempre

¹⁸² Tot i que en alguns punts del llibre Ramon valora la funció de l'educació, la sensibilització en la tasca preventiva de la violència de gènere i de l'evitament de la comissió d'actes il·lícits, en general fa molt d'èmfasi al fet que la gent no cometi actes delictius per la por de l'amenaça penal, i no perquè es pugui tenir un sòlid codi de valors que dugui a valorar negativament la comissió de tals accions.

aconsegueix aquest objectiu de persuadir i dissuadir les persones. En paraules de Rita Segato: “*La ley por sí no es causa de comportamientos si no tiene una eficacia retórica persuasiva, si no va cambiando la manera en que las personas piensan*”¹⁸³.

Amb un punt de vista moltes vegades ingenu, es dona un poder i una certesa d'infal·libilitat a l'estructura jurídica que a la pràctica no té. “*La gent no s'educa a base de Dret Penal*”¹⁸⁴ manifesta una lletrada de l'Administració de Justícia, per posar en dubte l'abast que presumeix tenir el sistema penal. Se sobredimensiona la capacitat que té el dret de transformar la realitat i els comportaments de la ciutadania simplement elaborant normes o institucions (Rubio, 2004:20), especialment com a eina capaç de fer front a la violència contra les dones de manera eficient i total. Sí que és cert que l'avanç legislatiu que suposa la Llei 1/2004 ha implicat una gran visibilització social del masclisme i la conscienciació de la població de la gravetat de les agressions que en són conseqüència. D'acord amb Adela Asua Batarrita, aquesta llei “*patentiza el avance de la sociedad en la percepción de que la violencia contra las mujeres constituye una práctica intolerable, que se hace más visible conforme se van superando las concepciones históricas sobre la desigualdad de las personas por razón de sexo*” (2005:10).

No obstant això, en certes circumstàncies, com ara el maltractament i la violència contra les dones, es produeixen excepcions de l'obediència espontània a les normes jurídiques, que poden perdre efectivitat (Rubio, 2004:15). En el cas d'agressions letals d'homes a les seves parelles, una part important d'aquests assassins s'autocondemnen a la pena capital immediatament després d'haver mort la seva companya. En aquests casos, és evident que la capacitat dissuasiva de la pena no ha gaudit d'un gran potencial. I és que la força coactiva de les normes depèn de com són rebudes pels destinataris per tal que es transformin en guies per a l'acció (Rubio, 2004:22). Per aquest motiu es posa en qüestió la capacitat de les penes per ser un element dissuasiu en el cas de la violència de gènere: el fet que hi hagi un enduriment de les penes té assegurada la disminució de la comissió de delictes? I si, tal i com es demana Ana Rubio (2005:3), s'estableixen fortes punicions per qui contravé les normes però la probabilitat que s'apliquin és reduïda?

Des del positivisme s'ha fet pensar que les normes jurídiques són instruments suficients per resoldre qualsevol tipus de problema de la societat. No obstant això, el Dret té límits en la seva capacitat per resoldre conflictes socials (Rubio, 2004), i les formalitats i la imatge que la cultura jurídica projecta d'ella mateixa impedeixen que es pugui prendre consciència del conflicte de valors i models que a la pràctica poden contradir les normes establertes. Les limitacions del Dret que es volen posar de manifest en aquesta tesi no són imperfeccions formals o tècniques, que també s'han de tenir en compte, sinó les que deriven del sistema de creences i dels comportaments presents en els professionals jurídics respecte a les normes que posen en pràctica.

¹⁸³ Alabao, N. (2017) El cuerpo de las mujeres es un lugar en el que se manifiesta el fracaso del Estado. Entrevista a Rita Laura Segato. Disponible a: <http://ctxt.es/es/20170315/Politica/11576/Feminismo-Violencia-de-g%C3%A9nero-Rita-Laura-Segato-La-guerra-contra-las-mujeres-Nuria-Alabao.htm> [Accés: 12 de gener de 2018]

¹⁸⁴ EntLletrAdm2.

La ineficàcia del sistema penal té l'origen en les causes estructurals i valoratives. Rubio fa referència a la disfunció entre la norma i la realitat que hi pot haver en els delictes de violència contra la dona i que poden generar que la norma esdevengui inaplicable. Les persones que fan feina als jutjats no són alienes a la realitat simbòlica que propugna uns valors misògins i que gaudeix d'una gran hegemonia a la nostra societat, ja que han estat socialitzades a la mateixa cultura que la resta, on hi conviuen també els agressors. Per això es pot donar que el fet que els comportaments, actituds i valors que propugnen i defensen les normes jurídiques entrin en contradicció amb aquelles que puguin tenir les persones que les apliquen i que provenen del patrimoni cultural de la nostra societat.

L'origen del fet que la norma esdevengui inaplicable radica en la interpretació que es fa de la situació judicial i de les proves. No es pot ignorar que en moltes ocasions subsumir el supòsit de fet contingut a la norma es pot fer difícil per qui aplica el Dret, bé per la seva novetat o bé per l'existència d'elements que facin dubtar de la possibilitat del sil·logisme (Rubio, 2004:16). Precisament aquests elements culturals són els que es volen analitzar en aquesta tesi i veure si la seva influència esbiaixa la qualificació i la valoració dels fets objecte de denúncia i, per tant, les posteriors decisions judicials que es prenguin. Al vuitè capítol, en tractar les conseqüències judicials de la presència d'idees masclistes a la cultura jurídica, es reprendrà la idea de inaplicabilitat de la norma per abordar-la de manera més àmplia.

Part III.

Etnografia als jutjats

L'escenari etnogràfic: dramatúrgia judicial i discurs legal

En aquest capítol s'aborden dos aspectes claus de l'àmbit etnografiat. En primer lloc, es farà una descripció de l'escenari judicial en si. Es volen mostrar les característiques dels jutjats observades al llarg dels anys d'etnografia: l'atmosfera jurídica, les maneres de fer del procediment judicial i la lògica que emana tot plegat. En segon lloc, es volen exposar les particularitats del delictes de violència de gènere. Un delictes que, per la seva naturalesa, és a dir, pel fet de tenir lloc en l'àmbit de la parella i com a expressió d'una desigualtat social, és peculiar i diferent de la majoria d'altres delictes comuns.

5.1 Escenari etnogràfic: els jutjats de violència de gènere

Com s'ha explicat abans, la Llei 1/2004, en la tutela judicial estipulada en el seu Títol V, crea els jutjats especialitzats en violència sobre la dona que seran competents per instruir tots aquells tipus penals que conformen la violència de gènere.

Els jutjats de violència sobre la dona coneixen, en l'ordre penal, de conformitat en tot cas amb els procediments i els recursos previstos a la Llei d'enjudiciament criminal, dels supòsits següents: de la instrucció dels processos per exigir responsabilitat penal pels delictes recollits als títols del Codi penal relatiu a homicidi, avortament, lesions, lesions al fetus, delictes contra la llibertat, delictes contra la integritat moral, contra la llibertat i indemnitat sexuals o qualsevol altre delictes comès amb violència o intimidació, sempre que s'hagin comès contra qui sigui o hagi estat la seva esposa, o dona que estigui o hagi estat lligada a l'autor per una relació d'afectivitat anàloga, fins i tot sense convivència, així com dels comesos sobre els descendents, propis o de l'esposa o convivent, o sobre els menors o incapaços que convisquin amb ell o que estiguin subjectes a la potestat, tutela, curatela, acolliment o guarda de fet de l'esposa o convivent, quan també s'hagi produït un acte de violència de gènere (...) (Article 44. Llei 1/2004).

Aquests jutjats varen néixer per efecte de l'aplicació d'aquesta llei que, o bé els va singularitzar dins d'edificis ja existents de l'aparell judicial, o bé els va assignar edificis sencers, fet que va facilitar que es construïssin nous edificis destinats només a aquest propòsit (Gatti, Martínez i Revet, 2017:282). Els jutjats de violència sobre la dona són jutjats mixtos, és a dir, que duen causes penals i, a la vegada, les causes civils que hi estiguin relacionades. Funcionen com un jutjat d'instrucció, fan tota la investigació dels casos incoats i només fan

judicis per delictes lleus¹⁸⁵ o en què hi hagi conformitat, és a dir, que les parts estiguin d'acord amb els delictes imputats i es conformin¹⁸⁶ amb la pena que demana el Ministeri Fiscal.

El següent relat és l'explicació d'un jutge titular de violència de gènere sobre la manera de procedir en la instrucció, abans de poder remetre el cas a un jutjat penal:

Lo que hacemos es en dos fases, es la propia dinámica de la justicia penal. Hay una fase que es la instructora y luego la fase de juzgar los hechos. Nosotros hacemos una primera investigación (fase instructora), si a través de las denuncias que nos viene de la policía lo que hacemos es ratificar los hechos porque las declaraciones policiales tienen su validez, pero no es lo mismo que una declaración delante de un tribunal, y muchos inculpados incluso se niegan a hacer declaración delante de la policía. Una vez haces la primera instrucción, el fiscal ya tiene lo que se llama "indicios racionales de criminalidad", o no. Si los tiene puede hablar con el denunciado para manifestar si se conforma o quiere ir a juicio. Si se conforma reconoce la culpabilidad, pero en la misma dinámica anglosajona que aparecen en las películas americanas, se le ofrece una ventaja en la punición de la responsabilidad, se le disminuye la pena que va a solicitar el fiscal, y si la acusación particular no existe o está conforme, se conforma con esa. Se supone que el propio denunciado admite los hechos y reconoce su culpa. Por el contrario, puede ser que niegue los hechos o no se conforme con lo que se le imputa, entonces en esa fase instructora se toma declaración a las partes, se pueden añadir otras declaraciones de testigos, otros documentos, entre otros. Y a partir de allí determinar si existe base suficiente para poder remitir al juzgado penal para que juzgue. Y si se hace, será otro juez (porque se entiende que yo estoy "contaminado" por la propia fase instructora) el que resuelva.¹⁸⁷

El detall del que passa més concretament en la fase instructora l'explica una advocada especialista en violència masculista:

En el primer moment, es decideix quin procés penal es seguirà (si va a prèvies o per diligències urgents), si hi ha ordre de protecció (prohibició d'apropament i comunicació que dura 30 dies) i es defineixen les condicions en referència a la casa i els fills en cas que calgui (mesures cautelars civils). Un procediment passa a diligències prèvies quan hi ha indicis de més delictes i s'han de practicar més proves.¹⁸⁸

Com s'ha explicat en el capítol de metodologia, la recerca etnogràfica s'ha realitzat sobretot en jutjats especialitzats en violència contra les dones. Tot i això, s'ha seguit qualque cas des de la instrucció en el jutjat especialitzat fins a la vista oral en el jutjat penal. Per altra banda, també s'ha fet observació en algunes jurisdiccions petites (Inca i Manacor, a Mallorca) on les competències de violència de gènere les assumia un jutjat d'instrucció comú, és a dir, que

¹⁸⁵ D'acord amb el Codi Penal, els delictes lleus són aquells que tenen una pena que és qualificada com a lleu, com per exemple, penes de multa de fins a tres mesos o treballs en benefici de la comunitat de fins a trenta dies. En cap cas s'hi troben penes de presó. Anteriorment a la reforma del Codi Penal de l'any 2015 (Llei orgànica 1/2015, de 30 de març) els delictes lleus s'anomenaven faltes. Un jutge de violència de gènere ens explica que, segons la seva experiència, "en la práctica los delitos leves que se dan en nuestro juzgado se reducen en el 95% a delitos contra la integridad moral del art. 173.4 CP (injurias y vejaciones leves)". Conversa per correu electrònic amb un jutge de violència de gènere. Diari de camp, juliol 2018.

¹⁸⁶ La conformitat implica que l'acusat reconegui els fets, és a dir, que es confessi culpable.

¹⁸⁷ EntJutg1.

¹⁸⁸ EntAdv12.

duia tot tipus de delictes. I finalment, també s'ha fet treball de camp en jutjats d'instrucció que estaven de guàrdia¹⁸⁹.

La racionalitat jurídica i el fenomen burocràtic

Dentro de un espacio judicial, lo cierto es que la racionalidad jurídica absorbe a todas las demás (Gatti, Martínez i Revet, 2017:288).

El Dret, com també la llei, estan envoltats d'una aura d'objectivitat i imparcialitat. No és estrany, doncs, que el lloc on cobren vida les lleis –els jutjats– sigui un espai fred, carregat de formalitat, solemnitat i altament ritualitzat, amb unes jerarquies establertes que configuren uns rols molt fixats. El ritual judicial esdevé desconegut per a les persones externes al protocol: és un àmbit preservat per moltes convencions, està carregat de sobreentesos i el llenguatge jurídic és completament tècnic i autoreferenciat. Així mateix, la composició de l'escenari, els tempos, la vestimenta de cada un dels professionals i tot el ritus en si són camps molt protocol·litzats i intel·ligibles per a la majoria de persones, fet que pot generar inseguretats i desconcert a les persones foranes del Dret.

En esos espacios más o menos fríos –fríos por reglamentados, protocolizados, escriturados, normativos– se juegan, es obvio, cuestiones muy calientes: el dolor y su alcance, la identidad del sufriente, la vulnerabilidad y la dignidad, la reparación y sus límites (Gatti, 2017:19).

Segons Gabriel Gatti, María Martínez i Sandrine Revet, “*en los tribunales, los hechos sometidos a juicio son exprimidos, filtrados por la racionalidad jurídica, que los transforma y les da el sentido que corresponde a ese espacio*” (2017:289). Aquesta lògica jurídica modela l'escenografia de l'espai judicial a partir d'unes estrictes normes, compon l'escenari dissenyant una dramaturgia que estableix els tempos per a cada pas i perfila els rols dels actors judicials i les seves interaccions jerarquitzades amb un argot autoreferenciat i, per a molta gent, indesxifrabla.

La racionalitat jurídica té com a característica important la burocratització del sistema penal. Segons Max Weber, el desenvolupament de les formes “modernes” d'associacions en tot tipus d'àmbits (estat, església, exèrcit, partit, entre d'altres) coincideix amb el desenvolupament i increment creixent de l'administració burocràtica (Weber, 2002[1022]:178): “*El capitalismo determina el carácter fatal de la burocracia como médula de toda administración de masas*” (Weber, 2002[1922]:179). El fenomen burocràtic actua per protocols, és classificatòria i té tendència a la anivellació i a la jerarquia estricta. Amb aquesta sistematització amb ànim de simplificar i permetre que l'engranatge funcioni de manera eficaç, es perd flexibilitat i atenció a la diversitat. L'esperit de la burocràcia racional és la formalitat i la inclinació de buròcrates a dur a terme les seves tasques d'acord amb criteris utilitaris i materials (Weber, 2002[1022]:180). Alhora, consta d'una jerarquia administrativa rigorosa i les competències de cada professional estan rígidament fixades.

¹⁸⁹ A Palma, els dos jutjats de violència sobre la dona tenen guàrdia de dilluns a divendres, en setmanes alternes. Durant els caps de setmana, els casos de violència de gènere són incoats pel jutjat d'instrucció que tengui guàrdia i s'inhibeixen en favor del jutjat especialitzat el dilluns dematí.

La dominació burocràtica significa per Weber el domini de la impersonalitat formalista. La següent cita il·lustra molt bé l'ambient judicial observat:

‘Sine ira et studio’, sin odio y sin pasión, o sea sin “amor” y sin ‘entusiasmo’, sometida tan solo a la presión del deber estricto; “sin acepción de personas”, formalmente igual para todos, es decir, para todo interesado que se encuentre en igual situación de hecho: así lleva el funcionario ideal su oficio (Weber, 2002[1022]:179).

Una vegada descrita la racionalitat jurídica que regeix les formes als tribunals, se'n descriuran els seus productes. Aquest apartat del present capítol s'endinsa en l'escenari etnogràfic que s'ha trobat durant el treball de camp, tot abordant-ne tant la disposició espacial com l'ordre dels rituals que s'hi donen, els tempos que regeixen, el protocol i l'argot legal utilitzat per a la comunicació. Tots ells conformen un conjunt d'aspectes importants del procediment judicial que es veuen governats per una mateixa lògica, la jurídica. Amb aquest escenari, com es veurà en aquest capítol, la institució que es presenta com a solució de la situació de violència de gènere esdevé estranya i llunyana a les persones que passen pel procés judicial.

Escenari judicial: on cobren vida les lleis

Als jutjats observats durant l'etnografia, en el moment de la vista oral –el ritual més formal de tot el procés judicial– l'espai sempre s'organitza de la mateixa manera. La sala de vistes està composta d'unes taules disposades en forma de 'u' que es situen damunt una tarima separada de la resta de la sala. El/la jutge/ssa s'asseu al fons i al centre; a la seva esquerra hi ha la/el fiscal i l'advocat/da de l'acusació i a la seva dreta, l'advocat/da de l'acusat¹⁹⁰. Enmig de la sala i enfront del/de la jutge/ssa hi ha un micròfon de peu que serà on declararan les parts del procés, com també els testimonis i pèrits que hi pugui haver. Darrere el micròfon s'hi troben unes quantes fileres de cadires o bancs perquè s'hi puguin asseure qui ja ha declarat i les persones que assistesquin com a públic. Finalment, en un dels costats, s'hi asseu el/la funcionari/ària judicial que s'encarregarà de la logística i la transcripció o gravació de la vista.

Morita Carrasco valora la disposició de l'espai a l'hora de jutjar com un aspecte molt significatiu. Assenyala tota una sèrie de detalls ínfims sobre el context en què s'emmarca la situació judicial, l'espai físic, la distribució dels llocs assignats per a cada un dels actors que, *a priori* no susciten cap interès interpretatiu per ser allò esperable. Coincidim amb la següent afirmació respecte la disposició de l'espai judicial: *“Curiosa disposició que indicaba la*

¹⁹⁰ No se situa el/la lletrat/da de l'Administració de justícia a l'escenari ja que en la majoria de vistes que s'han observat no hi era present. Una lletrada de l'Administració de justícia ens explica que les sales que disposen de sistema de gravació no requereixen de la presència de la lletrada en el moment de la vista oral: *“No tenemos que entrar desde que se graban las vistas, pero en los juzgados de lo penal l@s secretari@s por regla general entran a sala. Otra cosa que ocurre es que los sistemas de grabación son distintos en función de la comunidad autónoma donde estemos destinados, y eso conlleva que en determinados juzgados el sistema de grabación tiene firma electrónica y los secretarios no entramos, salvo los de penal; sin embargo, en el juzgado donde estoy ahora sí entro porque el sistema de grabación no tiene la firma electrónica, y levanto un acta sucinta”* (Conversa per correu electrònic amb una lletrada de l'Administració de justícia. Diari de camp, 25 de juliol de 2018).

desigual relación de poder que preside actos como estos y la sacralidad con que se imbuía a la actividad de juzgar” (2014:289). Certament, la disposició de l’espai, tal i com s’ha descrit, és indicativa de la relació de poder que existeix a l’escena.

Els jutjats, segons Gatti, Martínez i Revet, són llocs plens d’accions, de discursos, de detalls ínfims i d’actes espectaculars (2017:282). L’espai judicial –“*ese cronotopo tan singular y performativo*” (Gatti, 2017:19)–, amb tota l’arquitectura que el configura (els edificis, les sales de vista, les sales d’espera, els passadissos, les oficines i els despatxos del personal judicial i forense, el calabós dels detenguts) conformen, segons les autores, un món de vida que és, al mateix temps, excepcional –per la matèria dels fets que s’hi tracten: violència, sofriment, dolor–, ordinari –perquè és rutinari i, per això, banal– i molt tangible, concret i material (2017:282). Descriuen l’edifici¹⁹¹ i l’aparell judicial com part d’un escenari realment performatiu: il·lustren l’escenari judicial com un espai que imposa, en tots els sentits del terme: “*Impone respeto al que entra en él; impone fronteras, las de un mundo en el que hay víctimas y agresores; impone distinciones, entre los que saben y los que no, los profesionales y los profanos, el dispositivo y el resto*” (2017:282).

A l’àmbit judicial en general i concretament també en el que jutja la violència de gènere, les qüestions de l’espai i la distància són “*cosa de norma*” (Gatti, Martínez i Revet, 2017:287). Les autores parlen de la construcció de la “*distancia justa*” en la posada en escena de la Llei com una dimensió normativa de la institució: “*(...) La manera de ubicar a los actores en las salas donde se celebran los juicios se manifiesta para un observador externo como el aspecto más imponente y el que marca con más fuerza la puesta en escena de esta Ley*” (2017:287).

L’escenari judicial com a “caixa negra transparent”¹⁹²

Lo singular de un tribunal que funciona para juzgar casos asociados a violencias especiales se banaliza. Lo trascendente se hace rutina; como en cualquier otro lugar de la administración pública. Si el texto de la Ley se sostiene sobre un argumento que apunta a la singularidad, sino excepcionalidad, de los hechos sobre los que legisla, el funcionamiento automático, en modo ‘caja negra’, sin conocimiento de las razones, no debería, a priori, formar parte del escenario (Gatti, Martínez i Revet, 2017:294).

Gatti, Martínez i Revet situen els tribunals entre l’escenificació i la rutina, fent el símil de l’espai judicial amb el que anomenen “*caja negra transparente*”¹⁹³. Atribueixen la qualitat de transparent per la visibilitat que constitueix, precisament, l’essència del poder i l’eficàcia de l’espai judicial: “*(...) porque ha de ser evidente, y esa evidencia debe ser obvia para*

¹⁹¹ Durant els 5 anys d’etnografia s’ha fet observació a una desena de jutjats. Es pot apreciar que les arquitectures de tots els edificis visitats compartien una certa austeritat i eren espais freds.

¹⁹² Concepte de Gatti, Martínez i Revet (2017:281).

¹⁹³ “*Un artefacto se ‘cajanegriza’ cuando, aunque conocemos sus inputs y sus outputs, desconocemos el funcionamiento interno, siendo que esta ignorancia es la causa al tiempo que la garantía de su eficacia. (...) Cuando una máquina funciona eficazmente, cuando se establece un estado de las cosas, nos interesamos en sus inputs y sus outputs, pero no en su complejidad interna. De ese modo, paradójicamente, cuanto más éxito tienen la ciencia y la tecnología, más opacas y oscuras resultan*” (Latour, 2007:329 a Gatti, Martínez i Revet, 2017:286).

imponer” (2017:286). Consideren que aquesta transparència explica, en part, el fet que hi hagi una gran quantitat de recerques que tenen com a objecte l’espai judicial, ja que, segons Nicolas Dodier i Janine Barbot, és públic i accessible¹⁹⁴ (Dodier i Barbot, 2016 a Gatti, Martínez i Revet, 2017:286).

Paradoxalment, juntament amb la transparència, evoquen la idea de *caixa negra* per descriure l’opacitat del sistema, és a dir, el desconeixement dels seus mecanismes interns: “*Es opaco, pues sus prácticas, sus rutinas, sus mecánicas lo son, no por secretas, sino porque no sabemos por qué funciona así*” (Gatti, Martínez i Revet, 2017:286). Situen el procedir judicial entre la banalitat, la quotidianitat, el desconeixement del mateix mecanisme i la imposició d’una racionalitat jurídica que s’inscriu en les paraules i els cossos de qui participa de l’espai. Les autores identifiquen els fets delictius com a *inputs* del sistema de justícia, i les mesures, categories i justícia en són els *outputs*. No obstant això, es demanen què és el que passa entre un extrem i l’altre, quin és el mecanisme que queda ocult per la imprecisió del sistema. Identifiquen que el seu funcionament és en *mode rutina*: les rutines com a catalitzadores del moviment de la maquinària. En paraules de les autores:

Así es, una parte importante del ejercicio diario de la Ley no está destinado a la gestión de las situaciones sobre las que legisla, sino al buen funcionamiento de la propia Ley. Es esa seguramente una buena medida de su éxito, al menos de su éxito en el plano institucional: la maquinaria no necesita ya pensarse para que marche, no necesita responder a los ‘por qué’, solo a los ‘qué’ (Gatti, Martínez i Revet, 2017:294).

Gatti, Martínez i Revet fan referència a l’efecte burocràtic que s’ha descrit abans, mostrant que l’entramat judicial, una vegada engegat, està més centrat en la bona marxa del mateix mecanisme que en la gestió de la situació de violència.

5.2 Posada en escena: dramaturgia judicial

A partir de l’etnografia, s’ha pogut identificar una particular posada en escena dels diferents actes que formen el procediment judicial que dona peu a reconèixer-hi una clara dramaturgia: un ordre, una concreta disposició de l’escenografia i dels seus actors penals, una semiòtica i un indesxifrabable argot legal que, tots plegats, conformen una representació molt ritualitzada. De fet, un dels aspectes que es consideren més destacables de la representació judicial és l’actuació dels operadors jurídics i la seva manera de relacionar-se i comunicar-se tant entre professionals com amb les parts i testimonis del procés, així com la composició de l’escenari judicial, l’escenografia, la seqüència pautaada d’accions, la distribució espacial de cada un dels actors, la vestimenta i l’autoritat, el poder i les jerarquies que impliquen cada una de les funcions dels funcionaris. Tots i cada un d’aquests aspectes tenen una important influència que no es pot menystenir en la vivència del procés judicial, és a dir, en el *Dret viscut*¹⁹⁵.

¹⁹⁴ S’està d’acord amb les autores que part dels procediments judicials són públics i molt accessibles: una vegada duita a terme la instrucció del cas, les vistes orals, en la majoria de casos, són públiques. I precisament les autores han fet treball de camp observant vistes orals. No obstant això, l’accés a la fase d’instrucció i als expedients judicials és més complicat.

¹⁹⁵ Els elements que constitueixen el que ocorre de facto en l’àmbit judicial són els que componen el que s’anomena *Dret viscut* o *Dret viu*: la part del dret que entra a la vida de les persones i que les afecta. En aquesta

Ignasi Terradas assenyala que històricament les institucions jurídiques han basculat entre la ritualisme, la religiositat i la dramatúrgia: “*El derecho debe hacer memoria y acordarse (en derecho romano, canónico y ‘germánico’) también de aquellas instituciones jurídicas que oscilan entre fenómenos religiosos o rituales y dramáticos*” (Terradas, 2014:103). Fa referència a tota una dramatúrgia escènica que té a veure amb el “*poder de la representació teatral*” per transformar un conflicte, que abasta descripcions no només cerimonials, sinó també teatrals (Terradas, 2014:103).

Todo lo que contiene el edificio apunta en esa dirección, desde la entrada, imponente, hasta la juez, cuya puesta en escena no ayuda a pensar en otro adjetivo que no sea ese: severa en sus distinciones, demanda a todos los que están en ‘su sala’ una actitud conforme a su rol, el que sea: víctima, agresor, testigo, observador (Gatti, Martínez i Revet, 2017:282).

En l'àmbit de les arts escèniques, la dramatúrgia¹⁹⁶ és l'art d'entendre l'espectacle teatral en el seu conjunt, la tècnica de combinar tota una sèrie d'elements per tal de construir unitats coherents de significat¹⁹⁷. La dramatúrgia estructura, organitza i compon les diverses parts de l'escena per tal de produir un sentit.

El ritual judicial està estipulat seguint un guió que té un ordre rígid que dirigeix la successió d'accions. La major part de pràctiques tenen un gran valor simbòlic com, per exemple, per a la iniciació d'una vista oral el/la jutge/ssa diu la frase: “*Se abre la sesión*”¹⁹⁸; o en el seu tancament: “*Se levanta la sesión*”, “*Quedan los autos vistos para sentencia*”, “*Sin más se da por concluido el acto*”¹⁹⁹. Altres expressions que marquen la seqüenciació del procediment són els canvis de torns de paraula o de preguntes: “*Tiene la palabra el Ministerio Fiscal*”, “*Tiene la palabra la acusación particular*”, “*Tiene la palabra la defensa*”²⁰⁰.

El procés judicial consta de tres fases en què es poden trobar les causes: fase d'instrucció, el judici oral o vist per sentència. Els jutjats on s'ha realitzat més observació han estat els jutjats de violència sobre la dona que, com s'ha esmentat abans, només són competents de la fase instructora dels casos. Una vegada instruït, és competència d'un jutjat penal fer el judici oral i emetre la sentència. Tot i que en menor quantitat, també s'ha assistit a diverses vistes orals a jutjats penals, algunes de casos que s'havien pogut seguir des de la instrucció.

Els actes més formals de tot el procés són les vistes orals. Abans s'ha descrit la disposició de l'espai i dels actors que intervenen en la vista. Més enllà de la col·locació, també es troba una atmosfera molt cerimoniosa en el llenguatge utilitzat, en l'ordre estipulat de cada acció i en la

recerca, es fa precisament un acostament al *Dret viscut*, que permet veure com el dret impacta a la vida de les persones. El concepte de *Dret viscut* s'explica més àmpliament al capítol 8.

¹⁹⁶ La paraula *dramatúrgia* té dues accepcions. La que fa referència a l'escriptura de drames per a la seva representació i la que tracta la posada en escena d'aquests textos escrits. Aquest apartat es refereix a la segona accepció per descriure l'escenificació del procedir judicial.

¹⁹⁷ Conversa informal amb Magdalena Capellà Oliver, entesa en dramatúrgia. Diari de camp, 18 d'agost de 2018.

¹⁹⁸ En quasi totes les sessions d'observació als jutjats s'ha vist com la llengua utilitzada per a comunicar-se formalment era el castellà, especialment a Mallorca.

¹⁹⁹ Expressions anotades al diari de camp al llarg de la recerca.

²⁰⁰ *Ibidem*.

manera de referir-se i de donar-se els torns de paraula entre operadors jurídics. Primer de tot declara la denunciant, després l'imputat i seguidament, si n'hi ha, els testimonis i/o pèrits. També està prescrit l'ordre dels professionals que faran les preguntes: primer el Ministeri Fiscal, després els missers de l'acusació i la defensa respectivament, i finalment el/la jutge/ssa:

*Les vistes orals es fan a la sala de vistes, a diferència de les declaracions que es fan a les taules dels/de les agents judicials. Tots els operadors jurídics, jutges/sses, fiscals i missers, van amb la toga. L'agent, en canvi, no. El/la jutge/ssa és qui duu la batuta: inicia el ritual, indica qui ha de parlar en cada moment, talla el parlament de les parts si considera que el que s'està explicant "no procede", especifica la resposta que vol obtenir "solo conteste sí o no", i quan creu que ja té la informació necessària, dona per finalitzat l'acte. En les vistes orals s'utilitza un llenguatge molt formal, molt més que en les preses de declaracions o les conformitats. És l'acte més ritualitzat de tots els que he vist, en tots els aspectes: la formalitat, l'ordre del que hi passa, el vestuari, la posició corporal de tots els actors i la manera de referir-se els uns als altres.*²⁰¹

Les preses de declaracions, en canvi, tenen lloc a les taules del funcionariat del jutjat²⁰², mentre la resta de personal segueix treballant en els seus expedients i entren i surten constantment missers, testimonis, imputats o víctimes. En una entrevista grupal, un advocat ens explica aquesta situació a la Ciutat de la Justícia de Barcelona: "*En Barcelona están declarando delante de los funcionarios. Vas allí por las mesas y hay tres mujeres llorando. No se las lleva ni a la sala*"²⁰³. Seguidament, l'altra advocada matisa: "*Es zero curós. Justicia industrial, que li dic jo*"²⁰⁴. I l'advocat continua: "*Es una máquina de churros. Pero en cualquier ámbito penal. No hay tiempo para el detalle*"²⁰⁵. Per altra banda, una advocada mallorquina ens descriu un escenari molt semblant a l'illa:

*El que a jo no m'agrada gens és que se prengui declaració dins la sala gran: ets a una sala plena de gent on tothom entra i surt, i advocats que passen i, clar, és normal que la gent tengui curiositat. Jo crec que això s'ha de cuidar, les declaracions, per poc que es pugui, haurien de ser dins el despatx del jutge.*²⁰⁶

En aquest escenari de quotidianitat i manca total d'intimitat, per descomptat, la presa de declaració no esdevé un acte tan solemne i formal com la vista oral que s'ha descrit

²⁰¹ Diari de camp, agost 2013.

²⁰² Només un dels tribunals etnografiats, el jutge feia sempre les declaracions al seu despatx. A la resta, per defecte, quasi totes les declaracions es feien a la sala gran, on fan feina les/els agents judicials. En aquests jutjats, s'han vist pocs casos on es canviï la ubicació i es decideixi fer la declaració en una habitació a porta tancada. Aquestes excepcions eren, per exemple, en els casos on qui declara era un/a menor; en aquests casos sempre s'han fet en un espai reservat. En un altre cas, on prenia declaració als pares d'una dona que havia estat assassinada dies abans pel seu ex-company, també van fer-la en un espai tranquil. Així com alguns altres casos concrets que, per algun motiu, es va considerar més idoni tractar-los amb més intimitat.

²⁰³ EntGrup2.

²⁰⁴ Ibidem.

²⁰⁵ Ibidem.

²⁰⁶ EntAdv3.

anteriorment. No obstant això, sí que s'hi evidencia una marcada jerarquia, es parla amb expressions de l'argot legal i existeix també un estricte ordre en la seqüència d'accions²⁰⁷:

*Les preses de declaracions o els judicis per conformitat es fan a les taules dels/de les agents judicials. S'asseuen envoltant la taula del/de la funcionari/ària que duu el cas, de la manera que poden. El fet que a la taula del costat puguin estar parlant dues funcionàries, o pugui entrar l'advocat d'un altre cas i discutir-se amb el funcionari, fa que paresqui una diligència "de ir por casa". No canvia res el fet que s'estigui prenent declaració o s'estigui fent una conformitat, o que una dona estigui renunciant. La resta de funcionariat segueixen fent feina, parlant entre elles de taula a taula, les advocades, imputats i víctimes d'altres casos entren i surten, es parla alt, fins i tot a vegades s'ha hagut de demanar silenci perquè no es sentia la persona a qui es prenia declaració. Tot i aquesta aparent descara i informalitat, la seqüència d'accions segueix un estricte ordre, el jutge duu la batuta del que ha de passar i el llenguatge és en molts de moments indesxifrabla.*²⁰⁸

Jerarquies i poder social

Tal com s'ha pogut comprovar al camp, el poder social és distribuït de manera particularment asimètrica entre els actors judicials. En primer lloc, hi ha un repartiment diferent entre la judicatura i la resta d'operadors jurídics. En segon lloc, és evident la jerarquia entre el conjunt d'operadors jurídics i qualsevol persona implicada en un procediment judicial (De Carvalho, 1997:45). La jerarquia de les persones que treballen en un jutjat és molt marcada. Com ja s'ha dit, la posició de poder amb més rang és la de la judicatura: "El jutjat és del jutge. Ell és qui fa i desfà, mana i ordena"²⁰⁹ ens explicava un advocat en descriure l'escenari judicial. Fiscals i lletrats/des de l'Administració de justícia²¹⁰, en aquest ordre, estarien en el següent grau de l'escalafó. Amb menys autoritat es troba l'advocacia seguida del personal agent dels jutjats, que ocuparien el lloc més subordinat.

Las magistradas mantienen esa distancia con rigurosidad: hablan sin mirar, leen los textos de acusación a tal velocidad que apenas es posible entender lo que dicen, o hacen ver cómo juegan con un bolígrafo para expresar su impaciencia (Gatti, Martínez i Revet, 2017:289).

Weber considera que els principis de la jerarquia "implican un sistema de sobre y subordinación férreamente organizado, donde los funcionarios superiores controlan a los funcionarios inferiores. (...) Un alto desarrollo del tipo burocrático lleva a una organización monocrática de la jerarquía de cargos" (Weber, 2014:5). En paraules de Gatti, Martínez i Revet en descriure les jerarquies pronunciades: "El rol de la jueza es fundamental en el mantenimiento de otra distancia, la que separa a los profanos de los profesionales del derecho" (2017:288).

Débora De Carvalho explica la preeminència de la visió dels jutges en el procediment a causa del poder social que detenen: "Os juizes, por exemplo, detêm um poder especial devido ao

²⁰⁷ L'ordre d'accions és idèntic al descrit per les vistes orals.

²⁰⁸ Diari de camp, agost de 2013.

²⁰⁹ Diari de camp, estiu 2014.

²¹⁰ Amb la Llei Orgànica 7/2015, de 21 de juliol, del Poder Judicial, el cos de secretaris/àries judicials passa a ser denominat lletrats/des de l'Administració de justícia.

seu status social e ao seu acesso privilegiado ao discurso legal (são eles que produzem a forma final dos textos legais)” (De Carvalho,1997:39). Tot i que l'autora es centra en la producció jurídica escrita, la citació es podria ampliar afirmant que l'estatus social de la judicatura permet que sigui el seu punt de vista el que s'imposi en l'imaginari judicial i en la cultura que nodreix tots els aspectes del procediment: *“Portanto, é a visão de mundo do juiz que prevalece nas sentenças, em detrimento de outras posições alternativas”* (De Carvalho,1997:39).

Realment les persones, tampoc les que treballen als jutjats, no som objectives, imparcials i neutres com s'acostuma a pensar, sinó que reforçam la nostra visió del món. En el cas que ens pertoca, el de la violència masclista, es *“reforça uma visão masculina, parcial e discriminatória do mundo e das relações de gênero”* (De Carvalho,1997:49).

Gunther Kress afirma que tota institució social, com és el sistema jurídic, ajuda a establir, mantenir i propagar ideologies²¹¹ socials. És bastant obvi que les persones que produeixen discurs jurídic ostenten un alt grau de poder social (De Carvalho,1997:45). D'acord amb Van Dijk (1996), el poder social és la capacitat que té un grup o grups de controlar les accions i la ment d'altres grups i, conseqüentment, de limitar la seva llibertat o influenciar el seu coneixement, actituds i ideologies (van Dijk, 1996 a De Carvalho,1997:45). En aquest cas, com es veurà més endavant, el discurs legal és inaccessible per a la majoria de persones alienes a l'àmbit judicial i es caracteritza com un discurs que genera exclusió: *“Um discurso hierárquico e dominante, baseado numa estrutura de exclusão e discriminação de várias minorias sociais, como os pobres, os negros, os homossexuais, as mulheres, etc.”* (De Carvalho,1997:37).

La racionalitat jurídica també distribueix de manera desigual el poder social entre el conjunt d'operadors jurídics –seguint la piràmide il·lustrada al principi d'aquest apartat– i les parts del procés i testimonis, *“personajes que han de poner en juego para ajustarse a las exigencias de la norma”* (Dodier i Barbot, 2017). Pel que fa a les parts del procés, l'acusat i la part ofesa, també tenen el requeriment d'interpretar uns rols preestablerts prèviament: *“Dentro del aparato, la víctima y el agresor han de performar los roles que a ellos están destinados de antemano”* (Gatti, Martínez i Revet, 2017:292).

L'escenari judicial té un gran pes en la construcció de la víctima de violència de gènere (Gatti, Martínez i Revet, 2017:286). La lògica dels jutjats crea o ajuda a crear un cert perfil de víctima (i també d'imputat), produeix definicions en relació a qui són les víctimes²¹² i qui són els agressors, amb límits nítids i continguts precisos. De les dones que passen pel procés, n'estipulen *“una imagen precisa de lo que distingue a una ‘buena’ víctima de una ‘mala’ víctima”* (2017:289). Ser *‘bona víctima’* implica: *“(…) plegarse a los mandatos de este espacio a riesgo de ser acusadas de hacer mal uso de los dispositivos puestos a su servicio”* (2017:292). També és vol destacar la visió assistencialista²¹³ de l'entramat judicial que

²¹¹ Ros Ballester defineix ideologia com un cos coherent i sistemàtic d'idees sobre el món social i les relacions socials (Ballester et al. 1991:19 a De Carvalho,1997:48).

²¹² El capítol 6 tracta concretament sobre la relació del sistema judicial i la configuració de la *“bona víctima”*.

²¹³ Al capítol 4 s'aborda l'assistencialisme i el paternalisme del sistema judicial.

espolia d'agència i protagonisme a les dones del seu propi procés penal i li atorguen un rol passiu. Tots aquests són aspectes que repercuteixen en les persones que passen per un judici i els volem destacar com a context no gens menyspreable en el procés de revictimització²¹⁴.

Aquest és el clima que s'ha pogut trobar als tribunals: la burocràcia com un poder en sí mateix, una lògica que desençaixa amb altres lògiques que en puguin desbaratar la seva organització, i per això no admet la diversitat. En aquest cas d'estudi concret, es vol destacar la resposta d'inadmissió per part del sistema de justícia davant la diversitat de maneres d'afrontar la situació de violència masclista per part de les dones, i el consegüent encasellament en "bones" i "males" víctimes.

L'ús de la paraula: el que s'explica i com s'explica

Dins de l'ordre ritual dels jutjats, està molt estrictament pautat l'ús de la paraula: qui pot parlar, quan ho pot fer, què pot dir i de quina manera. Els torns de paraula que regeixen el procediment són desconeguts per a les parts del procés i provoquen, en nombroses ocasions, situacions incòmodes on la jutgessa o el jutge veu necessari reconduir l'escena indicant què pot ser explicat i què no té interès processal amb una de les següents expressions: "*Limítense a contestar a las preguntas que se le hacen*", "*remítase a los hechos denunciados*", "*la pregunta no procede*", "*solo conteste si o no*"²¹⁵.

Gatti, Martínez i Revet, fent referència a l'ús de la paraula als tribunals, expliquen com la racionalitat jurídica marca com parlar o callar per ser una bona víctima. Assenyalen la centralitat que té el testimoni de les dones en el procés judicial, ja que es converteix en l'única prova dels fets denunciats en els freqüents casos en què no hi hagi evidències materials²¹⁶ (marques, ferides, restes) de la violència soferta (Gatti, Martínez i Revet, 2017:289). És per aquest fet que, per un correcte desenvolupament del judici, s'imposa la necessitat processal que les dones declarin: "*Es necesario hablar, se debe hablar, el silencio no cabe*" (Gatti, Martínez i Revet, 2017:290). No obstant això, i com s'ampliarà en els següents apartats on es descriuen les particularitats del delictes de violència de gènere, en gran part dels casos les dones s'acullen a la dispensa de no declarar o bé es retiren del procediment penal, fet que, en molts casos, genera un visible disgust dels i les professionals judicials. El fet que les dones decideixin seguir una altra lògica diferent a la jurídica i interrompin l'itinerari judicial tal i com està dissenyat, no en poques ocasions genera sospites que posen en dubte la credibilitat del que s'havia denunciat.

Tot i l'imperatiu de declarar, de la declaració també s'espera que segueixi una lògica concreta. "*Se debe hablar pues, pero lo cierto es que no cualquier palabra sirve*" (Gatti, Martínez i Revet, 2017:291). Les autores parlen de la "*palabra aceptable*" que és aquella que respecta la lògica judicial: "*La 'buena víctima' es la que calla cuando el rito judicial lo impone (cuando se leen los cargos, pero también cuando lo lacerante de los hechos de los*

²¹⁴ El capítol 8 tracta àmpliament sobre la revictimització que suposa el procés judicial.

²¹⁵ Conjunt d'expressions registrades al diari de camp al llarg de l'etnografia.

²¹⁶ Més endavant en aquest mateix capítol s'aprofundeix en la dificultat probatòria de la violència masclista a la parella.

que se da testimonio dificulta articular palabra), y la que, sobre todo, 'habla bien', hace uso de ese derecho –el de testificar–, que es también un deber” (Gatti, Martínez i Revet, 2017:291).

No sempre ni necessàriament la violència viscuda s'expressa amb els codis i les terminologies que pretenen i que saben llegir les institucions jurídiques. S'ha detectat que hi ha diversos factors que afecten el comportament processal de les dones durant el procés judicial que alteren la imatge que se'n té i se'n posa en qüestió la credibilitat. És per això que s'ha vist que hi ha hagut moltes situacions i comportaments respecte al relat dels fets de la persona ofesa que han posat en entredit els fets denunciats, com si s'esmenta que es té por o que no se'n té, o el fet que es pugui haver normalitzat la violència per tenir-la interioritzada, o el fet que s'hagin assumit els mandats de gènere i es situï en un rol de submissió o bé la manera de vestir o d'expressar-se o les conseqüències d'una situació traumàtica i els efectes que pot tenir en la coherència del relat dels fets.

Per altra banda, també s'ha observat que gran part del desconcert dels operadors jurídics són respecte al relat dels fets que pugui fer la denunciant: la facilitat o dificultat per relatar els fets comesos, en molts casos, en la intimitat, per tant necessàriament traumàtics; la claredat i precisió de l'exposició dels fets, les possibles contradiccions del relat i fins i tot la negació dels mateixos fets, sense tenir en compte els efectes en la memòria que pugui tenir haver viscut una situació de violència.

En un dia de treball de camp que s'acompanyava un misser que tenia torn d'ofici de víctimes a la ciutat de Manacor, es va veure que ell mateix posava en dubte la veracitat dels fets que ella declarava per la falta de claredat de la dona en exposar els fets:

*L'advocat em diu que la seva declaració no és clara: no se'n recorda de si la va insultar o la va amenaçar. No se'n recorda de com li va rompre l'húmer ni com li va xapar el morro. Critica el fet que ella no se'n recordi d'aquests detalls, sense tenir en compte el bloqueig emocional i psicològic que pareix que té i que pot implicar una situació d'aquestes. Mostra poca empatia cap a la situació que està vivint aquesta dona.*²¹⁷

S'han de tenir en compte les especificitats psicològiques que poden sofrir les persones conseqüència de situació de violència de gènere viscuda i com això pot afectar el seu relat i la seva memòria. Segons es va dir en la jornada titulada *“Las víctimas de la violencia machista: Buenas prácticas. Jurisprudencia de los TSJ y del TS. Las violencias sexuales”*²¹⁸: *“no es propio de una mujer víctima que se acuerde perfectamente de todo lo que ha pasado, con fechas y detalles. No se les puede exigir esa coherencia”*.

²¹⁷ Extracte del diari de camp, 17 de juliol de 2014.

²¹⁸ Jornada organitzada per l'ICAB el 9 de juny de 2017. Concretament, es va tractar el tema a la taula anomenada *“Diferències jurisprudencials en matèria de violència de gènere entre les Audiències Provincials. Doctrina jurisprudencial establerta pel Tribunal Suprem i el Tribunal Constitucional”* en la qual era ponent Ángeles Carmona Vergara, secretària judicial i presidenta de l'Observatori contra la Violència Domèstica i de Gènere del CGPJ i, moderava Mercè Claramunt, Advocada i responsable del Torn d'ofici i coordinació de violència de gènere.

Esther García, advocada crítica amb la judicialització de les violències masclistes, explicava a un taller la manera com contrasta la dificultat de relatar els fets denunciats per part de les dones amb les expectatives del personal de justícia:

*Ha denunciat, ha declarat al jutjat, passen dos anys i jo l'he de cridar dient que tenim judici, dient-li que haurà de recordar amb detall total i absolut el que va dir fa dos anys, i el que la seva ment i la seva terapeuta haurà intentat que oblidí per continuar la seva vida. No pot haver-hi cap contradicció, si es contradiu ja està: 'Però bueno, vostè va dir en el seu moment això...' un altre cop l'hem de 'matxacar' perquè reproduceixi literalment el que va dir fa dos anys.*²¹⁹

L'argot legal

Més enllà de l'arquitectura, del ritual i de la disposició escenogràfica i dramaturgic, un aspecte important que caracteritza l'àmbit judicial és la intel·ligibilitat i la solemnitat de l'argot jurídic que s'utilitza tant durant les vistes orals com en moments més informals. En gairebé totes les situacions observades durant el treball de camp, ha estat constant la necessitat de traducció que tenien les parts del procés, tant les dones com els acusats, per tal de poder entendre l'argot i la complexitat de les regles del ritual judicial. Es tracta d'un parlar amb un alt grau de formalitat i cortesia, carregat de construccions sintàctiques complexes i enrevesades i, en les situacions més formals i per escrit, amb l'ús de mots i temps verbals en desús que arcaïzen l'expressió. Aquests elements permeten, com explica Gérard Cornu, que el llenguatge jurídic²²⁰ no sigui comprès immediatament per qualsevol persona sinó només per juristes experts i entesos en la matèria i afirma que, precisament, "*le langage du droit existe parce qu'il n'est pas compris*" (Cornu, 1990:18-21 a Rodríguez Galán, 2016:28).

L'argot jurídic es caracteritza per dos aspectes bastant habituals: l'opacitat o no comprensió del llenguatge, com s'ha esmentat abans, i la falta de naturalitat (Alcaraz Varó i Hughes, 2002:17 a Rodríguez Galán, 2016:29). És un llenguatge tècnic i normalment reservat a qui sap de Dret: "*A linguagem jurídica é caracterizada, entre outras coisas, por representar um código fechado, de difícil acesso à pessoa comum, a quem frequentemente esta linguagem se refere*" (De Carvalho, 1997:41). Pel que fa a la falta de naturalitat, Enrique Alcaraz Varó i Brian Hughes afirmen que sol ser bastant comú la falta d'elegància estilística a causa de, fonamentalment, el "*excesivo formulismo, un léxico recargado y rebuscado, y una sintaxis embrollada*" (Alcaraz Varó i Hughes, 2002:19 a Rodríguez Gala, 2016:29). Respecte a això, Laura Rodríguez Galán explica que el llenguatge jurídic posseeix una propietat definida com "*pertenencia jurídica exclusiva*" en la qual algunes paraules únicament tenen sentit a la branca del Dret i no fora d'aquest (Rodríguez Galán, 2016:28).

Il y a un langage du droit parce que le droit donne un sens particulier à certains termes. L'ensemble de ces termes forment le vocabulaire juridique. Il y a un langage du droit parce que le droit énonce d'une manière particulière ses propositions. Les énoncés du droit donnent corps à un discours juridique (Cornu, 1990:20 a Rodríguez Galán, 2016:29).

²¹⁹ Taller "*Violències masclistes i dret penal*", a càrrec d'Esther García López, advocada d'Advocades Assessoros. Organitzat per Hèlia Dones, divendres 17 de març de 2017 a l'Espai 210 (c/Padilla 208-210, baixos, Barcelona).

²²⁰ Cornu es refereix al llenguatge jurídic francès, però es considera que el llenguatge jurídic espanyol compleix les mateixes característiques.

Rodríguez Galán estableix una llista de les característiques que particularitzen el llenguatge jurídic espanyol a partir de l'anàlisi que en fan diversos autors des d'una perspectiva lèxica, sintàctica i estilística (Duarte Montserrat, 1998: 49-63; Alcaraz Varó i Hughes, 2002: 23-30; Alcaraz Varó i Hughes, 2002: 103-114 a Rodríguez Galán, 2016:29-33). L'autora posa de relleu el caràcter formal del discurs jurídic, el gust per l'exageració i l'ús d'elements en desús que li donen un aire arcaic. D'acord amb l'autora, una lletrada de l'Administració de justícia ens explica el llenguatge recercat i excessivament complexa amb què treballa:

*En las resoluciones escritas se utiliza el subjuntivo antiguo – digo antiguo porque no sé muy bien cómo calificarlo. Por ejemplo “bajo apercebimiento de que, si no pagare en el plazo concedido”, o “si no efectuare el pago en el plazo establecido”. Llama la atención que se siga usando. A mí por lo menos, y soy de las que las usa. Otra expresión típica sería “toda vez que” –esta la usamos en las resoluciones escritas y también la utilizan abogados y fiscales también en las conclusiones finales–, o bien “a mayor abundamiento”. Por otra parte, los jueces comienzan las resoluciones con un “dada cuenta”.*²²¹

Per altra banda, existeixen tot un conjunt d'expressions protocol·làries desconegudes a la major part de persones profanes del Dret²²² que recurrentment apareixen durant el procés judicial, moltes d'elles provinents del llatí: “*In dubio pro reo*”, “*animus iocandi*”, “*animus iniuriandi*”, “*animus necandi*”, “*non bis in idem*”, “*de iure*”, “*iuris tantum*”, “*No es más cierto que...*”, “*Con la venia*”²²³, etc. També és característic l'ús de fórmules retòriques que no aporten res a la comunicació, com podria ser “*Que estimando como estimo...*” o bé l'adjectivació valorativa d'allò expressat en sintagmes nominals llargs: “*Una pronta tutela*” (Rodríguez Galán, 2016:30). O bé, la curiosa manera d'alguns missers de començar les preguntes: “*No és més cert que...*”²²⁴.

Un altre aspecte a destacar de l'argot judicial és el to que s'utilitza, especialment lligat a la jerarquia esmentada. Rodríguez Galán subratlla la modalitat deòntica del llenguatge jurídic, tant en l'actitud de qui parla com el mode autoritari de les lleis, normes i decisions judicials (Rodríguez Galán, 2016:30). Les frases imperatives per part de la judicatura són molt habituals per tal de redirigir el relat de qui declara. Segons ens explica una advocada: “*El magistrat en certs moments es pot quadrar i dir a qui declara: “O sí o no”, “Pero, ¿lo vió o no lo vió?”* o bé “*Respongui la pregunta*”²²⁵. També s'ha observat qualque vegada que, amb l'autoritat que detenen, la judicatura interromp el parlament d'un/a advocat/da per exclamar: “*No sé a dónde quiere llegar con todo esto, letrado, pero continúe*”. A més, és la seva potestat, si ho veuen pertinent, declarar impertinents, capcioses, tendencioses o suggestives preguntes de missers. O determinar que una situació “*no ha lugar*”, o que “*no se admite a*

²²¹ Conversa per correu electrònic amb una lletrada de l'Administració de justícia. Diari de camp, 24 de juliol de 2018.

²²² La major part del llenguatge judicial que coneixem les persones foranes al dret l'hem après de les sèries de televisió sobre casos legals de l'estil de Perry Mason, especialment provinents dels Estats Units. D'aquí que ja tenim una certa idea del que passa en un judici i algunes de les expressions que es fan servir no ens venen de nou.

²²³ Expressions registrades al diari de camp al llarg de la recerca (2013-2018).

²²⁴ *Ibidem*.

²²⁵ Diari de camp, 30 de juliol de 2018.

trámite por extemporáneo” o bé descartar la pregunta d’un/a advocat/da perquè és considera una “*pregunta improcedente*”²²⁶.

També crida l’atenció els termes amb què es referencien i es dirigeixen els uns a les altres, fet que denota respecte i evidencia la jerarquia i el poder social que s’ha explicat abans. Al/a la jutge/ssa s’hi refereixen com “*su señoría*”, i les i els missers li demanen permís d’intervenció amb l’expressió “*Con la venia, señoría*”. Als i a les fiscals en molts de casos se’ls anomena corporativament amb la denominació de “*Ministerio Fiscal*” o bé “*señor o señora fiscal*” i als/a les advocats/des “*señora letrada o señor letrado*”. O bé la manera en què algunes vegades es refereixen a ells/es mateixos/es, tal i com ens explica una advocada, que “*muchos abogadxs i fiscales hablan de sí mismos en tercera persona: ‘esta defensa’, ‘esta fiscal’*”²²⁷.

En darrer lloc, es vol apuntar que el llenguatge jurídic dona una aparença de neutralitat que duu al distanciament, a partir de construccions impersonals i formes lingüístiques cultes i poc freqüents. A més, es tracta d’un codi autorreferenciat, és a dir, que és depenent d’altres textos legals ja que, en general, es fan referències a lleis, normes i jurisprudència per conèixer el procediment a seguir, la resolució a adoptar i saber el significat amb què utilitzar les paraules (Rodríguez Galán, 2016:30).

5.3 El delicte de violència de gènere: realitat criminològica complexa²²⁸

Segons ens explicava una de les fiscals entrevistades, “*en el derecho te mueves en el terreno de las pruebas, porque si no sería muy fácil sentar a todo el mundo en el banquillo y condenarle por un hecho que no tienes pruebas*”²²⁹. Ens trobam davant una de les particularitats d’un delicte que té lloc, en la majoria de casos, en la intimitat, per tant, amb molta probabilitat, sense testimonis i amb dificultat de practicar proves. La falta de prova posa al centre del procediment el testimoni de la persona agredida, que en gran part dels casos observats és l’única possibilitat de demostrar la versemblança dels fets denunciats. La importància de la declaració de la víctima, com ja s’ha avançat i com s’ampliarà en els propers capítols, posa en el punt de mira del procés judicial les dones i el seu comportament processal.

No obstant la necessitat de la seva declaració per al bon funcionament judicial, en molts de casos les dones decideixen no seguir amb el procediment penal. Aquest és un altre dels aspectes que més caracteritzen el delicte de violència de gènere: el gran nombre de *denúncies retirades*²³⁰. Portar endavant una denúncia de violència a la parella pot tenir conseqüències

²²⁶ Expressions registrades al diari de camp al llarg de la recerca (2013-2018).

²²⁷ Diari de camp, agost 2018.

²²⁸ (Rubio, 2005:9).

²²⁹ EntFisc2.

²³⁰ Popularment es diu que es *retira la denúncia*. En realitat, això només es possible pels delictes de persecució privada, com puguin ser les injúries o calumnies. En el cas dels delictes relacionats amb la violència a la parella, com ja s’ha explicat anteriorment, com que són delictes de persecució pública, el Ministeri Fiscal pot continuar endavant amb l’acusació i el jutjat amb la instrucció de la causa si veuen indicis de delicte. Per tant, l’únic a què podria renunciar la part ofesa seria a exercir accions penals a títol privat, és a dir, a personar-se com a acusació

impensables en altres tipus de delictes. En aquests casos, en què qui es denuncia és una persona amb qui es té o s'ha tengut una relació de parella, la denunciant pot tenir lligams emocionals, econòmics i/o burocràtics amb el denunciat i això pot ser la causa que algunes dones, després de posar la denúncia, revalorin la situació, renunciïn a seguir amb el procediment o no es presentin al judici. És a dir, que el procediment judicial es quedi sense el que per a molts és l'única prova. Com a conseqüència de tot plegat, i com que és en la prova on recau l'èxit de la resolució penal, es tracta d'un delicte en el qual es donen una gran quantitat de sobreseïments provisionals o absolucions per falta de proves.

Els operadors jurídics veuen un procés judicial com exitós quan no hi ha elements disruptius entremig i s'aconsegueix realitzar la instrucció del cas i obtenir una sentència (condemnatòria o absolutòria) o un sobreseïment provisional, segons preveu el Dret processal. En moltes ocasions, el personal dels jutjats ha manifestat la consideració que el delicte de violència de gènere és especial, precisament per aquestes particularitats que obstrueixen el correcte funcionament del sistema. Aquests factors superen la lògica jurídica que segueixen altres delictes i generen frustració. Segons una de les advocades entrevistades en el projecte de Jenny Cubells i Andrea Calsamiglia *“és un tema a valorar què ens interessa més, si la protecció real de la víctima o que el sistema funcioni”* (2013:11).

Ana Rubio apunta la importància que des de la recerca feminista s'estiguin desenvolupant nous instruments per ajudar a la comprensió de la realitat criminològica complexa que constitueix el maltractament cap a les dones. Tenir un coneixement de les particularitats d'aquest delicte permet perfeccionar els instruments jurídics que sancionen la violència de gènere i que el conjunt d'operadors jurídics en tinguin un correcte coneixement i, d'aquesta manera, poder evitar la discriminació institucional que sofreixen les dones en la cultura jurídica (Rubio, 2005:9).

L'apartat que comença amb aquests paràgrafs pretén sumar en la línia d'entendre les peculiaritats del fenomen de la violència de gènere i la seva judicialització, que es desmarca de la gran majoria de delictes. Com es veurà, les singularitats del delicte poden donar lloc a la incomprensió per part de professionals del Dret i a una falta de diligència deguda que pot limitar l'accés de les dones a la justícia. Llavors, en aquest apartat es tractaran les particularitats que defineixen el delicte que s'estudia: la dificultat probatòria, la declaració de les dones en el punt de mira i el gran nombre de renúncies, així com també de sobreseïments provisionals i d'absolucions per falta de proves.

Desvalorització del delicte

*“El delicte de violència de gènere és molt especial”*²³¹, han repetit considerables vegades diferents operadors jurídics, tant jutges/ses, missers com fiscals i auxiliars judicials. És

particular, cosa que no implica necessàriament l'arxivament del procediment penal. Per tant, correctament es diria *renunciar a les accions penals*.

²³¹ Expressió escoltada de manera freqüent durant el treball de camp i registrada en diverses ocasions al diari de camp.

especial, segons explica una lletrada de l'Administració de justícia²³², perquè moltes dones després de posar denúncia decideixen no declarar o bé es reconcilien amb l'imputat i reprenen la relació²³³. Això vol dir que hi ha moltes accions que es donen freqüentment que superen la lògica jurídica, sobretot si es compara amb la gran majoria de delictes. Aquests factors que obstrueixen el *camí de la justícia* generen frustració i posen sobre la taula la qüestió de si interessa més la protecció real de la víctima o que el sistema funcioni (Cubells i Calsamiglia, 2013:237).

El delicte de violència de gènere i el seu procés judicial és molt diferent als altres delictes i això genera incomprensió i incomoditat per moltes de les persones que hi treballen, així com la desvaloració dels jutjats que l'instrueixen i les mateixes professionals. En una jornada etnogràfica, en un jutjat d'instrucció no especialitzat de Manacor, un grup d'advocats afirma que el cas de violència que duu un d'ells serà el darrer ja que "*La violencia de género es el último mono*"²³⁴, al·ludint a la depreciació del delicte que en fa el personal judicial. Per altra banda, s'ha observat frustració pel fet que l'itinerari judicial es veu moltes vegades interromput per renúncies o dispenses a declarar:

*Els casos de violència de gènere són molt polèmics per tots els operadors jurídics que fan feina als jutjats especialitzats. Les funcionàries molt sovint diuen que "tanmateix renunciaran", amb la frustració de pensar que la feina feta no ha servit. Em manifesten constantment que estan fartes d'aquestes situacions. M'expliquen que cada cas els duu una feinada i que tanmateix, tot i haver-hi ordre d'allunyament, després veuen que la parella segueix quedant, se segueix veient o reprenen la convivència. Avui la secretària judicial em deia que es sent que fa feina per res, que no entén les dones, que van i tornen amb les seves parelles, que denuncien i després renuncien. No es té en compte que és un tipus de delicte que té lloc en els espais personals, que la gent que t'ataca és la teva pròpia parella, qui consideres que és la teva família. Avui he notat a la secretària molt cansada d'aquesta dinàmica i després m'ha explicat que vol canviar a un altre tipus de jutjat.*²³⁵

Alguns missers han explicat que no els agrada estar al torn d'ofici de violència de gènere, que hi estan per motius econòmics: "*És un complement als casos que portes als privats*"²³⁶. Una altra advocada catalana ens descriu en una entrevista com es sent respecte el delicte de violència de gènere:

Yo hago el turno de oficio y solo llevo a hombres. No a mujeres. Es un poco contradictorio con lo que pienso y el uso que hago de la ley. Fue el último turno en el que entré porque no quería entrar y lo hice por cuestión económica y lo hice sin ganas y no me gusta nada el turno de violencia de género. Por tal como está organizado y porque te hacen entrar en una dinámica en la que no quieres entrar. Pero una vez ya has entrado por un tema económico pues empiezas primero defendiendo a hombres, porque así está estipulado en Barcelona. (...) Yo me estoy pensando si apuntarme ahora a llevar a víctimas y me lo estoy pensando porque es un tema súper denso, no es como otros temas. Supongo que habrá gente a quien le guste, pero a mí ni me

²³² Fins a l'octubre de 2015, la denominació d'aquesta funció era *secretari/ària judicial*.

²³³ Diari de camp, juliol de 2014.

²³⁴ Diari de camp, 23 de juliol de 2014.

²³⁵ Diari de camp, 10 d'agost de 2013.

²³⁶ EntrGrup2.

*apetecen las guardias ni me apetecen los casos porque hay una mezcla con el tema psicológico de la persona y no van a la vez. Te asignan el caso cuando la persona no está preparada para asumir un caso judicial y que su argumento sea cuestionado [el de la víctima], tú tienes que hacer el papel contrario, es súper duro y ves que la persona no está preparada para que le hagas esa pregunta. Pero se la haces. La ley está publicitada de una manera y cuando entras en el juzgado es otro. Porque lo que prevalece es el proceso penal normal. El procedimiento penal normal exige que la persona que ha denunciado sea interrogada para adivinar si lo que ha dicho es verdad o es mentira y eso es contradictorio con una ley que intenta proteger esta misma parte. Es que te obligan a hacerlo.*²³⁷

Juntament amb la desvalorització del delictes, és pertinent mencionar que en moltes ocasions, s'ha observat la dificultat d'interpretar determinades accions com a constitutives de delictes, especialment per part de professionals que no tenen especialització en violència de gènere. En una jornada etnogràfica, una fiscal substituïda no veu els fets denunciats (injúries i assetjament) com a delictes:

*Avui la fiscal titular té vacances i ha vingut un fiscal substituït, no especialitzat en violència de gènere. Quan ha acabat la declaració i hem quedat la fiscal, el jutge i jo, ens ha explicat que no entenia perquè allò era delictes. Més tard, el jutge m'ha dit que evidentment els fets eren delictius i que les fiscals haurien d'estar especialitzades en violència de gènere sempre, perquè sinó no entenen el delictes.*²³⁸

L'endemà d'aquesta jornada va venir un altre fiscal substituït, qui tampoc no estava especialitzat en violència de gènere. En una conversa informal després d'una compareixença, manifestà el seu desacord amb la Llei 1/2004, pel fet que elevi a delictes les amenaces i coaccions que en altres situacions que no són de violència de gènere eren tipificats com a faltes (actualment, delictes lleus)²³⁹:

*El fiscal d'avui també era substituït. Quan ha acabat la compareixença, s'ha acostat per explicar-me que no està d'acord amb la Llei 1/2004, que troba que estava millor la legislació anterior. Considera que les amenaces del cas vist són lleus i que no haurien de ser delictes, sinó falta. Però com que el legislador les ha elevat a delictes, se sent limitat per això, no té més remei que acusar com a delictes per aquestes amenaces. I, afegeix, que si hi ha sentència condemnatòria, l'imputat haurà de complir una pena i tindrà antecedents penals.*²⁴⁰

En una conversa informal, una advocada explica la diferència que hi ha quan la instrucció d'un cas de violència de gènere entra a un jutjat especialitzat o en un d'instrucció que estigui de guàrdia. Considera que l'especialització és fonamental, i que el personal dels jutjats que no han rebut una formació específica no saben dur els temes de violència: *"Els hi dones algo de coret i no saben què fer"*²⁴¹.

²³⁷ EntAdv11.

²³⁸ Diari de camp, agost de 2014.

²³⁹ L'escena etnogràfica és de l'any 2014, quan encara no s'havia aprovat la reforma del Codi Penal del 2015, que va suposar la desaparició de les faltes i la creació dels delictes lleus.

²⁴⁰ Diari de camp, agost de 2014.

²⁴¹ Diari de camp, 25 de juliol de 2014.

Dificultat probatòria

En paraules d'una fiscal de Badalona: *“Esto és derecho penal y va en función de la prueba”*²⁴². En aquest context de la necessitat de prova, ens trobam que una de les particularitats de la violència de gènere que la diferencia de la majoria dels altres delictes és, precisament, la seva dificultat probatòria, ja que en la majoria d'ocasions té lloc a l'àmbit domèstic i sense testimonis²⁴³, per tant sense proves que puguin convertir els fets en *veritat judicial*. A més, segons afirma Esther García, el pes de la prova recau en l'acusació particular, que és qui s'ha d'encarregar de provar-ho: *“No ens pensem això que diuen de ‘La verdad por delante’*. No. La veritat s'ha de provar”²⁴⁴. Tot i que hauria d'ésser responsabilitat de l'Administració de justícia, segons ens indica una altra advocada catalana: *“L'obligació d'anar a cercar les proves és del sistema judicial. No és la víctima que ha de portar informes i testimonis, sinó l'administració”*²⁴⁵.

La dificultat de practicar proves és més gran en els casos on no hi ha hagut violència física que hagi deixat marques. Segons Naredo, Casas i Bodelón, les lògiques del sistema de justícia penal van confeccionant un clixé sobre quina és la violència de gènere *denunciable*. Segons les autores, les denúncies amb més possibilitats de prosperar són aquelles que descriuen agressions a) físiques, b) amb “marques”, c) recents, i d) documentades amb informe mèdic. Al contrari, i com s'ha pogut comprovar al llarg del treball de camp, és freqüent que no prosperin aquelles que relaten violència de gènere habitual i/o psicològica, sense proves concretes o agressions no recents. Entendre d'aquesta manera l'expressió de violència de gènere es contradiu amb com es comporten part de les dones, que es torben a denunciar i que es refereixen a la violència habitual (Naredo, Casas i Bodelón, 2014:50).

Al fet que hi hagi dificultat de prova se li sumen les resistències observades per part dels operadors jurídics a investigar per aclarir els fets²⁴⁶, cosa que s'ha vist rutinàriament als tribunals:

Resulta preocupant constatar que, si les víctimes no aporten les proves necessàries per acreditar mínimament els fets, el cas és sobresegut sense amb prou feines recerca d'ofici. No obstant això, en casos en els quals la violència denunciada no és tan evident i la seva acreditació requereix major activitat probatòria, es constata la inacció i la falta de diligència de la Fiscalia en l'impuls de les diligències encaminades a l'aclariment dels fets (Claramunt, Montserrat i Piatti, 2014:20).

Declaració de la víctima com a única prova

L'etnografia demostra que la declaració de la víctima constitueix en molts de casos l'única prova dels fets constitutius de delictes²⁴⁷ i que, en alguns casos, *“tot l'esforç per determinar la*

²⁴² Afirmació d'una fiscal de violència de gènere en determinar que no hi ha proves per acusar en un cas on només es tenen les declaracions de la denunciada i el denunciat. Diari de camp, 20 de gener de 2017.

²⁴³ La dificultat probatòria sol tenir lloc en totes les expressions de violència masculista.

²⁴⁴ Taller *“Violències masculistes i dret penal”*, a càrrec d'Esther García López, advocada d'Advocades Assessoras. Organitzat per Hèlia Dones, divendres 17 de març de 2017. A l'Espai 210.

²⁴⁵ Diari de camp, 7 de juny de 2017.

²⁴⁶ La falta de diligència deguda per part del conjunt d'operadors jurídics es tracta al capítol 8.

veracitat dels fets va cap a la dona i potser no va tant cap a l'agressor” (Cubells i Calsamiglia, 2013:231). Aquest fet fa que sigui necessari que les dones declarin per poder continuar amb el procés i llavors elles i el seu relat es poden convertir en el focus del procediment. En paraules d'una advocada especialista en casos de violència masclista: *“La declaració ha de complir una sèrie de característiques. Ha de ser persistent en totes les fases i ha de ser coherent amb els elements perifèrics”*²⁴⁸.

Tal com indica la magistrada Paloma Marín, la jurisprudència ha establert determinats criteris per tal d'atorgar valor de prova de càrrec a la declaració de la víctima com a prova única. Aquests són: la credibilitat subjectiva, la credibilitat objectiva i la persistència (Marín, 2013)²⁴⁹.

(...) Es de destacar el decisivo valor que se concede hoy a la declaración de la víctima cuando supera las exigencias, a menudo rigurosamente comprobadas, de credibilidad, verosimilitud y persistencia en la declaración, que permiten eludir los supuestos riesgos de esas temidas acusaciones falsas o a su rectificación cuando es convincente (...) (Maqueda, 2006a:184).

Existeix reiterada jurisprudència del Tribunal Suprem²⁵⁰ així com també del Tribunal Constitucional²⁵¹ que consideren que la declaració de la part ofesa pot ser prova testifical. En el següent fragment de sentència del Tribunal Suprem²⁵², es descriuen els criteris a tenir en compte per considerar com a prova de càrrec la declaració d'una víctima de qualsevol delictes:

Por ello las notas necesarias que el testimonio de la víctima debe reunir para dotarla de plena credibilidad como prueba de cargo, según la doctrina reiterada de esta Sala, son las siguientes:

1º ausencia de incredibilidad subjetiva, derivada de las relaciones acusado/víctima que pongan de relieve su posible móvil espurio de resentimiento, enemistad, venganza, enfrentamiento, que puede enturbiar la sinceridad del testimonio, generando un estado de incertidumbre incompatible con la formación de su convicción inculpatória asentada sobre bases firmes. Y aunque todo denunciante tiene por regla general interés en la condena del denunciado, no por ello se elimina en forma categórica el valor de sus afirmaciones;

2º verosimilitud del testimonio que ha de estar rodeado de algunas corroboraciones periféricas de carácter objetivo obrantes en el proceso, lo que supone que el propio hecho de la existencia del delito esté apoyado en algún dato añadido a la pura manifestación subjetiva de la víctima, exigencia que habrá de ponderarse adecuadamente en delitos que no dejan huellas o vestigios materiales de su perpetración (art. 330 LECrim.), puesto que como señala la STS. 12.7.96 , el

²⁴⁷ Més endavant es parla de la dificultat de la prova i la centralitat de la declaració de la víctima.

²⁴⁸ EntAdv12.

²⁴⁹ El text de la magistrada Paloma Marín López es titula *“La declaración de la víctima de la violencia de género: apuntes para una valoración libre de estereotipos de género”*. D'aquest text se'n va aconseguir una còpia en paper al principi de la recerca, i no se n'ha pogut trobar l'accés digital per tal d'aportar-lo a la bibliografia d'aquesta tesi. L'única informació que s'especifica és que forma part d'un curs titulat *“Impartición de justicia con perspectiva de género en los distintos órdenes jurisdiccionales”* del qual no se'n dona cap altra informació.

²⁵⁰ Sentències del Tribunal Suprem STS 8273/2006 i la número 653/2009, de 25 de maig, entre d'altres.

²⁵¹ Sentència del Tribunal Constitucional 229/1991, de 28 de novembre, sentència 201/1989, de 30 de novembre i interlocutòria 344/1987, de 18 de març.

²⁵² STS 8273/2006.

hecho de que en ocasiones el dato corroborante no pueda ser contrastado no desvirtúa el testimonio si la imposibilidad de la comprobación se justifica en virtud de las circunstancias concurrentes del hecho;

3º) persistencia en la incriminación que debe ser prolongada en el tiempo, reiteradamente expresada y expuesta sin ambigüedades ni contradicciones. Esto significa que la declaración ha de ser: concreta y precisa narrando los hechos con las particularidades y detalles que cualquier persona en sus mismas circunstancias sería capaz de relatar, coherente y sin contradicciones, manteniendo el relato la necesaria conexión lógica entre sus distintas partes; y persistente en un sentido material y no meramente formal, es decir constante en lo sustancial de las diversas declaraciones.

No obstant això, Marín troba a faltar que a l'evolució jurisprudencial gairebé no existeixi entre els arguments de l'alt tribunal la possible concurrència de factors que poden afectar la declaració de les dones, com ara la por, la normalització de la violència o l'assumpció de mandats socialitzadors de gènere vinculats al rol de cuidadores (Marín, 2013). Pel que fa al tercer criteri, la persistència en la incriminació, i en relació amb allò que menciona Marín, és important tenir en compte la situació de violència i l'estat psicològic en què es poden trobar les dones a l'hora d'exigir un relat coherent, sense contradiccions i persistent.

Tal com explica una psicòloga d'una oficina d'atenció a víctimes del delictes: *“El momento del duelo en el que está una persona en el momento que declara puede transmitir unas cosas u otras: si está en una fase de rabia, si se ha recuperado del trauma, de las agresiones, etc.”*²⁵³. De fet, la declaració de les denunciants no sol ser un relat coherent, cronològicament ordenat i que apunti exclusivament als fets punibles, deixant de banda el que és jurídicament irrellevant. Ans al contrari:

*La jutgessa li demana si ratifica la denúncia que va posar a comissaria i quin és el detonant que fa que la posi. I a partir d'aquí passa el que més m'he trobat en declaracions: la senyora fa un relat confós, amb bots temporals que despisten, amb aspectes incoherents per qui està fora de la història que explica i donant importància i allargant-se explicant fets i situacions que penalment no són rellevants.*²⁵⁴

En la mateixa línia, una advocada especialitzada en violència masclista explica la dificultat de les declaracions en el moment de la vista oral:

*El procés judicial dura dos anys i mig, no pot ser que no tengui un assessorament psicològic. S'ha d'enrecordar dels fets, no pot tenir cap tipus de contradicció ni una, ha de recordar tots aquells detalls dels fets, en un moment en què pot estar ja desvinculada de l'agressor i tenir molt lluny el que va explicar a la denúncia.*²⁵⁵

Per altra banda, pel que fa al primer criteri, l'absència d'incredibilitat subjectiva, fa referència als possibles mòbils espuris o de venjança que puguin enterbolir la sinceritat del testimoni. Aquest punt, a molts de casos observats, ha estat utilitzat per reproduir tot allò que fonamenta les sospites de denúncies falses: precisament les atribuïdes intencions espúries a les dones a

²⁵³ EntOfVic2

²⁵⁴ Diari de camp, 20 de gener de 2017.

²⁵⁵ EntAdv12.

l'hora d'interposar denúncia. Tal com una advocada ens assegurava durant una entrevista “*El testimonio de la víctima vale mucho más en otros delitos*”²⁵⁶.

La víctima irracional²⁵⁷

En els jutjats es preveu un itinerari judicial que s'assumeix que és el que s'ha de seguir per al bon desenvolupament del cas. En aquest recorregut es dona per suposat que les dones que formen part del procés com a víctimes faran allò que el sistema suposa que han de fer: declarar, i fer-ho seguint els criteris de credibilitat que s'han exposat anteriorment. Però el que s'ha trobat al camp és una gran diversitat de maneres d'abordar la situació de violència, i no totes ni sempre passen pel que presumeix l'estructura judicial. Això provoca, segons s'ha observat, l'acció que produeix més incomprensió i enuig al personal del jutjat: el fet que hi hagi moltes dones que renunciïn al procediment penal o que decidesquin no declarar. Altres elements que es veuen contraris a la naturalesa del procés són el fet que es reprengui la relació sentimental amb l'imputat, el fet que hi hagi dones que decidesquin no comparèixer al judici oral o bé que hi compareguin amb l'acusat o que manifestin que no volen l'ordre d'allunyament. També altera la percepció que es té de la víctima, per no entendre la naturalesa dels delictes de violència masculista i els jocs de poder que suposen, el fet de no haver demanat ajuda, que segueixin convivint amb l'acusat després dels fets o que s'hagin torbat a denunciar.

Este hecho causa perplejidad entre los agentes jurídicos al no comprender las acciones de las mujeres por considerarlas contradictorias e irracionales, al tiempo que les causa enfado y la sensación que su trabajo no alcanza los objetivos propuestos. (...) (Cubells i Calsamiglia, 2013:237).

Aquestes són situacions que passen en nombroses ocasions i generen incomprensió i indignació als operadors jurídics, que no entenen com no segueixen les pautes estipulades a l'itinerari judicial. Això es viu com una contradicció, ja que, en la majoria de casos, havien estat elles mateixes qui havien interposat denúncia. “*En ese contexto, el silencio no cabe, no debe haber, y recurrir a él (no decir, no testimoniar, callar, apelar al olvido) supone hacer mal uso del dispositivo puesto a su servicio para su protección. No usa su derecho (y su deber) a la palabra. No dice nada, calla. Es ‘mala víctima’*” (Gatti, Martínez i Revet, 2017:291).

En este proceso de cambio, el sistema penal y sus profesionales deben ayudarla en su objetivo de desarrollar una vida segura, no descalificándola por sus titubeos, pues romper una relación o convivencia requiere mucho esfuerzo personal, por los vínculos pasados y por las incertidumbres del futuro, y puede no conseguirse en la primera ocasión, por más que el abogado, el policía o el fiscal hayan dedicado mucha energía al caso (Larrauri, 2008:98).

La següent cita mostra la incomprensió d'una advocada davant el fet que les dones es retirin del procediment:

²⁵⁶ EntGrup1.

²⁵⁷ Aquest apartat es complementa amb el titulat “*Itinerari institucional-ideal de la víctima*” del capítol 6.

*Lo que no entiendo es cómo una mujer que está maltratada y viene a denunciar unos hechos, al cabo de quince días retira la denuncia. Yo tengo un tío preventivo en la cárcel y la tía le envía cartas de amor, preguntándole que cuándo nos vemos, y lo acababa de denunciar por violencia. Obviamente la carta la escribe totalmente libre y sin coacción ninguna.*²⁵⁸

Una de les fiscals entrevistades aprofundeix en el fet que hi hagi moltes dones que decidesquin renunciar o no declarar en la vista oral i ens explica com ho veu:

*En un momento determinado ella se encuentra en una situación que pide una ayuda o solución [per via judicial]. Pero después, cuando vuelve a su sitio, precisamente por su situación, quizás de dependencia económica, eso le crea el venir y decir “donde dije digo, digo diego”. Eso es una situación personal, no tiene otra explicación. Y tú dices “pero a ver, señora, si usted ayer dijo que tenía miedo, cómo puede decir hoy que no tiene miedo”, y ella “es que ayer estaba muy nerviosa”. El hecho que ella renuncia no quiere decir que lo que dijo en su momento no fuera verdad, sino simplemente que ella no quiere seguir.*²⁵⁹

Jenny Cubells, Andrea Calsamiglia i Pilar Albertín (2010) parlen de la “*incomprensión mútua*” entre les dones que passen pel procés judicial, que no entenen el procés jurídicopenal i el conjunt d’operadors jurídics, que no entenen les necessitats de les dones víctimes de violència de gènere (Cubells et al, 2010a:375). Al llarg del treball de camp s’ha vist en nombroses situacions com diferents professionals mostraven frustració o s’enfadaven quan les dones decidien renunciar o no declarar contra la seva (ex)parella. Així com, també, davant el fet que reprenguessin la relació amb l’imputat, que no assistissin a la vista oral —que en molts casos té lloc un o dos anys després, sobretot a Catalunya—, o intentessin tenir contacte amb l’acusat tot i que existís ordre de protecció, entre d’altres situacions esmentades anteriorment. Segons les autores, aquestes emocions negatives són precisament per mor que no s’entenen les particularitats de la violència de gènere:

Estas emociones negativas se dan por la falta de comprensión sobre el ciclo de la violencia por parte de los profesionales. En este sentido, en lugar de entender el comportamiento de las mujeres como la expresión de la dependencia emocional de la pareja sentimental (y por tanto como parte del problema), los profesionales lo viven como un fracaso del sistema o de su función, en tanto que no logran los objetivos (Cubells et al., 2010a:371).

Les autores esmenten la teoria del cicle de la violència, que és una explicació molt popularitzada per explicar les fluctuacions en els comportaments de les dones que pateixen violència de gènere i que en altres tipus de delictes són impensables amb la freqüència que es donen en el nostre cas. Leonor Walker anomena *cicle de la violència* (2012[1979]) les diferents fases que ha identificat que es repeteixen de manera similar en el procés de maltractament. La psicòloga va observar, a través de testimonis de dones a les quals tractava, que no són agredides tota l’estona ni de la mateixa manera, sinó que existeixen diferents fases de diferent duració i amb manifestacions concretes²⁶⁰.

²⁵⁸ EntAdv2.

²⁵⁹ EntFisc2.

²⁶⁰ Walker considera que el cicle es desenvolupa en tres fases. Una fase de tensió, que es caracteritza per una escalada gradual de tensió a la parella, on els conflictes i els actes violents van escalant. Una segona fase és la d’agressió, on esclata la violència, ja sigui física, psicològica, sexual, etc. Aquesta és la fase on les dones solen

Conèixer el cicle de la violència pot ajudar a entendre, en alguns casos, com es reproduïx la violència a la parella i permet respondre certes preguntes com per què les dones no deixen el seu agressor, per què no denuncien l'agressió i per què, en el cas d'haver denunciat, en molts casos acaben renunciant al procés judicial. No obstant això, la lectura sobre la violència que fa Walker és una interpretació que té risc d'estereotipació. S'entén que el funcionament cíclic que descriu Walker pot ser una de les múltiples maneres de respondre a situacions violentes amb què ens podem trobar. A partir de l'experiència de camp, s'ha observat que la diversitat de respostes i decisions que prenen les dones respecte al procés judicial va molt més enllà de les fases del cicle de la violència i no sempre hi tenen a veure: hi ha casos de violència masculista on no s'ha entrat en aquesta rutina cíclica, o bé no hi ha una atmosfera de dominació ja que l'agressió ha estat puntual, d'altres casos en què la confiança que es té en el sistema judicial pot ser minsa o bé en què l'autodeterminació de les dones les duu a triar altres vies de resolució del conflicte, entre molts d'altres motius que precedeixen la diversitat de camins alternatius a l'itinerari preestablert.

D'acord amb Evelina Zurita, la diversitat de les vides de les dones apareixen encotillades en uns estrets marges que contínuament xoquen amb les contradiccions, ambivalències i ambigüitats dels subjectes i que passen a ser considerats com a desajustaments que també s'han d'arreglar:

Como ejemplo de estas contradicciones encontramos el arrepentimiento ante la denuncia y el afán de muchas mujeres por retirarlas, la insistencia de estas mujeres en que continúan queriendo a la persona que las maltrata y que desean seguir viviendo con él; o por parte de los varones que ejercen violencia, que dicen seguir queriendo a sus parejas incluso después de que las han llegado a asesinar (Zurita, 2011:10).

L'autora conclou que aquestes situacions es converteixen en un problema per al conjunt de professionals judicials davant el qual reaccionen amb perplexitat, ja que es troben amb uns límits establerts per a la seva intervenció, a vegades estan allunyats de les persones en situacions de violència i dels contextos on cobren significació els seus discursos i comportaments (Zurita, 2011:10).

Canvis de rumb processal: dispensa de declarar, renúncies i “rapapolvos”

(...) Quien guarde silencio apoyándose en la dispensa a declarar o en el olvido, y sobre todo quien intente mediante el silencio escapar del rol que el aparato judicial le confiere, no interpretará adecuadamente su papel y será reprendida. Quien, al contrario, hable y hable adecuadamente, será valorada en positivo y encontrará cauce a su palabra, que es la palabra justa (Gatti, Martínez i Revet, 2017:291).

Es lo que nos pasa muchas veces en los juicios, llega la señora el día del juicio y se acoge al derecho a no declarar, con lo cual el juez no puede en ese momento entrar a valorar nada porque la señora no se acoge, simplemente opta por la callada. Otra cosa es que diga que lo que dijo no

demanar ajuda o prenen la decisió de denunciar al seu agressor. La tercera fase és la de conciliació o, com s'anomena, lluna de mel. Després dels episodis violents, la teoria diu que l'agressor sol demanar perdó i canvia la seva actitud, amb promeses que no es tornarà a repetir i amb justificacions externes a ell. El cicle, cíclic, continua recomençant altra vegada amb la fase de tensió.

*solamente no era verdad, sino que se lo inventó. Es otro tema, son distintos. Puedo presumir que la mujer lo hace por miedo, por dinero, porque lo quiere mucho, porque le da miedo quedarse sola sin sustento económico. Pero eso son apreciaciones subjetivas que son muy difíciles de valorar.*²⁶¹

Dues de les situacions que formen part de la complexitat de la situació de violència a la parella són el fet que moltes dones decidesquin renunciar al procés penal o bé que decidesquin no declarar, atenent-se a la dispensa de parentiu. Una persona pot posar una denúncia per maltractaments a la seva parella o exparella amb qui per ventura ha conviscut fins aleshores, amb qui, possiblement, té vincles emocionals, econòmics, familiars, potser fins i tot administratius (en casos de reagrupament familiar). Aquestes situacions, per exemple, poden fer que es puguin repensar la decisió de denunciar la violència i es plantegin renunciar o no declarar en contra del seu agressor, emparant-se en el dret a la dispensa de declarar que ofereix l'article 416²⁶² de la LECrim (en el moment de la instrucció del cas) i en l'article 707²⁶³ (en el moment de la vista oral).

La cantidad de mujeres que se niega a declarar una vez llegado al juicio, acogándose al artículo 416 de la Ley de Enjuiciamiento Criminal por la que existe la posibilidad de no declarar contra la propia pareja, es altísimo: las cifras oscilan entre un 62 y un 64 por 100 de las denunciadas. Las razones parecen ser múltiples, desde una desconfianza radical en el funcionamiento de la justicia penal hasta la situación de precariedad económica generada, pasando por el temor a las represalias (Maqueda, 2009:315 a Osborne, 2009b:150).

Larrauri exposa les raons que mouen algunes dones que han estat maltractades a intentar retirar la denúncia: falta de recolzament econòmic, por de les represàlies per part de la parella, la desconfiança respecte les declaracions de les dones, la falta d'escolta i protecció de les dones, la tradicional desconsideració de la víctima en el sistema jurídic i el fet de tenir fills (Larrauri, 2003 a Cubells et al, 2010a:369). Coincidint amb el que descriu l'autora, Naredo, Casas i Bodelón a partir de les entrevistes a dones que havien denunciat violència a la parella, expliquen els motius que varen descriure les sis entrevistades que varen decidir renunciar: la por de les represàlies per part de l'agressor i la seva família cap a ella i els seus familiars, la desconfiança en el sistema penal, la por que el sistema penal no protegesqui els seus interessos, que no es pugui provar que s'és víctima, el temor de no sortir endavant econòmicament, la necessitat de protegir les seves filles i fills i la por de perdre l'exercici de la pàtria potestat (2012:84-86). A més, durant el treball de camp s'han vist alguns casos on les denunciants deien que renunciaven pensant en les conseqüències negatives que ratificar la denúncia podria tenir en els acusats i en les seves famílies. I en alguns altres casos perquè, les

²⁶¹ EntFisc2.

²⁶² L'article 416.1 de la Llei d'Enjudiciament Criminal estableix que, en un procés penal, els testimonis estan dispensats de l'obligació de declarar quan siguin "parents del processat en línies directa ascendent i descendent, el cònjuge o la persona unida per una relació de fet anàloga a la matrimonial, els germans consanguinis o uterins i els colaterals consanguinis fins al segon grau civil, així com els parents a què es refereix el número 3 de l'article 261".

²⁶³ L'article 707 de la Llei d'Enjudiciament Criminal estableix que "tots els testimonis que no estiguin privats de l'ús de la raó estan obligats a declarar el que sàpiguen sobre allò que els preguntin, tret de les persones indicades en els articles 416, 417 i 418 en els casos respectius".

denunciants expliquen que renunciaven perquè volen reprendre la relació²⁶⁴ o perquè els perdonen, vulguin o no tornar amb ells.

Durant un jorn de treball de camp en un jutjat d'instrucció de Manacor²⁶⁵, els advocats de l'acusació i de la defensa, en una conversa amb l'auxiliar judicial que duia el cas, manifestaven el desig que el cas es resolgués el mateix dia a partir d'una conformitat. D'aquesta manera no s'havia de tornar als jutjats un altre dia ja que el tema quedaria tancat, amb sentència, el mateix dia. Explicaven que consideraven que era el millor per la perjudicada, ja que sinó donaven per fet que ella en unes setmanes s'acolliria al seu dret a no declarar. L'auxiliar va manifestar: *“Si aquests dos, ja ho sap tot Manacor: demà els tornaran a veure junts anant a fer un cafè. Si tenen ordre d'allunyament i queden igualment”*²⁶⁶.

Una situació que s'ha vist de manera excepcional és que l'advocada de la denunciada fos qui l'animés a retirar la denúncia:

*La denunciada està amb ansietat i antidepressius. La seva advocada del torn d'ofici de violència de gènere li recomana que renunciï perquè el procés pot ser molt dur i ha de valorar si podrà suportar-lo: tornar-lo a veure a ell, tornar a explicar el que va passar. El jutge després m'explica que l'advocada s'està equivocant, perquè està donant impunitat a aquest presumpte agressor en animar a la denunciada a que retiri la denúncia i diu que la seva feina és vetllar precisament perquè no hi hagi impunitat*²⁶⁷.

Les renunciacions solen ser una mica menys de la meitat dels casos que entren a un jutjat de guàrdia diàriament²⁶⁸. El tràmit judicial de renunciar no implica la presència de cap dels/des advocats/des, ni jutge/sa ni fiscal. Tot i així, en un dels tribunals on s'ha fet observació, el jutge²⁶⁹ té per costum personar-se per tal de fer algunes preguntes a les denunciades que renunciaven. Els demana si renunciaven lliurement, si ho fan sense cap tipus de coacció o amenaça i si els fets denunciats són certs²⁷⁰. I, seguidament, els fa un sermó: *“Ahora le diré una cosa, si no quiere no me escuche. Vaya con cuidado, porque esto ha sido la primera vez, pero se puede repetir”*²⁷¹ o bé *“Es teus fills no tenen perquè de sofrir això, pensi en ells”*²⁷².

²⁶⁴ Diari de camp, 31 de març de 2015.

²⁶⁵ En jurisdiccions petites, com la d'Inca i Manacor a Mallorca, no hi ha tribunals especialitzats. Dels delictes de violència de gènere se n'encarreguen jutjats d'instrucció encarregats d'instruir tot tipus de delictes.

²⁶⁶ Diari de camp, 23 de juliol de 2014.

²⁶⁷ Diari de camp, 1 d'abril de 2015.

²⁶⁸ Còmput aproximat, realitzat a partir de les jornades de treball de camp realitzades per la autora de la tesi (2013-2018).

²⁶⁹ Es tracta d'un jutge amb una sensibilitat excepcional en el conjunt espanyol, amb una perspectiva de gènere i un interès que no s'ha trobat de manera habitual. Llegeix i es forma constantment per iniciativa pròpia, és una persona molt reflexiva i crítica i, sobretot, autocrítica pel que fa al seu rol i al desenvolupament de la seva feina. Té unes iniciatives que no són corrents, el que fa que el seu sigui un jutjat especial pel que fa al jutge.

²⁷⁰ S'han trobat diverses ocasions on, després d'aquestes preguntes, les dones acaben declarant que els fets sí que havien ocorregut però que elles decideixen renunciar al procediment.

²⁷¹ Diari de camp, 4 d'agost de 2014.

²⁷² Ibidem.

Quan informa els imputats que el procediment es sobreseu²⁷³, aquest jutge també aprofita per sermonejar-los: “*O sermón o juicio*”²⁷⁴. És a dir, es veu obligat a parlar d’una moral de manera extra-judicial. Primer de tot, els assegura que: “*El procediment penal queda aturat, no es preocupi que el que li diré ara no té res a veure amb la responsabilitat penal*”²⁷⁵. I, tot seguit, els anuncia quelcom com: “*Tot i que no hi hagi ordre de protecció, li recoman que no s’acosti a ella. Ha tengut sort que la seva exdona ha llevat la denúncia perquè si no hauria acabat malament. Ha de veure que ha tengut molta de sort*”²⁷⁶. O, en un altre cas d’un home que té addicció a l’alcohol, li recomana que es tracti el problema de l’alcoholisme, que des dels jutjats hi ha serveis gratuïts per ajudar-lo però que ell ha de posar la voluntat per sortir-ne. I, en aquest moment, enceta el tema de la responsabilitat, així com ho havia fet anteriorment amb la denunciante: que qui és important són els fills i que no poden viure en aquest ambient de violència.

En acabada una jornada judicial on es va fer observació, el jutge m’explica per què sermoneja tant a la denunciante com a l’imputat: “*Sé que no em toca fer aquesta feina i que a una renúncia no hauria ni perquè ser-hi. Però crec que donant-los aquests consells els ajud*”²⁷⁷. Seguidament, fent referència a un dels dos casos que aquell jorn va acabar amb renúncia, comentam que a l’imputat ha quedat manifestament molt sorprès del “*rapapolvo*”²⁷⁸ del jutge:

*El jutge m’ha explicat que creu que sorprèn molt a la persona sermonejada veure com un jutge et dona aquests consells sense esperar-s’ho i creu que aquest és un factor que impacta i que és per això pot tenir tanta efectivitat. I m’ha tornat a parlar de la responsabilitat, com una persona ha de ser responsable dels seus actes, del que transmet als seus fills, com el cas del pare alcohòlic.*²⁷⁹

La pràctica de sermonejar s’ha vist en altres ocasions, per part d’altres operadors. Hem vist que sovint hi ha aquesta vocació pedagògica. Un altre retall etnogràfic en què es dona aquesta pràctica és a un dels jutjats de Palma, en un cas que es sobreseu provisionalment perquè la denunciante no ratifica la denúncia interposada en seu policial, el fiscal explica que cridarà a la jutgessa perquè “*Vengui a estirar-li les orelles*”²⁸⁰. El fiscal afegeix: “*Veus? Així és com fem les coses. Que el cas es sobreseguí no treu que el que ha fet ell no estigui malament, i per això se l’avisava, perquè no continuï pel mateix camí*”²⁸¹. Una altra situació de l’estil és la que es va observar al jutjat de Badalona, també en un cas de sobreseïment provisional:

²⁷³ En la majoria de casos en què les denunciants renuncien, el procediment es sobreseu per falta de proves per continuar d’ofici.

²⁷⁴ Conversa informal amb el jutge on explica la seva pràctica habitual de sermonejar als investigats en cas de sobreseïment per renúncia de la denunciante i, per tant, manca de proves per a continuar. Diari de camp, 15 de juliol de 2014.

²⁷⁵ Diari de camp, 4 d’agost de 2014.

²⁷⁶ Ibidem.

²⁷⁷ Ibidem.

²⁷⁸ En paraules del mateix jutge.

²⁷⁹ Diari de camp, 4 d’agost de 2014

²⁸⁰ Diari de camp, 23 de juliol de 2015.

²⁸¹ Diari de camp, 23 de juliol de 2015.

*La jutgessa i la fiscal fan entrar l'investigat per explicar-li que el cas s'arxiva provisionalment, li expliquen què vol dir que s'arxivi, l'avisen que no faci cap tonteria i que ha d'acceptar que la seva dona se vulgui separar d'ell. Tot un discurs-sermó a l'estil del que ja he vist en altres ocasions, quan han de sobreseure per falta de proves però veuen que hi ha una situació masculista que pot anar a més. Quan ell se'n va, discutim amb la jutgessa quin deu ser l'efecte que té un sobreseïment per als agressors: l'advocada d'ell pensa que el fet que se'n vagin sense condemna, els reforça a seguir amb el mateix comportament, els alimenta pensar que tenen raó. La jutgessa, en canvi, pensa que sí que és un toc i que els fa replantejar-se el seu comportament.*²⁸²

Per altra banda, una fiscal entrevistada ens explica que en els casos on existeixen proves, tot i que la víctima es retiri del procediment, ella continua d'ofici:

P: En qué casos se puede seguir?

R: En los casos en los que tenga prueba. Yo si tengo prueba, sigo en toda. A mí me da igual que renuncie, si tengo prueba.

P: Prueba sería parte de lesiones...

R: ... o que la ha visto un testigo, o que ha venido la policía y ha dicho que cuando llegó la señora estaba llorando como una histérica y que tenía el ojo morado, o que tenía los brazos colorados de que la había agarrado, o que ha venido al juzgado y ha dicho que la había pegado... El que ella renuncie no quiere decir que lo que dijo en su momento no fuera verdad, sino simplemente que ella no quiere seguir. A mí me parece muy bien que ella no quiera seguir, pero si yo tengo una declaración donde dice que ayer le pegó, yo no le pediré indemnización porque no quiere nada, pero donde dice que no le haya pegado, yo si tengo prueba sigo adelante, no tengo ningún problema.

Retard a denunciar

També s'ha trobat la presumpció per part d'alguns professionals judicials que vegin sospitós el fet que s'hagi tardat a denunciar, suposant, per exemple, que la denúncia s'ha fet instrumentalment per obtenir la custòdia dels fills, o bé per agilitzar el procés de divorci o per venjança. Aquest prejudici de presumpció de falsedat per haver tardat a denunciar s'ha reproduït en el polèmic cas de Juana Rivas²⁸³ i la resolució judicial que la condemna a cinc anys de presó com a autora de dos delictes de sostracció de menors i a la privació de la pàtria potestat durant sis anys. En la sentència, el magistrat del Jutjat Penal número 1 de Granada, Manuel Piñar, al·ludeix a la falsedat dels fets denunciats per Rivas i a la intenció de la denúncia d'obtenir avantatges processals:

La acusada no ha acreditado haber sufrido malos tratos entre 2009 y 2016, ni siquiera haberlos denunciado. Ciertamente que en 2009 el juzgado Penal 2 de Granada en sentencia (F 1780) de 26 de mayo, condenó por delito de malos tratos a Francesco A. al estimar probado que estando este,

²⁸² Diari de camp, 20 de gener de 2017.

²⁸³ Per tenir més informació sobre el cas de Juana Rivas, es poden consultar els següents enllaços a mitjans de comunicació:

https://elpais.com/tag/caso_juana_rivas/a

https://www.eldiario.es/temas/juana_rivas/

<https://www.20minutos.es/minuteca/juana-rivas/> .

junto al hijo común de 3 años, en el domicilio familiar de la Calle xxxxx de Granada, a las 05,30 horas del 7 de mayo de 2009, llegó JUANA R. G. y él le pidió explicaciones acerca de donde había estado toda la noche, lo que motivó una discusión entre ambos, en el curso de la cual, él golpeó a Juana.

Tras este incidente la pareja se reconcilia y se traslada a vivir a Carloforte, Italia, y no se inicia ningún procedimiento contra Francesco por malos tratos, salvo la denuncia que ella interpone el 12 de julio de 2016, ante el Juzgado de Violencia 2 de Granada, cuando empezó a mostrar excusas para no volver a Italia. Tras diversos avatares, acabó siendo remitida a la jurisdicción de aquel país, sin que conste que se haya tramitado la misma, ni haya surtido otro efecto, aunque JUANA R. G. obtuvo una ayuda en España de las que se conceden a mujeres maltratadas.

No es creíble la certeza de los hechos contenidos en esta denuncia, porque ningún Juzgado ha declarado la veracidad de los mismos. Porque la misma se interpone en un tiempo en el que ya se ha dado inicio a ese conjunto de actuaciones llevadas a cabo por la acusada para consolidar su decisión de no volver y no entregar a los niños. Cuando las denuncias por malos tratos se interponen de forma coetánea a un proceso de separación o por disputas sobre guarda y custodia o bienes, se exige un análisis cauteloso, sobre todo si en ellas se relatan hechos pasados, que se pudieran denunciar antes. Sabido es el efecto tuitivo que despliegan los poderes públicos con respecto a las personas afectadas por malos tratos, uno de los cuales es apartar a los menores del maltratador; y, lógicamente, con esa perspectiva, no es extraño, como muestra la práctica, que, en algunos casos, se recurra a esta vía como medio de obtener ventajas procesales.

No explicó ni se comprende que, si fue maltratada en Italia entre 2012 y 2016, al nivel que ella dijo, de tortura y terror, no denunciara allí al momento en que se producía cada uno de los varios episodios que tuvieron lugar; según ella, tratándose de un país con una legislación y cultura de rechazo a estas conductas, similar a la nuestra. Si hubiera residido en otro país con una cultura de las que manifiestamente no combaten el maltrato, sería comprensible que no hubiera denuncia e incluso podría tener sentido haber callado los hechos hasta en su círculo más íntimo. Pero no es el caso de Italia. Y ni en este país, ni en España inicia actuación alguna en respuesta a esos supuestos episodios, ni siquiera aporta dato alguno indiciario de haber tenido lugar alguno de ellos, a nivel incluso de haberlo contado a familiares o allegados.²⁸⁴

Sobreseïments i absolucions per falta de proves

S'ha vist algunes professionals dels jutjats que desconfiaven dels sobreseïments provisionals i les absolucions per falta de proves, sospitant que, en realitat, eren denúncies falses: “*La mayor parte de casos que llegan aquí [al jutjat de violència sobre la dona] son denuncias falsas que luego las disfrazan de sobreseimientos provisionales o absoluciones por falta de pruebas*”²⁸⁵. Una lletrada de l'Administració de justícia explica el descrèdit que es dona a les víctimes de violència de gènere pel fet que hi hagi molts sobreseïments i renúncies:

Víctimas de violencia que no denuncian hay muchas. Las estadísticas cada vez que aparece una señora asesinada, lo habitual es que no hubiera denunciado. Lo de las víctimas reales se dice

²⁸⁴ Sentència 257/18 Jutjat Penal núm. 1 de Granada. Document disponible a: https://www.eldiario.es/andalucia/Juana-Rivas-condenada-presunta-sustraccion_0_797220451.html [Accés: 12 d'octubre de 2018]

²⁸⁵ EntAdv10.

porque trimestralmente me vienen renunciando una media de 50 personas, echando cálculos por encima por que entran unos 400 procedimientos penales trimestrales. Y claro, de esos 400, muchos se sobreesen por falta de pruebas, lo que hace que quede en el aire la credibilidad porque es un delito que tiene una dificultad a la hora de probar. Y finalmente el juicio donde se gana es en la prueba. Luego, por otra parte, una media de 40-50 renunciaciones más las 50 que ya han renunciado directamente en el Juzgado de Guardia, suman 100 renunciaciones de unos 400 procedimientos. Más luego, muchas, cuando llega el momento del juicio oral y van al juzgado de lo Penal no quieren declarar. Y muchos abogados se quejan de eso, que cuando llega el día del juicio ellos han hecho las paces y llegan agarraditos de las manos. Se acogen al derecho a no declarar y se dicta sentencia absolutoria. Claro, el hecho de que la mujer víctima de violencia renuncie, no quiera continuar, vuelva incluso con su pareja resta credibilidad en relación al delito de violencia de género.²⁸⁶

En la mateixa línia, un jutge de violència de gènere declara que:

Un sobreseimiento no quiere decir que el hecho no haya existido, salvo que sea un sobreseimiento libre por el supuesto del número 1 del artículo 639²⁸⁷. Los demás supuestos no excluyen el hecho, puede que digan que no queda suficientemente acreditado con todo el material de la instrucción que se ha podido recabar, pero no quiere decir que el juez tenga la certeza de que el hecho no ha existido.(...) Los sobreseimientos provisionales que se acuerdan normalmente son por falta de datos, (...) y la sentencia absolutoria lo mismo, porque se necesitan pruebas, porque claro, si no tienes pruebas cómo se va a condenar; no es distinta la presunción de inocencia por ser un delito de violencia de género.²⁸⁸

Per tant, un dels aspectes que generen controvèrsia i alimenten la idea que gran part de les denúncies són falses és el fet que hi hagi tants sobreseïments provisionals o absolucions per falta de proves, perquè no s'ha pogut provar la culpabilitat. Davant l'escenari on a la dificultat probatòria, que posa tot el pes de la prova en la declaració de les dones, s'hi suma la gran quantitat de casos en què les dones no declaren o es retiren del procés judicial, es troba que no existeixen elements que permetin la continuació dels processos judicials i per això molts casos es sobreseuen o, dels que continuen, es dicta sentència absolutoria per falta de proves. Aquesta és una singularitat del delictes de violència de gènere que no es dona amb tanta freqüència en altres tipus de delictes. El fet que un cas es sobreseïgui o acabi amb l'absolució de l'imputat per falta de proves són factors que resten credibilitat a la persona denunciant si no es té molt en compte que es tracta de delictes que són molt difícils de provar, com s'ha explicat anteriorment:

Los profesionales hacen hincapié en la complejidad del debate: la decisión de las mujeres de no declarar en contra de su agresor; y la dificultad de aportar pruebas de un delito que suele tener lugar en el ámbito privado a menudo conlleva la decisión por parte del juez o jueza de dictar una sentencia absolutoria, invisibilizando el problema de la violencia de género (Cubells i Calsamiglia, 2013:223).

²⁸⁶ EntLletrAdmin1.

²⁸⁷ Llei d'Enjudiciament Criminal (LECRim). Article 637. És procedent el sobreseïment lliure: 1r. Quan no hi hagi indicis racionals d'haver-se perpetrat el fet que hagi donat motiu a la formació de la causa. Font: http://justicia.gencat.cat/web/.content/documents/arxiu/llei_enjudiciament_criminal_qdl89.pdf

²⁸⁸ EntJutg2.

La següent sentència il·lustra clarament la diferència entre un sobreseïment i una denúncia falsa, i la complexitat que implica declarar una acusació de denúncia falsa (Larrauri, 2008:255):

APP Madrid, n° 980/2005 (Sección 23ª), de 26 octubre (JUR 2006\91934)

SEGUNDO. En el presente caso, hemos de compartir de forma íntegra el criterio expuesto por el Juzgado de Instrucción en el auto recurrido, haciendo nuestros los argumentos que en el mismo se exponen, en el sentido de que no se ha acreditado que la querellada hubiera imputado al hoy querellante la falsedad de unos hechos que dieron lugar al anterior procedimiento penal, pues una cosa es que dicho procedimiento, por falta de indicios suficientes de criminalidad, se hubiera sobreseído de forma provisional, y otra muy distinta es que los hechos objeto de aquel proceso fuera enteramente falso, y que la única razón de la denuncia en su día interpuesta fuera la de perjudicar gravemente los intereses del hoy querellante. Como afirma el Juzgador de instancia, se trataba más bien de versiones contradictorias entre las partes, que en el caso de la denunciante en aquel momento, no tuvieron apoyatura probatoria, pues tan sólo se trataba de manifestaciones de parte (...), y de ahí que se procediera al archivo de las actuaciones (...).

La categoria de víctima a l'imaginari social i judicial

Desde siempre, salir de la jaula se ha visto acompañado de sanciones brutales.

Virginie Despentes²⁸⁹

Durant el treball de camp, aviat es va veure que existeix un imaginari compartit de com s'han de comportar les dones que passen per un procés judicial. La manera com es pensen, s'anomenen i es fan visibles les persones que sofreixen violència a la parella afecta directament com seran tractades i l'accés a la justícia del qual gaudiran. Per consegüent, es veu necessari ampliar la representació judicial del fenomen en l'intent de reconèixer les persones involucrades en casos de violència i comprendre les seves experiències particulars, ja que més enllà de la condició de víctima, posseeixen múltiples identitats sobreposades que conformen diverses experiències de la violència (Hurtado i Iranzo, 2015:6).

Al llarg d'aquest capítol s'analitza com s'interpreta la categoria de víctima a l'imaginari social, així com també a la cultura judicial, i es va moçant com la categoria "víctima" a l'àmbit judicial és construïda sobre els fonaments del sistema de gènere i quins són els indicadors que s'han copsat en la reproducció d'aquesta cultura per part d'operadors jurídics. Es proposa anar més enllà de la dicotomia víctima innocent-depredador violent (Hurtado i Iranzo, 2015:6) i qüestionar-la, per tal d'analitzar quins són els efectes jurídics que pugui tenir el fet de construir la víctima com un ésser vulnerable, amb necessitat de protecció i dòcil davant la maquinària institucional.

El sistema penal etiqueta negativamente a las mujeres víctimas: impaciente con ellas, incapaz de entender sus reticencias, enojado porque se lo perturba en su correcto funcionamiento, el sistema acaba produciendo discursos negativos acerca de las mujeres que acuden a él (Larrauri, 2008:248).

²⁸⁹ (Despentes, 2007:20).

6.1 Com la institució construeix la víctima

Gabriel Gatti i l'equip d'investigació de *Mundo(s) de víctimas* (Gatti, 2007), a partir de la seva recerca, ens apropen a la construcció d'un nou espai de víctimes a l'Estat espanyol. Una de les seves conclusions, molt pertinent aquí, és que juntament amb l'obertura i la multiplicació dels casos i tipus de víctimes que ha tengut lloc, el nou espai de les víctimes és la institucionalització i la forta regulació tècnico-administrativa dels seus mons. Així, afirmen que les víctimes d'accidents de trànsit, per exemple, no són pensables sense considerar les institucions i els agents de l'aparell socioassistencial que les atenen (metges, psicòlegs, fisioterapeutes, agents d'assegurances). De la mateixa manera, remarquen que les víctimes que a l'Estat espanyol esdevenen més il·lustres són les d'arrel política²⁹⁰, ja que obtenen gran visibilitat en el territori polític-institucional i a rituals com funerals, homenatges o memorials. Finalment, com efectivament s'ha comprovat a partir de l'etnografia, exposen també que és l'escenari judicial on les víctimes de violència de gènere es construeixen (Gatti, Martínez i Revet, 2017:281):

A cada víctima su institución. La idea, casi una sentencia, refleja un hecho, que no es posible hoy entender la figura de la víctima si no se la piensa en relación a las instituciones con arreglo a las que se constituye y que la constituyen. Así es, no hay víctima sin aparato que la repare, en el que se ponga en escena, en el que, en fin, se construya (Gatti, Martínez i Revet, 2017:281).

A l'actual *societat de víctimes*²⁹¹ (Revet, 2017), l'escena judicial es converteix en un dels espais d'expressió i de demanda de la reparació de les víctimes de diverses causes, i “*contribuye, por medio de sus códigos, su lenguaje y de los espacios que reservan para ellas, a producirlas en tanto que tales víctimas*” (Revet, 2017:60). La víctima²⁹² és una categoria pròpia del sistema penal que sorgeix de la construcció de certs conflictes interpersonals com a delicte, quelcom que estableix l'Estat mitjançant la legislació (Sáez, 2017:58). L'entramat legislatiu està enfocat sobretot a la persona infractora i la víctima apareix com el seu parell en ofenses contra béns individuals, de manera que “*la ley penal nombra a la víctima y gestiona las etiquetas, otorgando un estatuto especial a quien sufre la violencia expresada del delito*” (Sáez, 2017:58): “*Así se celebra y normaliza el proceso de alta selectividad en que se desenvuelve la actuación del poder punitivo: se eligen víctimas ‘buenas’, ejemplares, que se sobreexponen ante la opinión pública, y se ocultan e invisibilizan otras que resultan disfuncionales*” (Sáez, 2017:59).

Com s'ha explicat al tercer capítol, a l'Estat espanyol la percepció social del fenomen de la violència de gènere ha passat d'estar invisibilitzat –i, per tant, que les dones que ho patien també fossin invisibilitzades– a tenir una resposta institucional legislativament contundent,

²⁹⁰ En aquest tipus de víctimes, les d'arrel política, fan referència a víctimes d'ETA, del franquisme, afectats de l'11-M i del 17-A, i víctimes de l'acció de l'Estat (tortures, violència policial, terrorisme d'Estat). D'aquest conjunt, les que esdevenen il·lustres serien només les tres primeres.

²⁹¹ Com s'ha explicat al capítol 4, en aquesta tesi s'utilitzen dos conceptes homònims, “*Societat de víctimes*”, que fan referència a dues idees diferents, tot i que amb considerables punts en comú. Es tracta del concepte de Tamar Pitch (2014) exposat al quart capítol, i el de Sandrine Revet (2017), que es desenvolupa aquí.

²⁹² Aquí es fa referència a *víctima* en general, de qualsevol delicte.

fins al punt que ha generat una certa iconització de les dones víctimes que, com s'explicarà en aquest capítol, no en mostra la diversitat i, per tant, segueix mantenint una certa invisibilització de moltes de les experiències sota una particular homogeneïtzació. Com ja s'ha dit anteriorment, aquest procés s'ha produït a diferents escales geogràfiques –local, autonòmic, estatal i internacional–, així com també en diferents àmbits més enllà del legislatiu i les polítiques públiques, en mitjans de comunicació i en el teixit associatiu i la reivindicació social. Producte d'aquesta institucionalització i consegüent visibilització, la víctima de violència de gènere s'ha constituït com una figura molt rotunda (Casado-Neira i Martínez, 2017:112).

La Llei 1/2004 ha generat una significativa visibilització tant del fenomen en si com de les dones que sofreixen la violència, constituint-les com a “*res pública*” i iconitzant-les sota el terme de *víctimes de violència de gènere* (Ibídem:281), denominació al voltant de la qual s'ha anat generant tota una simbologia a l'imaginari col·lectiu. “*La víctima de violencia de género se ha convertido en un personaje cotidiano en España*” (Ibídem). A més, aquesta llei també ha comportat una intensa institucionalització tant de l'eradicació del conflicte com del tractament i atenció a les víctimes (jurídica, policial, terapèutica, socioassistencial i sanitària), fets que col·loquen les dones en situació de violència de gènere en una posició específica entre les víctimes contemporànies (Ibídem).

La dimensión física de este espacio judicial –los tribunales de violencia contra la mujer, los juicios rápidos, las salas de juicio, las salas o pasillos de espera–, sus modos de funcionamiento, sus rituales y los agentes que en él o en torno a él trabajan, contribuyen a construir y naturalizar a la ‘mujer-víctima’, a hacer de este tipo subjetivo una evidencia. El espacio judicial es, ciertamente, el centro de cálculo, el laboratorio donde se fragua lo más concreto de la ‘mujer-víctima’ (Gatti, Martínez i Revet, 2017:285).

Gabriel Gatti, María Martínez i Sandrine Revet (2017) constaten en la seva recerca que és molta la intervenció de l'espai judicial en la configuració de la categoria *víctima de violència de gènere*, especialment per aquelles dones que són pensades amb ella, per les quals la categoria de víctima apareix no tant en el moment de la violència sinó en el moment d'ingressar en l'aparell institucional, especialment en el judicial: “*(...) la comisaría primero, la consulta del médico-forense después, el juicio rápido y el tribunal fundamentalmente. Es este el que sanciona y confirma su condición de ‘mujer-víctima’*. *De este personaje, ciertamente, no es fácil zafarse*” (2017:283). No obstant això, des d'un punt de vista legal, el rigor de la condició de víctima s'adquireix només després d'una decisió judicial condemnatòria (Sáez, 2017:58; Casado-Neira i Martínez, 2017:118). Tot i que l'adscripció de la persona a la categoria hauria de ser la conclusió del judici, a la pràctica és identificada com a tal prèviament, tan bon punt ingressa en l'entramat judicial.

Com s'ha explicat al capítol 3, tal i com ha estat dissenyada la llei integral que regula la violència de gènere, la denúncia esdevé imprescindible per activar part dels mecanismes de protecció previstos. El fet que la denúncia sigui la porta d'entrada a la sanció del delictes i a la protecció i assistència a les dones víctimes de violència, l'estableix com a punt de partida. Sense una denúncia, és a dir, sense ser part d'un procés judicial, i en relació als recursos del govern central, no es té accés a l'assistència social integral, ni a l'assistència jurídica, ni a

l'exercici efectiu del dret a la informació, ni als drets laborals o econòmics estipulats a la Llei 1/2004²⁹³. Conseqüentment, tampoc no es té el reconeixement institucional de víctima. És cert que les posteriors llei catalana 5/2008 i llei balear 11/2016 modifiquen aquest aspecte, donant accés a tota una sèrie de serveis i prestacions comptabilitzades a nivell autonòmic²⁹⁴ a totes les dones que viuen una situació violència masclista (no només a la parella), independentment de si s'ha interposat denúncia. Tanmateix, aquest fet no modifica la centralitat de la denúncia que imposa la llei estatal pel que fa a accedir als recursos de l'Estat. És per això que l'espai judicial, com a espai essencial on es concreta la Llei 1/2004²⁹⁵, és l'escenari per excel·lència on es construeix la víctima de violència de gènere (Gatti, Martínez i Revet, 2017).

L'entramat judicial com a dispositiu

Diversos dispositivos intervienen en el proceso de subjetivación de la víctima, entre ellos, de forma destacada, la ley (Sáez, 2017:58).

Així doncs, l'entramat jurídic penal com a *dispositiu*²⁹⁶ de poder, esdevé una poderosa màquina de producció de *veritat*²⁹⁷ –pel que fa a la creació de la categoria de víctima a l'imaginari–, de subjecció – “*La realización de la violencia de género convertirá a esa mujer en sujeto-sujetado*” (Casado-Neira i Martínez, 2017:123)– i, en conseqüència de tot això, intervé en els processos de subjectivació, en relació a la constitució de la pròpia subjectivitat entorn de l'experiència de *víctima* (Sáez, 2017:59; Flamtermesky, 2011).

²⁹³ Recentment, poc abans del depòsit d'aquesta tesi, s'ha aprovat el Real Decret-Llei 9/2018, de 3 d'agost, de mesures urgents per al desenvolupament del Pacte d'Estat contra la violència de gènere, que permet acreditar la condició de víctima en casos on no s'hagi posat denúncia o no existesqui un procediment judicial obert (Real Decret-Llei 9/2018, de 3 d'agost, de mesures urgents per al desenvolupament del Pacte d'Estat contra la violència de gènere. Apartat V). No obstant això, no es coneix quins canvis suposa aquest nou decret a la praxi judicial, ja que en el moment de la seva aprovació ja s'havia finalitzat el treball de camp.

²⁹⁴ Aquestes lleis s'adrecen a les dones que han estat objecte de violència a partir d'un servei d'atenció a la víctima. En aquests casos, la denúncia és una opció que s'informa que es té i s'explica allò que implica i, en cas de voler iniciar el procediment, s'ofereix assessorament legal.

²⁹⁵ Altres àmbits no tan centrals serien la seu policial, l'institut de medicina legal i forense o l'oficina d'atenció a les víctimes del delictes, tots ells espais perifèrics als jutjats.

²⁹⁶ Seguint Foucault (1990:128), s'entén per *dispositiu* el conjunt heterogeni de discursos, pràctiques, lleis, mesures administratives, procediments, instal·lacions arquitectòniques, decisions reglamentaries, enunciats científics i dissenys institucionals que conformen una xarxa entre allò “dit” i allò “no dit”. El resultat de l'entrecruament de les relacions de poder i de saber. El dispositiu, en sí mateix, és la xarxa estesa entre aquest conjunt d'elements, la naturalesa del qual és essencialment estratègica. “*Así pues, ese discurso puede aparecer bien como programa de una institución, bien por el contrario, como un elemento que permite justificar y ocultar una práctica, darle acceso a un campo nuevo de racionalidad*” (Foucault, 1990:129).

²⁹⁷ Continuant amb Foucault (1979), per *veritat* s'entén el conjunt de procediments reglamentats per la producció, la llei, la repartició, la posada en circulació i el funcionament dels enunciats, lligada circularment als sistemes de poder que la produeixen i la mantenen, i als efectes de poder que indueix i que l'acompanyen. “*(...) entiéndase bien que por verdad no quiero decir 'el conjunto de cosas verdaderas que hay que describir o hacer aceptar', sino 'el conjunto de reglas según las cuales se discrimina lo verdadero de lo falso y se ligan a los verdaderos efectos políticos de poder'; se entiende asimismo que no se trata de un combate 'en favor' de la verdad sino en torno al estatuto de verdad y al papel económico-político que juega*” (Foucault, 1979:188-189).

Gatti, Martínez i Revet analitzen com els escenaris on es desenvolupa el *drama judicial* contribueixen a constituir la vida que contenen. Il·lustren com el lloc destinat precisament a donar solució al conflicte de violència de gènere, els jutjats, contribueix a configurar i naturalitzar “(...) *aquello que precisamente los hace posibles, la ‘mujer-víctima’*”: “(...) *estos escenarios son por sí mismos una pieza clave en la construcción de la figura de la ‘víctima de la violencia de género’: esta no se entiende sin aquellos; la vehiculan, la hacen posible*” (2017:282). És a dir, col·laboren en la generació de la figura víctima i els seus límits, de tal manera que transcendeix la cultura judicial i forma part de l’imaginari de la societat.

(...) la víctima de violencia de género es una víctima hablada por los dispositivos desarrollados en los últimos años para su protección, atención y cuidado (Casado-Neira i Martínez, 2017:113).

Per altra banda, Jenny Cubells, Andrea Calsamiglia i Pilar Albertín descriuen com aquests discursos i pràctiques dominants contribueixen decisivament a configurar la subjectivitat de les dones víctimes, en el procés d’interacció amb l’ens judicial, constituint-se com a mecanismes de subjecció (Cubells et al., 2010b:206): “*La narración, el saber sobre nosotras y nosotros, nos sujeta, es decir, nos constituye como sujetos delimitando nuestras expectativas, pensamientos, actos y emociones*” (Cubells i Calsamiglia, 2013:214). Aquesta subjecció per part del sistema penal s’evidencia, precisament, quan les dones no actuen com el sistema espera que ho facin: “*Muchas veces, los profesionales que se encuentran ante la situación de que las mujeres sean agentes y actúen de forma diferente a la esperada genera reacciones negativas como la perplejidad o el enfado*” (Cubells et al.; 2010b:200).

David Casado-Neira i María Martínez (2017:120) afirmen que la totalitat de les dones entrevistades en la seva recerca, víctimes de violència a la parella, senten incomoditat i rebutgen i resisteixen la categoria víctima: “*Las mujeres entrevistadas entienden que la categoría ‘mujer-víctima’ está haciéndose eco de un modelo de feminidad pretérito, caduco, el de mujer dominada, en el que no se reconocen y que no les significa para (re)construir su historia personal*” (2017:123). De la mateixa manera, també constata aquest desencaix l’estudi de Cubells i Calsamiglia, que se centra en les experiències de les dones que han passat pel procés judicial de violència de gènere i s’apropa a les subjectivitats de cada experiència i a com l’estereotip constreny la pròpia vivència:

El uso de categorías predefinidas de “mujer víctima” comporta una homogeneización de sus experiencias, así como efectos negativos sobre las subjetividades de las mujeres en forma de patologización, victimización y discriminación (Cubells Serra et al., 2010). *Sin embargo, si atendemos a sus narraciones vemos que no es posible hablar de “la mujer maltratada” o “mujer víctima” sino que cada una de ellas es diferente con sus particularidades en cuanto a sus situaciones personales y sus formas de vivir la violencia. Coincidimos con otras autoras y algunas profesionales en remarcar la necesidad de escuchar a las mujeres, sus necesidades y deseos para que la maquinaria jurídica que se pone en marcha sea eficaz* (Cubells i Calsamiglia, 2013:240).

Amb l'ànim d'entendre la manera com les víctimes es presenten, com s'apropien o no dels espais judicials i com actuen en ells, es destaca, entre d'altres²⁹⁸, el treball de Cubells, Calsamiglia i Albertín (2010). Les autores han mostrat els processos i les relacions que els subjectes –les dones víctimes de violència– estableixen amb les institucions i les estructures socials on estan immersos –els jutjats de violència sobre la dona–, i ho han analitzat a partir del concepte també foucaultia de *pràctiques de subjectivació*²⁹⁹, mostrant com les relacions de poder disciplinari que es vehiculen a nivell institucional tenen la seva traducció a nivell microsòcial mitjançant la subjectivitat –en aquest cas, de les dones víctimes de violència. Al llarg d'aquest capítol, s'anirà esmentant el seu treball per il·lustrar de quina manera es configura la seva subjectivitat en contacte amb la institució. Segons el que s'ha comprovat a l'etnografia i coincidint amb els resultats de les autores, durant les trobades entre institucions jurídiques i les dones no es tenen en compte les diferents subjectivitats que emergeixen en la interacció, especialment en el procés d'identificació de la violència, en la ruptura amb el procés que vincula la dona amb el seu agressor, i en les possibilitats de recuperació posterior (Cubells i Calsamiglia, 2013:213).

Actuar en nombre de las mujeres como única vía válida para gestionar los casos con violencia contribuye a atrofiar las capacidades de las personas sometidas a situaciones traumáticas, y provoca una cronificación, no sólo de la sujeción de las personas a una autoimagen victimizada (creando el estatus social víctima), sino también de la desigualdad social (Ojeda, 2011:26).

L'aproximació etnogràfica ha permès constatar que la configuració de la figura de víctima topa amb la diversitat real d'experiències. En el procés de constitució dels subjectes sempre hi ha desbordaments, contestacions i resistències que desafien de manera més o manco radical els dispositius de poder (Irazuzta i Gatti, 2017:183). És a dir, que les pràctiques que en deriven no són només determinació, no sempre tenen com a resultat un subjecte subjectat, aliè a la voluntat en aquest cas de les dones: “*El proceso es de ida y vuelta*” (Ibidem). En paraules de Débora De Carvalho: “*Vale lembrar que o fato de vivermos numa sociedade marcada por estruturas de poder não significa que não exista resistência ao poder social*” (De Carvalho, 1997:46):

En las relaciones de poder, existe necesariamente posibilidad de resistencia, pues si no existiera tal posibilidad –de resistencia violenta, de huida, de engaño, de estrategias que invierten la solución– no existirían en absoluto relaciones de poder (Foucault, 1999:405-406).

²⁹⁸ Com s'ha explicat al capítol introductori, existeixen molts treballs que esdevenen antecedents d'aquesta recerca i que descriuen l'experiència judicial majoritàriament des del punt de vista de les dones que en són part.

²⁹⁹ “*Michel Foucault (1976/1992) introduce el término “prácticas de subjetivación” para mostrar como las relaciones de poder disciplinario que se vehiculan a nivel macrosocial o institucional tienen su traducción a nivel microsòcial mediante la subjetividad. Según esta idea, los contextos de riesgo, las estructuras que sustentan la violencia se han inscrito en la subjetividad de las personas y, por ende, desde la subjetividad es posible cuestionar y cuestionarse como se puede intervenir sobre estos contextos*” (Cubells et al., 2010:197).

Com s'ha vist que Foucault deia, el poder com a creador de subjectivitat topa amb un grau de resistència sense el qual el procés de subjectivació quedaria reduït a mera obediència (Macaya, 2011:9). Segons afirma Laura Macaya (2011), la concepció foucaultiana de poder es basa en la capacitat creadora del poder, en el qual l'individu no és un ens passiu receptor de constriccions sinó que, mitjançant els seus actes de resistència al poder, és un element actiu d'aquest joc de forces creador. Això permet el desafiament dels rols de gènere, allunyant les experiències de les concepcions victimitzants lligades a la feminitat i permeten la capacitat d'agència. D'aquí que les experiències sempre són diverses i transgredeixen, en major o menor mesura, la puresa prescrita pel poder. Per altra banda, és precisament on hi ha resistència que es pot examinar en profunditat la manera com funciona el poder, tal i com es mostra en aquesta tesi. En paraules de na Lila Abu-lughod (2011[1990]:179) *“la resistencia debería usarse como un diagnóstico del poder”*:

Como en toda relación de poder, la posibilidad de resistencia y transformación es posible, como cuando la mujer escapa del sistema al no declarar en contra de su agresor o romper la orden de alejamiento. Cuando las mujeres se resisten a los mandatos del sistema y rompen las normas establecidas se hace visible la sujeción de este, en tanto que el sistema reacciona estigmatizándolas (Cubells et al.; 2010b:206).

6.2 La víctima real. Construcció de la víctima lligada a l'estereotip

El espacio judicial es, desde el desarrollo de esta Ley [1/2004], la institución que ‘corresponde’, en efecto, a las víctimas de violencia de género y en donde se escenifica el tipo subjetivo, la mujer-víctima, que la LOIVG [Llei 1/2004] refrenda. No es cualquier mujer sino una concebida como vulnerable, pasiva, sumisa, sin agencia ni palabra (Gatti, Martínez i Revet, 2017:285).

La primera observació de camp significativa es va produir quan, en una conversa informal, una advocada va parlar de les *víctimes reals*³⁰⁰, referint-se a aquelles dones que vivien una situació de violència molt greu assumint, a més, que romanien invisibles, ja que no ho denunciaven. Al llarg del treball de camp, aquesta noció es va repetir nombroses vegades per part d'altres professionals de l'àmbit judicial, tant en entrevistes com en converses informals. S'ha trobat de manera freqüent la utilització del terme *víctima real* o bé de les expressions *“víctimas, víctimas”*³⁰¹, *“las que de verdad són víctimas”*³⁰², *“les víctimes de veres”*³⁰³, *“las víctimas de verdad”*³⁰⁴ o bé *“les víctimes autèntiques”*³⁰⁵. Amb aquestes expressions es fa

³⁰⁰ Diari de camp, juliol de 2013.

³⁰¹ Expressió registrada al diari de camp en diverses ocasions durant l'etnografia (2013-2018). Extracte del diari de camp, agost de 2015:

Em trob una advocada amb qui havia coincidit altres dies i que m'havia parlat amb molta vehemència sobre la presumpta impostura de les víctimes en les seves denúncies. Avui, en canvi, m'explica amb sorpresa que últimament ha tengut casos que considera que el que s'hi denuncia ha passat realment. I s'hi refereix dient: “Son víctimas, víctimas”.

³⁰² Expressió registrada al diari de camp en diverses ocasions durant l'etnografia (2013-2018).

³⁰³ Diari de camp, divendres 29 d'agost de 2014.

³⁰⁴ Expressió registrada al diari de camp en diverses ocasions durant l'etnografia (2013-2018).

³⁰⁵ Ibidem.

referència a aquelles dones que transmeten tenir por del seu agressor, amb manifestacions observables a simple vista, que mostren submissió, amb una actitud passiva, que aguanten la situació de violència i no es defensen i que, com a conseqüència d'això, la violència escala a magnituds més greus. És a dir, amb el clixé de *víctima real* els agents judicials fan referència a la conjuntura en què s'imagina les dones que viuen violència de gènere, associades a la vulnerabilitat i a la violència greu o letal: "*Las víctimas reales son aquellas que no denuncian y luego ves en el telediario*"³⁰⁶. Al·ludeixen a aquelles dones que ni tan sols saben que són víctimes: "*Són tan víctimas que ni siquiera saben que lo son; no tienen conciencia de su condición, que ha de serles revelada*" (Casado-Neira i Martínez, 2017:120).

L'associació de característiques de les víctimes a un rol d'innocència i bondat que tradicionalment s'ha associat a les dones té una gran presència en l'àmbit judicial. D'acord amb aquests estereotips, en algunes ocasions, en els jutjats es conceben com a *autèntiques víctimes* de violència masclista aquelles dones que han arribat a patir una violència més extrema o amb conseqüència de mort i sense haver-se rebel·lat davant la situació. Per això es diu que les víctimes *de veritat* són aquelles que no denuncien, que no es veuen pels jutjats. En paraules d'una fiscal: "*Y también te digo una cosa, las que de verdad están maltratadas no han salido. La que lleva años y años y años, que está totalmente subyugada, esa no ha salido*"³⁰⁷. La mateixa fiscal, en un altre moment de l'entrevista, afegeix:

*Por ejemplo, es muy curioso: mujeres que dices "aquí hay algo", porque en toda la declaración no te miran a la cara nunca. A mí esto me sorprende. Están tan acostumbradas a estar subyugadas que no son capaces de mirarte a la cara. (...) Nosotros vemos muchas cada día.*³⁰⁸

En una ocasió, durant l'etnografia es va trobar una advocada en un jutjat de violència sobre la dona que tenia torn d'ofici penal general i representava un imputat per violència de gènere. Explicà que no volia estar al torn on representaria víctimes perquè "*me parece una pantomima*"³⁰⁹. Durant l'entrevista que se li va fer la setmana següent, criticà durament el delicte i les dones que denuncien, parlant de manera recurrent de la potencial impostura i establint la classificació d'unes víctimes que són reals i d'altres que no. No obstant això, al final de l'entrevista va fer les següents declaracions, que evidencien la manca de coneixement de la violència de gènere:

*A pesar de que te digo que muchas cosas me parecen pantomima, es verdad que hay mujeres que son víctimas reales y algunas sí que han pasado por el juzgado. El problema es que esas personas necesitan ayuda psicológica, porque salen con orden de protección, siendo víctimas reales, y al día siguiente vuelven a estar con aquella persona, son dependientes de aquella persona. No es violencia de género lo que les ocurre a estas personas, yo creo que es dependencia de la otra persona. Si lo quieres llamar violencia de género me da igual, yo creo que es dependencia.*³¹⁰

³⁰⁶ Diari de camp, estiu 2013.

³⁰⁷ EntFisc2.

³⁰⁸ Ibidem.

³⁰⁹ Diari de camp, agost de 2014.

³¹⁰ EntAdv10.

En una altra ocasió, l'advocada d'un imputat que es va conèixer a un jutjat de violència de gènere descriví el seu funcionament: “*Tú te habrás dado cuenta, ya habrás visto lo que hay por aquí. Por cada dos víctimas luego hay diez que no lo son*”³¹¹.

En veure que aquesta recurrent diferenciació entre unes víctimes i altres, es va considerar adient demanar a què s'oposava aquesta categoria. Allò que no és real és irreal. És a dir, fictici, inexistent, inventat, enganyós, fals. Aquest afany per precisar la categoria de víctima amb un cognom que faci al·lusió a la veracitat respon a la sospita que n'hi ha (moltes) que són fingides. Per tant, s'al·ludeix a la presumpta impostura de les dones, com es veurà repetidament al llarg d'aquest capítol. No obstant això, aquesta denominació també respon a la normalització de la violència: són *víctimes de veritat* només les que han patit violència greu o letífera. Es crea un clixé respecte la violència en si que la redueix a l'expressió més greu i visible de les agressions físiques, aquella que deixa marques i que exclou tota una sèrie de tipologies de violència “*sin sangre o marcas*”, com la psicològica, que són més invisibles i més difícils de provar i, per tant, es normalitzen (Naredo, Casas i Bodelón, 2012:33): “*La imagen pública de las víctimas de violencia de género, incluso en las campañas institucionales, pasa por un cuerpo fuertemente y visiblemente marcado –moratones, sangre...–*” (Casado-Neira, 2014).

Aquesta ha estat, doncs, una de les representacions que tenen les professionals de l'àmbit judicial que més ha aparegut durant aquesta recerca. Per tant, l'imaginari del que es concep com a *víctima real* posa en qüestió l'autenticitat de tota una sèrie de casos de violència de gènere judicialitzats. Aquesta idea, contraposada amb la quotidianitat judicial, dona lloc a un constant qüestionament de les dones que denuncien, “les que sí que es veuen pels jutjats”, al·legant des que són elles mateixes qui han provocat l'agressió fins que la intenció d'interposar una denúncia és la instrumentalització del procediment amb ànim d'obtenir beneficis en el procés civil de divorci, per exemple. També es resta credibilitat a la declaració de la víctima o, fins i tot, se'n pot legitimar l'agressió, depenent de les aficions, l'actitud, l'aspecte físic, l'activitat professional que duu a terme, el fet que s'hagi defensat de l'agressió, entre d'altres. D'aquí ve precisament la posada en dubte de la veracitat de les denúncies i la presumpció d'ànim espuri en fer-les.

No obstant això, no tot/a professional de la justícia coneix aquest significat com a tal³¹², però sí que és generalitzat el fet de conèixer-ne el significat al qual fa referència: a les cultures judicials mallorquina i catalana hi existeix de manera generalitzada la idea d'una potencial impostura per part de les dones que interposen denúncies per violència de gènere. Al respecte d'aquesta denominació, en una entrevista es comparteix amb un jutge el concepte del qual s'ha sentit a parlar recurrentment, i se li demana què entén ell per *víctima real*. Al principi, manifesta no haver-ho sentit a dir mai, i pensa que pot reflectir la diferenciació entre les *presumptes víctimes* en la fase instructora i les *víctimes* després de la sentència ferma que

³¹¹ Diari de camp, agost de 2015.

³¹² Com s'explica a continuació, en una conversa amb un jutge que ha estat col·laborant de manera propera en aquesta recerca i amb qui s'han anat compartint els resultats obtinguts, quan va conèixer la al·lusió constant al terme *víctima real* va quedar molt sorprès i desconcertat. No coneixia el terme en si, però sí la idea a la qual fa referència i el fenomen social de presumir la falsedat de les denúncies.

declara uns fets provats. Se li transmet el significat que s'ha observat recurrentment al camp i el reconeix tot d'una: *“Lo que quiere decir es que... la frase más habitual viene a ser ‘la que realmente sufre en su casa la violencia es la que nunca se atreve a denunciar y luego las matan porque no se ha presentado denuncia’”*³¹³. Tot i reconèixer aquest imaginari com a propi, assegura que *“Tan real es una víctima como la otra. Tanto la que denuncia como la que no denuncia, en el momento en que soportan una situación injusta de agresión o maltrato”*³¹⁴.

Per altra banda, una misser feminista de Mallorca ens mostra indignació davant aquesta idea i afirma que *“hi ha moltes dones que pateixen violència que no van als jutjats. Però són víctimes reals totes. És real la violència que hi ha als diaris, la que hi ha als jutjats i la que no arriba als jutjats també, evidentment, perquè si no, no hi hauria les xifres que hi ha”*³¹⁵.

L'ideal de víctima. Negar l'heterogeneïtat

Ello se realiza por un apriorístico ejercicio de definición de un patrón que, una vez establecido, guiará nuestra mirada en la percepción de “esa víctima”. Por ejemplo, se niega su capacidad de consentir y se legisla en contra de sus propios deseos e intenciones (Osborne, 2009a:1).

L'origen de les idees preconcebudes entorn de la violència de gènere provenen de reproduir l'estereotip d'així com es considera que ha de ser una víctima. Tal i com passa en molts altres àmbits de la societat, s'encabeixen les persones que passen per un procés judicial com a víctimes a l'ideal de dona, sense tenir en compte la diversitat d'experiències i les diferents maneres d'afrontar la violència. Amb aquesta homogeneïtzació, el sistema penal invisibilitza l'heterogeneïtat que existeix entre les dones part d'un procés judicial i en soterra la majoria de vivències.

La mujer es igualmente “pasiva”, víctima, ofendida y/o perjudicada por el hecho delictivo, y parece ésta la posición, aún hoy en día, más acorde con la idea más extendida del papel de la mujer en la sociedad, y en mayor medida, si cabe, en su “admisible” condición en el proceso penal: “para ser víctima has de ser pasiva, nada has debido realizar para merecer el mal que dices padecer o haber padecido” (Tamar Pitch a San Miguel, 2017:20).

Així doncs, la imatge que domina l'imaginari judicial és la concepció de víctima caracteritzada per la resignació, el silenci o l'abnegació. Aquestes precisament són també característiques que s'associen al patró cultural prescrit a les dones a la nostra societat. Són idees estereotipades tan arrelades que han acabat normalitzant-se i que es consideren naturals. És per això que majoritàriament no són identificades amb facilitat ni es té consciència del biaix que suposen. Es tracta d'una visió social que imposa les seves pròpies categories de percepció i que pot donar lloc a interpretacions parcialitzades de la situació de les dones. A més, *“tots aquests mites al voltant de la violència o de les víctimes donen un perfil de dona que pateix violència i uns paràmetres sobre la violència patida, que deixen fora moltes de les*

³¹³ EntJutg2.

³¹⁴ Ibidem.

³¹⁵ EntAdv3.

variables possibles (...) deixant-se moltes conductes fora de la 'veritable violència'" (Claramunt, Montserrat i Piatti, 2014:19).

La víctima imaginada, la víctima perfecta

Guarden sus heridas, señoras, porque podrían molestar al torturador. Hay que ser una víctima digna. Es decir, que sepa callar. La palabra les ha sido confiscada (Despentes, 2007:102).

Les dones acostumen a ser víctimes de delictes i no tant les que en cometen, atribuint-los l'estatut de víctima, pel qual és indispensable la proclamació continuada de la seva "innocència" i "passivitat" (Macaya, 2013:45). És al voltant d'aquestes característiques que es construeix l'imaginari de la víctima, com es veurà a continuació. La *víctima real* és imaginada com un ésser vulnerable i sense capacitat d'agència. Per referir-se a aquest ideal de víctima, diferents autors parlen de la *víctima perfecta* (Flamtermesky 2011, 2012, 2015; Grup Antígona et al., 2011). La *víctima digna*, segons Virginie Despentes (2006). La *buena víctima*, en paraules de Martínez, Robles i Gatti (2017) i Casado-Neira i Martínez (2017). La *víctima buena*, segons Saez (2017). O "*la víctima paradigmàtica*"³¹⁶, com s'hi refereix un jutge en una conversa informal.

La tesi de Helga Flamtermesky (2011, 2012, 2015), que centra la seva recerca en el delicte de tràfic de persones³¹⁷, sosté que la construcció de l'imaginari de *víctimes perfectes* exclou les experiències d'aquelles dones que són supervivents de la situació de violència. A partir dels seu treball d'Investigació Acció Participativa (IAP), s'apropa a les experiències de les víctimes i com es relacionen amb aquesta categoria que, consideren, se'ls imposa: "*Las mujeres encontraron que en la definición del problema de la trata, en las características que se proponen para identificar a una víctima y en las recomendaciones que se dan para atenderlas, no se sentían reflejadas (...)*" (2011:154). L'autora explica que les dones amb qui va treballar es demanaven: "*¿De qué le sirve a una organización o a un Estado hacer una propuesta de ayuda a las víctimas de trata si no conocen a las víctimas?*"; a la qual cosa conclou: "*La respuesta para ellas fue clara: lo que buscan a través de esas 'víctimas imaginadas', es crear una víctima perfecta, un ejemplo de cómo se comporta, habla, llora, se viste y, sobre todo, la idea que de decir lo que los demás quieren escuchar*" (Ibidem). Resulta molt interessant destacar el contrast que es va donar, segons explica l'autora, entre les dones que havien començat un procés de denúncia i les que no l'havien començat: "*El resultado fue que para las mujeres que denunciaron fue mucho más duro superar la trata, puesto que tuvieron que asumir un papel de víctima*" (Ibidem). L'experiència institucional té com a

³¹⁶ A la jornada etnogràfica del 30 de juliol de 2014, s'observa el cas d'una dona que ha sofert violència habitual durant molt de temps i que un moment donat decideix denunciar per sortir de la violència. En una conversa posterior amb el jutge que instrueix el cas, aquest parla d'empoderament per referir-se a aquesta situació on es decideix actuar per intentar sortir de la situació de maltractament. Es refereix a aquest cas com el d'una *víctima paradigmàtica*, que és aquella que pateix violència durant anys abans de denunciar.

³¹⁷ Com ja s'ha dit anteriorment i així com es sosté en aquesta tesi, tot i que el treball de Flamtermesky tracta d'un altre delicte –tràfic de persones– es considera que, juntament amb la violència a la parella, a darrere existeix una mateixa causa que és la desigualtat de gènere, fet que fa que la construcció de la categoria víctima d'ambdós delictes sigui molt similar.

efecte l'encasellament de les experiències particulars en un ideal, i és en aquest moment quan té un major impacte en l'experiència de les dones i els pot limitar l'accés a la justícia:

El rol de víctima perfecta lo vivieron las que denunciaron. En frente a un juez, a la policía o un abogado. (...) Una de las respuestas que se espera de "la víctima imaginada" o de la "víctima perfecta" es la demostración de gratitud, que siga las instrucciones que se le dan y no cuestionar lo recibido (Flamtermesky, 2012:154).

Coincidint amb la recerca de Flamtermesky, a l'informe realitzat per l'Observatori DESC, Antígona i Genera (2011) el que anomenen la *víctima perfecta* en casos de tràfic de persones amb finalitat de prostitució forçada (majoritàriament dones) seria aquella que mostra obertament la seva condició de víctima i es torna adaptable a les normes de l'entitat o institució que la rep. Afirmen, coincidint amb el que s'ha observat a l'entorn del delict de violència a la parella, que la idea de víctima implica concepcions d'innocència i fragilitat idealitzades que no sempre permeten pensar en les dones com a protagonistes de la seva història, que tampoc reflecteixen les realitats complexes de les seves vides i que són contràries a la capacitat de prendre decisions que puguin ser incòmodes o no compartides amb els professionals.

A lo mejor te vas a encontrar con una mujer que responde a tu imaginario social, hecha polvo, llorando y completamente desestructurada y a lo mejor a otra mujer te la vas a encontrar con fortaleza, con entereza, incluso desafiante. ¿Qué pasa? ¿La actitud determina si has sido víctima de trata o no? Pues no, esa no es la cuestión fundamental. Y si tú, como profesional, no estás preparado, estás trabajando con tu imaginario y tu expectativa, pero no con la realidad (Genera, Observatori DESC, Grup Antígona UAB, 2011).

La víctima detenguda en el temps

Al igual que els resultats de la recerca de Flamtermesky sobre dones que han viscut situacions de tràfic de persones, les dones que han estat víctimes de violència de gènere són detengudes en el temps, en el moment en què van sofrir la situació de violència, "*un momento en que siempre se las imagina golpeadas, tiradas en un rincón, como lo muestran la mayoría de imágenes que representan a una víctima (...)*" (Flamtermesky, 2011:155). Com si una persona que fou víctima de violència en un moment donat (especialment si es tracta d'un període d'anys, però no només), ho hagués de ser tota la vida. Hi ha l'imaginari de la víctima com una imatge estàtica, convertint-la en una víctima eterna.

S'identifica com a *estigma*³¹⁸ (Goffman, 2008[1963]) la manera com es perceben les víctimes de violència de gènere des de l'àmbit judicial, "*ese pasado concreto se inmortaliza, se les impone como un eterno presente*" (Flamtermesky, 2011:155). Amb aquesta interpretació, afirma Flamtermesky, es nega la capacitat de mobilitat que puguin tenir les dones per afrontar la situació de violència i, en especial, es nega qualsevol possibilitat de reconèixer que les dones han desenvolupat estratègies per tal d'afrontar, escapar, sortir i superar la situació de

³¹⁸ El concepte d'estigma de Goffman es refereix a "*la situación del individuo inhabilitado para una plena aceptación social*" (2008[1963]:9).

violència (Flamtermesky, 2011:155). Aquest fet cobra intel·ligibilitat en identificar que quan es parla de la *víctima real* s'està referint a la descripció de la puresa, a la imatge d'una víctima immaculada que s'ha mantengut en el seu rol de feminitat i que ha aguantat amb estoïcisme, sense defensar-se —cosa que no seria pròpia de les dones—. Som davant el discurs produït sobre les dones no pel que són, sinó pel que han de ser.

Si no se transforman las causas, las consecuencias seguirán siendo las que provoca la asunción de roles como el de mujeres sumisas y hombres dominantes; infinitos informes sobre los exitosos porcentajes de condenas impuestas a maltratadores, que lo serán toda la vida a causa de su sujeción al estigma de agresor; y mujeres maltratadas y re-victimizadas, que lo serán toda la vida a causa del mismo principio de sujeción, que las cronifica en lo que deriva el rol de víctima institucionalizado: en un estatus social (Ojeda, 2011:30-31).

Al llarg de l'etnografia s'ha pogut veure que existeix aquesta diferenciació entre “les que són realment víctimes i les que no ho són”, al·ludint a tota una sèrie de característiques, situacions i comportaments —que s'estudien a continuació— que serveixen d'argumentació per demostrar el que es mostra com a evidències d'impostura. Es tracta d'una victimització que no permet pensar en la singularitat de les situacions ni en experiències plurals i diverses, alternes a l'imaginari més conservador. La connotació hegemònica de víctima crea una diferenciació monocromàtica entre víctimes i no víctimes, sense matisos, sense donar llum a tota la seva complexitat.

Travessant la frontera de les *víctimes reals*, es troba la impuresa, l'ambigüitat que esdevé un desafiament al marc de comprensió amb què es caracteritzen les dones. No obstant això, la realitat complexa i ambigua dels processos de violència estan allunyades de les dicotomies i consten de tota una dimensió de zones de grisos que s'haurien de pensar i valorar. L'equívoc genera sospita i, en desafiament, es consolida l'imaginari d'una víctima exempta d'agència i de voluntat, amb una representació sofrent i compassiva. S'apuntala la *traïció* al gènere com allò impur, incoherent i impostor.

La víctima parlada³¹⁹, la víctima expropiada³²⁰

*És molt important per una mateixa a nivell psicològic no caure en la figura de la víctima. Crea identitat i estatus: la víctima no té nom, no parla, parlen per ella.*³²¹

La víctima de violencia de género es, así, una víctima hablada. Hablada por quienes diagnostican las causas de su victimización, por quienes han diseñado el itinerario de salida de la violencia, por quienes se ocupan de atenderlas (trabajadores/as sociales), de contarlas (observatorio de datos), de protegerlas (policía), de curarlas física (médicos/as) y emocionalmente (psicólogos/as y psiquiatras), de repararlas (jurídicamente) (Casado-Neira i Martínez, 2017:128).

³¹⁹ Aquest epígraf fa referència al concepte de Casado-Neira i Martínez: “*Víctimas de violencia de género (las víctimas habladas)*” (2017:112)

³²⁰ Aquest epígraf fa referència a un altre concepte també de Casado-Neira i Martínez: “*Es una ‘víctima expropiada’*” (2017:121).

³²¹ EntVic1.

Aquest apartat s'enfoca en la centralitat dels experts i professionals en el tractament de la violència de gènere i en com impacta aquest fet en la construcció de la *víctima de violència de gènere*. Com s'ha esmentat anteriorment, la promulgació de la Llei 1/2004 esdevé una fita pel que fa a la institucionalització de la violència de gènere i de les seves víctimes. *“En ese proceso se despliega una amplia serie de dispositivos, aparatos y expertos que al tiempo que se ocupan de cuidar, atender y proteger a las víctimas dan forma a una figura muy cerrada”* (Casado-Neira i Martínez, 2017:113). Part d'aquests dispositius desplecats són, per exemple, les lleis, l'entramat judicial, els programes d'intervenció, els serveis d'atenció a les víctimes del delictes, els discursos feministes, les persones expertes, els cossos de seguretat i els protocols. Casado-Neira i Martínez (2017) afirmen que, mentre els dispositius acaben prenent la categoria de víctima com una evidència, com un fet donat per suposat, les víctimes, per altra banda, es veuen obligades a orbitar en torn d'una categoria que els resulta incòmoda però que han de performar. D'aquí que concluguin que en el cas de les víctimes de violència de gènere, *“la categoría es todo eso a la vez: una posibilidad de reconocimiento directo o potencial, una categoría que provoca rechazos pero de la que no se puede escapar; una categoría que se torna en evidencia, una identidad de la que hay que, forzosamente, salir”* (Ibídem:117).

(...) la mujer deberá encarnar ese tipo subjetivo normalizado, convertirse no solo en víctima, sino en una 'buena víctima', renunciando a toda gestión del proceso, delegando en el Estado la decisión del curso de su situación; es una 'víctima expropiada' (Casado-Neira i Martínez, 2017:121).

“La ley produce víctimas” (Sáez, 2017:58) i són víctimes amb un alt grau d'institucionalització des de finals del segle passat, i amb un gran protagonisme mediàtic, social i polític que, no obstant això, és conduït per altres persones: els seus portaveus, els seus experts (Gatti, 2017:15). L'expertícia de les víctimes és un camp extens i quasi inabastable que es troba en creixent tecnificació i consisteix no només a fer emergir i/o detectar víctimes, sinó que *“existe un juego más complejo de inclusión/exclusión: las técnicas, protocolos, tests y sus expertos están diseñados para “incluir” a las ‘verdaderas víctimas’ i ‘excluir’ a quienes no lo son”* (Martínez, 2017:62): *“las víctimas han de aprender a posicionarse ante los expertos que les reconocen, de performar esa identidad dictada, pues la condición de víctima depende estrechamente del trabajo de los expertos, o de una expertización que se plantea necesariamente al servicio de la víctima”* (Redfield, 2006 a Martínez, 2017:62).

Es coincideix amb Flamtermesky (2011, 2012 i 2015) que les polítiques públiques i les lleis no se solen dissenyar incloent el punt de vista de les supervivents: *“Con frecuencia las políticas públicas excluyen y marginan a las mujeres al diseñar actuaciones de apoyo para ellas pero sin ellas”* (Flamtermesky, 2012:12). Com s'ha dit anteriorment, *“(...) los expertos que inciden en las políticas de lucha contra la trata y en proyectos de atención a las víctimas con frecuencia no han conocido nunca una víctima”* (Flamtermesky, 2014:392). O sigui que, en l'àmbit legislatiu i els cercles de polítiques públiques estatals i internacionals, *“se produce una construcción simbólica e imaginaria sobre las víctimas de trata que niega por completo su capacidad de agencia y su capacidad reflexiva y propositiva”* (2012:13), el que l'autora

anomena “víctimas imaginadas desde un escritorio”. El mateix ocorre amb les legislacions i gran part de polítiques públiques entorn de tota la resta d’expressions de violència masclista. Es redacten enfora de les experiències concretes de les supervivents, així com també de professionals de diferents sectors que podrien aportar un punt de vista multidisciplinari i afinar el marc legal, tot i la necessitat, com remarca Larrauri, d’escoltar les dones víctimes de violència a la parella com a principi democràtic i com a exigència per a l’elaboració d’una política pública eficaç (2008:252).

No obstant això, no és només en el moment prelegislatiu³²² en què polítiques públiques i lleis són redactades d’esquenes a qui van adreçades, sinó que també a la praxi judicial, en el moment de l’aplicació de la norma, també pot aparèixer l’imaginari de com és una víctima i que això representi una barrera per copsar les situacions concretes de les dones i limiti el seu efectiu accés a la justícia, com s’abordarà en el vuitè capítol.

Infantilització, vulnerabilització i manca d’agència

De esta manera, la ley construye a la mujer-víctima como la realización misma de la vulnerabilidad potencial de toda mujer ante el patriarcado y entiende la vulnerabilidad precisamente como lo que la despoja de aquello que hace al sujeto: la agencia, la palabra, la acción (Casado-Neira i Martínez, 2017:119).

El procés judicial de la violència de gènere és un camí molt pautat pel qual passen les dones amb un rol que ha de ser necessàriament passiu, ja que estarà rodejada de tecnòcrates i experts que sabran què li convé i, un moment donat, poden acabar decidint la millor manera de resoldre el conflicte del qual ella n’és protagonista.

La víctima de violencia de género está rodeada de leyes, expertos, discursos y prácticas que, dedicados, bien a atenderla, protegerla y cuidarla, bien a luchar contra la violencia que la produce, actúan sobre ella y hablan en su nombre. En este proceso la mujer-víctima ha devenido un sujeto construido por otros, sometida a un juego de tensiones que le reclama, a la vez, reconocerse en y renegar de la condición de víctima (Gatti, Martínez i Revet, 2017:285).

Com s’explica al capítol 4³²³, la forta institucionalització de la violència de gènere, en la línia de la lògica del sistema penal, comporta una tutela que un moment donat pot passar per damunt la voluntat de les persones que formen part del procés judicial i no fomenta ni la seva autonomia ni la seva capacitat de decisió. El subjecte de víctima que es proposa és sotmès i desproveït d’agència.

(...) Se determina una sola reacción posible ante la situación de violencia o agresión, desde la negación de la capacidad para intervenir activamente en la gestión y transformación de la situación violenta, por lo que el poder judicial la convierte en un objeto (o sujeto pasivo), o en un bien jurídico a proteger (del sujeto activo hombre (Ojeda, 2011:33).

³²² Es fa referència als dos moments que existeixen en dret penal, segons Eduardo Ramón (2008): el primer moment prelegislatiu o moment de creació de la llei, i el segon moment, el de l’aplicació de la norma penal creada.

³²³ En el quart capítol d’aquesta tesi es tracta la lògica de l’ordenament jurídic dels territoris estudiats.

Una de les característiques freqüents amb què s'imaginem les dones que passen per un procés de violència de gènere és la vulnerabilitat, característica que, alhora, s'associa a la manca de capacitat d'agència. Han patit violència de gènere per ser vulnerables i, pel fet d'haver estat víctimes, seguiran sent vulnerables (Flamtermesky, 2011:154-155).

El sistema penal exigeix a les víctimes uns atributs necessaris per optar a la condició de víctima, atributs que evidentment no semblen contemplar aspectes com la defensa de les agressions, sinó la passivitat i la cerca de protecció des del sistema penal. Resulta sorprenent com el testimoniatge d'alguns jutges i jutgesses emmalalteix de tals limitacions en fer al·lusió, per exemple, al fet que si la dona es mostra segura i no vacil·lant a les seves declaracions, existeix una tendència a posar en dubte el seu testimoniatge (Claramunt, Montserrat i Piatti, 2014:17).

La vulnerabilitat, la infantilització i la manca d'agència són característiques que configuren, també, el rol de gènere associat a les dones. Aquesta és una lògica d'intervenció que les segueix considerant *menors d'edat* i, com a conseqüència, les construeix com a *efecte* d'aquestes mateixes lògiques (Zurita, 2011:10). La infantilització genera una negació de la capacitat d'agència de les dones. Això es dona pel mateix funcionament implícit de l'ordenament jurídic que no està pensat per empoderar³²⁴ les persones –víctimes de qualsevol tipus de delictes–, com s'explica al quart capítol.

Bajo un mandato moral de salida de la violencia que comienza con la denuncia ante la policía y la judicialización de su caso, han de negar su agencia, su voluntad y su palabra –de las que en tanto víctimas ya se considera que carecen– y dejarse salvar (también de sí mismas) (Casado-Neira y Martínez, 2017:128).

Casado-Neira i Martínez asseguren que la legislació entorn de la violència de gènere pensa en totes les dones com a potencials víctimes perquè són vulnerables davant el patriarcat, “*para esta ley, todas las mujeres son vulnerables ‘in re’*” (Casado-Neira i Martínez, 2017:118). Al·leguen al fet que el subjecte passiu d'aquesta llei, segons els seus articles 37, 38 i 39, és o bé “*qui sigui o hagi estat la seva esposa, o dona que estigui o hagi estat lligada a ell per una relació d'afectivitat anàloga fins i tot sense convivència*”³²⁵ o bé una “*persona especialment*

³²⁴ El verb *empoderar* i el seu derivat *empoderament* no està recollit en les obres lexicogràfiques catalanes, però s'usen a bastament en el sentit de “donar poder”. Tot i que l'Optimot (Servei de consultes lingüístiques de la Generalitat de Catalunya) indica que el terme correcte en català és *apoderar/apoderament*, es considera que aquest té una connotació economicista que n'esbiaixa el significat. Per tal de ser el més fidel possible als mateixos conceptes de l'àmbit feminista i per no crear confusió amb les diferents accepcions que recull el terme català, s'opta per utilitzar el terme *empoderament*, que prové de l'anglès *empowerment*. Aquest terme va quedar definit a la Conferència Mundial de la Dona de l'any 1995 a Beijing (Pekin) com un concepte que, per una banda, fa referència al procés pel qual una persona o grup social adquireix o rep els mitjans per enfortir el seu potencial en termes polítics, socials o econòmics i, per l'altra, es refereix a l'augment de la participació en processos de presa de decisions i accés al poder.

Fonts: http://www2.ub.edu/assessling/cgi/consultes/resposta.pl?consultes_id=1643

http://aplicacions.llengua.gencat.cat/llc/AppJava/index.html?action=Principal&method=cerca_generica&input_cercar=empoderar&tipusCerca=cerca.tot

³²⁵ Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere. (http://portaljuridic.gencat.cat/ca/pjur_ocults/pjur_resultats_fitxa/?action=fitxa&documentId=556001)

*vulnerable que convisqui amb l'autor*³²⁶. És a dir, equipara les dones amb les persones vulnerables. És més, “*Si la vulnerabilidad de esas otras personas debe ser probada, para las mujeres esa vulnerabilidad se asume de facto*” (Morillas, 2009 a Casado-Neira i Martínez, 2017:119). D'aquí conclouen que la llei construeix la *dona-víctima* com la realització mateixa de la vulnerabilitat potencial de tota dona davant el sistema patriarcal, i entén la vulnerabilitat precisament com allò que la despulla del que la fa subjecte: l'agència, la paraula i l'acció.

De totes maneres, s'ha d'apuntar que també es podria fer una altra lectura d'aquesta legislació: entendre la vulnerabilitat que esmenta la llei com una situació de vulnerabilitat social, conseqüència del sistema patriarcal que desvaloritza les dones i legitima la violència simbòlica i, fins a un punt, material contra elles. Per tant, es podria entendre així l'equiparació legislativa de les “*persones [en situacions] vulnerables*” amb les dones, i matisar que la vulnerabilitat neix de la seva posició social³²⁷. Això és el que, per ventura, entenia el mateix Poder Legislatiu en pensar la llei. No obstant això, i més enllà de l'àmbit legislatiu, és cert que a la praxi judicial i a la societat en general, es produeix una tergiversació de la situació social de vulnerabilitat, aterrant-la a la imatge de persona vulnerable com a essència.

La pèrdua de l'experiència

Les experiències diverses en molts casos no són imaginades, situació que es correspon amb el fenomen que Boaventura de Sousa-Santos anomena la *pèrdua de l'experiència* (De Sousa-Santos a Flamtermesky, 2011:155). D'acord amb Flamtermesky, s'ha identificat que el fet que no es compti amb les experiències reals que viuen les dones que pateixen violència mostra que “*en una lògica de razón indolente, estas experiencias no importan pues se asume que no aportan nada*” (2011:155). Això és a causa del posicionament jeràrquic que es pren davant la víctima, que es demostra amb una manera paternalista i assistencialista d'apropar-se a les dones (Ibidem), com s'ha explicat al capítol 4.

Flamtermesky (2011), seguint amb De Sousa Santos, identifica el *descrèdit i l'ocultació d'experiències* que es corresponen, també, amb estratègies que s'han trobat al camp quan, des de l'àmbit judicial, es desacrediten i s'oculten les experiències de les dones sota judicis morals (2011:156). S'ha observat un fort qüestionament de la credibilitat, el descrèdit i l'estigmatització davant l'ampli espectre d'experiències i maneres de viure i afrontar la situació de violència i la seva resolució, com s'explicarà més endavant.

Fins aquí s'ha parlat de la imatge que s'ha vist que era present a la cultura judicial: la de la *víctima real*, idea que exclou la majoria d'experiències que queden fora –absents– de l'imaginari col·lectiu per ser intel·ligibles i per desordenar el sistema de gènere i els rols que prescriu. Aquestes vivències són, conseqüentment, desqualificades. De Sousa-Santos (2010) explica que allò absent és activament produït com a no-existent, és a dir, com una

³²⁶ Ídem.

³²⁷ Aquesta noció, per tant, no té a veure amb el concepte de vulnerabilitat com a reconeixement de la interdependència humana que han treballat autores com na Judith Butler (2014).

alternativa no creïble al que existeix. I continua: “*La no existencia es producida siempre que una cierta entidad es descalificada y considerada invisible, no inteligible o desechable*” (De Sousa-Santos, 2010:34). A continuació, s’aborden aquestes experiències.

6.3 La víctima impostora. La reacció davant el desordre

Com es ve relatant, a la cultura judicial es conceben com a víctimes *més vertaderes* les que pateixen violència més greu, acaten els mandats de gènere i ni tan sols denuncien la situació d’abús i violència que viuen. “*Aquella que no es veu pels jutjats*”³²⁸ –ens han repetit diverses vegades en entrevistes i converses informals. No obstant això, amb qui fan feina tangiblement els operadors jurídics és amb les que sí que han denunciat³²⁹ –o ho ha denunciat una tercera persona– i són part d’un procediment. Llavors, què passa amb totes aquelles dones que “sí que es veuen pels jutjats”? Les dones que efectivament formen part d’un procés judicial de violència de gènere també poden passar per un filtre d’autenticitat. S’han observat diverses situacions on professionals del jutjat han fet aquest discerniment, de manera més subtil o més clara i, en molts de casos, amb un explícit toc misogin. El cas més flagrant que s’ha vist és el relat d’una misser mallorquina que està tant al torn d’ofici de violència de gènere –on representa víctimes– com al torn penal general –on pot dur imputats de qualsevol delictes–. Relata el transcurs d’un dissabte que va tenir guàrdia del torn d’ofici al jutjat d’instrucció de Palma³³⁰. Assevera que a les guàrdies de caps de setmana hi sol haver molts de casos de violència de gènere i aquell dissabte concretament n’hi havia hagut set, de les quals ella en representava dues. Quan descrivia l’escenari a la sala d’espera va exclamar “*Allí había tres víctimas y cuatro putas*”³³¹ per il·lustrar, com seguidament va matisar, que al seu parer només tres havien patit realment els fets motiu de la denúncia. A les altres quatre els atribuïa motivacions espúries en les seves denúncies.

Aquesta narrativa mostra que de “les dones que es veuen pels jutjats” se’n torna a fer una distinció entre unes que són identificades com a víctimes *reals* i d’altres que no. Les víctimes legítimes i mereixedores d’ajuda institucional (Cubells et al., 2010a:373), són aquelles que acaten els protocols, demostren gratitud, no obstaculitzen el correcte funcionament de procés i s’adapten a les normes de la institució, és a dir, segueixen les instruccions que se’ls dona per tal de poder avançar en l’itinerari judicial sense qüestionar-lo ni discrepar-ne. Si la dona denuncia, s’espera d’ella que es deixi tutelar institucionalment sense cap desviació ni autodeterminació. Una vegada s’està dins del sistema judicial, s’hi ha de subjectar. El fet que no ho faci genera incomoditat i sensació de fracàs i, en conseqüència, el seu descrèdit.

³²⁸ Declaració registrada al diari de camp en diverses ocasions al llarg de l’etnografia.

³²⁹ A la major part de casos observats, la denúncia l’havia posada la mateixa dona part del procés. S’han vist alguns casos en què l’havien posada terceres persones (veïns, familiars, professionals de la salut, de serveis socials o policials, entre d’altres), però són minoritaris.

³³⁰ A Palma hi ha dos jutjats especialitzats en violència de gènere que s’alternen les guàrdies setmanals els dies feiners. Els caps de setmana, les causes de violència de gènere s’incoen al jutjat d’instrucció que estigui de guàrdia aquell cap de setmana i el dilluns es remet l’expedient i diligències practicades al jutjat especialitzat, que és el que n’és competent.

³³¹ EntAdv6.

Para que los operadores policiales y jurídico-penales vean a la víctima como una víctima legítima (léase: merecedora del apoyo del sistema), ésta debe cumplir con el estereotipo de víctima de maltrato o bien con la sintomatología del síndrome de la mujer maltratada y, sobre todo, con la voluntad activa de salir de la situación de violencia (Cubells et al, 2010a:373).

Les experiències i situacions de les dones que entren a un procés jurídic per violència de gènere són molts diverses, però la resposta del sistema penal és única i no sempre la més adequada per satisfer les seves expectatives i necessitats. El ventall de mesures institucionals, com el judici ràpid, l'ordre d'allunyament, el fet que el delictes sigui perseguible d'ofici, entre d'altres, no és sempre la millor intervenció de cara a la resolució del conflicte (Cubells i Calsamiglia, 2013:245).

Contraposadament a l'imaginari de “*las que de verdad son víctimas*”³³², les vivències i experiències de resistència de supervivents que s'han trobat al camp han estat més variades. Tant l'imaginari del que és una *víctima real* com els prejudicis de com ha de ser i comportar-se una persona que ha viscut una situació de violència masclista no fan més que invisibilitzar gran part d'aquestes situacions i la diversitat de dones que no compleixen el perfil predeterminat.

Las personas son testigo de unas realidades que demuestran la invalidez de una terminología jurídica que no refleja la plasticidad de la sociedad, en su inherente potencial de transformación y transgresión, como puede ser el de las mujeres frente al rol social al que venían –o vienen– sometidas o sujetas (Ojeda, 2011:27).

Els estudis de vàries autores que han centrat la seva recerca³³³ en l'experiència de dones que passen per un procés judicial de qualque tipus d'expressió de violència masclista (Antón, 2013; Barbot i Dodier, 2017; Bodelón, 2012; Casado-Neira i Martínez, 2017; Claramunt, Montserrat i Piatti, 2014; Cubells, Calsamiglia i Albertín, 2010a i 2010b; Cubells i Calsamiglia, 2013; Flamtermesky, 2011, 2012 i 2015; Gatti, Martínez, i Revet 2017; Heim 2014 i 2014b; Hirigoyen, 2005; Larrauri, 2005 i 2008 i Rodríguez i Bodelón, 2015), conclouen que aquest paradigma únic de víctima no coincideix, en la majoria de casos, amb la diversitat de les experiències i situacions amb què realment es troben les dones. No sempre s'identifiquen a si mateixes com a víctimes ni les seves experiències i expectatives responen al que se n'espera.

Paradigma víctima innocent-depredador violent

L'antropòloga Kay Warren (2015) problematitza la moralització de les víctimes de tràfic de persones com a innocents que han estat enganyades o forçades per a treballar en labors d'exploració sexual. El que descriu Warren es correspon amb la representació que es fa de les víctimes de violència de gènere ja que, en el fons, en ambdós delictes hi opera una mateixa lògica patriarcal que reproduïx una dialèctica entre allò femení i masculí i la jerarquia que els relaciona. Aquesta anàlisi crítica el fet que s'ha institucionalitzat allò que l'antropòloga

³³² Diari de camp, estiu 2013.

³³³ En gran part, són recerques etnogràfiques.

anomena “la dicotomia del paradigma víctima inocente-depredador violento”, on la víctima és representada com un subjecte passiu, sense agència o capacitat de decidir, que necessita el rescat per part dels àmbits penal i assistencial (Hurtado i Iranzo, 2015:4). Aquesta representació social que es fa de les víctimes és reforçat per mitjans de comunicació, governs i activismes. Segons Mónica Hurtado i Ángela Iranzo (2015), els mitjans de comunicació reproduïxen l'estereotip en la cerca del rèdit sensacionalista; els governs, seguint una lògica securitista, volen demostrar l'eficàcia de les seves forces policials en el compliment del seu deure de garantir la seguretat; i des de l'activisme, la intenció és la de donar visibilitat a les víctimes.

Pocs mesos després d'haver començat a fer observació diària a jutjats especialitzats en violència de gènere, s'havia pogut copsar de sobres la presumpció d'impostura que en molts de casos es tenia respecte a les dones. A partir d'aquesta percepció, es va començar a posar l'atenció en quines eren les actituds, qualitats o comportaments de les dones que s'interpretaven fal·laços. Es va poder comprovar que es tractava de tot allò que sortís de la puresa de l'estereotip de persona que aguanta la violència, sense agència, sense empoderament, incapaç de defensar-se, sense ràbia cap a la parella i cap a la situació de violència. Amb les següents paraules es registrava al diari de camp:

Crec que una cosa fonamental i que esdevé la causa de la creença que la majoria de casos són denúncies falses és la idea de víctima que es té, completament sotmesa i passiva, que no participa activament del procés de violència, com si no tengués cap tipus d'interacció amb l'agressor. Però, de fet, la violència que més arriba als jutjats és una violència amb resposta activa, amb interacció de les dones, amb manifestació de ràbia o d'inconformitat, les dones s'hi tornen, es defensen, es queixen, denuncien. En una paraula: actuen. Actuen d'una manera o una altra i exerceixen la seva capacitat d'agència. Vaja, que els casos més habituals que he vist, en realitat, són molt més complexos i no tenen necessàriament l'origen en un acte concret, sinó que formen part d'una dinàmica viciada on, en molts de casos, hi ha una violència habitual. No s'hi identifica una passivitat de les dones, sinó que és una situació fruit d'una relació que, en molts de casos, s'ha anat construint a partir d'accions d'ambdues parts de la parella. Amb aquesta complexitat que descriu no vull dir que les accions de les dones siguin antijurídiques de per si, sinó que no són necessàriament innocents –en el sentit d'exempts de malícia–, ni tenen perquè tenir un rol passiu –en el sentit de submissió a la situació violenta—. ³³⁴

Efectivament, el paradigma polaritzat de la víctima innocent i l'agressor violent, com a dos estats purs i inalterables, xoca amb la realitat complexa i heterogènia que s'ha observat als jutjats. Com s'ha explicat al paràgraf anterior, els casos que s'han vist durant el treball de camp no segueixen un patró binari on els imputats es mostren dominants i manifestament agressius i les dones són sempre ingènues, innocents³³⁵ i sense malícia. A més, els *fets denunciats* en si tampoc se solen poder simplificar a una conducta concreta ni aïllar-se d'unes dinàmiques i vicis de la relació entre les parts, sinó que formen part d'un engranatge

³³⁴ Diari de camp, 19 d'agost de 2014.

³³⁵ Aquí no es parla d'innocència en la seva accepció jurídica, és a dir, exempció de culpa en un delicte, sinó com a qualitat de qui ignora el mal, persona sense malícia i ingènua.

complicat, que inclou moltes parts diverses, com a qualsevol relació³³⁶. Respecte d'això, un jutge especialitzat en violència de gènere, en una entrevista, assenyala la complexitat que hi pot arribar a haver en la interacció de parella: *“Hi ha conductes heterogènies i que normalment no es presenten fora de la realitat quotidiana, no es presenten aïlladament, sinó que són fruit d'una interacció, es produeixen en el terreny de joc de la interacció”*³³⁷. Així doncs, aquests comportaments diversos que componen la quotidianitat xoquen amb la idea del binomi d'antagònics que identifica les dones amb la *víctima real* que s'ha descrit anteriorment: *“No s'ajusta a la idea de la dona submissa que només pateix aquesta violència perquè té un home dominant i que normalment no denuncia, i la que acaba en les pitjors conseqüències perquè no ha donat publicitat a la seva situació. No s'ajusta a això”*³³⁸. Finalment, el jutge conclou:

*La idea és que, dins el concepte de lluita contra la violència de gènere³³⁹, te puedes encontrar supuestos como ese³⁴⁰, extremo, dramático, pero que no es tan infrecuente, y supuestos en los que, como consecuencia de la propia relación y la propia dinámica instrumental de la violencia de género de este círculo de acumulación de tensión y luego de golpe y explosión y luego luna de miel, van interactuando, y muchas veces la mujer consigue no quedarse quieta o no quedarse callada, y entonces allí hay una pelea de los dos, o puede que haya empezado ella con un acto de agresión a consecuencia de un insulto de él. Pero esto no quiere decir que los hechos no sean de violencia de género.*³⁴¹

Els protocols que regulen el procés judicial determinen la manera concreta i immodificable de procedir davant casos de violència de gènere. *“La LO 1/2004, como el resto de leyes, se aplica de forma independiente de la casuística particular de cada mujer y cada hombre. Actúa como si hubiera un solo tipo de violencia de género y un solo tipo de mujer”* (Cubells i Calsamiglia, 2013:244). No obstant això, les experiències són diverses i, al mateix temps, aquestes experiències plurals no són normalment imaginades, difereixen de l'estereotip de víctima que es té a l'imaginari i hi xoquen, generant confusió i desordre. Producte d'un judici moral davant la transgressió del rol prescrit, s'ha observat que hi ha comportaments

³³⁶ És molt més fàcil d'abstreure els fets que puguin tenir lloc en una situació de violència masculista a l'espai públic entre dues persones que no es coneixen i identificar-ne els rols d'agressor violent i víctima innocent. Tot i així, com s'ha pogut veure en el cas de la violació múltiple de *Sanfermines* de l'any 2016, la societat tendeix a cercar la responsabilitat de les agressions que pateixen les dones en els actes de les mateixes dones que en són víctimes. Vegeu les següents referències:

<https://www.huffingtonpost.es/2017/11/17/el-caso-de-la-manada-cuando-se-juzga-a-la-victima-y-no-al-agresor-a-23280812/>

https://www.eldiario.es/sociedad/Cuestionamiento-preguntas-innecesarias-revictimizacion-violencia_0_708329529.html

³³⁷ EntJutg2

³³⁸ Ibidem.

³³⁹ La transcripció de les entrevistes vol ser fidel i per això hi queden reflectits els canvis d'idioma que fa la persona entrevistada.

³⁴⁰ Fa referència al cas de Ana Orantes, explicat en el capítol 3 d'aquesta tesi.

³⁴¹ EntJutg2.

processals³⁴² durant el recorregut judicial que generen confusió en alguns operadors jurídics, com s'explica a l'apartat que continua.

Esta inmovilidad con la que se les fija en el tiempo, esta incapacidad de ser que se les atribuye por ser víctimas y vulnerables según sus parámetros producen también una serie de juicios morales y sociales que se les aplica cuando se muestran capaces, con autonomía y con deseos de decidir por su propia vida (Flamtermesky, 2011:155).

Itinerari institucional-ideal³⁴³ de la víctima

(...) la mujer-víctima es socializada en esa categoría, categoría que ha de performar sin salirse de los mandatos previstos (Casado-Neira i Martínez, 2017:112).

Un dels moments més destacables de l'etnografia ha estat notar molt sovint en operadors jurídics una certa incomoditat i frustració davant un comportament processal i unes decisions per part de les dones que no es corresponen al que se n'espera, és a dir, amb el que s'havia imaginat que havia de ser el seu comportament, dòcil davant l'ens judicial i acord amb l'*itinerari institucional-ideal* (Martínez, Robles i Gatti, 2017). És constant sentir queixar-se de les víctimes perquè decideixen no declarar³⁴⁴, perquè tornen amb l'imputat i els veuen "agarraditos de las manos"³⁴⁵, perquè prenen decisions en contra del que ells consideren que seria la decisió correcta, entre d'altres. És a dir, tot allò que vagi contra el que suposa acatar la tutela judicial. En ocasions, tot el sistema pareix estar més interessat a servir la seva pròpia lògica interna que les víctimes, les quals presenta com qualcú que fa perdre el temps i distreu la institució de realitzar la seva *auténtica* comesa (Larrauri, 2008:97). El fet que desconcerta és l'aparició d'aquestes dones no com a víctimes subjectes d'intervenció, sinó com a agents socials en potència (Flamtermesky, 2011:156).

Se construye un mandato moral de reconstrucción de la normalidad apoyado sobre una secuencia cronológica clara y lineal: antes-durante-después, como si se tratase de la estructura de una narración de inicio-nudo-desenlace. Ahora bien, esta temporalidad unívoca y lineal es ficticia, pues el 'inicio' de la violencia de género es complejo y no se limita a un hecho puntual; el 'nudo' conlleva procesos de victimización secundaria y retrovictimización; y el 'desenlace' es abierto e incierto –se trata de un proceso en diferentes frentes: emocional, judicial, económico, etc.–, cruzado de temporalidades que la víctima no es capaz de controlar y que, además, no siempre es cierra con la 'vuelta a la normalidad' (Casado-Neira i Martínez, 2017:119).

Segons María Martínez, Iñaki Robles i Gabriel Gatti, l'itinerari ideal de la víctima és tant el resultat de les pràctiques dels dispositius com el mandat moral de reconstrucció de la normalitat, i passa pel trajecte *trauma → identitat → reparació*. Té lloc una situació

³⁴² Relatiu al procés judicial.

³⁴³ Concepte de María Martínez, Iñaki Robles i Gabriel Gatti (2017:63).

³⁴⁴ Tot i que declarar com a testimoni és un deure de col·laboració amb l'Administració de justícia, estan dispensats de l'obligació de declarar, segons l'article 416 de la Llei d'Enjudiciament Criminal, els parents del processat, entre ells, el cònjuge o persona unida per una relació de fet anàloga a la matrimonial.

³⁴⁵ Diari de camp, 29 de juliol de 2013.

traumàtica i es requereix que s'hi trobi la seva identitat: *“El sujeto-objeto de una violencia ingresa a un campo repleto de dispositivos que lo piensan; campo del que no puede salir, cuando pasa de la heterodesignación al autoreconocimiento, si no es como víctima”* (Martínez et al., 2017:63).

La frustració dels agents jurídics es dona per la falta de comprensió de la complexitat de la problemàtica i la dificultat d'abordar-la des del sistema penal. Segons Larrauri, les i els professionals del sistema penal, policia, fiscals, jutges/ses i advocats/des *“sienten que sus esfuerzos no son plenamente correspondidos por las actuaciones, aparentemente incomprensibles, de las mujeres cuando éstas acuden a retirar la denuncia o se niegan a declarar y continuar el proceso”* (2008:97). Els operadors jurídics esperen que les dones compler amb allò que se n'espera i segueixin les passes estipulades a favor del bon funcionament del procés judicial (Cubells i Calsamiglia,2013:234). Per això, les situacions disruptives que entorpeixen la instrucció del cas els provoquen emocions negatives, ja que s'espera que la dona sigui *“una adherente fiel al itinerario de salida de la violencia establecido”* (Casado-Neira i Martínez, 2017:120) i que es deixi fer i sigui parlada i representada per altres, pels experts.

La subjecció a l'itinerari designat no només construeix víctimes, sinó que també permet (des)qualificar-les depenent de la major o menor adaptació a l'itinerari: *“La ‘buena víctima será aquella bien acoplada al itinerario diseñado; la que no lo esté, no lo será”* (Martínez et al., 2017:63). Larrauri aclareix, tal i com s'ha vist al camp, que el fet que hi hagi agents judicials que no entenguin el perquè d'algunes decisions de les dones, genera tal incomprensió que pot contribuir fins i tot a la denigració de les dones.

En este sentido, en lugar de entender el comportamiento de las mujeres como la expresión de la dependencia emocional de la pareja sentimental (y por tanto como parte del problema), los profesionales lo viven como un fracaso del sistema o de su función, en tanto que no logran los objetivos (Cubells i Calsamiglia,2013:234).

En una entrevista amb un jutge de violència de gènere que té una praxi molt rigorosa, anant cas per cas i dedicant-hi el temps que estima necessari per poder veure la situació de manera àmplia, respon de la següent manera a la pregunta de què hi pot haver al darrera de la constant posada en dubte de la credibilitat de les dones: *“Doncs no ho sé, francament. Potser és la sensació d'insatisfacció, d'impossibilitat de prova, o un nivell d'exigència tècnica que es requereix a la persona que denuncia, o una falta de entendimiento incluso podría ser del proceso de la violencia en general”*³⁴⁶. Certament, una de les mancances més grans que s'han trobat durant el treball de camp ha estat la dificultat d'operadors jurídics per entendre la tipologia, és a dir, les característiques concretes, del delicte amb què s'està treballant, on té una certa lògica que s'hi donin uns comportaments que amb altres ofenses serien impensables. Al cinquè capítol s'hi ha mostrat la complexitat del delicte de la violència de gènere, especialment en contraposició a la majoria de delictes i s'ha descrit com l'itinerari institucional-ideal es veu sovint truncat pel fet que moltes víctimes renunciïn al procediment penal o que no declarin en contra de l'imputat (que és o ha estat la seva parella). Aquestes

³⁴⁶ EntJutg2.

conductes freqüents s'entenen com una obstrucció del camí de la *justícia* i, per mor d'això, superen la lògica jurídica. Aquesta situació augmenta la incredibilitat del delictes i evidencia la necessitat que es formi el personal en perspectiva de gènere i s'ensenyin les característiques particulars i psicològiques intrínseques a aquest tipus de violència.

Los resultados del estudio muestran que cuando las mujeres actúan de forma distinta a cómo el sistema espera de ellas, los agentes jurídicos tienen reacciones negativas como por ejemplo mostrar perplejidad, preocupación, decepción o enfado entre otras. Estas emociones negativas, en consonancia con otras investigaciones (Gauthier, 2010; Ptacek, 1999) repercuten negativamente en el ejercicio profesional, en la atención a la víctima de violencia de género y en los objetivos que persigue la LO 1/2004 (Cubells et al., 2010 a Cubells i Calsamiglia, 2013:222).

Larrauri al·ludeix que el sistema penal no està pensat per resoldre problemàtiques àmplies³⁴⁷, com és el fenomen de la violència de gènere, que té un fort component cultural i estructural, sinó que opera d'acord a les seves pròpies regles i principis (2008:247). Això comporta, continua l'autora, “*que se 'impaciente' con estas mujeres que acuden allí en busca de una resolución a sus problemas, pero que no entienden (quizás porque nadie les ha informado) o no aceptan operar bajo los dictados del sistema penal*” (2008:247).

Com s'ha explicat anteriorment³⁴⁸, en referència a la realitat criminològica de la violència de gènere, es tracta d'un delictes amb molta dificultat probatòria perquè en la majoria d'ocasions té lloc a l'àmbit domèstic i sense testimonis. Aquesta és la causa d'una de les situacions que generen desconcert, i és el fet que hi hagi un gran nombre de casos que, per falta de proves, es sobreseuen o acaben en absolució. És un factor que alimenta la concepció de falsedat de les denúncies i que posa en escac la credibilitat de les dones. En aquest aspecte, és important tenir en compte que es tracta de delictes molt difícils de provar i que el dret penal i la condemna es fonamenten en la prova. La següent escena etnogràfica il·lustra aquest fet:

*Som a la declaració d'un imputat que declara que ja havia tengut una denúncia prèvia per violència de gènere, però que s'havia demostrat que era innocent –al·ludint al fet que s'havia sobresegut provisionalment. El jutge li fa saber molt clarament a l'imputat que “un sobreseimiento provisional no quiere decir que los hechos no hayan pasado, solo que no se ha podido demostrar”.*³⁴⁹

Per altra banda, una de les situacions que produeixen més enuig del personal judicial és el fet que hi hagi moltes dones que renunciïn al procediment³⁵⁰. Es viu com una contradicció ja que, en la majoria de casos, havien estat elles mateixes que havien interposat denúncia. En aquest sentit, comportaments que es veuen contraris a la naturalesa del procés són, per exemple, el fet que reprengui la relació sentimental amb l'imputat, que segueixi convivint-

³⁴⁷ Com s'ha explicat a capítols anteriors, el dret penal no educa sense tota una sèrie d'altres recursos d'educació, serveis socials i regulació de la publicitat, entre d'altres.

³⁴⁸ Es parla de la dificultat probatòria del delictes de violència de gènere al cinquè capítol.

³⁴⁹ Diari de camp, 17 d'agost de 2015.

³⁵⁰ Al capítol 5, a l'apartat *La víctima irracional*, s'hi exposa la reacció del personal judicial a la diversitat d'experiències davant la violència de gènere.

hi després dels fets, que no comparegui a la vista oral o que ho faci juntament amb l'imputat, entre d'altres.

Per altra banda, es posa molt en qüestió el contingut i la forma com s'ha fet la declaració sense tenir en compte, com explica una psicòloga d'una oficina de víctimes del delictes, que el moment del dol en què es troba una persona pot influir en la declaració: *“El momento del duelo en el que está una persona que declara puede determinar la declaración y transmitir unas cosas u otras: si está en una fase de rabia, si se ha recuperado del trauma, de las agresiones, etc.”*³⁵¹. En la mateixa línia, María Jesús Cala explica que *“se le pide a una persona que ha sufrido un trauma que tenga una memoria que es imposible que tenga alguien que está en esa situación: que se elabore un relato coherente, i si no lo elabora, está mintiendo”*³⁵².

La manera de hablar es fundamental: responder de manera precisa y clara, evitar la impresión de llevar un ‘discurso preparado’, como una jueza reprochará a una mujer durante un juicio. El testimonio debe ceñirse a los aspectos que interesan a la racionalidad jurídica y no tratar detalles accesorios, aunque debe ser lo suficientemente espontáneo como para no parecer confeccionado con anticipación (...) No es raro, pues, que quienes han pasado por estas situaciones y algunas expertas que las acompañan señalen que su palabra fue preparada para ser la correcta, que se aprendió a mostrar sufrimiento y dolor e, idealmente, a mostrar las marcas que la violencia dejó en su cuerpo y en sus palabras, y que hacían de ella, sin duda, una portadora de la condición de ‘mujer-víctima’ (Gatti, Martínez i Revet, 2017:291).

Una advocada feminista de Mallorca explica que *“hi ha molts de missers que no tenen clar de vegades què és la violència, no tenen clar el seu paper quin és, perquè clar, elles estan allà dins un torn [d'ofici] que està pagat per l'Estat perquè donin una assistència i una ajuda a aquelles dones”*³⁵³. Aquesta incomoditat és producte del desconeixement i falta de sensibilitat en les característiques de la violència a la parella. Les polítiques i actuacions orientades a pal·liar la violència de gènere es desenvolupen normalment d'esquena a les seves particularitats, *“siendo el ámbito judicial, quizás, el que más falta de comprensión demuestra hacia el mismo”* (Sánchez, 2011:697). A més, la racionalitat de les dones no segueix les pautes d'actuació, normes i racionalitat del sistema penal (Larrauri, 2008:249) i, tot plegat produeix la incomprensió d'operadors jurídics i els consegüents discursos negatius entorn de les dones.

En este proceso de cambio, el sistema penal y sus profesionales deben ayudarla en su objetivo de desarrollar una vida segura, no descalificándola por sus titubeos, pues romper una relación o convivencia requiere mucho esfuerzo personal, por los vínculos pasados y por las incertidumbres del futuro, y puede no conseguirse en la primera ocasión, por más que el abogado, el policía o el fiscal hayan dedicado mucha energía al caso (Larrauri, 2008:98).

³⁵¹ Diari de camp, 14 d'agost de 2014.

³⁵² Extret de la ponència de María Jesús Cala, professora de Psicologia de la Universidad de Sevilla, al I Congrés de Violència Masclista ICAB: 'Una assignatura pendent, reptes de futur'.

³⁵³ EntAdv3.

La mateixa advocada citada, amb una postura crítica envers com el sistema judicial tracta el delicte de violència de gènere, destaca la importància que “*qui rebi declaració a les víctimes siguin professionals amb formació específica per tal de reduir o limitar els perjudicis de la dona*”³⁵⁴ i assegura que la formació hauria de ser interdisciplinària i amb perspectiva de gènere per tal d’aprendre a identificar la violència de gènere en tota la seva magnitud. És davant la incomprensió i el desconeixement que es té del fenomen que sorgeixen els estereotips que donen una explicació esbiaixada de la realitat. En aquest sentit, Cubells i Calsamiglia apunten que s’han de tenir en compte els processos que impliquen subjecció a les relacions interpersonals que les dones estableixen amb les seves parelles, família i altres persones properes (xarxa social informal), així com subjeccions al sistema jurídic-penal (Cubells i Calsamiglia, 2013:213).

Aquests canvis de rumb processal (renúncies a les accions penals, decidir no declarar contra la seva (ex)parella o reprendre la relació sentimental amb l’imputat) s’interpreten com una amenaça al correcte transcurs del judici. L’engranatge judicial no contempla que les dones que accedeixen al sistema per violència a la parella tinguin agència i, de fet, és una de les situacions que genera més reaccions negatives entre operadors jurídics. Des del moment que les dones prenen les seves pròpies decisions respecte al procediment, si són contràries al que se n’espera, la reacció és que no està fent el que hauria de fer i que el sistema està fallant (Cubells i Calsamiglia, 2013:247). En resulta una moralització generalitzada de la violència de gènere que nega a les víctimes qualsevol forma d’agència o veu sobre el tema (Warren, 2015:21).

Existeixen molts d’estudis que s’han dedicat a indagar com viuen les dones el procés judicial de violència de gènere i què hi ha darrere les decisions que puguin prendre elles i com encaren la judicialització del seu cas. Se’n destacaran alguns (Bodelón, 2012; Casado-Neira i Martínez, 2017; Cubells et al, 2010a; Cubells et al., 2010b; Cubells i Calsamiglia, 2013; Flamtermesky, 2011, 2012, 2015; Larrauri, 2008; Rodríguez i Bodelón, 2015) per il·lustrar com es tracta de característiques implícites de la pròpia situació de violència, enfora de la interpretació que en fan en moltes ocasions les persones professionals a l’àmbit judicial.

Larrauri (2008) afirma que la imatge de la dona que denuncia i després renuncia és presentada freqüentment com a irracional: “*Una mujer que no sabe lo que quiere, o que quiere algo incomprendible, y por tanto no se la puede ayudar*” (2008:96) i frívola: “*La agenda de los jueces no está a disposición de las víctimas*” (2008:253). No obstant això, l’autora demostra que el fet que les dones es retirin del procediment judicial és una resposta comprensible i racional a la forma com el sistema penal està actualment estructurat. En aquest sentit, al cinquè capítol s’han descrit les motivacions que hi pot haver darrere la decisió de fer la renúncia, com la falta de recolzament econòmic, la desconfiança en el sistema judicial, la por de les represàlies de l’acusat o voler-li evitar les conseqüències penals, entre d’altres (Larrauri, 2003 a Cubells et al, 2010a:369, Naredo, Casas i Bodelón, 2012:84-86).

³⁵⁴ Ibidem.

Quan les víctimes no compleixen amb el que se n'espera perden credibilitat, i això pot suposar que es posi en dubte que siguin realment ofeses, al·legant que són elles que han provocat la situació de violència, que les intencions d'interposar denúncia són espúries o que hi ha hagut consentiment en la situació de violència, entre d'altres. Aquesta desqualificació de les dones que no responen positivament a les expectatives del sistema és un risc simbòlic visible així com més avança la legislació punitiva posada en marxa per protegir-les (Larrauri, 2005 a Cubells i Calsamiglia, 2013:237): *“No únicamente el objetivo de protegerlas no se cumple siempre sino que además, a menudo, se derivan efectos perversos no deseados de la práctica jurídica como ejemplo la segunda victimización o criminalización de las mujeres”* (Cubells i Calsamiglia, 2013:237).

Més enllà de les situacions descrites, hi ha altres aspectes que afecten el procés judicial i que s'ha observat que no sempre engranen amb com és concebut el sistema. De les dones que denunciïn violència de gènere se n'espera que coneguin el sistema jurídic i en segueixin els processos. Que siguin racionals, objectives, coherents i compromeses amb la veritat, que entenguin que la parella és incompatible amb la violència, que vulguin deixar la relació amb l'imputat i vulguin castigar-lo (Cubells i Calsamiglia, 2013:244). Pel que fa a l'exposició dels fets durant la declaració de les dones, se n'espera claredat, síntesi i precisió en l'exposició dels fets, sense contradiccions ni incoherències i expressió eloqüent. No es tenen presents les conseqüències d'una situació traumàtica i els efectes que pot tenir en la coherència del relat dels fets ni la dificultat per explicar els fets viscuts. A més, la consciència de la realitat viscuda pot existir tot i que no necessàriament s'expressarà amb els codis i les terminologies que entenen les institucions. Una altra cosa que afecta el comportament processal de la víctima és el desconeixement del ritual judicial per una persona externa al protocol. El llenguatge jurídic i tot el ritual en sí són camps completament tècnics, autoreferenciats, molt protocol·litzats i intel·ligibles per la majoria de persones, i poden generar inseguretats i desconcert³⁵⁵.

Una advocada del torn de violència de gènere, en una entrevista explica la frustració que li generen precisament aquestes fluctuacions en el comportament de les dones durant el procés judicial:

*El hecho de que vuelvan a vivir juntos es muy corriente. Puede pasar que después de estar aquí se vayan casi juntos a casa, con la orden en el bolsillo. Hay muchas mujeres que en aquel momento dicen querer la separación, pero luego las llamas y resulta que están juntos, y hasta la próxima. ¿Y de qué ha servido todo esto? Una pérdida de dinero importante, gente, fiscal, juez... y esto nadie lo controla tampoco. Y nunca más se supo. Se podría hacer un estudio, por ejemplo, de qué pasa con esto. Aquí cada uno hace su función y luego da igual el resultado final.*³⁵⁶

Més enllà del comportament estrictament processal de les dones, també s'ha vist com, en ocasions, es remarquen característiques que, de per si, sense necessàriament estar lligades al procediment, s'interpreten com a potencials impostures. S'ha pogut constatar, d'acord amb

³⁵⁵ Vegeu el cinquè capítol, als apartats *“L'ús de la paraula: el que s'explica i com s'explica”* i *“L'argot legal”* es descriuen amb més profunditat aquests aspectes.

³⁵⁶ EntAdv1.

Bergalli i Bodelón, que el punt d'atenció és la ruptura amb les pautes de comportament referides a aquells aspectes estructuradors del gènere (1992:58). Són situacions que suposen transgressions del rol de gènere assignat i que generen desordre, i per això resulten desconcertants. Subjau a l'imaginari aquesta concepció del model de dona associat a la generositat i a l'abnegació, dones com a cuidadores i encarnació del sacrifici (Osborne, 2009a:6):

Es un modelo útil para el sometimiento y la subordinación, pero fallido en cuanto nos acercamos a las mujeres reales, porque se demuestra falso y, lo que es peor, imposible de cumplir. Presupone que las mujeres no están legitimadas para manifestar alguna de las características que se les niega –ira, ambición egoísmo, desamor, promiscuidad o violencia– porque, entre otras cosas, se les han atribuido a los varones, se han considerado masculinas. Y sin embargo no debemos olvidar, como señala Badinter, que <estas características, atribuidas tradicionalmente al hombre, pertenecen de hecho a los dos sexos y que lo que nos queda si las negamos es una mujer callada, pasiva y sumisa> (Badinter, 2004). Si de todos modos las manifestamos o las empleamos, somos especialmente condenadas (Osborne, 2009a:6).

Incomprensió davant la transgressió

A la llei integral, tot i tenir la pretensió d'avançar en el camí cap a la igualtat mitjançant la protecció d'un dels dos sexes –socialment desfavorit, vulnerabilitzat–, s'hi reflecteix una noció de dona que no deixa de (re)produir un discurs estereotipificador, generant nous *corsés* que dificulten que les dones –i els homes– puguin desenvolupar-se com a éssers humans lliures i diferents (Ojeda, 2011:9). A les dones que pateixen violència a la parella se les ha concebut de manera unívoca des de la victimització i la dependència (sigui cap als homes o cap a l'Estat) i des del binomi maltractador/víctima, culpable/innocent. Com ja s'ha remarcat anteriorment, aquesta categorització reduccionista vela l'ambigüitat, l'ambivalència i les contradiccions de les persones i les seves relacions i no és capaç de retre'n compte (Zurita, 2011:10). Més encara, el comportament que no s'adscriu a la concepció prevista tendeix a generar incomprensió, malestar i, fins i tot, incredulitat judicial.

Aquest fenomen es pot entendre a partir dels dualismes oposats de Frances Olsen (2000) que són sexualitzats i jerarquitats. Segons Olsen, des del sorgiment del pensament liberal clàssic o des dels temps de Plató, el nostre pensament s'ha estructurat entorn de sèries complexes de dualismes o parells oposats com, per exemple, racional/irracional, actiu/passiu, pensament/sentiment, raó/emoció, poder/sensibilitat, objectiu/subjectiu o cultura/naturalesa. Aquestes esferes divideixen les coses en pols oposats, estan sexualitzats –una meitat del dualisme es considera masculina i l'altra femenina–, i constituïts en una jerarquia: allò identificat com a masculí és privilegiat com a superior. El dret, com a ordre patriarcal, s'adscriu i reproduïx aquests dualismes. La construcció per part del sistema penal relaciona allò masculí al sistema jurídic en si, corresponent a tot el que té a veure amb la racionalitat, el poder, l'objectivitat i la universalitat (Cubells i Calsamiglia, 2013:245). I, per altra banda, com s'ha descrit àmpliament en aquest capítol, la categoria dona-víctima és construïda a mirall dels valors i les actituds que tradicionalment s'han associat a les dones i a allò femení: la irracionalitat, la passivitat, l'emocionalitat i la particularitat. D'acord amb aquesta

jerarquització, el sistema prioritza les característiques identificades amb la masculinitat i, alhora, amb el sistema jurídic. Per tant, aquesta òptica permet entendre les bases que sostenen els punts de desavinença entre la institució i les dones (Cubells i Calsamiglia, 2013:245).

Lo femenino ha de presentarse como inmanencia, mientras que lo masculino aparece como producto de una voluntad operativa. Ellos son, ellas están. Cualquier atisbo de voluntad propia que no tenga el agrado como teleología será en una mujer juzgado como impropio (Valcárcel, 2008:273).

Dret al mal

La tradició judeocristiana atribueix la creació del mal a n'Eva, figura de l'Antic Testament. Com a herència d'aquesta idea, les dones han de seguir un estàndard moral molt més fort que la resta i que les coarta (Valcárcel, 2004). Com diu Celia Amorós, "*la relación de 'la Mujer' con el mal es justo lo que constituye la misoginia*" (2008:249) que, assegura, té una aparició recurrent en les societats patriarcals. Es correspondria, doncs, al que Amelia Valcárcel anomena *derecho al mal*. En paraules de l'autora, el "*derecho al mal significa, llanamente, no un derecho absoluto, sino radicado en ciertas situaciones: aquellas en las que se exige de un colectivo que cumpla una norma superior al estándar o que cultive la excelencia si quiere pasar a ser simplemente normal*" (2008:269).

No reclamamos entonces nuestro mal, el mal por el que se nos ha definido y no queremos tampoco el bien que se nos imputa, sino exactamente vuestro mal. Este es un discurso moral feminista verdaderamente universal en el que no se pretende mostrar la excelencia, sino reclamar el derecho a no ser excelente. Como vuestro logos moral desde siempre ha funcionado (Valcárcel, 2012:567).

Es tracta, doncs, d'un conflicte entre universos simbòlics que té con a conseqüència la reproducció de l'estereotip de les dones i, davant la seva transgressió, recrea una estigmatització, una denigració i, fins i tot una deshumanització d'aquelles que no s'han adscrit al rol, amb la conseqüent limitació del seu accés a la justícia. La producció judicial d'un imaginari misogin a la cultura crea la imatge de la dona-impostora, com a mecanisme per controlar la possible dissidència de les dones davant l'ordre de gènere i reordenar allò desordenat. Equivaldria al que Ricardo Caro Cárdenas (2006)³⁵⁷ descriu com a *ofensa patriarcal*, en la qual es desenvolupen aquests mecanismes de reorganització del sistema de gènere hegemònic que comporta l'estigmatització cap a qui altera l'ordre. Es tracta d'un mecanisme de defensa d'un "*patriarcado que requería prolongar el statu quo*" (Caro

³⁵⁷ Caro Cárdenas parla de la resposta social d'estigmatització cap a l'aixecament en armes de dones al Perú dels anys 80, amb dos grups que varen protagonitzar el bàndol subversiu de la guerra: l'autodenominat *Partido Comunista del Perú* i conegut com *Sendero Luminoso* i el *Movimiento Revolucionario Túpac Amaru*. Respecte la resposta mediàtica i social a l'aixecament en armes de dones, vegeu el treball "*Subvertint l'ordre de gènere hegemònic. L'experiència de les dones preses del Partit Comunista del Perú-Sendero Luminoso*" (Canyelles, 2010).

Cárdenas, 2006). Els discursos que construeixen les representacions d'impostura formen part d'una societat que, no necessàriament de manera intencionada, respon amb aquestes estratègies per defensar-se a si mateixa com a societat masculina que és. El que es veu vulnerat, doncs, és l'ordre moral i social de gènere, pel que en resulta un càstig en la generació d'un imaginari estigmatitzat:

Cuando estas expectativas no se cumplen, los castigos son la patologización (de la diversidad, de las emociones o de las experiencias), la discriminación y la victimización (Cubells i Calsamiglia, 2013:244).

La resposta a la transgressió

Cada mujer tiene que encarnar también una forma interna compuesta de decenas de ataduras, de deberes especiales. Si rompe alguno de ellos, será castigada (Valcárcel, 2008:273).

La confusió dels i les professionals de l'àmbit jurídic apareix, doncs, en copsar el desordre inesperat del sistema de gènere, en veure la transgressió dels mandats socials prescrits a les dones. Se'ls pressuposa una submissió a la institució i el deure d'afavorir el seu correcte transcurs, és a dir, de no retirar-se del procediment, de declarar els fets amb un relat coherent, amb la terminologia i el codis llegibles pel sistema judicial i sense la interferència de bloquejos posttraumàtics. Davant la diversitat d'experiències de la violència i de maneres de sortir-ne, el sistema que havia construït una subjectivitat de la *dona-víctima* a partir de mecanismes de subjecció basats en els protocols, acudeix al càstig i a la sanció quan no s'acompleixen aquestes expectatives sobre les dones (Cubells i Calsamiglia, 2013:244). El discurs i la praxi jurídica produeixen i reproduïxen les categories de gènere, causant la institucionalització d'un estigma.

Per tant, es pot concloure que es dona una desavinença entre els professionals del sistema de justícia i les dones que hi acudeixen fins a tal punt que els operadors jurídics ho poden viure com un fracàs del sistema i de la seva funció en ell (Cubells i Calsamiglia, 2013) on el càstig és no només l'estigmatització i el descrèdit, sinó que va més enllà i pot tenir conseqüències judicials que limitin el seu accés a la justícia, com es veurà al capítol següent.

Ello contribuye a la idea de enfrentamiento entre las mujeres y el sistema judicial. Las mujeres por la falta de información implícita sobre el proceso en el momento de empezar el mismo, y el sistema judicial, porque las ve como irracionales en vez de agentes racionales respondiendo a una determinada política seguida desde las instancias oficiales que han insistido en que las mujeres 'pierdan el miedo y denuncien' (Larrauri, 2005 a Cubells i Calsamiglia, 2013:246).

Valcárcel (2008) diu que la feminitat és un motlle que compromet les dones amb el deure d'agradar anunciant, com es veurà a continuació, que transgredir comporta un càstig. Per altra banda, l'antropòloga Dolores Juliano (2004) afirma que les persones es construeixen com a homes i com a dones socialment a partir de models que s'interioritzen des d'infants com a *naturals* (2004:137). L'autora emfatitza que el sistema mític de naturalització de les conductes femenines actua de manera especialment eficaç en tres àmbits, assignant a les dones com un destí propi l'amor maternal, l'amor romàntic i la passivitat sexual. Tot i

aquesta essencialització, assevera que “*las personas actuamos de acuerdo con conductas aprendidas socialmente y carecemos casi por completo de conductas complejas instintivas. Éstas se reducen al campo de los actos reflejos y poco más*” (Juliano, 2004:44). No obstant això, al llarg de la història i en diferents cultures, les dones han actuat d’acord a les normes en major mesura que els homes. “*Esto puede parecer tanto más curioso puesto que las normas que las mujeres acatan no siempre las favorecen y muchas veces limitan sus opciones y sus posibilidades de elegir; es decir, coartan su libertad*” (Juliano, 2011:172). És el cas dels rols de gènere en societats androcèntriques. Això s’explica si es té en compte que es sancionen durament les transgressions i es col·loquen en el camp de la anormalitat, la perversió o la patologia (Fernández, 1992 a Juliano, 2004:45)

Com en tantes altres situacions i àmbits de la nostra societat, transgredir els rols de gènere port comportar respostes, càstigs, menyspreu, escarni, escarment, confusió, sensació de fracàs, incomoditat o ràbia. D’acord amb Émile Durkheim (2001 [1893]), el càstig és necessari per mantenir un ordre moral a la societat, ja que és una forma de limitar els efectes nocius de la desviació i la desobediència: “*El castigo no le confiere autoridad a la disciplina [moral], pero sí impide que esta pierda autoridad, ya que las transgresiones que no se castigan la erosionarían progresivamente*” (Garland a Campanera, 2008:123).

A tota societat existeixen conductes sancionades que marquen els límits que ella mateixa pot acceptar i que tenen més a veure amb una funció pedagògica cap als membres *normals* de la comunitat, que amb aquells que se sanciona (Juliano, 2004). Es pot identificar que la construcció de la imatge perversa de les dones que es *desvien*, bé de l’itinerari judicial previst o bé del rol de gènere assignat, representa un càstig davant aquesta transgressió. Juliano afirma que la societat no només imposa models de conducta naturalitzant-los, sinó que també castiga aquelles persones que s’aparten de les normes, mitjançant l’atribució de conductes *desviades* i negant-los el respecte i el reconeixement. Citant a Nanette Davis i Karlene Faith, l’antropòloga conclou que la desviació és una construcció social, una categoria pejorativa utilitzada per tal de controlar aquelles persones que desafien l’*status quo* polític (Davis i Faith, 1994:108 a Juliano, 2004:64). Juliano explica que aquestes transgressions tendeixen a ser patologitzades o bé com a mostres de debilitat o d’immaduresa, i ben clares vegades s’avaluen positivament com a elements de contestació (2004:64).

L’eterna sospita: no hi ha actitud correcta

No obstant tot allò que s’ha explicat anteriorment, en una cultura androcèntrica com la nostra, les dones són sempre al punt de mira. Es coincideix amb Larrauri quan diu que avui en dia en pocs delictes es trobarà la víctima tan sota sospita com en el delicte de violència de gènere (2008:247). Amb tot allò que s’ha explicat fins ara, pareix que hi hauria una manera de passar pel procés exitosament com a *bona víctima*. En realitat, però, s’ha vist que no hi ha camí que garanteixi l’aprovació de l’actuació de les dones: sempre estaran sota sospita. Tal com afirma l’autora: “*Es difícil librarse de alguna etiqueta negativa, puesto que el sistema penal solo reconoce una actuación como convencional y etiqueta el resto como desviadas o incomprensibles*” (Larrauri, 2008:101). És més, fins i tot hi ha característiques contradictòries en el “manual de la bona víctima”: per una banda, se la victimitza i se la

infantilitza, com s'ha explicat anteriorment. Per altra banda, però, “*el mandato es claro: no ha de instalarse en la victimización, ha de dejar de ser víctima empoderándose, reconstruyendo una vida normal, volviendo a ser ella misma, alcanzando la autonomía*” (Molinier, 2003 a Casado-Neira i Martínez, 2017:124). Casado-Neira i Martínez expliquen aquestes exigències constants i contraposades amb les següents paraules:

La mujer-víctima lleva a cabo acciones orientadas y específicas en cada uno de esos tres planos, lo que comporta ciertas obligaciones en términos de lo que exige la identidad de la “buena víctima”. En algunos momentos debe presentarse como mujer-víctima –pasiva, sumisa, atenta a cumplir con el itinerario que se le marca–, performar esa identidad; en otros, ha de mostrar su deseo de reconstruir una “vida normal”, recuperar rápidamente la normalidad que vio supuestamente perdida durante la violencia, entendida esta como un estado de excepción. Todas esas maneras de ser “buena víctima” asumen que hay, primero, que reconocerse como víctima en el momento en que se da el paso de salida a la violencia (la denuncia) para, segundo, mostrar de inmediato el deseo de dejar de serlo, de estar dispuesta a ser ‘curada, salvada, empoderada’ (Casado-Neira i Martínez, 2017:125).

Durant el treball de camp no sempre s'ha pogut identificar clarament quines són les exigències a les quals es sotmeten les dones perquè siguin considerades *bones víctimes*. El “manual de la bona víctima” consta d'un seguit de demandes superposades que, en alguns casos, són contradictòries entre elles. S'han notat contradiments amb allò que s'espera d'elles que fa que en moltes ocasions es tracti d'una posada en qüestió i una crítica constant, es faci el que es faci.

Per una banda, tal com marca l'itinerari judicial ideal i com es reclama institucionalment, s'espera un cert empoderament de les dones que permeti que s'alliberin de la violència i renunciïn al passat que les tenia sotmeses. Per altra banda, com ja s'ha explicat anteriorment, l'empoderament ha de ser limitat ja que es requereix que s'ajusti a les demandes de l'itinerari judicial. Segons Casado-Neira i Martínez (2017), les seves possibilitats d'emancipació es veuen constretes per contextos que es sobreposen: en primer lloc, la violència que va donar lloc a la seva condició de víctima; en segon lloc, els diferents dispositius institucionals pels quals ha de passar i que marquen una manera concreta de ser víctima; finalment, la seva quotidianitat, especialment després de la denúncia:

Los dispositivos institucionales construyen, así, ya no solo a la mujer-víctima, sino a la ‘buena víctima’. En esta mujer encontramos un triple movimiento: por un lado, ha de activar su agencia para reconocerse como víctima; luego, renunciar a esa agencia para plegarse al itinerario marcado por otros –los dispositivos–; finalmente, mostrar fehacientemente su deseo de dejar de ser víctima y, sobre todo, de convertirse en una mujer liberada, autónoma, emancipada (Casado-Neira i Martínez, 2017:124).

Una advocada catalana fa referència al fet que un moment donat no hi ha actitud adequada que sigui irreprotxable: “*Hay casos en que se desestima la demanda por violencia sexual porque tiene demasiado estrés postraumático y en otro caso por falta de estrés postramuático. Entonces, ¿cuál es el estereotipo?*”³⁵⁸. La pressió, doncs, és en totes

³⁵⁸ Conversa informal. Diari de camp, 7 de juny de 2017.

direccions i tan contradictòria que no hi ha manera de complir les expectatives. En paraules d'una altra advocada: *“Les dones han de mostrar estar senceres, però tampoc no massa, han de tenir clar el relat dels fets, amb les dates, hores i llocs exactes, però tampoc excessivament, no fos cosa que paresqués preparat”*³⁵⁹.

Una de les contradiccions més flagrants del “manual de la bona víctima” és el que fa referència a posar o no una denúncia i el moment en què es decideix posar-la. Tot i que s’ha insistit a descriure que la que és entesa com a *víctima real* és aquella que no denuncia, s’ha observat en algunes ocasions que a les que sí que formen part d’un procés judicial se les qüestionari pel fet d’haver tardat en denunciar. En paraules de Larrauri, *“quien no denuncia o tarda en hacerlo aparece como implícitamente tolerando una situación”* (2008:100). També s’han vist casos amb proves contundents, com ara un informe mèdic, testimonis o l’autoinculpació de l’investigat, on el qüestionament de la dona s’enfoca en el seu comportament al llarg de la seva vida, al marge dels fets objecte de denúncia. O bé, per altra banda, pel que fa al relat de la declaració de les víctimes, s’ha vist la posada en qüestió de la denunciant perquè plorava o bé perquè no ho feia, perquè manifestava tenir por o bé perquè se la veia amb coratge, perquè semblava indecisa o bé massa decidida, perquè el relat era massa coherent o perquè tenia incoherències. La situació que s’ha constatat de manera recurrent la il·lustren molt gràficament les següents paraules de Virginie Despentes:

Es necesario, de todos modos, que las mujeres sientan que han fracasado. En cualquier cosa que emprendan, debemos poder demostrar que ellas lo han hecho mal. No hay actitud correcta, forzosamente hemos cometido un error en nuestra elección, se nos responsabiliza de un fracaso que es, en realidad, colectivo, social y no femenino (Despentes, 2007:21).

³⁵⁹ Ibidem.

L'imaginari masclista a la cultura jurídica

No sería un exceso decir que [el derecho] crea el mundo social, pero sólo si recordamos que es el mundo el que antes crea el derecho.

Pierre Bourdieu

L'origen que el procés judicial de la violència de gènere impliqui, en alguns casos, una revictimització que pugui dur fins i tot a la impunitat del delictes està vinculat precisament a les mateixes causes de la violència de gènere. És a dir, a la cultura masclista que genera uns models del que significa ser home i ser dona i, per tant, crea a l'imaginari social uns estereotips de gènere que són interioritzats per les persones com a part de la seva socialització, i es reflecteixen en el raonament, la manera d'actuar o el llenguatge (Sordo, 2011:1). Com s'ha explicat al capítol 3, aquests clixés estableixen característiques, atributs, habilitats, tasques, espais i activitats diferenciats que es consideren apropiats per a homes i dones, i constitueixen també violència en contra d'elles i discriminació (Ibídem).

Així com passa en tots els àmbits de la nostra societat, a l'espai judicial també s'ha constatat que hi existeixen i s'hi reproduïxen de manera recurrent les concepcions masclistes que sostenen unes determinades representacions de les dones víctimes de violència³⁶⁰ i de les denúncies que fan. Tot i que aquests interpretacions no tenen correspondència amb la realitat observada al camp, s'ha comprovat que tenen molt de vigor a l'imaginari.

En les darreres dècades hi ha hagut una important evolució del tractament social i jurídic de la violència a la parella, canviant estructures que representaven fonaments importants per a les idees masclistes³⁶¹. Tot i aquests canvis, les representacions culturals i ideològiques tenen tendència a subsistir per molt que es trobin en crisi o, fins i tot, que hagin desaparegut les estructures socials que varen originar el seu sorgiment i desenvolupament (Fernández, 2006:153). De fet, tal com afirma la magistrada Paloma Marín, el Poder Judicial de l'Estat espanyol ha contribuït a la supervivència d'aquestes idees, consolidant estereotips

³⁶⁰ Es correspon a l'estereotip de víctima que s'ha explicat al capítol anterior.

³⁶¹ Al capítol 3 s'hi tracta l'evolució judicial i conceptual de la violència a la parella a partir de l'any 1989. De totes maneres, s'ha de tenir en compte el llegat que les polítiques franquistes han suposat i la dificultat que s'extinguesquin les idees que les fonamentaven.

perjudicials per a les dones en raonaments i pràctiques, imposant generalitzacions sobre com són les dones o com haurien de ser, alienes a les habilitats, necessitats o circumstàncies particulars de les mateixes dones (Marín, 2013).

A partir del treball de camp, s'ha trobat freqüentment que operadors jurídics reproduïen aquestes idees preconcebudes que tenen com a conseqüència esbiaixades lectures de la realitat i que evidencien una falta de coneixement del delictes de violència de gènere. Aquestes concepcions són, per exemple, el fet de negar, minimitzar o justificar la violència soferta per les dones o bé de responsabilitzar-ne les pròpies víctimes; la idea que les denúncies s'interposen amb ànim espuri o que, directament, són falses; identificar les causes de la violència en altres factors diferents de la cultura masclista (com pugui ser l'alcoholisme, el consum de drogues, una mala situació econòmica, entre d'altres); posar en qüestió els testimonis de les víctimes i la seva credibilitat; o bé entendre que es tracta de conductes puntuals i no veure'n el caràcter estructural.

Aquests prejudicis formen part de l'imaginari de la nostra societat. Per tant, la lògica ens diu que també es troben a l'àmbit judicial llevat que es faci una feina de sensibilització i formació per extingir aquestes idees. Efectivament, els àmbits social i judicial que intervenen en els conflictes de violència de gènere no estan exempts d'aquestes influències culturals, sinó que precisament poden ser claus en la seva reproducció. Una cita que il·lustra molt bé aquest fet és el de la responsable del *Proyecto Esperanza*, a partir d'una entrevista feta arran d'un informe d'Antígona, l'Observatori DESC i Genera respecte al delictes de tràfic de persones:

Todo profesional en el ámbito de la intervención social debe ser consciente de que en el fondo nadie va con la mente en blanco, todos tenemos un mínimo esquema, un mínimo imaginario, una experiencia y no todos los casos de trata son iguales (Genera, Observatori DESC, Grup Antígona UAB, 2011).

Pel que s'ha pogut observar al camp, el fet que no concordi l'estereotip de víctima amb l'heterogeneïtat de la realitat genera una desavinença entre les dones i el sistema judicial. Aquesta divergència pot explicar-se perquè els protocols s'han dissenyat i implementat partint de la construcció social de les dones víctimes com a homogènia, pressuposant que, per a tots els casos, ens trobarem amb les mateixes necessitats, ritmes i processos (Cubells et al., 2010b:204-205). Tania Sordo, advocada de *Women's Link Worldwide*³⁶², en una jornada³⁶³ explica com els estereotips poden afectar la judicialització d'un cas i impactar negativament en les vides de les dones i el seu accés a la justícia. Per això, recalca la necessitat d'anomenar-los ja que tenen conseqüències i reproduïen l'ordre de gènere.

Los estereotipos de género (...) son una barrera para el ejercicio del derecho de acceso a la justicia y se han identificado como una de las causas últimas de la dificultad para avanzar en la

³⁶² *Women's Link Worldwide* és una organització sense afany de lucre que utilitza el poder del dret per tal de promoure un canvi social que afavoresqui els drets de les dones i nines. Per a més informació, vegeu la seva pàgina web: <https://www.womenslinkworldwide.org/womens-link/sobre-women-s-link>.

³⁶³ Ponència de Tania Sordo a la jornada organitzada el mes de febrer de 2015 pel Grup de recerca Antígona i titulada "*La crisi de les polítiques públiques contra la violència de gènere*". Diari de camp, 25 de febrer de 2015.

eliminación efectiva de la discriminación contra las mujeres (Cusack i Timmer, 2011 a Fernández, 2015:503).

Per tant, la reproducció d'estereotips en els processos judicials és una qüestió clau en la pervivència de la discriminació i en l'accés a la justícia³⁶⁴. Té com a conseqüència, per una banda, el fet que les dones se sentin desprotegides i menystengudes i la ofensa i humiliació que representa que es qüestionari el seu testimoni i la seva credibilitat. Però, a més, els prejudicis es poden traduir en conseqüències jurídiques greus com ara la falta de diligència deguda que dugui a una limitació de la tutela judicial efectiva o a la impunitat del delict³⁶⁵:

Como se ha señalado con el análisis de la Sentencia Campo Algodonero, los estereotipos de género constituyen un impedimento para el acceso a la justicia de las mujeres y de sus familiares. Las consecuencias que tiene el uso de los estereotipos de género son brutales y fatales para las mujeres (...). El uso de estereotipos de género pretende justificar las violaciones a los derechos humanos de las mujeres y lleva a que ellas sean juzgadas por ser mujeres en sociedades patriarcales como la mexicana, incluso a que sean juzgadas ellas y no los delincuentes por los delitos que se cometen en su contra. La actuación a partir de estereotipos de género envía el mensaje a la sociedad de que la vulneración de los derechos de las mujeres y la violencia en su contra son toleradas por el Estado. (...) Los estereotipos de género impiden que las mujeres tengan acceso a la justicia, llevan a que muchas de ellas no denuncien los delitos que se cometen en su contra y a que abandonen los procedimientos una vez iniciados, ocasionando violaciones en sus derechos y la invisibilización de muchas situaciones que los vulneran. También crean y recrean la violencia en contra de las mujeres e impiden así, el acceso de ellas a una vida libre de violencia (Sordo, 2011:23).

7.1 Cultura i estereotips

En aquesta tesi s'utilitza el concepte de *cultura*, concretament de la cultura a l'àmbit judicial. S'entén per cultura el que Iris Marion Young defineix com:

Todos los aspectos de la vida social desde el punto de vista de sus normas y prácticas características, lingüísticas, simbólicas y afectivas. La cultura incluye el trasfondo y los medios de acción, hábitos, deseos, significados y gestos inconscientes, que la gente adopta y reproduce. Normalmente la cultura se presenta sencillamente así, como un conjunto de tradiciones y significados que cambian, y rara vez como el resultado de reflexiones y decisiones conscientes (2000:148).

És a dir, fa referència a idees, codis, enteses i sabers compartits i coneguts per les persones, en aquest cas, que fan feina a un jutjat, però no necessàriament reproduïts i emparats per totes elles. Podem afirmar que qualsevol operador jurídic ha sentit a parlar o ha parlat qualche

³⁶⁴ Al respecte de la reproducció d'estereotips en processos judicials, vegeu la Sentència del Cas González i Altres ("Campo Algodonero") vs. Mèxic de 16 de novembre de 2009, de la *Corte Interamericana de Derechos Humanos*. Es pot consultar aquí:

http://www.corteidh.or.cr/cf/Jurisprudencia2/ficha_tecnica.cfm?nId_Ficha=347&lang=e.

³⁶⁵ Les conseqüències jurídiques de la reproducció d'estereotips sexistes a l'àmbit judicial i com interfereixen en l'accés a la justícia de les dones es desgranen al capítol 8.

vegada del mite de les denúncies falses. El pressupòsit que les dones interposen denúncia amb ànim espuri o falsament és conegut arreu, més enllà, de fet, de la cultura judicial. No obstant això, no vol dir que tota professional judicial alimenti el mite. És per això que no es pressuposa, evidentment, que siguin tots els operadors jurídics que pregonen aquests mites, perquè, de fet, així s'ha vist durant el treball de camp. No obstant això, sí que s'ha comprovat que se'n parla assíduament i són generalitzats i coneguts pel conjunt de professionals. Arran d'això, es pot afirmar que efectivament són idees que formen part de la nostra cultura i de manera arrelada. Es veu necessari recalcar que el fet que aquestes idees es trobin a l'imaginari col·lectiu vol dir que són idees que romanen vives, que tenen una certa legitimitat i hegemonia, que disposen de persones que en són partidàries i les reproduïxen activament i, el que segurament és més clau en la seva pervivència, que el silenci i la no-acció sigui, en molts de casos, la resposta davant discursos i impertinències masculistes.

La reproducció dels mites, tòpics i prejudicis que s'exposen en aquest capítol (el fet que les dones denunciïn falsament, la normalització de la violència, la culpabilització de les dones) té l'origen en el fet que les dones es circumscriuïn (o no) al rol que es té de com ha de ser una víctima a l'imaginari social que s'ha explicat al capítol anterior, ideal que es correspon al patró prescrit a les dones. No obstant això, la desvalorització de les dones que denunciïn va més enllà d'aquesta adscripció a un rol: hi intervé la complexitat en si del mateix delictes que s'ha descrit al capítol 5³⁶⁶, i les limitacions estructurals, econòmiques i temporals del sistema penal que s'han descrit als capítols 3 i 4.

Durant el treball de camp, normalment les converses amb operadors jurídics han estat emmarcades en casos judicials concrets que s'estaven observant, en els quals l'agent judicial estava implicat (fos jutge/ssa, fiscal, auxiliar judicial, advocat/da o lletrat/da de l'Administració de justícia) i la investigadora n'era testimoni. Per tant, s'han pogut contrastar les observacions que feia el/la professional amb la situació a què es referia i això ha permès veure la lleugeresa o no de les argumentacions que es feien. Ha passat el mateix en entrevistes, on s'ha tengut l'oportunitat d'indagar què hi havia darrere allò que s'explicava i de quina manera s'argumentava. En alguna d'aquestes entrevistes s'ha intentat anar més enllà per entendre en què se sustentaven les manifestacions que es qualifiquen de prejudicades. És el cas d'una advocada mallorquina que es manifestava ferotgement en contra de la llei integral i deia no voler estar al torn de violència de gènere perquè es negava a representar dones "*que denunciïn falsament*"³⁶⁷. Explicava que, a parer seu, la majoria de casos són denúncies falses, tot i que acaben amagades darrere sobreseïments provisionals o absolucions per falta de proves. Davant aquesta declaració, es va indagar sobre com així n'estava tan convençuda que sempre es tractava de denúncies impostores. L'advocada, sense donar cap altre argument, va fer referència a l'evidència:

³⁶⁶ Al capítol 5 es detallen les característiques del delictes de violència de gènere que en fan una realitat criminològica considerablement complexa.

³⁶⁷ EntAdv10.

*¿Que cómo sé que son denuncias falsas? A ver, cierto del todo no lo podemos saber, pero es que se ve a leguas.*³⁶⁸

Una altra advocada que manifestava la mateixa idea, en demanar-li com sabia que la majoria de dones denunciaven falsament, respon fent referència a la seva experiència. No obstant això, el que queda patent és la falta de coneixement sobre la violència de gènere:

*Yo te hablo por mi experiencia. Y no sólo llevo imputados. No es que yo sólo tome partido por ellos, es que yo también llevo a mujeres que supuestamente han sido maltratadas y tampoco me han creído. Lo que no entiendo es cómo una mujer que está maltratada y viene a denunciar unos hechos y al cabo de quince días retira la denuncia. Yo tengo un tío preventivo en la cárcel y la tía le envía cartas de amor, que 'cuando nos vemos', y lo acababa de denunciar por violencia. Obviamente la carta la escribe totalmente libre, sin coacción ninguna. Luego va al juzgado y dice que está muy arrepentida, y que todo lo ha provocado ella, y no me basta para que el fiscal retire la acusación, aunque se arrepienta mucho, como los hechos han ocurrido, y aunque la situación la haya provocado.*³⁶⁹

Tot i que l'advocada invoqui la seva experiència, sembla evident que la lleugeresa dels seus arguments es correspon més aviat amb el que descriu la magistrada Paloma Marín a continuació:

Las reglas como las de la sana crítica, la lógica o la máxima de la experiencia pueden ser una mera invocación formal a estándares de referencia, vacíos de contenido, o estar dotadas de un contenido vinculado a desvalores, que pueden descansar en prejuicios y estereotipos generalizados en una determinada sociedad (Marín, 2013:17).

La cultura que hi ha a l'interior del món judicial és un reflex aproximat³⁷⁰ de la cultura de la societat en si, amb una composició diversa on hi ha més o manco representat el ventall d'ideologies. En un mateix grup o societat hi poden coexistir idees antagòniques, així com també poden ser diverses les pràctiques que s'hi duen a terme. Això és el que s'ha trobat a la cultura judicial: hi conviuen en un mateix espai social discursos i pràctiques misògines, d'altres de més escorades a pensaments feministes i majoritàriament una àmplia gamma de grisos entre els dos extrems. Tot aquest ventall conviu no sense una certa tensió, evidentment. S'han vist postures que reproduïen idees masculistes de manera oberta i descarada així com també un sector feminista que critica fermament la *justícia patriarcal*. Però el que s'ha observat més comunament és un discurs menys polaritzat, més superficial, en alguns casos

³⁶⁸ Ibidem.

³⁶⁹ EntAdv2

³⁷⁰ Es diu que és un reflex aproximat, i no fidel, ja que la composició ideològica de l'àmbit judicial és troba, sovint, més escorata a un cert conservadorisme i, de fet, no s'hi troben representats sectors de la societat exclosos socialment, com puguin ser les classes baixes o les persones migrants en situació irregular. Una advocada que treballa la violència masculista que pateixen les treballadores sexuals, esmenta que s'ha de tenir en compte la composició sociològica que conforma els jutjats: "*Els aplicadors del dret són gent que va acabar la carrera, van fer oposicions, però mai han estat al Raval parlant amb una prostituta. Solen ser gent de classe mitjana-alta, que no han viscut situacions de precarietat. I és que qui es pot permetre estudiar unes oposicions sense treballar?*" (EntGrup1).

amb un notable desinterès pel tema i, en altres, amb molta correctesa política que no sempre es corresponia amb la praxi duita a terme.

Així doncs, es poden establir tres tendències discursives que s'han vist manifestades en front del delictes de violència de gènere i el procés judicial associat. Per una banda, s'ha parlat amb professionals que es declaren feministes i que, amb uns discursos conseqüents, profunds i argumentats, critiquen el funcionament i l'hegemonia masculinista que governen la praxi judicial, amb què es troben dia a dia³⁷¹.

En segon lloc, s'han conegut persones que manifesten amb vehemència que estan obertament en contra de la llei integral³⁷² i *“d'aquesta pantomima que són els jutjats de violència sobre la dona”*³⁷³, o bé ens fan saber que *“la violència de gènere és una farsa”*³⁷⁴, o que *“de cada 10 denúncies, 9 son falses”*³⁷⁵. En la majoria d'ocasions, aquests/es professionals han acompanyat les descripcions citades amb un evident estat d'incomoditat o, fins i tot, d'enuig, i han fet comentaris misògins de menyspreu o descrèdit cap a les dones, al·ludint un suposat maquiavel·lisme en les seves intencions d'iniciar el procediment, responsabilitzant-les de la violència que han patit i enfocant el procediment judicial més entorn de les dones i del qüestionament de les seves accions que no pas entorn dels acusats i dels actes pels quals estan essent investigats.

Finalment, el tercer tipus de discurs –el que s'ha observat amb més freqüència– engloba més diversitat de punts de vista i de pràctiques. Es pot descriure com un discurs no situat, on no hi ha una opinió polaritzada sinó que predomina la superficialitat respecte al tema de la violència de gènere, una postura acrítica, una falta d'interès i implicació amb el delictes. En alguns casos, es mostrava una pretesa equidistància de les posicions extremes i, en d'altres, dominava la correctesa política. La majoria de vegades s'han vist manifestats aquests discursos amb un to neutre i exempt de descarades declaracions feministes o de trets evidentment masculinistes. D'altres vegades s'ha expressat amb banalitat, despreocupació o fins i tot menyspreu cap al tema: *“Estoy en el turno de oficio de violencia de género porque no hay mucha gente y necesito trabajar. Aunque no me gusta”*³⁷⁶. És el que vendria a ser el

³⁷¹ Com s'ha explicat al capítol de la metodologia, pel que fa als i les professionals amb qui s'ha treballat, el treball de camp a Mallorca ha estat més atzarós i a Barcelona més tendencios. L'experiència etnogràfica a Barcelona ha estat acompanyada majoritàriament d'un perfil de professionals crítics i feministes, sobretot dones advocades, ja que les persones amb qui s'ha fet treball de camp pertanyen a l'entorn més o manco proper de la investigadora i està vinculat a l'entorn feminista de la ciutat. A Mallorca, en canvi, d'aquest perfil s'han trobat dues advocades i un magistrat. Al magistrat se'l va trobar al camp, per atzar. En canvi, amb les advocades es va contactar previ coneixement del seu perfil crític. Ni a Barcelona ni a Mallorca, no s'ha trobat cap professional més de manera atzarosa al camp amb un perfil manifestament crític i feminista.

³⁷² Durant el treball de camp s'han trobat moltes persones que responien a un perfil de misogínia manifesta. Si es tenen en compte només les persones que s'han trobat al camp per atzar, realitat que seria més aproximada a la composició real dels jutjats, les persones amb idees feministes han estat un sector molt petit en comparació amb les persones amb discurs misògin, que han estat sorprenentment abundants, el que duu a afirmar que les idees masculinistes gaudeixen de més suport i hegemonia que les feministes.

³⁷³ EntAdv10.

³⁷⁴ Diari de camp, 29 de desembre 2014.

³⁷⁵ EntAdv8.

³⁷⁶ Diari de camp, estiu 2013

terreny d'una suposada *equidistància* o *neutralitat* que s'ha comprovat que, efectivament, com resa la famosa frase de Desmond Tutu, “*si s'és neutral en situacions d'injustícia, s'ha escollit el costat de l'opressor*”³⁷⁷. En les converses amb professionals que tenien un discurs suposadament neutral, s'ha vist que en molts de casos es tracta d'un discurs superficial que no es correspon amb la praxi i que trontolla si s'hi aprofundeix.

Tot i que s'estableixen tres tendències de discursos i d'actituds davant la violència de gènere, s'assumeix que existeix molta diversitat de posicionaments en el col·lectiu d'agents jurídics i, fins i tot, que pugui tenir una mateixa persona segons amb qui parli o l'evolució que pugui haver fet al llarg del temps. És el cas, per exemple, de l'evolució del discurs d'una advocada catalana dedicada a la defensa dels drets humans des dels seus inicis a la professió, que es va entrevistar l'any 2015 i amb qui s'ha fet treball de camp els anys 2016 i 2017. Segons ella mateixa explica, en el moment de l'entrevista no s'havia endinsat en el món dels feminismes i desconeixia el *modus operandi* de la violència de gènere tal i com el coneix a dia d'avui. Entre el moment de la primera entrevista i l'actualitat, manifesta haver llegit molt sobre perspectiva de gènere i haver-se endinsat en el món activista feminista, fet que ha generat que el seu discurs entorn a la violència de gènere hagi adoptat una posició molt més crítica, profunda i argumentada, el que s'ha vist reflectit en la seva praxi com a advocada i en el seu discurs sobre el delictes de violència de gènere.

Una altra de les altres situacions en què s'han constatat viratges en els discursos d'una mateixa persona és en relació a qui es té per interlocutor/a i l'impacte mediàtic que pot tenir la conversa. Aquest és un aspecte que ha estat clau en aquesta recerca i, per això, a continuació s'hi aprofundeix.

Correctesa política en el discurs

El domini de l'actitud políticament correcta ha enterbolit la investigació, especialment en els seus inicis. En molts de casos, el discurs ha estat la carta de presentació de les persones que s'entrevistaven, però no necessàriament es corresponia amb el que realment pensaven ni amb la praxi judicial que es duia a terme. El domini del llenguatge políticament correcte és tan gran a la nostra societat que, a partir del treball de camp, s'ha pogut copsar que una entrevista pot donar una informació molt maquillada i lluny del que després esdevé pràctica o del que realment es pensa. És aquí on es veu la vàlua de l'observació directa de la praxi judicial, més enllà del que es pugui explicar mitjançant una entrevista. La sinceritat dels valors que una persona té es veu sobretot en els fets, que és on es manifesten més espontàniament. En alguns casos s'ha vist que bé a la segona capa del discurs –quan s'aprofundia– o bé a la pràctica judicial, apareixen prejudicis o pràctiques descurades que no es corresponen amb el que s'ha expressat formalment. En altres casos, s'ha vist la consciència que hi ha idees que no és correcte manifestar “*porque no son populares*”³⁷⁸, i per això es tria en quins moments expressar un discurs i en quins és millor no fer-ho.

³⁷⁷ Cita de Desmond Tutu, popular en els moviments socials de Barcelona, on l'ha coneguda l'autora de la tesi.

³⁷⁸ EntAdv2.

És el cas, per exemple, d'una advocada que durant l'entrevista insinuava constantment que “*El espíritu de la Ley no es malo. El problema es el uso y el abuso*”³⁷⁹ que, segons ella, en fan les dones en la majoria de casos. En demanar-li quin ús creia que se'n feia, contesta: “*Cuando tú tienes una denuncia por violencia de género tienes derecho a una pensión, a una paga. Es muy fácil. A mí me consta de muchos casos. A mí me consta de mujeres que están en el bar todo el día con la ayuda esta de los 400 euros. Esto son denuncias falsas*”³⁸⁰. Seguidament, aclareix que considera que no es pot parlar públicament d'aquest abús: “*Aunque esto es como un tabú. No se dice en los medios de comunicación, ni en los periódicos ni mucho menos en los juzgados. De hecho, no es popular decir esto*”³⁸¹.

És per aquest motiu que s'ha considerat important observar les pràctiques i actituds *in situ*, més enllà del discurs i, en les ocasions que ha estat possible, veure si coincidien amb les idees declarades. En alguns casos, hi ha hagut una considerable contradicció entre els fets observats a la praxi judicial i allò afirmat en converses o entrevistes, cosa que evidenciava la consciència dels professionals de la necessitat de correctesa política, tant si es tradueix com si no en coherència amb les accions. A la següent cita, una advocada expressa la cautela que considera que ha de tenir en fer declaracions que es fan en referència a la violència de gènere:

*Tú te habrás dado cuenta, ya habrás visto lo que hay por aquí [jutjats de violència sobre la dona]. Por cada dos víctimas luego hay diez que no lo son. Y luego me llaman de la SER para que vaya a hablar de violencia de género y no puedo decirlo, porque tengo que ser políticamente correcta.*³⁸²

La manera com intervé la correctesa política en el discurs ha estat un aspecte important d'aquesta recerca, tant pel que fa a la metodologia com a la posterior anàlisi. A la nostra societat és molt important el fet de ser correctes políticament, és a dir, mesurar el que s'explica, dissimulant qualsevol possible conflicte i utilitzant les paraules que minimitzin la possibilitat d'ofendre grups de persones que pertanyen a una cultura, nacionalitat, religió, ètnia o gènere oprimat. No obstant això, aquest discurs eufemístic no descriu necessàriament la realitat de la qual parla ni tampoc suposa la seva transformació a partir de canvis d'actituds o comportaments, ja que les paraules i els discursos són tan sols representacions dels fets, i no els fets en si. D'acord amb Eugenio del Río: “*La extensión hoy de lo políticamente correcto se ha convertido en una enfermiza ocultación de la realidad a través del lenguaje eufemístico*” (a Martínez, 2006:1). Així ho va identificar W. E. B. Du Bois, activista africanista que lluitava pels drets civils quan, en ser criticat per utilitzar la paraula “negre” va contestar:

Do not at the outset of your career make the all too common error of mistaking names for things. Names are only the conventional signs for identifying things. Things are the reality that counts. If a thing is despised, either because of ignorance or because it is despicable, you will not alter

³⁷⁹ Ibidem.

³⁸⁰ Ibidem.

³⁸¹ Ibidem.

³⁸² EntAdv7.

matters by changing its name. If men despise Negroes, they will not despise them less if Negroes are called "colored" or "Afro-Americans" (W.E.B. DuBois a Grant i Orr, 1996:1).

D'acord amb DuBois, el llenguatge políticament correcte té tan sols un efecte cosmètic però, malauradament, és una pràctica a l'ordre del dia. La correcció política dibuixa un món d'aparença que no reflecteix el conflicte social que subjau al discurs, sinó que evoca una realitat esbiaixada, fet que té com a conseqüència, com s'ha constatat al camp, que en alguns casos el discurs no es correspon amb la mateixa praxi que després es duu a terme, sinó que amaga unes accions que s'assimilen a la reproducció de cultura masclista i, per tant, efectivament limiten l'accés a la justícia de les dones.

L'antropòloga Dolores Juliano descriu com operen els prejudicis amb la proposta dels "no discursos", concepte basat amb els "no llocs" de Marc Augé³⁸³. Aquests "no discursos" fan referència a allò que no es pot dir, allò no enunciable perquè pot comportar conflicte de valors o contradiccions en les pràctiques: "*Se trata de aquello que de decirse nos revelaría como lo que no queremos ser*" (Juliano, 2004:122). L'autora entén els prejudicis com a part d'aquests enunciats no enunciables. Explica que actuen com a transfons de moltes conductes concretes però no es desenvolupen en discursos: "*Más aún, es su ausencia en el discurso, o su negación explícita, lo que señala su presencia. No hay persona racista o discriminadora que no niegue enfáticamente esta asignación*" (Juliano, 2004:122).

Seguint la definició que proposa Juliano, el discurs políticament correcte és un "no discurs" que suposa una barrera que impedeix connectar amb els propis prejudicis i combatre'ls (Coll-Planas, 2006:45), i té com a conseqüència que s'eviti parlar clarament d'alguns temes, tot i que les conductes i les pràctiques siguin contràries a la prèdica i s'oculti el masclisme darrere els discursos políticament correctes.

Es vol deixar de manifest que, tot i que s'ha percebut un gran domini del llenguatge políticament correcte, tal com s'ha explicat anteriorment, també s'han escoltat nombrosos discursos explícitament discriminatoris i amb una manifesta misogínia. En molts d'aquests casos, el discurs masclista que es transmetia anava acompanyat de la consciència que no era políticament correcte el que s'estava manifestant i que en segons quins espais no ho dirien. Per això es conclou que allò que Juliano titlla de *no enunciable*, en realitat sí que es pot enunciar en llocs on no perilla la imatge que es dona o on se sap que no hi tendrà repercussió mediàtica. Això es correspon amb la diferenciació que fa James Scott (2000) entre el *discurs públic* i el *discurs ocult*, i que s'aborda a continuació.

El discurs ocult entra en escena

L'espai informal i *off the record*³⁸⁴ ha permès converses fortuïtes amb la investigadora, figura que sense cap dubte s'ha percebut externa al sistema judicial i inofensiva a nivell mediàtic. Molts operadors jurídics han compartit amb complicitat la seva més sincera opinió sobre el

³⁸³ "*Marc Augé ha descrito los 'no lugares' como aquellos que no tienen significación por sí mismos, y que sólo tienen sentido si se entienden como preparación o paso a otros lugares*" (Augé, 1994 a Juliano, 2004:122).

³⁸⁴ Tot i que normalment la manifestació del discurs ocult ha estat en situacions informals, també s'ha donat en cinc entrevistes formals que estaven sent gravades.

procediment judicial de la violència de gènere, amb crítiques moltes vegades ferotges que han deixat al descobert els codis polítics i morals que defensaven.

El treball de camp ha permès accedir al discurs que s'amaga darrere el mur del discurs políticament correcte, públic i mediàtic. Un dels moments en què s'ha vist més clarament la diferenciació entre el discurs públic i l'ocult ha estat a un seminari sobre la temàtica d'aquesta tesi que va tenir lloc a Palma³⁸⁵. Aquest seminari ha estat un dels moments etnogràfics que han permès copsar l'ús del llenguatge políticament correcte i la consciència que hi ha idees que no està ben vist que es manifestin en segons quins espais.

La conjuntura d'aquest seminari va ser curiosa de per sí: es va tenir l'oportunitat de debatre sobre l'objecte d'estudi d'aquesta tesi –la cultura judicial i els estereotips de gènere– amb ponents referents en l'àmbit de la defensa dels drets humans i amb un públic que estava conformat per una part important del personal judicial amb qui s'havia fet treball de camp. Aquesta experiència etnogràficament excepcional ha aportat una informació molt rica a la recerca, en tant que ha evidenciat el contrast entre el discurs públic en una situació com era el seminari amb el discurs que s'havia tengut en una entrevista o, encara més interessant, amb la pràctica judicial observada.

Scott (2000) tracta el tema del discurs ocult per explorar l'art de la resistència dels grups dominats i descriure pràctiques d'insubordinació al poder que anomena "*la infrapolítica de los desvalidos*". En el seu llibre "*Los dominados y el arte de la resistencia*", l'autor analitza el discurs dels poderosos i dels subordinats, assenyala que els segons parlen d'una manera en presència dels primers i d'una altra quan es troben entre els seus. De la mateixa manera, els poderosos també elaboren un discurs on s'articulen les pràctiques i les exigències de poder que no es poden expressar obertament davant els grups subordinats (2000:21). Per tant, l'autor mostra com ambdós grups construeixen diversos discursos, el públic i l'ocult, produint així una conducta pública i un discurs entre bastidors.

El que descriu Scott en el seu estudi equival al que s'ha advertit durant l'etnografia respecte a la manifestació d'idees masclistes en l'àmbit judicial³⁸⁶. El discurs públic és una actuació respectable, adopta una forma ritualitzada i estereotipada que actua com una façana que oculta allò que no pot ser dit i manté determinats fets socials fora de la mirada pública: "*El discurso público no lo explica todo*" (Scott, 2000:26). "*Las exigencias teatrales que generalmente se imponen en las situaciones de dominación producen un discurso público que corresponde mucho a la apariencia que el grupo dominante quiere dar*" (Scott, 2000:27). Amb l'ànim d'identificar la labor política que representa el discurs públic, l'autor assenyala que l'afirmació, l'ocultament, l'eufemització, l'estigmatització i, finalment, l'aparença d'unanimitat apareixen com a elements essencials del tipus de dramàturgia de la dominació que analitza a la seva obra (Scott, 2000:71).

³⁸⁵ Seminari titulat "*El paper dels estereotips de gènere a l'àmbit judicial*" organitzat al juny de 2016 pel Departament de Dret de la Universitat de les Illes Balears.

³⁸⁶ Així és com opera el poder patriarcal avui en dia en què el llenguatge políticament correcte ha pres un considerable protagonisme. Però més enllà de les idees masclistes, partint d'una òptica interseccional es pot afirmar que a la cultura judicial s'hi ha pogut veure que el llenguatge políticament correcte i el discurs públic apareixen també entorn del racisme i el classisme, entre d'altres.

A l'inici d'aquest apartat s'ha dit que el domini de la correctesa política ha enterbolit aquesta recerca. I és que, sobretot en els inicis del treball de camp, sovint apareixia la pregunta que remarca Scott en la seva obra i que posava en qüestió si el discurs que es percebia com a fals i buit de contingut ho era realment:

En este momento, un escéptico tendría razón de preguntarse cómo podemos pretender, basados exclusivamente en el discurso público, que sabemos si esta actuación es o no genuina. ¿En qué nos fundamos para llamarla actuación y para, de esta manera, impugnar su autenticidad? (Scott, 2000:27).

No obstant això, gràcies a l'observació participant i a les converses informals, ràpidament es va poder entreveure la divergència de prèdiques que convivia en una mateixa persona i accedir així al discurs soterrat. Tal i com afirma Scott, ha estat l'accés al pensament políticament incorrecte el que ha donat profunditat a aquesta recerca:

La respuesta, por supuesto, es que no podemos saber qué tan forzada o impuesta es la actuación si no nos ponemos en comunicación –por decirlo así– con el actor fuera de la escena, alejado del contexto específico de la relación de poder; o si el actor no declara de pronto, explícitamente y en escena, que las actuaciones que hemos observado eran sólo una pose. Sólo si nos conceden el privilegio de asomarnos tras bambalinas o si llega a ocurrir una ruptura pública, tendremos la posibilidad de cuestionar la naturaleza de lo que puede ser una actuación convincente pero fingida (Scott, 2000:27).

Per tant, amb el terme *discurs ocult* es vol definir la conducta que té lloc “fora d'escena”, la que es produeix en funció del públic i en unes circumstàncies de poder molt diferents de les del discurs públic, pensant que ningú aliè podrà tenir accés a la informació brindada (Scott, 2000:28): “*El discurso oculto se convierte en depósito de lo que no se puede enunciar abiertamente sin peligro*” (Scott, 2000:65). El discurs clandestí se'n ha presentat obertament però amb una prudència tàctica, manifestant la consciència que allò que era dit no era ben vist. A més, també s'ha percebut com un discurs ple d'indignació, d'enuig, un discurs que reacciona davant el desordre del sistema de gènere i amb ànim de reordenar-lo. És el cas d'un advocat que representava un home que era investigat per agredir i assetjar la seva ex-parella. En un moment d'espera per alguna actuació judicial, el misser, en saber que feia recerca per conèixer el funcionament dels jutjats, es va dirigir a la investigadora exclamant amb una visible indignació: “*Ara t'explicaré el teatre que són aquests jutjats*”³⁸⁷. A continuació, va relatar el que considerava que eren un seguit d'injustícies que es donaven en els jutjats de violència sobre la dona i que discriminaven els homes sistemàticament. Per altra banda, va descriure com a una motivació comuna de les dones que denunciaven violència per part de les seves parelles el fet d'aconseguir el que ell anomenava “*divorci penal*”³⁸⁸.

El fet que hi hagi aquest doble discurs genera que determinades idees i fets s'esborrin del discurs públic. Aquesta idea s'ha constatat en diverses ocasions. Un dels moments etnogràfics

³⁸⁷ Diari de camp, 16 d'agost de 2015.

³⁸⁸ *Ibidem*. Amb “*divorci penal*” el misser fa referència a que en els casos en què hi ha un procés penal de violència de gènere, si hi ha un procés civil de divorci entre l'acusat i la víctima, el procediment civil el durà un jutjat de violència sobre la dona, que és un jutjat mixt, com s'ha explicat anteriorment.

que han il·lustrat el poc realisme sobre la pervivència d'idees masculistes que es té a la cultura judicial fou quan es varen compartir els primers resultats de la recerca amb el magistrat amb qui s'ha treballat de manera més propera³⁸⁹. En aquest document, el jutge descobria amb sorpresa la manifestació quotidiana de les idees sobre la impostura de les dones i la posada en qüestió de la seva credibilitat que s'havien advertit al seu jutjat.

La falta de consciència que els estereotips masculistes estan ancorats a la cultura judicial i a la praxi de gran part de les persones que hi fan feina es va copsar també en el seminari esmentat anteriorment³⁹⁰. En un moment del debat, la investigadora d'aquesta tesi va intervenir per explicar breument el que eren els resultats parcials d'aquesta recerca en aquells moments³⁹¹. Després de la intervenció, va parlar la coordinadora del torn d'ofici de violència de gènere de Mallorca, advocada que s'havia entrevistat, per explicar, molt sorpresa, que no sabia que la gent del torn que coordinava actuàs amb tan poca diligència.

Arran dels exemples exposats, es demana si es deu tractar del que descriu Scott en les següents línies:

En este caso se trataba de borrar del discurso público hechos que casi todo el mundo conocía. En esas circunstancias es muy posible que se desarrolle una cultura doble: la cultura oficial llena de deslumbrantes eufemismos, silencios y lugares comunes, y la cultura no oficial que tiene su propia historia, su propia literatura, (...) su propio conocimiento de los problemas de escasez, corrupción y desigualdades que, de nuevo, pueden ser muy conocidos, pero no por ello se deben introducir en el discurso público (Scott, 2000:77).

L'oblit de la complexitat és un acte polític³⁹²

La cultura jurídica sigue orientada por la atribución de roles e identidades propios de aquel orden simbólico que ha fijado la subalternidad de lo femenino y que ha impedido la convivencia con el 'otro' en el mutuo reconocimiento de que cada uno tiene derechos que los diferencian pero que, a la vez, los nivelan (Bergalli i Bodelón, 1992:54).

Els estereotips parlen del món abans que d'observar-lo, però no només pretenen reflectir la realitat, sinó que també contribueixen a crear-la. Les persones imaginam la major part de les coses abans de conèixer-les de prop i aquestes idees preconcebudes governen profundament tant la percepció com la memòria, tot i que normalment no se'n tengui consciència. Normalment els estereotips són difícils d'identificar perquè tenen arrels profundes que solen naturalitzar-se. Aquestes creences són la matèria primera sobre la qual està construïda la vida mental i és per això que són tan difícils de reconèixer (Riso, 2018:17).

³⁸⁹ Es va compartir la ponència que va realitzar l'autora de la tesi al Congrés d'Antropologia el mes de setembre de 2014 i que ja s'ha esmentat abans.

³⁹⁰ Seminari titulat "El paper dels estereotips de gènere a l'àmbit judicial" organitzat al juny de 2016 pel Departament de Dret de la Universitat de les Illes Balears.

³⁹¹ Es varen llegir algunes cites d'operadors jurídics de Mallorca que es troben transcrites a la darrera part d'aquest capítol i que fan referència a la instrumentalització de la denúncia i a la culpabilització de les dones de les agressions que sofreixen.

³⁹² Cita d'Edgar Straehle a Fernández-Savater (2018).

Segons Juliano, la societat tendeix a assignar a les persones identitats fixes, fet que facilita les classificacions, agrupacions i interaccions (2004:59). No obstant això, a la realitat ens trobam amb una heterogeneïtat que no es correspon amb les categories fixes, sinó que mostren opcions molt més fluides.

El elemento clave en la asignación de estereotipos es que, en tanto se presume que el grupo específico posee tales atributos o características o cumple con esos roles, se asume que una persona, por el solo hecho de pertenecer al grupo, actuará de conformidad con la visión generalizada existente acerca del mismo (Fernández, 2016:5).

Una de les funcions principals dels estereotips és la de simplificar la realitat permetent així reduir l'esforç cognitiu que suposaria processar la gran quantitat d'informació que rebem. *"Generalizamos porque es imposible poder captar de manera particularizada toda la diversidad que nos rodea"* (Fernández-Savater, 2018). No podem prescindir dels estereotips, ja que ens *"ajuden a entender, simplificar i processar els atributs infinitament variables, característiques i rols individuals del món en què vivim"* (Cook i Cusack, 2010:12). És a dir, ens permeten gestionar la immensa diversitat. Però també, per mor d'aquesta classificació de la informació, s'estableixen categories socials carregades de valoritzacions que poden arribar a servir de justificació de conductes discriminatòries, tal i com es demostra al capítol 8.

Gema Fernández defineix els estereotips com aquelles visions generalitzades o preconcepcions sobre atributs o característiques dels membres d'un grup en particular o sobre els rols que tals membres haurien de complir (Fernández, 2016:5). Concretament, els estereotips de gènere, *"convenciones que sostienen la práctica social del género"* (Post, 2000:18 a Cook i Cusack, 2010:23), fan referència a la construcció social i cultural dels sexes, és a dir, quin és el rol que s'espera de dones i d'homes.

Segons Edgar Straehle, el problema és la manera com es construeixen els estereotips: *"Qué contenidos se les introducen, cómo son proyectados sobre la realidad y como son asumidos acrítica e interesadamente"* (Straehle a Fernández-Savater, 2018). Segons Straehle, l'oblit de la complexitat és un acte polític de primer ordre. El primer pas per denigrar un col·lectiu sencer és simplificar-lo i homogeneïtzar-lo, és a dir, negar-li la pluralitat: *"sus integrantes aparecen así como una masa informe de iguales, como una unidad sin diversidad"* (Straehle a Fernández-Savater, 2018). No obstant això, la reproducció d'estereotips no és quelcom que es fa sempre de manera conscient. Les creences que fomenten els estereotips en molts casos són intrínseques al sistema, formen part de la base de dades mental que s'ha configurat al llarg de la nostra vida i la nostra ment, en un mecanisme d'economia mental, té tendència a imposar les creences que ja tenim emmagatzemades en lloc de llegir la realitat, fet que comportaria molt més esforç mental. Connectar amb els propis prejudicis requereix d'una gran capacitat de reflexió i autocrítica, com la que s'ha reconegut especialment en un magistrat amb qui s'ha treballat de manera assídua que, en una conversa informal, es demana si reproduceix estereotips masclistes com els que ha vist reflectits en els resultats parcials d'aquesta tesi. El següent retall del diari de camp següent descriu la seva reflexió:

*Xerrant de prejudicis, el magistrat diu que es pensa que no en té. “Però clar, si són prejudicis no en dec ser conscient si realment en tenc” –reflexiona. Després m’ha demanat si veig res en la seva manera de fer feina que consideri que reproduceix estereotips masculistes, que li ho digui.*³⁹³

Walter Riso, psicòleg i investigador especialitzat en l’anàlisi del sistema de processament d’informació humana, demostra com la ment és un sistema que s’autoperpetua a si mateix i, precisament per això, rebutja, ignora o distorsiona aquella informació que no concorda amb les seves creences (2018:22). Una vegada les creences s’organitzen a la memòria, la ment té tendència a defensar-les per damunt de tota evidència, i per això operen tota una sèrie de biaixos –d’atenció, memòria i percepció– que afavoreixen el que el psicòleg anomena economia cognoscitiva o llei del mínim esforç: *“Cuando la información que llega al organismo no coincide con las creencias que tenemos almacenadas en la memoria, resolvemos el conflicto a favor de las creencias o esquemas ya instalados”* (Riso, 2018:35).

Per il·lustrar-ho, l’autor posa com a exemple l’escena on un professor amb idees racistes està convençut que els estudiants negres són manco intel·ligents que els blancs. Resulta, però, que en el darrer examen les puntuacions més altes les han tengut els estudiants negres. Davant aquest fet, Riso descriu com la ment del professor entra en contradicció ja que els fets no concorden amb l’estereotip que té al cap i per resoldre aquest conflicte existeixen, com a mínim, tres opcions: revisar la creença i substituir-la per una altra, calibrar-la i crear excepcions a la regla o bé negar-se a revisar la creença i buscar excuses com puguin ser que han fet trampa, que el control era massa fàcil o que han tengut sort. El psicòleg assegura que davant una situació com aquesta la majoria de persones resol el conflicte mental a partir de la tercera opció: *“Lo que coincide con nuestras expectativas lo dejamos pasar y lo recibimos con beneplácito, lo que es incongruente con nuestras creencias o estereotipos lo ignoramos, lo consideramos ‘sospechoso’ o simplemente lo alteramos para que concuerde con nuestras ideas preconcebidas”* (Riso, 2018:36). A més, també s’ha de tenir en compte, tal i com afirma Joaquim Fuster³⁹⁴, científic dedicat a la recerca en neurociència cognitiva, que la memòria que és més sòlida és aquella que fa referència a elements culturals, precisament per la seva repetició al llarg dels anys, per tant és la que impera.

L’economia cognoscitiva parteix del principi que conservar els esquemes ja allotjats genera menys despesa del nostre sistema que canviar-los. I en el desplegament d’aquest mecanisme conservador, tant la memòria com la percepció i l’atenció són esclaves de les creences emmagatzemades. Recordam, percebem i posam atenció més fàcilment i millor allò que concorda amb els nostres esquemes: *“Vemos lo que nos conviene, sacrificamos el todo, lo real, por aquellas partes o trozos de información que concuerdan con nuestra motivación básica”* (Riso, 2018:39).

³⁹³ Conversa informal amb un magistrat, després de la lectura de la ponència que l’autora d’aquesta tesi va fer al Congrés d’Antropologia de Tarragona, el mes de setembre de 2014. El contingut de la ponència es correspon amb la primera versió de l’apartat 7.2 d’aquesta tesi. Diari de camp, 29 de desembre de 2014.

³⁹⁴ Joaquim Fuster, professor de Psiquiatria de la Universitat de Califòrnia, ha fet contribucions importants a la comprensió de les estructures neuronals subjacents al comportament i la cognició. Font: Programa Redes. Capítol 110. *El alma está en la red del cerebro*. Disponible a: <https://www.youtube.com/watch?v=jgTH2Sb5pys>.

Aquest mecanisme ens l'hem trobat sovint en xocar l'estereotip de víctima amb la diversitat d'experiències i maneres d'afrontar la violència que tenen les dones que han judicialitzat el seu cas. Davant el conflicte s'ha vist com s'enginyen tota una sèrie de sospites, justificacions i explicacions per entendre tal incongruència. En el cas d'aquesta tesi, es parteix de l'imaginari de víctima tal i com es descriu en el capítol anterior: aquella que mostra obertament la seva condició de víctima, sense capacitat d'agència, passiva, innocent i fràgil. També és preconcep la manera com s'ha de comportar la víctima durant el procés judicial: seguint l'itinerari previst, adaptable a les normes de la institució i sense prendre decisions que entorpesquin el procediment judicial. Però, a la vegada, que parli clarament, sense contradiccions, i restringint-se als fets denunciats. A més, també s'estereotipen les conductes que són considerades violència i es menysvaloren aquelles que no són qualificades de violentes.

Si aquestes creences són les que guien, entraran en conflicte amb la major part de situacions amb què un/a professional es troba als jutjats. La manera en què alguns d'aquests xocs són resolts és a partir d'un seguit d'interpretacions esbiaixades a favor de la presumpció inicial, suposant que aquelles actituds que grinyolen amb l'establert són sospitoses de ser falses o interessades.

7.2 Prejudicis sobre la violència masclista i les seves víctimes

Un magistrat, titular d'un jutjat de violència de gènere, explica que per combatre els prejudicis *“s'ha d'anar cas per cas. No hi ha dos casos iguals, per tant, no podem generalitzar”*³⁹⁵, proposta que es complementa amb el suggeriment de Riso per evitar les errades d'interpretació que són conseqüència dels prejudicis: procurar no fer generalitzacions precipitades i *“lentificar el proceso perceptivo, observarlo como si se tratara de una película en cámara lenta, estudiarlo paso a paso para no dejar entrar la distorsión”* (Riso, 2018:39).

No obstant això, en l'observació diària del procés judicial de la violència masclista a la parella s'ha pogut veure com romanen prejudicis i estereotips que, d'una manera o altra, afecten el desenvolupament del procediment. Com bé explica una psicòloga de l'oficina de víctimes, *“els prejudicis i estereotips del personal que treballa amb la violència masclista pot destruir la credibilitat de la víctima, condicionen la interpretació i valoració que es fa dels assumptes i interfereixen en el tractament que es dona a les persones”*³⁹⁶. Aquestes idees s'han trobat manifestades sobretot en la concepció de quin tipus de denúncies arriben als jutjats i quina concepció es té de quines dones poden ser víctimes de violència masclista i quines no.

A continuació, s'expliquen les assumpcions que s'han trobat de manera més recurrent durant l'observació i el treball de camp realitzat. Es vol redundar en el fet que aquestes afirmacions no representen el total de les persones entrevistades i amb qui s'ha treballat al camp, però que sí que tenen una important presència a l'àmbit judicial. Les idees que es mostren a

³⁹⁵ EntJutj2.

³⁹⁶ EntOfVict2.

continuació són afirmacions que s'han escoltat, sorprenentment, de manera recurrent i que es pot concloure que gaudeixen d'una certa hegemonia en l'imaginari judicial.

El miratge de la igualtat

El context polític i social descrit per part d'alguns operadors jurídics ha estat el d'una societat on no existeix la desigualtat de gènere, afirmant que a dia d'avui som iguals i que “*el machismo està superat*”³⁹⁷. Tal com afirma un jutge en una conversa informal: “*Objetivamente existe una situación de desigualdad que es poco aceptada por los operadores jurídicos. No es aceptado que exista una desigualdad que justifique el trato penológico diferente*”³⁹⁸. Com a conseqüència del fet que s'interpreti que no existeix desigualtat, manifesten que les lleis que legislen la violència de gènere no tenen sentit. En alguns casos, es dibuixava un món molt correcte: “*Yo creo que el machismo ya no existe*”³⁹⁹, així com també l'assumpció de rigor del personal judicial: “*Las personas que trabajan en mi juzgado no tienen prejuicios machistas, son rigurosos*”⁴⁰⁰.

Una de les advocades entrevistades ens retrata, amb les següents paraules, com veu la societat actual:

*¿Te refieres a machismo? Ay, yo es que como lo tengo superado pienso que no existe. Considero que hay equidad. Yo creo que la Ley del 2004 está un poco anticuada ¿eh?, bueno, o que puede que se refiera a las mujeres de antes, porque yo creo que hoy por hoy estamos bastante en igualdad con el hombre. Yo creo que la mujer no está por debajo del hombre prácticamente en nada hoy en día. Creo que se refiere a las señoras que están en su casa, que no han trabajado nunca, que son dependientes, y que sí, se encuentran subordinadas a su marido porque no les queda más remedio que aguantar, porque no tienen dónde ir. A este tipo de gente creo que se refiere la Ley. A mí y a ti seguro que no.*⁴⁰¹

Un altre misser entrevistat titlla la societat masclista com una societat del passat:

*La ley está retratando una España o una sociedad yo creo que un poco anticuada. El típico marido que trae el dinero él, y la chica tiene tres hijos, no trabaja, es ama de casa y está totalmente sometida al marido. Como en los años 50. Yo creo que actualmente esto ya no pasa.*⁴⁰²

³⁹⁷ EntAdv2.

³⁹⁸ Diari de camp, 29 de desembre de 2014.

³⁹⁹ EntAdv10.

⁴⁰⁰ Conversa informal amb un magistrat, després de la lectura de la ponència que l'autora d'aquesta tesi va fer al Congrés d'Antropologia de Tarragona, el mes de setembre de 2014. El contingut de la ponència es correspon amb la primera versió de l'apartat 7.2 d'aquesta tesi. Diari de camp, 29 de desembre de 2014.

⁴⁰¹ EntAdv2.

⁴⁰² EntAdv4

"Las culturas machistas son 'las otras'", "Los violentos son 'los otros'"⁴⁰³

En descriure el context polític i social com d'equitat de gènere, s'ha indagat per entendre com s'expliquen, doncs, les desenes de víctimes mortals any rere any a mans de les seves parelles. Aquí es dona un conflicte similar a l'exemple de Riso sobre professor racista: el miratge de la igualtat, de la societat sense masclisme entra en contradicció amb les desenes d'assassinats de dones a mans de les seves parelles o exparelles. De les tres maneres de resoldre aquest conflicte que proposa Riso, s'ha vist que en moltes situacions es recorre a la no revisió de la creença i a situar el subjecte violent i la potencial víctima lluny del grup social que anomenem "nosaltres", sinó en el sac de "els altres",

Una idea que s'ha percebut de manera general en el conjunt d'operadors jurídics és el fet que són les altres cultures –la sud-americana, l'àrab, la gitana i les d'Europa de l'est, entre d'altres– les que promouen el masclisme. Tal com ens comenta un magistrat en una conversa informal: *"La gent de Bolívia i Perú tenen més tendència cultural a barallar-se o pegar-se"*⁴⁰⁴. Aquesta idea que segons quines cultures són més masclistes també queda palesa en la pregunta que fa un jutge a un home de Bolívia acusat de violació a la seva parella: *"¿Usted cree que por su nacionalidad o por sus leyes tiene derecho a forzarla?"*⁴⁰⁵. Jenny Cubells, Andrea Calsamiglia i Pilar Albertín argumenten que les explicacions basades en factors culturals que es donen quan es parla de violència entre persones immigrants es fan des d'una posició etnocentrista que atribueix un significat particular a les relacions de parella d'altres cultures (2010a:373). Per altra banda, també subjau la idea, tot i que no de manera tan generalitzada, que és la gent amb pocs recursos econòmics la que es veu implicada en conflictes de violència masclista a la parella.

La reproducció de estereotip del potencial agressor s'ha explicat al quart capítol, a l'apartat *"L'assassí que sempre saludava"*, on es mostra la distinció que sovint es fa dels homes normals i corrents –nosaltres–, i els potencials agressors –els altres–. El mateix s'ha percebut respecte l'imaginari de les potencials víctimes, com s'ha explicat al capítol anterior. Aquesta distinció binària de "nosaltres, que segur que no viuríem una situació de violència de gènere" i "les altres, potencials víctimes" s'ha percebut en diverses ocasions. Per exemple, durant l'entrevista a una fiscal titular de violència de gènere, parlant sobre si existeix una idea generalitzada de la potencial víctima a qui es dirigeixi la Llei 1/2004, explica:

*La ley se hizo partiendo de unas estadísticas. Pero no incluye a todos los sectores, porque yo te puedo garantizar que yo no soy una mujer maltratada, y me imagino que tú tampoco. Lo que te quiero decir es que ha habido un sector y una situación que se ha producido, pero eso no quiere decir que todas lo seamos. Y tampoco eso significa que el problema no exista.*⁴⁰⁶

⁴⁰³ Afirmacions enregistrades al diari de camp en diverses ocasions (2013-2018).

⁴⁰⁴ Diari de camp, 6 d'agost de 2013.

⁴⁰⁵ Pregunta d'un magistrat al declarant, acusat de violació. En el moment entre la declaració de la denunciada i la de l'acusat, en una conversa informal, el magistrat comenta que considera que les persones de Bolívia són més masclistes. Diari de camp, 19 d'agost de 2015

⁴⁰⁶ EntFiscal2.

També il·lustra aquesta idea dicotòmica la primera cita de l'apartat anterior, on l'advocada descriu les dones a les quals creu que es refereix la llei. Al final de la cita aclareix la seva cosmovisió binària, diferenciant entre aquelles dones que presumeix que poden ser víctimes i les que no: “*A este tipo de gente creo que se refiere la Ley. A mí y a ti seguro que no*”⁴⁰⁷. És la idea a la qual fa referència Raquel Osborne a la següent cita:

La creación de una víctima sirve para crear jerarquías de mujeres: son pobres mujeres, sobre las que nos sentimos superiores, marcando así una distancia social entre “ellas”, a las que tratamos de forma maternalista, y “nosotras” que nos creemos en posesión de la verdad que a ellas concierne (Osborne, 2009a:2).

La següent cita és d'una advocada que ens explica que no vol estar al torn de violència de gènere, on representaria dones, ja que considera que la majoria són unes impostores i es nega a formar part “*d'aquest teatre*”⁴⁰⁸. Ens explica de la següent manera perquè considera que la majoria de dones que sofreixen maltractament són d'altres cultures:

*Para mí la mayoría de gente que vemos en un juzgado de violencia son gente que viene de fuera, sudamericanas más concretamente. Que llegan aquí y les informan de los derechos que tienen de muchísimas cosas. Ya vienen muy informadas o si no se buscan la vida, vamos. Entre los derechos que te da el ser víctima de violencia es tener una paguita, que hace que automáticamente, nada más llegar, el segundo día ya están en el juzgado. Y se van con su pareja, habiendo puesto una denuncia, con una orden de protección y ellas con el derecho a ir a reclamar esa pensión. Aparte de eso, es verdad que muchas no lo hacen con esa intención, sino que su cultura es diferente y tiende más a eso. Para mí la mayoría son extranjeras.*⁴⁰⁹

Quins casos arriben als jutjats?

L'anterior cita introdueix un altre aspecte que ha aparegut molt constantment en les converses amb personal dels jutjats: les intencions amb què es fa la denúncia. És a dir, amb quin ànim. Molts dels casos que arriben a un jutjat especialitzat en violència sobre la dona s'entenen com a casos que no haurien d'estar en un procés penal ja que són interpretats o bé com a "baralles familiars" o bé que l'ànim de fer la denúncia és espuri.

“Son peleas familiares como las que pueden tener todas las parejas”⁴¹⁰

S'ha registrat sovint l'explicació dels casos de violència de gènere com a baralles familiars, normalitzant la violència, minimitzant el que representa i descontextualitzant-la de la cultura que la produeix. En moltes ocasions s'ha manifestat que als jutjats de violència de gènere “*Hay muchas tonterías*”⁴¹¹. Com s'ha explicat al tercer capítol, la violència de gènere s'identifica sobretot amb la violència més greu i aquella que té conseqüències letals. Aquesta

⁴⁰⁷ EntAdv2.

⁴⁰⁸ EntAdv10.

⁴⁰⁹ Ibidem.

⁴¹⁰ Diari de camp, 30 de juliol de 2013.

⁴¹¹ Aquesta afirmació s'ha enregistrat al diari de camp nombroses vegades al llarg del treball de camp (2013-2018).

visió és precisament símptoma de la falta de formació i de no entendre la desigualtat de gènere, de com operen les relacions de poder i la influència d'una cultura que assigna rols jerarquizats i relacions de poder-submissió. A continuació, s'exposen tres cites d'advocades que descriuen com veuen la majoria de casos que arriben a un jutjat de violència contra la dona, naturalitzant la violència i traient-li tota connotació masclista.

*Muchos de los casos que llegan al juzgado de violencia de género no son, en realidad, violencia. Son peleas familiares como las que pueden tener todas las parejas. No deberían estar en un juzgado.*⁴¹²

*Es que al juzgado de violencia hoy se llega por cosas que realmente para mí no son tan graves. Es el día a día. Si yo hoy discuto con mi marido y le digo cuatro cosas y él me las dice a mí y nos pegamos dos empujones, ¿es necesario que un vecino llame a la policía, vengan, le detengan y se lo lleven?*⁴¹³

*Te digo una cosa, los insultos siempre son recíprocos. Cuando una relación va mal, no hay uno bueno y uno malo. Hay carencias por las dos partes. Lo ideal sería que la gente fuera adulta.*⁴¹⁴

La idea que hi ha unes accions i unes situacions que no són de violència, o bé “no haurien d'estar a un jutjat penal perquè no són delictes”⁴¹⁵ és bastant generalitzada. La diferenciació entre violències “serioses”⁴¹⁶ i les “beneïtures”⁴¹⁷ queda il·lustrat en la següent escena etnogràfica d'una entrevista grupal en què s'estava debatent amb dos missers catalans el fet que s'estassin donant poques ordres de protecció als jutjats de Barcelona⁴¹⁸. En demanar-los per què creien que passava això, un dels advocats declara:

*A lo mejor hay una relajación y no se toman en serio determinadas denuncias. Por ejemplo, en la última guardia que hice había 8 mujeres. Vi una que sí realmente era una víctima. Lo otro eran tonterías. Una sí que era seria, con la muerte de un hijo.*⁴¹⁹

L'altra advocada continua el debat reafirmant la idea que ha manifestat el seu company; “Sí, hay muchas tonterías”⁴²⁰. I ho explica amb les següents paraules:

Es que hay cuestiones que sí que son machismo, pero no hace falta que sean delitos. El problema es que como no hay nivel administrativo pues no hay otra manera de corregirlo y una mínima cosa pasa a ser penal. Eso no quita que no sea relación de poder del hombre, lo que tú quieras, pero quizás no es un delito. Lo que tiendes pues es a exagerar el hecho y entonces estamos

⁴¹² EntAdv9.

⁴¹³ EntAdv10.

⁴¹⁴ EntAdv2.

⁴¹⁵ Afirmació enregistrada al diari de camp en diverses ocasions al llarg de l'etnografia (2013-2018).

⁴¹⁶ EntrGrup1.

⁴¹⁷ Ibidem.

⁴¹⁸ Els missers mateixos varen posar de manifest la situació que la jurisdicció de Barcelona és de les que menys ordres de protecció dona de tot l'Estat.

⁴¹⁹ EntrGrup1.

⁴²⁰ Ibidem.

*hablando de algo que no tiene que ver nada con la realidad. La otra parte intenta minimizarlo y tu tiendes a exagerarlo.*⁴²¹

Un altra exemple de la minimització de la violència és l’afirmació d’una advocada catalana en descriure per què moltes dones acaben denunciant:

*Hi ha molts judicis per la via penal que no s’acaben fent ja que ella al final es fa enrere perquè veu que no n’hi havia per tant. No vull generalitzar, però crec que tot això influeix en el fet de moltes vegades entrar en una roda sense sentit.*⁴²²

En el mateix debat sobre la gravetat o no de la violència, la mateixa advocada considera que segons quines accions no haurien d’arribar a un jutjat penal:

*Jo estic en contra que al que no és important se li doni tanta importància. Passa molt, passa molt en els col·lectius de dones. I crec que es un error ‘garrafal’ i fa més gran el monstre. I estem focalitzant-nos en el que no és. El que no és tan important s’ha de dir que no és important. No sé com s’ha d’enfocar, potser la mediació, però la mediació no és gaire justa en la manera de funcionar, es súper desequilibrada. Però és que el dret penal és molt dur. És la ‘carne cruda’ de l’Estat. I ficar coses que no són tan greus en la part més dura de l’Estat jo crec que agreuja el problema.*⁴²³

Instrumentalització de les denúncies

Com ja s’ha dit, el sistema judicial en l’àmbit de la violència de gènere s’ha articulat de tal manera que tots els camins porten majoritàriament al sistema penal com a solució de la situació de violència (Larrauri, 2008). Tot i que la Llei 5/2008, del 24 d’abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista, a Catalunya, i la Llei 11/2016, de 28 de juliol, d’igualtat de dones i homes, a les Illes Balears, ofereixen assistència, atenció i protecció a dones que pateixen violència masclista sense l’exigència d’haver d’interposar una denúncia pels fets patits, l’àmbit judicial segueix tenint molta centralitat, sobretot perquè en molts dels casos observats no es coneixen altres vies i perquè durant molts d’anys hi ha hagut recurrents campanyes per animar les dones que denunciassin. Larrauri afirma que aquestes crides indiferenciades a totes les dones perquè acudesquin al sistema penal s’obri pas a un dels tòpics més recurrents, que és el fet que les dones denunciïn “*per a*”, és a dir, que instrumentalitzen la denúncia (Larrauri, 2008:250). Aquestes campanyes, segons l’autora, per una banda responsabilitzen implícitament les dones de la seva situació, ja que situen l’accent en allò que elles han de fer, es dirigeixen a elles i amb això contribueixen a alimentar la imatge que el fet que cessi la violència depèn dels seus esforços (Mullender, 1996:367 a Larrauri, 2008:100).

Per altra banda, Larrauri posa damunt la taula el fet que, evidentment, el procés penal no és un objectiu en si mateix, sinó que és un mitjà per sortir de la violència. Per tant, des d’aquesta perspectiva, efectivament es dona una instrumentalització de la denúncia: “*Tampoco acabo*

⁴²¹ Ibidem.

⁴²² EntAdv11.

⁴²³ Ibidem.

de comprender las críticas de que se acude al sistema penal por motivos instrumentales cuando el propio sistema está articulado para que ello suceda de este modo” (Larrauri, 2008:251). Aquest biaix torna a deixar patent el desconeixement que existeix entorn de les experiències de les dones que han viscut violència.

Con este proceder desconocen que el proceso penal no es un objetivo en sí mismo, y que la mujer lo usa como un medio más para conseguir cambiar su situación. En ocasiones su situación cambia con la sola amenaza del proceso y ello ya constituye, de por sí, una mejora, y no hay, pues, que sentirse frustrados (Larrauri, 2008:97).

En molts dels casos observats, les denunciants han manifestat que volien estar tranquil·les, que per això recorrien als jutjats. Nombroses vegades manifestaven que no li volien mal o que no volien que el denunciat anàs a la presó. *“No quiero que vaya a la cárcel, es el padre de mis hijos. Quiero que sea feliz y que me deje tranquila”*⁴²⁴. Amb les següents paraules es registrava al diari de camp la situació observada:

*Pel que elles mateixes manifesten, moltes dones que denuncien l'únic que cerquen és estar elles tranquil·les, 'que les deixin en pau', més enllà de cercar un càstig per l'agressor.*⁴²⁵

En una entrevista grupal, es demana amb quins objectius denuncien les dones. Una advocada respon que l'objectiu de la denúncia sol ser resoldre el problema, i que la majoria no volen la pena de presó per l'acusat perquè ho veuen molt greu. L'altre advocat comenta que el que es vol quan es posa denúncia és: *“Que el hombre tenga miedo para que se aleje. Supongo que quieren salir de ahí”*⁴²⁶

María Jesús Cala, durant la seva ponència en un congrés, explicava que castigar el comportament del denunciat no és la motivació que predomina en les dones per posar denúncia. *“Las expectativas son diversas e influidas por las circunstancias: en algunos casos es conseguir protección y que dejen de molestarlas, o bien hacer entender al agresor que su conducta constituye una infracción penal que puede ser castigada. Es decir, utilizar el sistema judicial como señal de advertencia”*⁴²⁷.

Denúncies falses i denúncies abusives

Una altra de les presumpcions que s'han advertit de manera recurrent, tant a la cultura judicial com als mitjans de comunicació, és que gran part de les denúncies que s'interposen en un jutjat són falses o amb una intenció espúria, com podria ser que les dones abusin de la seva condició de víctimes per obtenir beneficis en els processos de divorci. No es tracta de negar que les denúncies falses existesquin, que evidentment hi són com a qualsevol altre

⁴²⁴ Declaració d'una dona sud-americana que denuncia el seu marit, amb qui ha tengut una relació d'uns 20 anys, per maltractament habitual, agressions sexuals continuades, amenaces i una agressió física puntual. Diari de camp, 19 d'agost de 2015.

⁴²⁵ Diari de camp, 1 d'abril de 2015.

⁴²⁶ EntGrup2.

⁴²⁷ Extracte de la ponència de María Jesús Cala, professora de Psicologia de la Universidad de Sevilla, al I Congrés de Violència Masclista ICAB: *'Una assinatura pendent, reptes de futur'*.

delicte. La Fiscalía General de l'Estat xifra en un 0,0075% les denúncies falses per maltractament, referint-se als procediments per denúncia falsa que s'han acreditat que ho eren, és a dir, aquells casos en què s'ha deduït⁴²⁸ testimoni en contra de la dona que havia denunciat i existeix sentència ferma que la condemna:

En esta Memoria haremos referencia exclusivamente a los procedimientos seguidos en el año 2016 por denuncia falsa sin perjuicio de reflejar en el cuadro adjunto la evolución de los registrados en años anteriores y los datos y proporciones finales revisados a fecha de 5 de abril de 2017. En el año 2016 se interpusieron 142.893 denuncias por VG. Se incoaron 16 causas por denuncia falsa. De ellas, en 2 ocasiones se ha acordado el archivo o sobreseimiento provisional mientras que 14 causas siguen en tramitación, habiéndose formulado escrito de acusación en dos de ellas. De los datos reflejados se extraen dos conclusiones de interés:

1.ª El escasísimo porcentaje de causas incoadas cada año por delito de acusación y denuncia falsa –194– en relación al número de denuncias interpuestas por violencia sobre la mujer – 1.055.912–, lo que supone un 0,18 %, es suficientemente elocuente para rebatir las voces que se alzan en torno a la prevalencia de «denuncias falsas» en materia de violencia sobre la mujer. Si hallamos la proporción en relación a los procedimientos en los que se ha dictado sentencia condenatoria –79–, resulta que sólo en el 0,0075% se ha acreditado que eran falsas. Si a éstas sumamos las causas en tramitación, para el caso de que resultaran pronunciamientos condenatorios (110), el porcentaje final máximo será de 0.01%.

2.ª Durante los años 2009 a 2016, se han dictado 79 sentencias condenatorias, de las cuales 46 (el 58,23%) lo han sido por conformidad de la acusada. Nuevamente apreciamos en este actuar las características, peculiaridades y aristas que plantea este tipo específico de violencia y que ya fueron objeto de comentario en Memorias anteriores en relación a los recursos de revisión que se siguen ante la Sala Segunda del Tribunal Supremo frente a sentencias condenatorias por VG.⁴²⁹⁴³⁰

⁴²⁸ Es dedueix testimoni quan s'aprecia que hi pot haver hagut fals testimoni en una declaració i s'obri una investigació per comprovar-ho.

⁴²⁹ Memòria del 2017 de la Fiscalía General de l'Estat.

⁴³⁰ Poc abans del depòsit d'aquesta tesi, s'ha publicat la Memòria del 2018 de la Fiscalía General de l'Estat que, respecte les denúncies falses a l'àmbit de la violència de gènere, descriu:

En esta Memoria, haremos referencia exclusivamente a los procedimientos seguidos en el año 2017 –revisados a fecha de 10 de marzo de 2018– por denuncia falsa sin perjuicio de reflejar en el cuadro adjunto la evolución de los registrados en años anteriores. Año 2017. En este año se interpusieron 166.260 denuncias por VG. Se han incoado 23 causas por denuncia falsa; de ellas, en 2 ocasiones el procedimiento ha finalizado por sentencia condenatoria y 21 causas siguen en tramitación, habiéndose formulado escrito de acusación en una de ellas. De los datos reflejados se extraen dos conclusiones de interés:

1.ª La proporción en relación a los procedimientos en los que se ha dictado sentencia condenatoria por denuncia falsa desde 2009 –95– es de 0,0078%. Si a éstas sumamos las causas en tramitación, para el caso de que resultaran pronunciamientos condenatorios (131), el porcentaje final máximo será de 0,011%.

2.ª De esas 96 sentencias condenatorias, 55 lo han sido por conformidad de la acusada, el 57,21%. Nuevamente apreciamos, en este actuar, las características peculiaridades y aristas que plantea este tipo específico de violencia y que ya fueron objeto de comentario en Memorias anteriores.

Font: https://www.fiscal.es/fiscal/PA_WebApp_SGNTJ_NFIS/descarga/MEMFIS18.PDF?idFile=f9e5ea88-f1f6-4d21-9c24-d2ffd93eabc3

No obstant això, com s'ha esmentat al principi del capítol, alguns operadors jurídics ens han manifestat que segueixen pensant que existeixen aquestes denúncies falses i que estan disfressades de sobreseïments provisionals o d'absolucions per falta de proves per part dels jutges.

La interpretació que la denúncia és un abús de la llei amb interessos espuris es reproduïx reiteradament en la cultura judicial. A continuació, una advocada amb qui s'ha fet treball de camp descriu que considera que la major part de denúncies són falses i amb ànim espuri:

*Para mí la ley no termina de funcionar, y es que es un problema de base: ¿Quién va al juzgado a denunciar? y ¿por qué? Porque quieren una paga del hombre, quedarse en la casa y tal. No es justo lo que hacen.*⁴³¹

En un altre moment de l'entrevista, la mateixa advocada manifesta:

*Lo bueno de esta Ley es que los chicos van con más cuidado con ellas porque saben que a la mínima se les cae el pelo. Las que abusan son ellas. Sí porque “hijo de puta, cabrón, te voy a arruinar” es lo más bonito que les dicen. Yo lo he oído, incluso a clientas mías. Lo dicen siempre, siempre.*⁴³²

Una de les crítiques que s'ha sentit de manera assídua davant la petita xifra de les denúncies falses que dona fiscalia és que només indica aquelles que s'han denunciat i que han acabat amb sentència condemnatòria. En paraules d'una advocada, acèrrima defensora de l'existència d'una gran quantitat de denúncies falses: “Clar, però, aquesta xifra només representa aquells casos en què s'ha pogut provar que mentia. N'hi ha molts que no es deuen haver pogut provar o que no es deu haver sabut”⁴³³. Aquesta afirmació ha estat habitual al llarg de l'etnografia. Al respecte, es vol subratllar el fet que es destaquí la dificultat probatòria per provar denúncies falses quan, la mateixa advocada en un altre moment de la conversa no té en compte aquest obstacle a l'hora de provar la violència denunciada.

Com a contraposició a la visió descrita en les pàgines anteriors sobre la assumpció recurrent de la falsedat de les denúncies, algunes professionals del dret han donat una opinió molt diferent. Afirmen que sens dubte poden existir algun d'aquests casos en què la denúncia s'interposi amb altres motivacions. No obstant això, no consideren ni que siguin la majoria ni que es pugui entrar a valorar sense conèixer cada cas concret. Així ho explica una fiscal:

No se puede generalizar. Hay que valorar caso por caso. Que habría mujeres que evidentemente usan la ley para decir cosas que no son verdad, seguro. Pero es que también hay gente que denuncia que le han robado en su casa y no le han robado para cobrar el seguro. Hay que valorar cada caso. Que habrá mujeres que lo usen, seguro. Que hay mecanismos correctores para que si aparece eso se vaya contra ellas, también. Pero generalizar a mí no me gusta. La prueba la tienes en que, en lo que va de año, yo llevo 700 y pico denuncias, y podría a lo mejor no acusar porque no hay pruebas, pero una cosa es que yo no acuse porque no hay pruebas, y otra es que lo

⁴³¹ EntAdv2.

⁴³² Ibidem.

⁴³³ Diari de cam, estiu 2015

*que la señora diga no sea verdad, que es distinto. Para que una denuncia sea falsa es porque lo que la señora está contando no es verdad. A mí me parece que haberlas las hay, pero el porcentaje no lo veo tan elevado como la gente dice, como si fuera el 50 o 60 por ciento, yo no lo veo.*⁴³⁴

Les següents cites són d'advocades mallorquines i feministes, molt crítiques amb la reproducció de mites com el de la denúncia falsa. Descriuen que les denúncies falses existeixen com a qualsevol altre delictes, mostrant el seu desacord amb el fet que siguin la norma:

*Evidentment de denúncies falses n'hi ha, a un jutjat de violència de gènere i a qualsevol altre, perquè si no, no hi hauria el delictes de denúncia falsa. I aquest delictes no va néixer amb la llei de violència de gènere.*⁴³⁵

*Es tracta d'aquesta utilització que s'ha fet de les denúncies falses, que són manco d'un 2%. Les denúncies falses estan perseguides de tota la vida. Són estafes a la companyia asseguradora, que els ha caigut el cotxe dins una torrentera i diuen que els l'han robat, que diuen que han tengut més lesions de les que han tengut en un accident, o dir que una casa està ruïnosa per poder treure els llogaters i no hi està, i et presenten proves falses. En el cas de maltractaments també hi són i tampoc no arriben al 2%. I tot i això, aquest mite s'ha magnificat tant que ara els jutges ja volen comprovar des del primer moment la credibilitat de la víctima. No que sigui vera el que diu, sinó la seva credibilitat.*⁴³⁶

Una altra advocada, també detractora del mite, explica que veu que aquesta teoria situa el focus en la potencial impostura de les denúncies, fet que distorsiona la imatge del delictes:

*El mite de les denúncies falses és una aberració, evidentment. Tothom que va als jutjats a demanar empara és perquè considera que es troba malament, no han de pressuposar que hi ha aquests abusos que es diuen de manera demagògica, perquè abusos n'hi ha a tots els àmbits de la vida i no tenim perquè mirar més amb lupa els abusos damunt una llei concreta.*⁴³⁷

En una altra ocasió, la conversa amb una fiscal titular sobre si es donen mals usos de la llei va així:

P: ¿Y se dan estos malos usos de la ley?

R: Hay de todo. Nunca se puede generalizar. A mí hay situaciones que no me parecen de violencia, entonces lo archivo. Pero claro, yo no vivo el día a día de esa mujer, yo veo lo que ellas me cuentan, entonces claro, una situación que a lo mejor para mí penalmente no le encuentro trascendencia, hay que ver lo que padece esta mujer. Seguro que hay de todo, y generalizar es muy difícil. Yo creo que hay que valorar caso por caso, y las que no sean verdad hay que ir a por ellas, porque eso hace mucho daño a las que son de verdad.

⁴³⁴ EntFisc3.

⁴³⁵ EntAdv9.

⁴³⁶ EntAdv5.

⁴³⁷ EntAdv3.

P: ¿Se puede imputar por denuncia falsa?

R: Sí, denuncia falsa o falso testimonio, sí, no hay problema. Porqué aparte de que estos casos hacen mucho daño a los que son de verdad.

R: ¿Ha habido algún caso?

P: Sí, aquí ha habido varios de denuncia falsa y de deducir testimonio contra ellas en juicio porque se ha acreditado que no era verdad.⁴³⁸

Parlant amb un jutge titular d'un jutjat especialitzat, explica que ell ha vist molt pocs casos de denúncies falses en més de cinc anys que fa que és al càrrec i que troba que són molt evidents i que no dubta a deduir testimoni en contra d'elles tan aviat com se n'adona. Equipara la incidència del frau amb el que té lloc a qualsevol altre delictes. A continuació s'exposa l'extracte del diari de camp on es descriu la conversa:

El jutge m'explica que m'hauria agradat molt veure un cas que va tenir ahir, que hauria estat una denúncia falsa si hagués continuat (va acabar sobresegut). Diu que m'hauria estat útil veure com parlaven tant ell com ella (entenc que em vol dir que es nota molt quan s'està fent una denúncia falsa). M'explica que el seu relat no era coherent i que es notava molt que estava enfadada desmesuradament amb ell. Es veu que ell havia començat una altra relació i intueix que això podria ser el detonant. Ja no eren parella, però encara eren veïnats. Al final es va arxivar el cas, eren denúncies creuades i ambdós varen acabar renunciant. Però si haguessin continuat, em diu el jutge que hagués deduït testimoni en contra d'ella.⁴³⁹

A continuació, la cita d'un altre jutge ens dona un exemple d'una situació que se sol interpretar com una denúncia falsa. Quan en obrir-se un procés penal a partir d'una denúncia per maltractament, s'acceleren també els tràmits civils de divorci o guarda i custòdia de fills, en alguns casos s'ha vist com s'interpreta que es denuncia amb ànim espuri, per aconseguir l'agilització dels tràmits civils. El jutge deixa clar que tot i que el detonant sigui una qüestió civil, no vol dir que els fets penals no hagin tingut lloc:

Es pot donar que no s'ha tramitat la regulació civil de persones que porten separades un prolongat lapse de temps. És a dir, que no han acudit als tribunals per tal de regular la seva situació com a parella i la guarda i custòdia dels fills. Quan arriba una situació com puguin ser les vacances, no es posen d'acord i sorgeixen les discussions i, en el transcurs d'aquestes discussions, sorgeix l'esdeveniment penal [agressions, injúries, coaccions, amenaces, etc.]. A partir d'aquí, el procediment civil es portaria també en el jutjat de violència sobre la dona. Aquest és un fet que pot passar, evidentment, però no treu que els fets denunciats hagin tingut lloc.⁴⁴⁰

En un altre jorn, s'observa un cas on el magistrat ens manifesta que sospita que es pugui tractar de la instrumentalització del procés judicial. La dona denuncia el seu exmarit per

⁴³⁸ EntFisc2.

⁴³⁹ Diari de camp, 31 de març de 2015.

⁴⁴⁰ EntJutj1.

maltractament psicològic, aportant tota una sèrie de missatges de correu electrònic entre ells dos:

*A la denúncia no hi deia gaire cosa: que tenia ansietat cada vegada que rebia un e-mail seu, que la tractava indirectament de boja, que li boicotejava les vacances i altres aspectes en referència a la gestió de la guarda de les seves filles. Quan el jutge li ha demanat a la denunciada si l'ha insultada o amenaçada, ella ha contestat que no. Als e-mails hi ha evidents mostres de ràbia, ressentiment i desenteniment entre els dos, i són mútues.*⁴⁴¹

Al respecte d'aquest cas, el magistrat explica que el denunciat ha demanat custòdia compartida de les filles i que això el fa sospitar que es tracti d'una instrumentalització de la denúncia. Però, continua afirmant que “Això no vol dir que sigui una denúncia falsa, en absolut”⁴⁴², convençut que el que ella diu és cert i que els missatges presentats són reals. Coincideix amb la lectura que feia el jutge del cas anterior, que el fet que hi hagi una situació civil a resoldre, i que posar-hi solució sigui l'objectiu de la denúncia no treu la veracitat dels fets denunciats.

La dona que provoca, aquella que “s'ho ha cercat”

Un dels aspectes que s'ha observat de manera més recurrent en aquesta recerca ha estat la idea que les dones són responsables de la violència que reben. Una idea que s'ha reproduït constantment és presumir que s'ha donat una provocació per part de la dona que ha desencadenat els fets denunciats. Com a herència del mite d'Eva, de l'Antic Testament, existeix la idea de la dona malèvola, mentidera, que interposa denúncies falses, amb ànim espuri, la dona "que provoca el mal", aquella que "s'ho ha cercat" o que "ja sabia al que anava". Aquesta visió forma part, com bé diu Encarna Bodelón (2012), d'aquests processos de normalització de la violència que es formulen més en torn a l'actuació de les víctimes que a la dels homes agressors.

S'ha trobat que hi ha persones lletrades que, en descriure el cas que han representat, neguen o minimitzen la violència exercida pel denunciat, justificant-la o responsabilitzant la dona de la seva conducta, al·legant la provocació que ha tengut com a conseqüència els fets denunciats, com exposen les següents declaracions d'advocats:

*Yo puedo ser una persona muy tranquila hasta que me provocan. Por lo tanto, mi tranquilidad se ha visto provocada y ha sacado de mí otro aspecto que en una situación normal no tendría.*⁴⁴³

*A lo mejor se da un episodio de violencia, pero a lo mejor lo ha generado la propia denunciante. Y el tío pierde los papeles.*⁴⁴⁴

Un altre exemple de culpabilització de les dones i exculpació dels investigats és el d'una advocada⁴⁴⁵ que representa un home que ha estat denunciat per maltractament i injúries cap a

⁴⁴¹ Diari de camp, 18 d'agost de 2015.

⁴⁴² Ibidem.

⁴⁴³ EntAdv4.

⁴⁴⁴ EntAdv2.

la seva parella. L'acusat d'aquest cas té antecedents penals en tres casos anteriors, on va ser condemnat per delictes de violència de gènere amb la mateixa parella. A l'espera de la presa de declaració del seu client explica a un grup d'advocades que tenien torn aquella jornada: *“Hombre, yo le entiendo a él. Ella no trabaja, él se pasa todo el día trabajando y lo único que le pide es encontrarse la comida hecha cuando llega a casa”*⁴⁴⁶.

Una altra advocada descriu la provocació que assumeix que es dona en dos casos que ha representat:

*Mañana tengo un juicio en el juzgado de familia. Mi cliente trabaja, ella no. La abogada de ella me propone un acuerdo: guarda y custodia compartida, que mi cliente se vaya del hogar conyugal y que siga pagando la hipoteca porque ella no tiene ingresos y que además le pase una pensión. ¿No es esto acaso una provocación en toda regla? Con este panorama, menos mal que mi cliente es una persona sensata, porque si se vena ¿qué pasaría? Estaría en [un juzgado de] violencia [sobre la mujer], ¿eh? Además, ella tiene unos novios, que me parece estupendo los novios que ella tenga, pero lo que no puedes hacer es si te va mal con el novio vengas a casa como si fuera la casa de tus padres. Es decir, mi cliente tiene unos cuernos como un piano, lo paga todo, los niños lo adoran... Esto no es violencia de género porque este hombre tiene la cabeza bien amueblada. Tú imagínate que este tío no tuviera trabajo... esto es [un proceso] civil porque mi cliente quiere.*⁴⁴⁷

La mateixa advocada, en un altre moment de l'entrevista i en referència a un altre cas, manifesta:

*Parece que es un tema muy recurrente: “Es que ella me provocó”. Pero es que tristemente es verdad. Provocar es generar tensión, en lugar de limar asperezas que sería lo ideal. Ella, la palabra más guapa que le dice a su hijo de su padre es “tu puto padre”. Mi cliente no se atreve a responderle del mismo modo porque sabe que lo denunciará en violencia de género. Porque ya me he encargado yo de decirle que lo que quiere ella es eso. Él está aguantando, es un santo.*⁴⁴⁸

La por: element subjectiu

En diferents casos, s'ha advertit com es posava en dubte la credibilitat de les dones en relació a la por –o absència de por– que tenien respecte a l'imputat. En les compareixences per decidir si s'acorden mesures cautelars com l'ordre d'allunyament, una de les preguntes indispensables que es fa sempre és si es té por de l'imputat. Un jutge explica que és determinant aquesta qüestió a l'hora de decidir si es decreten les mesures: *“El miedo de la persona agredida es fundamental en una declaración”*⁴⁴⁹. Precisament per aquest motiu, la por que puguin tenir les dones és clau en l'estratègia de defensa i moltes vegades la interpretació del que és tenir por va lligada a estereotips. Per exemple, en un cas que el misser

⁴⁴⁵ Aquesta advocada mallorquina està al torn d'ofici de penal general i no vol representar víctimes *“porqué no creo en esta ley”*. Diari de camp, 12 d'agost de 2014.

⁴⁴⁶ Diari de camp, 12 d'agost de 2014.

⁴⁴⁷ EntAdv2.

⁴⁴⁸ Ibidem.

⁴⁴⁹ EntJutg2.

de l'acusat pretenia provar que la víctima no li tenia por perquè, en moments posteriors a la denúncia, li havia telefonat –s'ha de donar la dada que tenien un fill en comú—. Llavors, el misser assumia que el fet de no tenir por era indicador que no hi havia perill i que això provava que els fets denunciats no havien tengut lloc. En canvi, un jutge durant la declaració d'una dona contradiu l'opinió anterior, indicant que la por és només un indicador. El retall del diari de camp que descriu l'escena és el següent:

Durant la presa de declaració, una dona manifesta que se sent forta, que no té tanta por. I el jutge li explica que no és tant tenir por o no, sinó saber si hi ha un perill real. “La por només és un indicador” li diu el jutge.⁴⁵⁰

Un altre exemple és la interpretació de la por que fa una advocada mallorquina que està tant al torn d'ofici on pot representar víctimes, com al d'imputats. Amb la seva exposició mostra la seva incomprensió davant les situacions de violència, com es pot veure a continuació:

Yo, la experiencia que tengo, en muchas ocasiones la víctima va al juzgado después de que les den una orden de protección, a pedir por favor que la retiren. O le llama por teléfono, teniendo una orden de protección, la persona que llama al denunciado es la víctima: ¿Dónde está el miedo aquí?⁴⁵¹

En una entrevista s'explica a una advocada que s'ha observat la pràctica d'advocats defensors que cerquen demostrar que les dones no tenen por del seu agressor, per així evidenciar que no hi ha hagut agressió o que no mereixen ordre de protecció. Tot seguit se li demana per què creu que es fa això, i contesta:

Sí, bueno, creo que esto se hace porque tiene que existir un miedo de ella hacia su agresor, porque si no hay miedo se supone que no hay peligro. Se supone que cuando hay peligro es cuando sientes miedo. Sí, sí, el miedo es importante. En este sentido es un poco lo que te comentaba antes, que hay mujeres que dicen “me ha pegado, pero buena soy yo, se la he devuelto”, entonces se supone que aquí no hay miedo, sino que es una pelea entre adultos, que podrían ser dos mujeres o dos hombres. En cambio, cuando se ve que hay un miedo al maltratador, es más fácil que haya un maltrato.⁴⁵²

La següent cita és d'un misser que està al torn d'ofici general penal –on pot representar imputats de qualsevol delictes, també de violència de gènere—. Manifesta que de cap manera representaria víctimes de violència de gènere perquè considera que és una gran farsa i és per això que no està al torn d'ofici de víctimes. Quan se li demana sobre la importància que té la por de la víctima en un judici, exposa el següent:

Evidentemente, como abogado del imputado, tengo que negar que ese miedo exista, en base a otras consideraciones y a otras circunstancias que el imputado nos dé para poder ejercitar su defensa. Si la persona que dice que tiene miedo, pero su conducta habitual (contrastada con testigos) es muy distinta, pues obviamente tenemos que llamar como testigos a esas personas para

⁴⁵⁰ Diari de camp, 18 de juliol de 2014.

⁴⁵¹ EntAdv2.

⁴⁵² EntAdv1.

*que manifiesten ante el juez cuál es la conducta que mantiene o ha mantenido durante este tiempo y las manifestaciones que han hecho otras personas. Esta es la única línea de defensa.*⁴⁵³

En una entrevista, un magistrat d'un jutjat de violència sobre la dona explica que:

*El miedo es un elemento a explorar, porque el miedo es un sentimiento subjetivo, pero responde a algo, bien a un conocimiento deformado de la realidad o un error, pero también puede responder a un mecanismo de defensa o de protección frente a un estímulo agresivo.*⁴⁵⁴

A continuació, se li demana si la por s'utilitza com a indicador de la veracitat dels fets i respon que:

*Tener miedo es indicativo, pero también puede ser sólo subjetivo. Es decir, no es concluyente. (...) Lo que pasa es que cuando se cuenta algo, una experiencia dolorosa o traumática, tiene que evocar la situación a partir de la memoria, y el recuerdo se asocia siempre a una emoción. Creo, vaya. Y si uno está recordando cómo le han dado una paliza, pues lo normal es que sienta miedo, dolor, y que esto lo exteriorice. Pero, sin embargo, aunque la persona lo cuente con mucha entereza y serenidad, no por ello tiene menos credibilidad, en modo alguno*⁴⁵⁵.

A tot això, el magistrat conclou que “la actitud a la hora de contar los hechos no es determinante a la hora de decidir si se da una orden de protección o valorar que los hechos hayan podido ocurrir”⁴⁵⁶. No obstant l'anterior conclusió, segons explica la psicòloga d'una oficina d'atenció a víctimes del delictes, segons la seva experiència, una persona que paresqui que no té por pot ser vista com una impostora: “Si surt més la ràbia que la por en una declaració, pot ser malinterpretat, es pot fer una lectura de despit”⁴⁵⁷. Seguidament, fa constar que ella mateixa quan aconsella pautes de com afrontar un judici, explica que ha de mostrar por i vulnerabilitat i es qüestiona si aconsellant aquestes estratègies ho està fent malament, si està reproduint estereotips.

Finalment, en el següent extracte d'una entrevista amb una fiscal es debat sobre la por com a factor subjectiu i com pot determinar la decisió de donar una ordre de protecció:

P: Ha explicado que el miedo es libre. ¿El miedo es un factor determinante a la hora de dar una orden de protección?

R: Yo entiendo que sí. Yo entiendo que muchas de las mujeres que llegan aquí es porque su nivel de saturación llega un punto que les hace temerosas, es decir, cuando dice “es que ya no sé lo que me va a poder hacer, porque igual me puede matar”, es porque ya ha ido acumulando esa sensación de impotencia y de inseguridad que te va trastocando cada día un poco más. Al principio piensas “va, no me hará nada”, pero después a lo mejor un día ha llegado violento y te ha dado una bofetada y otro te ha dicho “te voy a matar”. Entonces, claro, esa inseguridad, esa sensación que tú vives da angustia y te genera un miedo, que puede ser real o no.

⁴⁵³ EntrAdv4.

⁴⁵⁴ EntJutg2.

⁴⁵⁵ Ibidem.

⁴⁵⁶ Ibidem.

⁴⁵⁷ EntOfVic1.

P: ¿Puede haber alguna persona que no tenga miedo, aunque sí tenga conciencia de la peligrosidad que supone la situación? ¿Puede haber peligrosidad sin que haya miedo?

R: Sí, es que sigo diciéndote, a mí me puede dar la sensación de ver a una persona y crees que esa persona es peligrosa, y la persona que está declarando decir que no le tiene miedo, porque piensa que no va ser capaz de hacerlo, que por mucho que diga por mucho que hable no le va a hacer nada. La típica expresión de “se le va la fuerza por la boca”, por ejemplo. Pero a lo mejor es más real que otro. A mí me decía un día una señora que su marido la iba a matar. Y el señor me dijo: “¿Usted cree que el día que yo la mate la voy a avisar?”. Pues tiene usted razón. Todo depende de las situaciones personales, de cómo te desenvuelvas en el día a día, de cómo sea cada persona, hay gente más valiente, hay gente más temerosa, gente que se preocupa enseguida. Pero que puede haber situaciones que la persona que la está viviendo no perciba esa sensación de miedo, o que ella no tenga miedo pero que, sin embargo, a ti, por la razón que sea, por como lo veas a él, te da una sensación de que no te fías, que a lo mejor no tiene porqué ser verdad. Sin embargo, hay situaciones que la señora te dice que tiene miedo y que a mí no me da la sensación, I evidentemente te puedes equivocar.⁴⁵⁸

L'estigma de “puta”

Para las mujeres siguen rigiendo mandatos sexuales más estrictos que los que rigen para los hombres; se cargan las tintas sobre los peligros que el placer y la sexualidad tienen para ellas; socialmente se establecen ciertos límites a la iniciativa sexual de las mujeres que no existen para los hombres. La “puta” es la representante por excelencia de estos límites. Su estigmatización y la condena moral que recae sobre ellas son la expresión del castigo con el que la sociedad responde a la transgresión de estos mandatos sexuales (Briz i Garaizabal, 2007:96).

En tots els delictes de violència masclista –i a la societat en general– la forma de descrèdit per excel·lència cap a les dones és l'estigma de puta. La presència d'aquest estigma té una presència cabdal en delictes com el tràfic de persones amb finalitat d'explotació sexual, com s'explica a l'informe de Genera et al. (2011)⁴⁵⁹:

La presencia del estigma social marca todas las intervenciones que rodean el ejercicio de la prostitución, independientemente de si se trata de prostitución forzada o no. Es imprescindible tener conciencia de este imaginario social para abordar las intervenciones y prácticas entorno a la lucha contra la trata con fines de prostitución forzada sin caer en la reproducción de juicios y estereotipos que pueden determinar las actuaciones profesionales y reforzar las situaciones de violencia que sufren las mujeres en esta situación.

També s'ha trobat aquest estigma a l'àmbit de la violència a la parella. És l'insult més habitual cap a les dones per part de les seves parelles, que arriba com a denúncia per injúries. En paraules d'un advocat: “El insulto más común es el de puta”⁴⁶⁰. Més enllà dels agressors,

⁴⁵⁸ EntFisc2.

⁴⁵⁹ El títol de l'informe és: *Análisis socio jurídico de la trata confines de prostitución forzada: Herramientas para una intervención desde una perspectiva de Derechos*. Genera, Observatori DESC, Grup Antígona UAB (2010).

⁴⁶⁰ Diari de camp, 7 de juny de 2017.

també s'ha vist reproduït aquest estigma per part d'operadors jurídics, com es pot veure a partir de la següent declaració d'una advocada que explica un cas on ella representava l'imputat:

*Tuve un caso que mi cliente se salvó de la condena. Era un señor que jamás ha tenido problemas con la ley, jamás. Un señor que es transportista de unos 55 años, ya están separados. Ella se dedica a la prostitución. No es por descalificarla, es que se dedica a la prostitución, a tres calles de la oficina, la he visto en multitud de ocasiones.*⁴⁶¹

En una altra ocasió, en una conversa informal, una advocada explica un cas que va tenir que considerava que no era violència de gènere. L'argumentació era que “*Ella es dedicava a la prostitució i que ell era el seu ‘xulo’*”⁴⁶², assumint que el fet de ser treballadora sexual legitimàs les agressions que podia sofrir per part la persona que l'explota.

Finalment, es veu important apuntar que les idees que s'han mostrat en aquest capítol no són reproduïdes per totes les persones entrevistades ni s'han vist en totes les escenes observades. De la mateixa manera com passa en altres àmbits de la nostra societat, aquestes idees formen part de la cultura i de l'imaginari social i són reproduïdes més o menys sovint. En molts de casos són unes idees que romanen amagades darrere de la correctesa política, com s'ha explicat, però s'ha constatat que encara a dia d'avui gaudeixen d'una important legitimitat social i impunitat.

S'han percebut notables diferències en com s'interpreta el delictes de violència de gènere en funció de la formació en perspectiva de gènere i la sensibilitat envers al tema. De la mateixa manera, també s'ha notat que en general es tracta el tema amb més rigor si el personal és fix a un jutjat de violència sobre la dona i, per tant, tracta el delictes a diari. Ignasi Terradas afirma que l'etnografia posa en evidència la realitat judicial que s'apropa o s'allunya de la justícia en el seu perfeccionament de discerniment i equitat segons cada cas. L'autor continua apuntant a aquesta part de cultura i ètica que no és apresada jurídicament però que sí que es manifesta amb més lleugeresa en valoracions i desvaloracions relacionades amb prejudicis morals o ideològics: “*Cosa que en buena medida depende de factores extrajurídicos, como la educación moral, la sensibilidad social y el conocimiento experimentado de la vida humana que tienen los jueces*” (Terradas, 2015:15).

Una vegada identificats els estereotips que es reproduïxen a l'àmbit dels jutjats, es veu necessari abordar quins són els efectes negatius que poden tenir en el procedir judicial, “*no només com a aportació a la formació i al debat acadèmic, sinó per brindar eines jurídiques que permetin desconstruir-los, és a dir, realitzar ‘un exercici crític per a la seva eradicació’*” (Viveros, 2011:1). Això és el que es pretén en el següent capítol.

⁴⁶¹ EntAdv2.

⁴⁶² Diari de camp, 14 d'agost de 2014.

Conseqüències jurídiques de la presència d'idees masclistes en la judicialització de la violència de gènere

Reconocer que el derecho es un discurso del poder (...) nos llevará a prestar atención más que en la norma formal, al cómo ella establece reglas, pensamientos, actitudes y comportamientos que la norma presupone e incorpora, así como a poner atención a la forma como la norma institucionaliza lo que debe ser considerado como legítimo o ilegítimo, aceptable o inaceptable, natural o desnaturalizado.

Alda Facio⁴⁶³

Als capítols anteriors s'ha explicat com la cultura judicial està amarada d'unes concepcions masclistes que estableixen un estereotip de víctima de violència de gènere que n'invisibilitza l'heterogeneïtat. Per altra banda, també s'ha explicat la preeminència d'unes idees que tendeixen a fer una lectura de la violència de gènere que presumeix la constant impostura de les dones. Partint d'aquesta anàlisi, en aquest capítol es vol abordar la repercussió jurídica que pugui tenir el fet que romanguí viu l'imaginari masclista i per això es vol aclarir si aquestes idees poden interferir en l'obtenció de justícia per part de les persones que discriminen, especialment les dones, i quines en són les conseqüències a nivell judicial.

Més enllà del biaix que pugui existir en la llei escrita en si, és, també, quan aquesta cobra vida i es posa en pràctica que es poden donar discriminacions que limitin l'accés a la justícia. Segons l'advocada Gema Fernández, *“es más fácil identificar el sesgo de género en las normas de carácter sustantivo que en aquellas que guardan relación con lo procedimental”* (2016:4). De fet, a la pràctica judicial és molt complicat identificar que s'està jutjant amb biaix, precisament perquè es tenen molt naturalitzats els estereotips de gènere.

Los estereotipos pueden estar presentes en todas las fases de la investigación y del juicio y, por último, influir en la sentencia. Las mujeres tienen que poder confiar en un sistema judicial libre

⁴⁶³ (Facio, 1996:33).

de mitos y estereotipos y en una judicatura cuya imparcialidad no se vea comprometida por esos supuestos sesgados, y la eliminación de la estereotipación en los sistemas de justicia es una medida esencial para asegurar la igualdad y la justicia para las víctimas y supervivientes. Esa es la tarea que nos compromete a todos y todas las que participamos, directa o indirectamente, en la impartición de justicia (Fernández, 2016:22).

Com ha subratllat Ana Rubio, la ineficàcia del dret per transformar o modificar la realitat no té el seu origen en les males pràctiques individuals, sinó en les estructures socials que generen precisament aquestes males pràctiques individuals i socials injustes i opressives contra les dones (2005:3). El fet que hi hagi a l'imaginari un ideal de víctima fa que les que no s'adeqüen a aquest model –la majoria de casos– puguin perdre credibilitat a ulls de l'ens judicial. El xoc que comporta el fet que la diversitat d'experiències que acudeixen als òrgans judicials no s'ajusti a un únic tipus imaginat pot permetre posar el focus i judicialitzar amb més intensitat el comportament i les actituds de les dones que les dels mateixos imputats.

Una de les maneres en què, segons Fernández (2016), els estereotips de gènere socaven el dret de les dones de viure lliures de violència és la seva influència damunt la manera com són tractades pel sistema judicial. L'advocada posa l'exemple del fet que se'ls qüestionari la credibilitat i l'impacte que això té sobre el seu dret d'accés a la justícia (2016:7). La falta d'una perspectiva de gènere pot desembocar en solucions parcials o que no s'adaptin a les necessitats de justícia de les seves protagonistes. Fernández afirma que les conseqüències de la presència d'estereotips a l'hora de jutjar té greus conseqüències que limiten el gaudi dels drets humans a les dones: *“Los estereotipos distorsionan las percepciones y dan lugar a decisiones basadas en creencias preconcebidas y mitos en lugar de hechos”* (2016:22). A més, assegura que l'aplicació d'estereotips afecta la credibilitat de les declaracions, els arguments i els testimonis de les dones, tant si són part del procediment com si en són testimonis. I acaba conclouent que els estereotips comprometen la imparcialitat i la integritat dels sistema de justícia, cosa que pot donar lloc a la vulneració del dret a la tutela judicial efectiva i a la revictimització de les denunciants.

Resulta freqüent a la pràctica judicial el recurs als estereotips per qüestionar la declaració de la víctima o valorar-ne les necessitats de protecció. Aquest qüestionament de si una víctima és *realment* víctima dels fets denunciats pot tenir moltes expressions i pot passar per diverses maneres de posar-li-ho en qüestió. Com s'ha explicat en capítols anteriors, s'ha observat que hi ha diferents situacions que generen desconcert, precisament relacionades amb transgressions de les normes prescrites de gènere. Quan el comportament processal de les dones que formen part d'un procediment com a víctimes no segueix els patrons que se n'espera pot restar-los credibilitat. És a dir, pot suposar una posada en dubte que les dones siguin *realment* ofeses, com s'ha explicat abans, al·legant que són elles que han *provocat* la situació de violència, que les intencions d'interposar denúncia són espúries o que hi ha hagut consentiment en la situació de violència, entre d'altres. Tal com han observat Cubells i Calsamiglia des del punt de vista de les dones que han passat per un procés judicial:

Las mujeres que denuncian por violencia de género tienen que afrontar la necesidad de justificar la veracidad de su relato. La credibilidad en el marco jurídico es de suma importancia, en tanto que el objetivo del procedimiento penal es el descubrimiento de la verdad (Cubells, 2004). En este

sentido, la necesidad de construir la credibilidad de relato choca con diferentes obstáculos, como el estereotipo de la mujer manipuladora que hace un uso instrumental de la ley, que pone en guardia a los operadores jurídicos que se esfuerzan por encontrar criterios de veracidad en las declaraciones, poniendo a las mujeres bajo sospecha y partiendo de una presunción de mentira. (...) Esta presunción de mentira pone la declaración de la víctima en tela de juicio, y provoca el miedo a no ser creída por los operadores jurídico-penales (Cubells et al., 2010a:347; Cubells i Calsamiglia, 2013:241).

En aquests sentit, Alda Facio (2002) assenyala que l'anàlisi del poder és central en la majoria de les teories feministes, de la mateixa manera que ho és en l'anàlisi del dret com a discurs per tal d'entendre com la discriminació es manté a la praxi, de manera paral·lela a l'evolució legislativa i després de la derogació d'aquelles normes jurídiques que eren expressament discriminatòries:

Analizando simultáneamente el derecho, el lenguaje y el poder, esta gama de críticas nos señala que podemos entender mejor por qué la discriminación y opresión contra las mujeres se mantiene a pesar de que se han derogado la mayoría de las normas del componente formal sustantivo que expresamente nos discriminaban. Sugieren que oigamos la forma como los policías hablan a las mujeres que vienen a denunciar a sus maridos, que observemos la expresión de los y las juezas cuando una mujer víctima está dando testimonio en un caso de violación, etc. (...) Nos insisten en que en ninguno de estos casos hay abuso de la ley por parte de los funcionarios/as y, sin embargo, en todos se reafirma la sensación de que no habrá justicia para las mujeres (Facio, 2002:99).

No obstant tot allò explicat anteriorment, com han assenyalat moltes autors, el problema de la justícia és estructural i va més enllà de la praxi en si (Amnistia Internacional, 2012 i 2016; Antón, 2013; Bodelón, 2012; Heim, 2014; Gatti, Martínez, i Revet, 2017; Larrauri, 2008 i 2011; Lorenzo Copello, 2005; Macaya, 2011; Maqueda, 2006a; Revet, 2017; Rubio, 2004 i 2005; Terradas et al., 2016; Zurita, 2011 i 2012). Els recursos i mitjans són escassos, i això duu a una sobrecàrrega de feina que comporta que no es pugui atendre cas per cas amb profunditat. Per altra banda, l'efecte de la burocratització i la jerarquització inherent al sistema judicial que s'ha explicat al capítol 5 genera una manca d'atenció a la diversitat. També hi influeix el fet que no es doni una formació i especialització al conjunt d'operadors judicials àmplia i centrada en la perspectiva feminista i interseccional per poder captar els biaixos, les relacions de poder i les característiques típiques d'aquests delictes. Això és per mor de la manca de recursos mencionada però també per la desconsideració de la importància que es dona a aquest tipus de formació.

També és rellevant tenir en compte les característiques de l'ordenament jurídic dels territoris estudiats i veure com determinen l'experiència judicial. Es tracta de les concepcions jurídiques de responsabilitat i víctima que s'han explicat al capítol 4 i que mostren com el mateix procés judicial, pel rol desempoderat i mancat de capacitat de decisió que es prescriu tant a la part ofesa com als acusats, pot esdevenir en si mateix una situació revictimitzadora.

8.1 Les dones sota sospita

És constant, quotidià i, per part d'alguns/es professionals, sistemàtic, que es posi en dubte que el que es denuncia sigui cert. Es dona sovint una predisposició a detectar la mentida de les dones. De fet, és important destacar que és quelcom que no passa en la judicialització d'altres delictes amb la freqüència que té lloc en casos de violències masclistes. Tal com relata una advocada en un *focus group* d'especialistes en violència de gènere:

*Por mi experiencia, en otros delitos siempre es mucho más fácil de probar, el testimonio de la víctima vale mucho más. ¿Por qué? Porque se presume que la víctima miente, que está manipulando la realidad y que lo hace para obtener un beneficio. El cuestionamiento que se da de la víctima en violencia de género no existe en ningún otro procedimiento. En los robos y los hurtos no hay cuestionamiento de la intimidación. Sin embargo, demostrar que hay intimidación en una relación de pareja o en un abuso sexual es que te tienen que matar. Y tiene que ver con los estereotipos y en los juzgados esto existe.*⁴⁶⁴

Pel que s'ha observat al camp, el qüestionament del testimoni de les dones té lloc, sobretot però no només, quan hi ha la falta de prova, que és la base del sistema judicial. Posar en qüestió la credibilitat de la persona perjudicada pel que s'ha torbat a posar la denúncia, per l'actitud que té durant la declaració, per la resposta que va tenir davant el delicte o per si es va defensar o protegir del denunciat és un exercici habitual en la praxi judicial del conjunt de violències masclistes i no ho és, en canvi, de la resta de delictes.

La dificultat probatòria del delicte de violència de gènere condiona tot el procediment. Però l'aplicació d'estereotips des de la incoació del cas fins a la sentència és encara més determinant. La posada en dubte dels testimonis i la desconsideració cap al delicte de violència de gènere pot comportar una falta de diligència deguda en la investigació que dificulti encara més la pràctica de proves de càrrec.

La falta de diligencia en la investigación y la existencia de prejuicios sobre la veracidad del relato de la víctima implica que, a menudo, a falta de partes médicos y/o de testigos (cuando mayormente los hechos se producen en la intimidad), el testimonio de la mujer sea la prueba fundamental (o única) con la que cuenta el juzgado. Ello hace que el momento central de la investigación sea el de su declaración, lo que la coloca en una situación de gran presión. Se han documentado casos que reflejan duros interrogatorios a las víctimas en los juzgados, en los que la ausencia de otras pruebas que acrediten las agresiones parece tratar de suplirse buscando motivos para el “descredito” de sus testimonios (Amnistía Internacional, 2012:13).

No obstant això, s'ha de tenir en compte que una resolució judicial s'ha de basar en fets provats. Això, sumat al fet que el delicte de violència de gènere té una gran dificultat probatòria⁴⁶⁵, fa que sigui fonamental una investigació profunda per aclarir fets que poden no ser tan evidents inicialment. Com explica la cita anterior, la situació de dificultat de practicar

⁴⁶⁴ EntGrup1.

⁴⁶⁵ Al capítol 5 s'hi descriuen les característiques del delicte de violència de gènere. Entre elles, la dificultat probatòria que se sol donar pel fet que en la major part de casos tenguí lloc en l'àmbit privat, sense testimonis i, moltes vegades, sense marques físiques.

proves posa en el focus del judici les declaracions de les dones, que poden esdevenir incòmodes interrogatoris, segons s'ha vist sovint al camp. Tal com han assegurat alguns/es missers, com que el judici es basa en la prova i en molts de casos l'única possible prova de càrrec és exclusivament la declaració de la denunciante, es donen durs interrogatoris, amb un seguit de preguntes i posades en qüestió del que es declara, que són processalment necessàries per a l'esclariment dels fets. En la mateixa línia, un advocat català explica que a l'hora d'entrar a valorar la duresa dels interrogatoris s'ha de tenir en compte, en els casos on l'única prova és la declaració d'ella, que el judici se sosté en la prova i que un principi judicial bàsic és la presumpció d'innocència: *“Quan el testimoni de la dona és la prova fonamental, l'interrogatori ha de ser exhaustiu”*⁴⁶⁶. Així com l'afirmació que fa una altra advocada, al respecte d'això: *“Quan es va tan al detall és perquè no hi ha una prova contundent on agafar-se i necessiten gratar i qüestionar per entendre”*⁴⁶⁷. A més, en un moment posterior, en parlar de la reproducció d'estereotips, remarca que amb la limitació temporal que es té als jutjats per prendre decisions i resolucions judicials, és necessària la reproducció d'estereotips. *“Si els operadors jurídics no els reproduïssim, seria impossible acabar els casos en el temps que es demana”*⁴⁶⁸.

Per altra banda, durant l'entrevista a un jutge, aquest relata la dificultat de la seva tasca, el marge de fal·libilitat que existeix i la necessitat de fer bons interrogatoris per arribar al fons dels casos:

*Todo esto es bastante falible también, hay que sopesar los testimonios teniendo en cuenta todo, y por eso un buen interrogatorio y una buena declaración te permite a lo mejor a través de preguntar cosas colaterales llevarte a una idea o llevar a una contradicción que haga cuestionable esa versión, porque además si vas a quejarte que no te han creído estás dando por supuesto que te van a creer. Claro que hay metodologías que parten de creer siempre a quien declara. Por ejemplo, si un menor está relatando un episodio de abusos, desde la institución que le traten, en la terapia que se le va a hacer va a partir siempre de la base de que es verdad el hecho y eso puede ser buenísimo desde el punto de vista terapéutico pero muy discutible desde el punto de vista forense.*⁴⁶⁹

La declaració d'aquest jutge mostra que trobar la veritat judicial és una tasca complicada, i que de vegades es fan necessàries preguntes colaterals, que tenen la seva raó de ser i no està necessàriament vinculat a una mala praxi ni a la reproducció d'estereotips masculistes. La dificultat d'esclarir els fets i la necessitat de fer preguntes incòmodes es mostra també en el següent retall etnogràfic. Durant la presa de declaració de la denunciante en un cas de continuades agressions sexuals per part de la seva parella, el magistrat té molta cura i exposa a la declarant que li haurà de fer algunes preguntes delicades perquè són necessàries per saber què és el que ha passat:

⁴⁶⁶ Conversa informal. Diari de camp, 15 de desembre 2017.

⁴⁶⁷ Conversa informal amb una advocada catalana. Diari de camp, 21 de gener de 2017.

⁴⁶⁸ Ibidem.

⁴⁶⁹ EntJutg2.

La declarant explica que ha sofert agressions sexuals repetides al llarg de la seva relació. Explica que d'uns anys ençà, s'ha resignat i no oposa resistència quan ell vol tenir relacions sexuals. En aquest moment, el magistrat li demana que especifiqui, per una part, si només li havia manifestat verbalment que no volia tenir relacions sexuals amb ell o si, a més, també oferia resistència física. I, per altra banda, si aquesta resistència física era només abans que ell aconseguís penetrar-la o si durant la penetració ella també lluitava per aturar-lo o si es "deixava fer". En el moment, no he entès per què li ha fet aquestes preguntes, he pensat que per ventura marcava una diferència en el tipus de delictes a imputar. Quan li he demanat al magistrat, m'ha dit que no ho ha fet per això, ja que una vegada dius que no vols tenir relacions sexuals, en el moment que sigui, és el mateix delictes. Conclou que ho ha demanat per veure si el que a ella li passava era indefensió⁴⁷⁰ apresada.⁴⁷¹

Pel que fa als casos en què el tribunal no considera suficient el testimoni d'ella per estimar provat el fet, el mateix jutge explica les dificultats que es poden haver donat:

El que passa és que gent que pensa que "no les han creído cuando han declarado". Bueno, pero es que a lo mejor el juez se ha equivocado al no creerles. Es posible, pero no porque esté precondicionado a no creerle, porque te puede pasar en cualquier declaración. Es que puede haber versiones diferentes de cómo se ha producido un hecho y puede no haber ningún elemento para considerar más creíble a una que a la otra, las dos pueden ser igualmente razonables. Que el testimonio que presta la presunta víctima tiene un mayor valor que cualquier otro testimonio, pues no hay un deber jurídico o una obligación jurídica de otorgar un mayor valor sin más. Naturalmente que la declaración de la víctima puede ser valorada y puede ser prueba única para la condena, claro que sí, pero de ahí a lo demás creo que hay un camino. Si esa declaración por ejemplo entra en contradicción con dos testigos ajenos a los hechos que son objetivos y que han visto que no le pegó y sí que le empujó, pero no cayó al suelo y ella dice que sí, está claro que simultáneamente las dos versiones no pueden ser lógicamente verdaderas. Esto es un problema de validez y certeza, esto lleva a problemas más complejos de valoración de declaración, no tanto la actitud.⁴⁷²

Més enllà de la patent necessitat d'interrogatoris minuciosos per dilucidar els fets denunciats, el que es vol destacar en aquest apartat és el qüestionament de la credibilitat de les dones fent referència a aspectes perifèrics, que res tenen a veure amb els fets objecte de denúncia i que reproduïxen estereotips que permeten lectures esbiaixades. La frontera entre la impertinència o no de les preguntes d'un interrogatori pot semblar subtil a ulls de qui tengui interioritzada la desvalorització de les dones i la misogínia. En molts de casos, s'ha vist com es justificaven preguntes desencertades amb la necessitat de fer interrogatoris exhaustius per preservar la presumpció d'innocència.

Per tant, quan es fa referència a la reproducció d'estereotips per qüestionar la credibilitat de les dones, no s'al·ludeix a les preguntes exhaustives que puguin fer-se en la instrucció de

⁴⁷⁰ Posteriorment, a la mateixa jornada etnogràfica, en una conversa informal el magistrat explica que amb el terme *indefensió apresada* es refereix als canvis psicològics responsables del manteniment d'una relació violenta per part de la dona. Aquesta és una idea desenvolupada per Martin Seligman (1983). Diari de camp, agost de 2015.

⁴⁷¹ Diari de camp, agost de 2015.

⁴⁷² EntJutg2.

qualsevol delict i que es dirigeixen als fets objecte de denúncia, sinó que més bé es fa referència a les preguntes que res a veure tenen amb els fets denunciats, com, per exemple, l'estratègia de defensa de l'advocada irlandesa d'un imputat d'agressió sexual que, per negar que hi havia hagut violació, va basar la prova del consentiment de la relació sexual en la roba interior que duia la víctima⁴⁷³. Per altra banda, també es fa referència a una situació observada recurrentment al camp, que és la posada en dubte de la veracitat del que s'ha denunciat, fins i tot en els casos on hi ha sentència condemnatòria o existeixen proves que el que diu és cert. És a dir, la posada en dubte del testimoni de les dones va més enllà de la *veritat judicial*, fins i tot després d'haver-hi una resolució que assegura que els fets provats demostren que allò denunciat va tenir lloc.

Per altra banda, moltes vegades es desacredita la declaració de la víctima amb comentaris impertinents, prejudicis i estereotipats i completament aliens als fets denunciats, com el que va fer el misser defensor d'un imputat per violència de gènere durant una vista oral, segons ens explica la mateixa víctima:

*Cuando terminó el juicio, ya estábamos todos levantados para irnos, el señor abogado de él se levantó y dijo: 'Esta señorita, esta señorita, aquí dónde la ve, cuando va por la calle, no va ni con coleta ni con gafas.'*⁴⁷⁴

Davant situacions on es desacredita el testimoni de les dones, tal com explicava un jutge⁴⁷⁵, la credibilitat de la víctima només té importància processal de cara al que interpreti el jutge o la

⁴⁷³ És el cas d'una sentència del Tribunal Penal Central d'Irlanda, emesa el 10 de novembre de 2018, que va provocar una onada de crítiques a les xarxes socials a nivell internacional, amb el *hashtags* #ThisIsNotConsent, #Ibelieveher, #VictimShaming o #VictimBlaming. Per a més informació, vegeu els següents articles:

<https://www.publico.es/sociedad/violencia-machista-irlanda-revuelve-argumento-machista-victima-juicio-violacion.html>

<https://www.elperiodico.com/es/extra/20181116/esto-no-es-consentimiento-protesta-redes-sociales-tanga-sentencia-violacion-irlanda-7150687>

https://www.eldiario.es/theguardian/mujeres-Belfast-ondean-sentencia-violacion_0_836417107.html

⁴⁷⁴ Conversa informal amb una dona que acabava de passar per un procés judicial de violència de gènere com a denunciada, i relatava situacions en què havia sentit el seu testimoni desvalorat. Diari de camp, 20 de gener de 2018.

⁴⁷⁵ Durant una jornada etnogràfica, es varen compartir els resultats parcials d'aquesta tesi amb un jutge titular de violència de gènere, que ha estat un informant clau en aquesta recerca i ha seguit de prop la seva evolució. El document que es va compartir és la ponència presentada al *XIII Congreso de Antropología de la Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español (FAAEE)* celebrat el setembre de 2014 i es correspon amb la primera versió del que s'exposa al capítol 7. El material etnogràfic analitzat en aquells moments era d'una petita mostra molt incipient i mostrava una diferència notable entre les declaracions que traslluen una praxi rigorosa del personal que tenia un càrrec titular al jutjat (el jutge, les fiscals i la lletrada de l'Administració de justícia) i els missers. És a dir, la cultura masculista apareixia sobretot en les declaracions i praxi de l'advocacia. El jutge va mostrar sorpresa davant el fet que es produís la constant posada en qüestió dels testimonis de les dones. Per això va explicar la diferenciació de l'impacte jurídic que pot tenir la reproducció d'estereotips per part d'un/a o un altre/a professional, explicant que el que pensin els advocats o funcionaris no té rellevància processal, que només pot parlar de credibilitat un jutge o un fiscal (Diari de camp, 29 de desembre 2014). No obstant això, durant els següents anys de treball de camp, per una banda, també es va observar la reproducció d'idees masculistes per part de judicatura i fiscalia. I, per l'altra, es va aprofundir en l'anàlisi de la realitat observada, copsant, a partir de l'anàlisi del discurs, com determinades declaracions responien a l'imperatiu de correctesa política.

judgessa que instruirà el cas, que donarà una ordre de protecció, sobreseurà el procediment, absoldrà l'imputat o dictarà la sentència condemnatòria. “*La validesa d'un testimoni, el fet que sigui creïble i coherent, només ho pot dir un jutge o un fiscal*”⁴⁷⁶. És a dir, per qui és rellevant que el relat de la víctima sigui creïble o no és pel jutge o jutgessa que instruirà el cas i per al que dictarà la resolució judicial. Però més enllà dels aspectes processals que condicionen la decisió judicial, pel *Dret viscut*⁴⁷⁷, és a dir, per així com viuen el procés judicial les persones que en formen part, sí que té rellevància com és tractada la víctima durant tot el procés per part del conjunt d'operadors jurídics. Les decisions judicials impacten en les vides de les persones, però també hi impacta el tracte que reben, i això és el que conforma el *Dret viscut*.

El sistema, al tratar a las mujeres con desconfianza, les ofrece una imagen negativa de sí mismas que afecta a su autoestima y a la forma en que las personas que las rodean las ven y las tratan. La emergencia de estas subjetividades negativas tiene consecuencias fuera del propio ámbito jurídico, como relata una de las mujeres entrevistadas (Cubells i Calsamiglia, 2013:233).

Un cas molt flagrant en què es va posar de manifest la reproducció de l'estereotip de víctima és el d'una advocada del torn de violència de gènere que duia dos casos. La valoració inicial que va fer d'ambdós casos, després d'haver-se llegit l'expedient i haver-se entrevistat 5 minuts amb cada víctima, queda il·lustrat amb el següent extracte del diari de camp:

*A l'advocada del torn de violència de gènere d'avui li han tocat dos casos. Per una banda, duia el cas d'una dona equatoriana que havia denunciat el seu marit per lesions i injúries. Hi havia informe mèdic que mostrava unes lesions importants i l'investigat tenia antecedents penals en tres casos de violència de gènere anteriors amb la mateixa parella. Conversant amb l'advocada de l'investigat, totes dues advocades estaven convençudes que era una denúncia falsa i exculpaven l'acusat i responsabilitzaven la víctima, al·ludint a que “Lo único que pide este señor es que no le queme la cena”. Per altra banda, el segon cas era el d'una al·lota mallorquina que havia denunciat la primera agressió que havia sofert per part de la seva exparella, sense tenir proves que ho demostrassin. Aquesta dona era manescala, tenia aproximadament la mateixa edat que l'advocada i era “molt amiga d'uns amics seus”, segons ha explicat. Després de la declaració, quan la denunciant se n'ha anat, l'advocada ha manifestat amb cara de sorpresa: ‘Jo a aquesta al·lota me la crec’. Com si fos atípic en ella creure el que declaren les dones que representa. I ha continuat fent referència al fet que és per ventura el fet que sigui bona amiga d'uns amics seus el que dona més credibilitat a la seva versió.*⁴⁷⁸

De la mateixa manera ho explicaven les professionals d'una oficina d'atenció a les víctimes del delictes durant una conversa informal⁴⁷⁹. A partir d'un cas que havien tingut d'una dona transsexual, relaten que moltes dones no volen explicar segons quins aspectes de les seves vides a les advocades perquè pensen que no les entendran i que aquest fet podria perjudicar la seva defensa judicial.

⁴⁷⁶ Diari de camp, 29 de desembre 2014.

⁴⁷⁷ El concepte de *Dret viscut* s'explica més endavant en aquest mateix capítol.

⁴⁷⁸ Diari de camp, 25 de juliol de 2016.

⁴⁷⁹ Diari de camp, 14 d'agost de 2014.

8.2 Inaplicabilitat de la norma

Les conseqüències jurídiques de l'aplicació d'estereotips a la praxi judicial poden ser greus, ja que suposen un biaix en la lectura de la realitat que pot alterar i, fins i tot, capgirar com es perceben els fets. “*Esos estereotipos pueden hacer que los operadores de justicia interpreten erróneamente las leyes o las apliquen de forma defectuosa*” (Fernández, 2016:22). Al respecte d'aquesta darrera afirmació de Fernández, resulta interessant la reflexió de Rubio (2005) –que s'ha introduït al capítol 4–, quan parla de la inaplicabilitat de la norma en els casos de violència de gènere:

La inaplicabilidad e ineficacia de las normas es, en ocasiones, resultado de las dificultades para subsumir el supuesto de hecho contenido en la norma, por la novedad que presenta, o por la existencia de elementos que hacen dudar de la posibilidad del silogismo, al no entenderse la especificidad de la realidad criminológica que se juzga (Rubio, 2005:6).

És a dir, en la situació que moltes professionals de l'àmbit judicial han descrit en què “*esta ley [de violència de gènere] es más avanzada que la sociedad*”⁴⁸⁰, Rubio descriu la dificultat per aplicar una norma jurídica que no acaba de ser entesa. Seguint amb l'autora, això pot dur que no s'identifiqui la realitat jutjada amb el fet tipificat de delictes i, per tant, es generi impunitat. Aclareix que quan hi ha una disfunció entre la norma i la realitat, l'origen de la ineficàcia de la norma es troba en l'existència d'una normativa substantiva que va en paral·lel al missatge normatiu de la norma jurídica. Aquesta normativa substantiva que substitueix la praxi la normativitat formal vendria a ser, en l'àmbit que s'estudia en aquesta tesi, la norma de gènere que no s'equipara a la llei. Allò descrit per Rubio equivaldria a la situació que s'ha trobat als jutjats, on, en determinades situacions, es pot posar en qüestió que es tracti de la realitat criminològica tipificada en el Codi Penal i, per tant, genera incredulitat i manca d'accés a la justícia:

Uma das formas de combater a discriminação de gênero na lei é a adaptação dos textos legais (legislação, teorias, sentenças, etc.) às mudanças que vêm ocorrendo na sociedade. Entretanto, uma mera alteração no conteúdo dos textos jurídicos pode não ser suficiente. Muitas vezes a letra da lei é modificada, mas isto não reflete uma mudança em termos de valores e crenças sociais, que se mantêm sexistas. Portanto, embora possamos observar ligeiras mudanças nos textos jurídicos atuais, o/a intérprete legal ainda tende a adaptar a lei às ideologias conservadoras de sua comunidade, mantendo desta forma a discriminação de gênero inalterada (De Carvalho, 1997:42).

Es tracta, tal i com descriu na Deborah Cameron, del procés segons el qual els hàbits reflecteixen i perpetuen conceptes que ja no es troben a la llei, però que continuen sent rellevants per a la nostra cultura (Cameron, 1990:16 a De Carvalho, 1997:42): “*Ideias e noções conservadoras sobre o comportamento social e sexual das mulheres talvez já não estejam literalmente expressas nas leis atuais, mas estão muito presentes em nossa estrutura social e cultural, na qual o sistema jurídico encontra-se inserido*” (De Carvalho, 1997:42).

⁴⁸⁰ Diari de camp, novembre de 2016

Biaixos en la interpretació

No hi ha cap coneixement que no estigui influenciat pel poder (Foucault), i aquesta relació encara és més intensa en el coneixement jurídic. El poder controla el contingut de la veritat jurídica i d'allò just a través de les teories i les pràctiques jurídiques (Rubio, 2004:43). Aquest control no existeix només en el moment de creació de normes, sinó que també condiciona la interpretació i l'aplicació del Dret.

La cultura jurídica se presenta a sí misma como democrática, igualitaria, histórica y relativa pero paradójicamente existen en su interior restos arqueológicos del pasado que han permitido mantener relaciones humanas desiguales y jerárquicas (Rubio, 2004:13).

El Dret i el món jurídic es presenten de manera taxativa com un àmbit tècnic, objectiu i imparcial, com si fos impermeable a les subjectivitats de les persones que l'habiten i a les seves idees. Segons Rubio, la sobrevaloració que es realitza del Dret duu a pensar que la seva ineficàcia en la resolució de la violència de gènere és resultat d'imperficcions formals o tècniques que, una vegada corregides, faran desaparèixer el problema (2005:1). Precisament a aquest fet atribueix Rubio que els operadors del Dret tenguin dificultats per percebre el conflicte de valors que amaga la inaplicabilitat de les normes:

Las razones de estas dificultades se encuentran en el paradigma positivista que rechaza como irracional cualquier debate científico sobre los valores y la justicia. Pero se rechaza o no la posibilidad de un debate racional sobre la justicia, los contenidos jurídicos son contenidos de carácter moral y político y el fin del Derecho es establecer un orden social justo. Por consiguiente, la tensión entre los contenidos normativos y los ideales de justicia es constante (Rubio, 2005:7).

Com s'ha explicat al tercer capítol, la violència cap a les dones ha estat tradicionalment invisibilitzada i, fins fa poc, gaudia d'una certa acceptació social i impunitat ja que es considerava un assumpte privat. La desvaloració de les dones i dels aspectes considerats femenins són encara a dia d'avui elements vius i hegemònics a la nostra cultura, en la qual s'han socialitzat també les professionals que fan feina en processos judicials de violència de gènere i que prenen decisions judicials. Si la legislació castiga amb especial atenció les agressions d'homes a les seves parelles dones, però aquesta norma entra en contradicció amb la legitimitat social del discurs misogin de menysvalorar les dones, això pot dur problemes d'inaplicabilitat, ja que els models mentals i les preferències de qui aplica el Dret són incoherents amb el missatge de la norma. S'ha de tenir en compte aquesta realitat històrica i cultural i afrontar la manera com el conflicte de valors pot determinar la judicialització de la violència de gènere.

Lo jurídico entendido como algo autónomo y autosuficiente distancia a los operadores del derecho de la realidad que deben y han de conocer para ser unas buenas o buenos profesionales. Esta arrogancia, imputable a la dogmática jurídica, se paga después con una práctica deficiente, consecuencia de estar más preocupados de la calificación técnica, que de comprender el contexto real en el que los hechos se han producido. Las leyes son ineficaces cuando los operadores no logran captar su contenido y los bienes jurídicos a proteger. Además del conocimiento acerca del Derecho, se debe conocer la realidad sobre la que actúa. En otras palabras, la Ley sirve y cumple

su función cuando consume su sentido dando respuestas pertinentes a los casos individuales (Rubio, 2004:54).

Paral·lelament a la formalitat normativa que deriva del sistema de normes i de les institucions, neix una normativitat substantiva que *“se expresa como un lenguaje, que se autoreforza permanentemente y que llega incluso a sustituir (y contravenir) a la normatividad formal”* (Barragan, 2000:12 a Rubio, 2004:14). Tal com assenyala Rubio (2004:15), es tracta d'un problema moral i polític i per tal de superar-lo s'han de crear les condicions que permetin desenvolupar una altra normativitat substantiva que sigui coherent amb la formalitat normativa. *“En otras palabras, se tiene que resolver la contradicción entre los valores de los usuarios de las normas y los valores contenidos en las normas”* (Ibídem).

D'acord amb aquesta idea, es creu que el sistema de justícia penal no pot combatre tot sol el problema de la violència de gènere i que el fet que hi hagi una major criminalització no representa ni una major protecció ni tampoc implica el canvi cultural necessari per eradicar la misogínia. És necessària una resposta institucional que afronti el caràcter estructural i cultural del fenomen amb la contundència necessària. Si no es fa una lectura més àmplia, tenint en compte el real impacte que tenen els prejudicis, les actituds i els biaixos masclistes, no es pot identificar tota aquella violència estructural i cultural que és el brou de cultiu de les agressions masclistes. De la mateixa manera, donar l'esquena a aquest ventall d'expressions de masclisme també cega davant les manifestacions que poden esbiaixar la lectura d'una agressió judicialitzada i pot esdevenir, lluny de ser la solució, una experiència revictimitzant.

No es posible mantener instituciones, prácticas y teorías que establecen y reproducen una posición subordinada de las mujeres y pensar que es posible reducir la violencia social contra las mujeres: es una contradicción en sus términos. Por consiguiente, la ley integral contra la violencia debe acompañarse de un análisis crítico que depure del ordenamiento jurídico todas aquellas instituciones, prácticas, conceptos y categorías que tras la neutralidad ocultan y reproducen posiciones subordinadas para las mujeres (Rubio, 2004:55).

Més enllà de la tipificació de l'acció antijurídica, l'Administració de justícia s'ha d'assegurar que s'estableixin les condicions per poder dur a terme una correcta interpretació de la norma. La norma penal i la seva aplicació tenen una pobra eficàcia preventiva i, fins i tot, retributiva (impunitat), ja que es donen casos en què pot ser impossible implementar la norma jurídica perquè la lectura que es fa de la realitat d'un cas i de les proves presentades és esbiaixada. No obstant això, per tal de desafiar el problema de la violència masclista es requereix l'ús d'instruments diversos i més complexos que la justícia penal (Pitch, 2014:26).

Per a Rubio, les conseqüències de l'inaapplicabilitat de les normes jurídiques té per si sol un enorme poder normatiu que erosiona la confiança col·lectiva en el sistema jurídic com a instrument de resolució i regulació de conflictes socials. Si es legislen i s'estableixen punicions per les persones que contravenen les normes, però la probabilitat d'aplicar-les és reduïda, la sanció no només no posa solució al problema sinó que l'incrementa, ja que augmenta el nivell de desconfiança en el sistema com a instrument de resolució pacífica de conflictes. *“Por consiguiente, no sólo es importante fijar un correcto contenido punitivo, es*

fundamental establecer los aspectos procedimentales y de organización que hagan posible una eficiente aplicación del mismo” (Rubio, 2004:15).

La valoración social que sobre ciertos grupos hace la sociedad incide directamente sobre la capacidad de obrar que tienen y en su autoridad. No basta con cambiar las leyes para producir cambios y alterar el ‘status’ de subordinación social de las mujeres; se necesita una acción jurídico-política firme que actúe sobre esta diferencia de valor y autoridad (Rubio, 2004:52).

8.3 Revictimització i violència institucional

Es importante tener presente que un mal funcionamiento del sistema de Justicia, que debería proteger los derechos de las propias víctimas, puede provocar una victimización secundaria, es decir, generar a la víctima un daño o un perjuicio adicional a los daños derivados del momento de la comisión del delito (Salvador, 2015:1).

Una advocada catalana manifesta: *“tenc clients que consideren el procés judicial com una violència molt superior als fets denunciats”*⁴⁸¹. En la mateixa línia, l’advocada Carla Vall manifesta a partir de la seva experiència, que *“moltes d’elles refereixen que el procés judicial ha estat gairebé pitjor que l’agressió que els havia motivat a denunciar”* (Vall, 2018:1) i n’identifica com a conseqüència el fet que algunes dones acabin retirant les denúncies interposades i d’altres decideixen anar-se’n, com a darrera escapatòria per garantir la seva seguretat.

En els processos de victimització es distingeix entre victimització primària i secundària. La victimització primària és la que deriva d’haver sofert una situació delictiva (Rodríguez i Bodelón, 2015:109). En canvi, l’anomenada victimització secundària o revictimització pot ser produïda per la inapropiada intervenció per part de professionals de la justícia que atenen una persona, en el cas d’aquesta recerca, víctima de violència de gènere. *“La ‘doble victimización’: la originaria más la que viene de negarse o resistirse o distraerse de la originaria”* (Martínez et al., 2017:63). La victimització secundària, segons Antonio Beristain, fa referència a la mala o inadequada atenció que rep la víctima una vegada està en contacte amb el sistema de justícia (Beristain, 1996 a Gutiérrez i Coronel, 2009:50). No obstant això, la revictimització pot succeir fora del procés penal i per part de diferents agents, com ara el cos policial o institucions socials com serveis socials, sanitaris o mitjans de comunicació. Dit d’una altra manera, la revictimització són aquells perjudicis psicològics, socials, judicials o econòmics que es produeixen en un moment posterior al delictu. Per exemple, el fet d’haver de realitzar diferents declaracions i explicar els fets, revivint la situació de violència soferta (Salvador, 2015). En el cas concret dels procediments judicials, moltes vegades el procés en si suposa un xoc frustrant entre les legítimes expectatives de les dones enfront al procés judicial i la realitat institucional amb què es troben, com, per exemple, la falta de comprensió sobre el sofriment psicològic i físic que ha causat el fet delictiu, deixant-les desolades i insegures i generant una pèrdua de fe en l’habilitat de la comunitat, els professionals i les institucions per donar una resposta a les seves necessitats (Gutiérrez i Coronel, 2009:50).

⁴⁸¹ EntAdv13.

La legislació espanyola no fa referència a la victimització secundària. No obstant això, sí que es troba descrita a la Llei catalana 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista i mencionada a la Llei balear 11/2016, de 28 de juliol, d'igualtat de dones i homes. La llei catalana la descriu de la següent manera:

Victimització secundària o revictimització: el maltractament addicional exercit contra les dones que es troben en situacions de violència masclista com a conseqüència directa o indirecta dels dèficits, quantitativs i qualitativs, de les intervencions dutes a terme pels organismes responsables, i també per les actuacions desencertades provinents d'altres agents implicats.

De la mateixa manera, la llei balear, a l'article 77, que fa referència a la coordinació interinstitucional, s'hi estableix com a necessària l'organització entre administracions i institucions competents per tal d'evitar “la doble victimització de les dones i la duplicitat de serveis entre administracions”.

Pel que fa a la victimització secundària que té lloc després del delictes, se'n poden distingir dues tipologies: la revictimització intrínseca al sistema judicial, aquella que té lloc conseqüència del mateix disseny i funcionament dels jutjats, i una revictimització *extra*, conseqüència de la falta d'empatia i de formació del personal judicial que pot tenir com a conseqüència una pràctica descurada o fins i tot negligent, generant el que s'anomenarà maltractament o violència institucional.

Un procés judicial ja és, en sí mateix, un procés revictimitzador pel que implica de per si: la repetició d'explicacions sobre uns fets que són íntims i emocionalment dolorosos, el fet que això tengui lloc davant persones desconegudes, la immersió en un escenari amb un ritual completament protocol·litzat i aliè, amb un llenguatge especialitzat i desconegut⁴⁸², la dilació que es dona en els procediments de l'àmbit judicial així com el fet que la víctima es pugui trobar l'agressor⁴⁸³. A més a més, la falta de recursos estructurals als jutjats impedeix que la justícia sigui suficientment ràpida per evitar una escalada de violència, afirma Vall (2018). Una fiscal entrevistada descriu com la victimització secundària es dona, *per se*, durant un procediment judicial:

Evitar la victimización secundaria es esencial. Es que claro, bastante tiene con ser víctima como para que además nosotras la hagamos víctima. Es que lo de la victimización secundaria se dice mucho, a ver, ya victimizas secundariamente desde el momento en que tienes a una señora sentada en una silla durante 4 horas, bastante ha hecho yendo a denunciar y luego está 4 horas. Pero qué culpa tengo yo si resulta que esa mañana tengo seis casos, porque yo no estoy parada, estoy atendiendo a otra señora u otro asunto, no es que me haya ido al mercado y venga de repente a las 12. Yo estoy allí a las 9, y me estoy leyendo los atestados y estoy trabajando, pero si tengo 6 mujeres a alguna tengo que atender primero, y si la señora tiene que ir al médico forense, y resulta que ese día el médico forense se ha tenido que ir a un levantamiento de un cadáver

⁴⁸² Al cinquè capítol s'hi aborden les característiques de la dramàtúrgia judicial i el discurs legal i la manera com poden impactar en l'experiència d'un procés judicial.

⁴⁸³ A la majoria de jutjats hi ha una habitació per a les víctimes de violència de gènere per tal d'evitar que es trobin amb els seus agressors (és a dir, és a elles a qui es limita l'espai, i no a ells). No obstant això, en algunes ocasions s'acaben trobant i, en tot cas, la possibilitat de trobar-se sempre existeix.

*porque ha habido un accidente de tráfico, pues la señora tendrá que esperar 3 horas a que vuelva el médico... pues claro que la revictimizas, la tienes allí 3 horas.*⁴⁸⁴

Una advocada explica la revictimització intrínseca que es dona per la naturalesa dels fets delictius: *“Pensa que parlem d’una part molt íntima, de coses que es fan dins l’esfera privada. Dins ca teva és el lloc on tu fas el que vols, vas vestida com vols, et comportes com vols, i quan has de descriure o relatar coses, et fa vergonya”*⁴⁸⁵. A més, emfatitza que pot arribar a ser molt revictimitzant el fet d’haver de repetir davant diferents professionals aquests fets íntims:

*Hi ha una cosa que és dolenta, que és la de repetir les coses. Tu repeteixes a la primera declaració, i a vegades ho has de repetir al jutge, i ja ho has dit a la policia, o a un servei social. Crec que tot el que és repetir una cosa és dolent (...) i crec que és una cosa molt trista haver de reconèixer que t’han pegat perquè és com si tu no servissis o fossis una persona amb poca autoritat, o poca dignitat.*⁴⁸⁶

Per altra banda, la informació que alguns operadors jurídics puguin considerar que és penalment rellevant no es correspon, en moltes ocasions, amb l’explicació dels fets que fa la víctima i a allò que *“considera important relatar, reduint [així] la seva experiència al que resulta rellevant en un procés penal”* (Claramunt, Montserrat i Piatti, 2014:19). A més, com manifesta una altra advocada entrevistada, *“els tempos judicials i els personals són contraposats”*⁴⁸⁷. Aquests són aspectes intrínsecs de l’actual sistema de justícia que no depenen només de la formació i sensibilitat del personal que hi treballa, sinó que requereixen de radicals canvis institucionals i inversions en personal i econòmics per a la seva millora.

Violència institucional, una expressió més de violència masclista

Més enllà del que seria victimització secundària, inherent al tractament jurídic, policial i sanitari, trobem un estadi superior: la violència institucional. La majoria d’operadors jurídics ni tan sols la detecten, però sí que ho fan les supervivents (Vall, 2018).

El procés descrit de victimització secundària intrínsec a l’actual funcionament judicial es pot amortir o es pot aguditzar en funció del tracte rebut per part del personal judicial. El que s’ha pogut observar a partir del treball de camp és que, sovint, el que passa és que s’aguditza impedit una tutela judicial efectiva, generant indefensió, limitant l’accés a la justícia de les dones i fins i tot amb la impunitat davant el delicte. D’aquí que anomenem aquesta revictimització com a violència institucional.

Se destaca cómo el tratamiento judicial del fenómeno, traspasado por prácticas androcéntricas y estereotipos de género, produce resultados que pueden ser entendidos como violencia

⁴⁸⁴ EntFisc2.

⁴⁸⁵ Ibidem.

⁴⁸⁶ EntAdv3.

⁴⁸⁷ EntAdv13.

institucional: baja tasa de condenas, estereotipos discriminantes en la conceptualización de la violencia de género y atención revictimizante a las mujeres (Bodelón, 2014:1).

La violència de gènere és un fenomen històricament marcat per la impunitat i la descura estatals. Tot i existir institucions encarregades de la prevenció, atenció, sanció i eradicació d'aquesta xacra, a la pràctica es pot donar, paradoxalment, que aquestes institucions reproduesquin una violència cap a les dones que troba la seva base en les mateixes estructures masculistes que fomenten la violència de gènere. Per tant, tal com s'ha dit al capítol 3, aquesta violència institucional esdevendria una expressió més de violència masculista.

Diversos instruments jurídics que estableixen i garanteixen els drets de les dones han estat clars pel que fa al paper de l'Estat, entenent que pot ser responsable per acció o omissió en diverses formes de violència contra les dones (Fernández, 2017). L'any 1993, la *Declaració sobre l'Eliminació de la Violència contra la dona* de l'Assemblea General de Nacions Unides establí que una de les formes de violència psicològica, física o sexual era aquella perpetrada o acceptada per l'Estat. Aquesta definició va ser recollida l'any 1996 per la *Convenció Interamericana para Prevenir, Sancionar y Erradicar la Violencia contra la Mujer*, coneguda com la *Convenció de Belém do Pará* de 1996 que, al seu article 2, especifica que “*Se entenderá que violencia contra la mujer incluye la violencia física, sexual y psicológica (...) que sea perpetrada o tolerada por el Estado o sus agentes, donde quiera que ocurra*”.

La *Comisión Interamericana de Derechos Humanos* (CIDH), un referent en l'àmbit de defensa dels drets humans a nivell internacional, va examinar els principis de la *Convenció de Belém do Pará* en el seu informe de fons sobre el cas de *Maria da Penha Maia Fernandes*⁴⁸⁸, una víctima de violència de gènere a Brasil que va quedar paraplàgica com a conseqüència de les agressions i l'intent d'homicidi perpetrat pel seu marit, després d'haver presentat diverses denúncies contra ell. En la resolució d'aquest cas, la CIDH va aplicar per primera vegada la *Convenció* i va decidir que l'Estat brasiler havia menystengut la seva obligació d'exercir la deguda diligència per prevenir, sancionar i eradicar la violència domèstica, ja que no va condemnar ni sancionar l'agressor durant 15 anys (CIDH 2007, paràgraf 35). Com a part de la seva resolució, estableix l'existència d'un patró general de tolerància i ineficàcia judicial en casos de violència de gènere. La Comissió va determinar que l'obligació dels Estats d'actuar amb la deguda diligència va més enllà que la de processar i condemnar; també inclou l'obligació de “*prevenir estas prácticas degradantes*” (CIDH 2001, paràgraf 56):

Esa ineffectividad judicial general y discriminatoria crea el ambiente que facilita la violencia doméstica, al no existir evidencias socialmente percibidas de la voluntad y efectividad del Estado como representante de la sociedad, para sancionar esos actos (CIDH 2001, paràgraf 56).

Per altra banda, el Comitè CEDAW recomana que els Estats membres exercesquin la diligència necessària per tal de prevenir, investigar, castigar i oferir reparació per tots aquells delictes comesos contra les dones, ja siguin perpetrats per agents estatals o no estatals. També

⁴⁸⁸ CIDH, Informe de Fondo, N° 54/01, *Maria Da Penha Fernandes* (Brasil), 16 de abril de 2001. Disponible a: www.cidh.oas.org/annualrep/2000sp/CapituloIII/Fondo/Brasil12.051a.htm

incita els Estats membres que prenguin les mesures eficaces per tal de protegir les dones contra la victimització secundària en la seva interacció amb les forces de l'ordre i les autoritats judicials (CEDAW 2015, paràgraf 51).

El concepte de *violència institucional* no es troba recollit a la legislació espanyola ni a les legislacions autonòmiques de les Illes Balears i Catalunya. D'acord amb l'afirmació d'una advocada entrevistada: *“Una de las violencias que falta que se aborde en nuestra legislación es la violencia institucional i policial. Aunque una ley que incluyera la violencia institucional sería un oxímoron. De hecho, pasa lo contrario, que la autoridad tiene presunción de veracidad y todo lo que sea denunciar abusos policiales o institucionales es imposible”*⁴⁸⁹. Segons ha explicat una advocada que va formar part de l'equip de redacció de la Llei catalana 5/2008, a l'esborrany de llei sí que s'hi esmentava la violència institucional i la responsabilitat que pot tenir l'Estat reproduint violència masclista. No obstant això, finalment no es va incloure en el redactat definitiu de la llei.

Una advocada catalana explica que les institucions no han estat capaces de reconèixer que la institució també exerceix violència. *“Es viu pitjor la violència que exerceixen les institucions, com el fet de fer-les sentir culpables, el fet d'estigmatitzar les que no s'adapten al model de víctima que s'espera, pensar que s'ho inventa en lloc de veure que s'està envoltat d'incompetents”*⁴⁹⁰.

Segons Encarna Bodelón, avui en dia en parlar de violència contra les dones encara no es visibilitza prou que es tracta de vulneracions de drets de les quals l'Estat en pot ser directament autor, sigui per acció o omissió, o en les que en pot tenir una responsabilitat (Bodelón, 2014:132):

En los análisis sobre las violencias hacia las mujeres los personajes habituales suelen ser las mujeres y sus agresores, pero desde hace tiempo sabemos que el Estado y sus autoridades pueden ser directa o indirectamente responsables de variadas formas de violencia de género (Bodelón, 2014:132).

Per tant, és violència institucional per part de professionals judicials el fet que s'obstaculitzi l'accés a la justícia⁴⁹¹ i a una tutela judicial efectiva, vulnerar la deguda diligència, no assumir la responsabilitat de la tasca que tenen encomanada en l'atenció adient (com el dret a la informació o l'assessorament jurídic de les parts del procediment), no proporcionar un tracte digne a les persones, permetre la impunitat o bé obstaculitzar l'accés a qualsevol dels drets humans de les dones a través de pràctiques discriminatòries i obstruccions indegudes.

Diverses lleis llatinoamericanes recullen aquesta proposta i la concreten en definicions de violència institucional (Bodelón, 2014:133). A tall d'exemple, la violència institucional forma part d'un dels vint-i-un tipus de violència reconeguts per la llei veneçolana anomenada *Ley orgánica sobre el derecho de las mujeres a una vida libre de violencia*, de l'any 2007, i així ho descriu al seu article 15:

⁴⁸⁹ EntGrup1.

⁴⁹⁰ Diari de camp, 24 d'abril de 2017.

⁴⁹¹ A l'apartat següent s'aprofundeix en aquest aspecte.

Violencia institucional: Son las acciones u omisiones que realizan las autoridades, funcionarios y funcionarias, profesionales, personal y agentes pertenecientes a cualquier órgano, ente o institución pública, que tengan como fin retardar, obstaculizar o impedir que las mujeres tengan acceso a las políticas públicas y ejerzan los derechos previstos en esta Ley para asegurarles una vida libre de violencia.

Per altra banda, la mexicana *Ley general de acceso de las mujeres a una vida libre de violencia*, també de l'any 2007, defineix la violència institucional a l'article 18 de la següent manera:

Violencia Institucional: Son los actos u omisiones de las y los servidores públicos de cualquier orden de gobierno que discriminen o tengan como fin dilatar, obstaculizar o impedir el goce y ejercicio de los derechos humanos de las mujeres, así como su acceso al disfrute de políticas públicas destinadas a prevenir, atender, investigar, sancionar y erradicar los diferentes tipos de violencia.

D'aquesta manera, afirma Bodelón, la violència institucional no fa referència només a aquelles manifestacions de violència contra les dones en les quals l'Estat n'és directament responsable per la seva acció o omissió, sinó que també inclou els actes que mostren discriminació o obstaculització de l'exercici i el gaudi dels drets (2014:133).

És interessant assenyalar l'impacte mediàtic que ha tengut el tractament judicial de diferents casos de delictes de violència masclista aquests darrers anys (com per exemple el cas de Juana Rivas l'estiu de 2017 o el cas de la violació múltiple als *Sanfermines* (cas conegut com el de *La Manada*) i com això ha posat el focus a l'actuació judicial i al fet que aquesta actuació pugui suposar una revictimització de les dones que en són part com a víctimes. L'advocada Carla Vall, experta en casos de violències masclistes, afirma que “*segurament perquè la sensibilitat respecte les qüestions de gènere ha experimentat un considerable augment en la societat, s'han mediatitzat diversos processos judicials que han estat qüestionats des de diversos sectors*” (2018:1).

Per tant, es pot concloure que, segons allò que s'ha observat al camp, existeix un tipus de revictimització inherent a la manera com està configurat el sistema judicial i, en paraules de Vall, “*un estadi superior*”: la violència institucional, un tipus de revictimització que té l'origen en el masclisme. I per això, afirma l'advocada, desfer la violència institucional costarà molt més que eliminar la victimització secundària.

8.4 Accés a la justícia: accés *de iure* però també *de facto*

Una vida libre de violencia de género debe ser garantizada por el Estado, sin embargo, para alcanzar el pleno ejercicio de este derecho no basta con su formal reconocimiento, sino que es de vital importancia su efectivo cumplimiento (Rodríguez i Bodelón, 2015:106).

Una qüestió de drets humans

La Relatoria sobre els drets de les dones de la CIDH revela que les dones víctimes de violència freqüentment no obtenen un accés a recursos judicials idonis ni efectius en denunciar els fets soferts, sinó que la gran majoria d'aquests incidents romanen en impunitat i, consegüentment, els seus drets queden drets desprotegits. La CIDH observa que la gran majoria dels casos de violència contra les dones es troben marcats per la impunitat, fet que alimenta la perpetuïtat d'aquesta greu violació dels drets humans (CIDH 2007, paràgraf 2).

En la mateixa línia, el Comité para la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer (Comité CEDAW)⁴⁹² a la Recomendación general núm. 33 sobre el acceso de las mujeres a la justicia identifica una sèrie d'obstacles i restriccions que impedeixen a les dones realitzar el seu dret d'accés a la justícia en peu d'igualtat. Segons el Comitè, aquests obstacles es produeixen en un context estructural de discriminació i desigualtat, a causa de factors com els estereotips de gènere, les lleis discriminatòries, els procediments interseccionals de discriminació, les pràctiques i els requisits en matèria probatòria, i al fet que no s'hagi assegurat sistemàticament que els mecanismes judicials siguin físicament, econòmicament, socialment i culturalment accessibles per totes les dones. Tots aquests obstacles constitueixen violacions persistents dels drets humans de les dones (CEDAW 2015, paràgraf 3).

La CIDH defineix el concepte d'*accés a la justícia* com l'accés *de iure* i *de facto* a instàncies i recursos judicials de protecció enfront d'actes de violència, de conformitat amb els paràmetres internacionals de drets humans. La CIDH ha establert que un accés adequat a la justícia no es circumscriu només a l'existència formal de recursos judicials, sinó també a que aquests recursos siguin idonis per investigar, sancionar i reparar les violacions denunciades. L'informe estableix que una resposta judicial efectiva enfront d'actes de violència contra les dones comprèn l'obligació de fer accessibles recursos judicials senzills, ràpids, idonis i imparcials, de manera no discriminatòria, per investigar, sancionar i reparar aquests actes i prevenir d'aquesta manera la impunitat (CIDH 2007, paràgraf 5).

La CEDAW, per altra banda, afirma que el dret d'accés a la justícia de les dones és essencial i representa un element fonamental de l'estat de dret i la bona governança, juntament amb la independència, la imparcialitat, la integritat i la credibilitat de la judicatura, la lluita contra la impunitat i la corrupció i altres mecanismes d'aplicació de la llei; i caracteritza el dret d'accés a la justícia com a pluridimensional, entenent que abasta la justiciabilitat, la disponibilitat, l'accés, la bona qualitat, el subministrament de recursos jurídics per a les víctimes i la rendició de comptes dels sistemes de justícia (CEDAW 2015, paràgraf 1).

Generalment s'entén que el fet que no existesqui discriminació explícita a les lleis ni al dret instituït implica que no hi ha discriminació legal. No obstant això, i d'acord amb Alda Facio (2002), el dret no és només la *norma agendi* o les normes formalment promulgades, sinó que es compona també de normes que es creen en administrar la justícia, és a dir, en seleccionar, interpretar i aplicar el dret legislatiu o les normes formalment promulgades. També en formen part aquelles normes ja derogades però que romanen vigents a les ments de les persones, així

⁴⁹² Al tercer capítol s'explica què és la CEDAW.

com aquelles normes creades pels costums, la doctrina, les creences i actituds i de l'ús que es faci de les normes legislatives i de les judicials (Facio, 2002:86). Per tant, més enllà de la legislació, a l'hora de valorar l'accés a la justícia, també és important tenir en compte la interpretació que se'n fa i com es desenvolupa l'escenari judicial entorn de l'aplicació de les lleis.

S'entén que l'obtenció de justícia ha d'incloure elements de reconeixement, tracte digne, respecte i restitució i *“es preciso destacar que el acceso a la justicia es un derecho que implica cuestiones que van mucho más allá de la técnica jurídica y de procedimientos procesales vigentes según las normativas respectivas”* (Rodríguez i Bodelón, 2015:122).

En l'article 1 de la CEDAW, es defineix *“discriminación contra la mujer”* com:

*Toda distinción, exclusión o restricción basada en el sexo que tenga por objeto o resultado menoscabar o anular el reconocimiento, goce o ejercicio por la mujer, independientemente de su estado civil, sobre la base de la igualdad del hombre y la mujer, de los derechos humanos y las libertades fundamentales en las esferas política, económica, social, cultural y civil o en cualquier otra esfera.*⁴⁹³

Aquesta discriminació pot estar dirigida contra les dones sobre la base del seu gènere⁴⁹⁴ i els Estats membres tenen l'obligació d'exposar i eliminar els obstacles socials i culturals subjacents, inclosos els estereotips de gènere, que impedeixen a les dones l'exercici i la defensa dels seus drets i limiten el seu accés a recursos efectius (2015, paràgraf 7). Concretament, es menciona com a discriminació contra les dones, sobre la base dels estereotips de gènere, l'estigmatització, les normes culturals patriarcals i la violència basada en el gènere que afecten particularment les dones i tenen efectes adversos sobre la seva capacitat per obtenir l'accés a la justícia en peu d'igualtat amb els homes. A més, i tal com s'ha mencionat a l'apartat anterior, apunta cap a l'agregant que poden suposar els factors interseccionals⁴⁹⁵ que poden afectar algunes dones en diferent grau o de manera diferent que els homes o altres dones (CEDAW 2015, paràgraf 8).

⁴⁹³ *Convención sobre la Eliminación de Todas las Formas de Discriminación contra la Mujer*. Adoptada i oberta a la firma i ratificació, o adhesió, per l'Assemblea General en la seva resolució 34/180, de 18 de desembre de 1979. Font: <https://www.ohchr.org/sp/professionalinterest/pages/cedaw.aspx>.

⁴⁹⁴ Segons la CEDAW, *“El género se refiere a las identidades, los atributos y las funciones de las mujeres y los hombres construidos socialmente y el significado cultural impuesto por la sociedad a las diferencias biológicas, que se reproducen constantemente en los sistemas de justicia y sus instituciones”* (CEDAW 2015, paràgraf 7). Font: www.acnur.org/fileadmin/Documentos/BDL/2016/10710.pdf

⁴⁹⁵ *“Las causas de la discriminación interseccional o compuesta pueden incluir la etnia y la raza, la condición de minoría o indígena, el color, la situación socioeconómica y/o las castas, el idioma, la religión o las creencias, la opinión política, el origen nacional, el estado civil y/o maternal, la localización urbana o rural, el estado de salud, la discapacidad, la propiedad de los bienes y el hecho de ser mujeres lesbianas, bisexuales, intersexuales. Estos factores interseccionales dificultan a las mujeres pertenecientes a esos grupos el acceso a la justicia”* (CEDAW 2015, paràgraf 8).

Accés a la justícia segons Daniela Heim

Segons Daniela Heim (2014), els problemes jurídics no són *només* jurídics, sinó que són *part de*, quan no també *causa i/o efecte* (directe o indirecte) d'altres problemes, en els quals s'hi entremesclen altres factors, com ara polítics, econòmics o bé culturals, que estan relacionats de manera estreta amb les desigualtats socials (2014:108).

Carlos Lista explica que quan es parla d'accés a la justícia “*se presupone la existencia de desigualdades sociales, de desequilibrios y asimetrías en la distribución del poder y los recursos dentro de un mismo contexto social*” (Lista, 2010:13 a Heim, 2014:109). Heim continua especificant que “*existe una desigualdad en los hechos (desigualdad material) y una desigualdad en los derechos y/o en las posibilidades de su defensa (desigualdad jurídica)*” (2014:109). Per altra banda, l'autora descriu dues possibles maneres de definir l'accés a la justícia en funció de si es posa l'èmfasi en els resultats o en els processos. Les definicions que posen l'èmfasi en els resultats apunten principalment a solucions professionals, tècniques i instrumentals, i deixen fora els aspectes estructurals que donen lloc a diverses expressions de desigualtat social i jurídica i ignoren els factors que operen com a obstacles en l'accés a la justícia. “*La atención es puesta, sobre todo, en el Estado y lo que éste puede y debe hacer al respecto, de modo que es afín al individualismo jurídico y a una idea de democracia y ciudadanía formales*” (Lista, 2010:13-14 a Heim, 2014:110). En canvi, a les definicions que posen l'èmfasi en els processos, “*el acceso a la justicia se entiende como la ‘igual posibilidad de todas las personas para acceder a los procesos de defensa de los derechos’*” (Freedman, 2007:1 a Heim, 2014:110). Des d'aquesta perspectiva, l'accés a la justícia s'entén de manera més global i:

“(...) incluye las instancias previas a la concreción de esos procesos (asesoramiento e información sobre la posibilidad, conveniencia o viabilidad de su inicio) como las que se realizan una vez que han sido iniciados (asistencia en las diferentes etapas del litigio o mecanismos alternativos a las resoluciones judiciales de los conflictos) y las que les siguen al finalizar (recursos sobre las resoluciones dictadas y seguimiento de su ejecución)” (Heim, 2014:110).

La consecució d'aquest dret implica, segons l'autora, l'exercici de varis drets vinculats, com són el dret d'accedir a informació jurídica bàsica en un llenguatge senzill i en l'idioma parlat i comprès per la persona. “*Se recomienda que esta información no esté monopolizada por profesionales del derecho y que sea puesta al alcance de la ciudadanía a través de diversos medios públicos*” (Heim, 2014:111). Per altra banda, l'autora destaca la importància del dret de tenir assistència jurídica gratuïta en els procediments i en totes les instàncies que comprenen. Aquests drets comprenen allò que és la tutela judicial efectiva (CE, art. 24). Més endavant en aquest mateix capítol, s'aprofundeix en l'exercici dels drets mencionats a partir del material etnogràfic obtingut al camp.

El Dret viscut: quan la llei cobra vida

Una cosa es «lo que la ley prescribe» y otra, que puede ser diferente, «lo que realmente sucede». El Derecho realmente vivido en la sociedad es el que domina en la vida misma, a diferencia del Derecho estatal, compuesto de «proposiciones jurídicas» (disposiciones legales) y que ha de ser

aplicado, en última instancia, por los jueces. Lo que se ha de intentar es poner en consonancia este Derecho oficial con el Derecho vivo de cada comunidad (Cebeira, 2008:88).

Els elements que construeixen el que ocorre *de facto* en l'àmbit judicial són els que componen el que s'anomena *Dret viscut* o *Dret viu*: la part del dret que entra a la vida de les persones i que les afecta. El *Dret viscut* o *viu*, segons Eugen Ehrlich, forma el transfons social de les lleis i dels codis i, a vegades, se'n situa al marge (Cebeira, 2008:88). Ehrlich encunya el concepte de *dret viscut*, referint-se a “*las ‘reglas del deber ser’ jurídicas, las cuales no se limitan a ser normas de decisión, sino que dominan de hecho la conducta humana. Dichas reglas se constatan mediante la observación del acontecer fáctico*” (2005:122-123). És com el pas del coneixement tècnic del dret al coneixement fàctic, amb caràcter teòric però amb un objecte real i concret: els fets jurídics (Osuna, 1988:65). Precisament, en aquesta investigació, s'ha volgut fer una aproximació etnogràfica a aquest aspecte: a la vida i al dret que conté, és a dir, a les dimensions socials del dret. Aquesta aproximació ha permès acostar-se a la discriminació real que poden viure les persones que passen per un procés judicial. És a partir del *Dret viscut* que s'evidencia que, en realitat, l'accés a la justícia per ventura no es veu garantit en totes les situacions. Aquest saber permet copsar l'experiència del dret i com impacta en la vida de les persones, el que Osuna (1988) anomena “*un esquema de conocimiento del derecho real, vivido y practicado en la sociedad*”:

Son muchos los juristas que piensan que ésta es la única experiencia del derecho y que la ciencia del derecho es la ciencia de esa experiencia o vida del derecho. Conocer, por ejemplo, el grado en que el derecho es instrumento positivo o negativo de la vida de las instituciones, el grado en que facilita la vida de las instituciones o sus virtualidades para resolver los conflictos sociales, es algo propio de los estudios sociojurídicos. En este sentido trabajan quienes, como el realismo americano, asignan como objeto a la Sociología del Derecho el «derecho vivo» (law in action), distinto del estudio de la validez formal de las normas (law in books) (Osuna, 1988:63).

Ignasi Terradas et al. (2016) apunten aquest *décalage* a partir del treball de n'Encarna Bodelón i en Ricardo Rodríguez Luna sobre l'aplicació de la Llei Orgànica 1/2004, on hi identifica un desacord important “*entre lo juzgado y lo vivido, lo sentenciado y lo percibido, lo dispuesto y lo recibido*”. Ho il·lustra amb el següent exemple:

Una experiencia clave de ese desencuentro es la ofrecida por el contraste entre los intentos de las víctimas en narrar, en expresar lo vivido como una historia con muchos aspectos reveladores de una peculiar interacción entre dos personas, y el reduccionismo judicial restringido a los hechos denunciados y a su estricto itinerario probatorio. Sí que las mujeres víctimas de violencia de género toman como referencia la ley y la incoación procesal, pero pronto quedan perdidas y confusas, porque no se les permite expresar lo que para ellas supone el sentido de la justicia. Deben poder manifestar en sus relatos la búsqueda de ese sentido, lo cual puede suponer un rodeo excesivo para la productividad juzgadora y sentenciadora, eso, si no ocurren además otros sesgos (Terradas et al., 2016:14-15).

A partir de l'observació participant i les entrevistes realitzades al personal de justícia penal, s'ha pogut veure que el dret a l'accés a la justícia es pot veure vulnerat si no es deixen enrere les idees preconcebudes de com han de ser i actuar homes i dones, també, durant un procés

judicial. Una advocada experta en violència de gènere i crítica amb com es produeix el seu desenvolupament judicial, explicava en una entrevista que per a ella qualque cosa falla al sistema ja que “*podem tenir unes eines legals fantàstiques, però si no hi ha formació i no s'apliquen correctament, no serveixen de res*”⁴⁹⁶. I és que, com explica Gema Fernández, no és suficient que els Estats garanteixin l'accés a la justícia de les dones en condicions d'igualtat en les seves lleis i polítiques, sinó que han de fer passes per afrontar les barreres amb què les dones es troben –en el aquest cas concret, els prejudicis i estereotips de gènere que es reproduïxen durant els processos judicials– de manera que puguin accedir a la justícia a la pràctica quan es violen els seus drets (2015:508). L'etnografia ha reflectit que, *de facto*, en moltes ocasions no s'assegura el dret d'accés a la justícia per part de dones que han estat víctimes de violència de gènere. Com s'anirà destrament al llarg del que queda d'aquest capítol, s'ha observat que tenen lloc diverses vulneracions que deixen lluny de ser garantida la tutela judicial efectiva.

Segons Bodelón i Rodríguez (2015), l'accés a la justícia de les dones que han patit violència per part de la seva parella o exparella implica el reconeixement de diversos drets que, *de iure*, configuren el que s'anomena tutela judicial efectiva. És a dir, l'existència d'un ordre penal especialitzat, el dret a la informació, a la comprensió del procés judicial, l'assistència social integrada i especialitzada i l'assistència jurídica gratuïta. És important, també, la protecció de les dones enfront de la intimidació o a les represàlies, evitar que hi hagi contacte entre víctima i agressor, així com la protecció enfront de la victimització secundària (Rodríguez i Bodelón, 2015:122).

No obstant això, el que s'ha pogut comprovar a partir de l'etnografia feta durant aquesta recerca és que la reproducció d'estereotips de gènere a la praxi judicial implica la vulneració d'aquests drets que esdevenen fonamentals per garantir l'accés a la justícia. Els resultats d'aquesta tesi complementen i corroboren els de Rodríguez i Bodelón (2015) quan expliquen que:

Se constataron vulneraciones en lo que se respecta al derecho a la información, a la formación especializada en violencia de género de los/as profesionales, y también se documentaron “resistencias” a indagar en torno a la violencia habitual. Asimismo, pudo comprobarse que las víctimas están lejos de ser tratadas como protagonistas del proceso penal y que reciben un trato que no protege su dignidad (Rodríguez i Bodelón, 2015:105).

8.5 “Lo que la ley prescribe” i “Lo que realmente sucede”⁴⁹⁷

Esta falta de credibilidad sobre el testimonio de las mujeres tiene efectos directos sobre la práctica en tanto que, si los agentes no creen a la mujer, el nivel de compromiso y dedicación disminuye, como reportan las entrevistadas, y en consonancia con otros estudios (Gauthier, 2010; Grauwiler, 2007) (Cubells i Calsamiglia, 2013:232).

⁴⁹⁶ EntAdv12.

⁴⁹⁷ (Cebeira, 2008:88)

Segons l'informe realitzat per Amnistia Internacional l'any 2012, hi ha diferents àmbits d'especial preocupació en què es posa de manifest la greu desprotecció i/o falta de diligència adient. En particular, l'organització identifica una falta de diligència deguda en l'obligació de proporcionar informació a les víctimes, assegurar-los assistència lletrada de qualitat, impulsar d'ofici una instrucció eficaç per a l'aclariment del fets (denúncia violència habitual, violència psicològica...) i garantir un tracte adequat, respectuós i no discriminatori cap a les denunciants durant els processos (Amnistia Internacional, 2012:7). S'hi afegiria també la necessitat de formació específica i àmplia al personal que treballa amb el delictes.

En no poques ocasions s'han vist pràctiques amb molta descura, poc ètiques o fins i tot negligents per part del personal que fa feina als jutjats. Més enllà dels drets que procura la Llei 1/2004 i que a continuació es detallen, pel *Dret viscut* és molt important el tracte respectuós. És a dir, la manera com el personal dels jutjats tracta les persones que passen per un procés judicial com a denunciants o denunciats. I s'ha observat que no sempre es fa amb cordialitat i diligència. D'acord amb aquesta observació, les treballadores d'una oficina de víctimes relaten que, segons la seva experiència al jutjat en què treballen, *“les agents judicials són unes agressores, no m'agrada com fan feina”*⁴⁹⁸, explicant que aquesta consideració la fan en veure com maltracten les víctimes. Les persones que fan feina com a agents judicials no tenen cap tipus de formació específica i, pel que s'ha observat, una prioritat important que han manifestat reiterades vegades és acabar la jornada laboral d'hora. Tot i que fan feina amb el delictes de violència de gènere a diari, s'ha vist una gran incomprensió per diferents característiques, especialment pel fet que moltes dones es retractin de la denúncia o decidesquin no declarar. La incomprensió i el descrèdit en moltes ocasions es tradueixen amb un tracte no del tot correcte.

Més enllà del tracte, en aquest apartat i a partir dels resultats de l'etnografia, també es vol fer una aproximació a l'accés als drets a la informació, a l'assistència lletrada i els dèficits que s'han observat pel que fa a la disponibilitat i qualitat i, finalment, a les garanties processals que s'ofereixen a partir de fer efectiu el deure a la deguda diligència.

Dret a la informació

En el Capítol I del Títol II de la Llei 1/2004 s'hi troben especificats els Drets de les dones víctimes de violència de gènere. L'article 18, que fa referència al dret a la informació, diu:

Les dones víctimes de violència de gènere tenen dret a rebre plena informació i assessorament adequat a la seva situació personal, a través dels serveis, organismes o oficines que puguin disposar les administracions públiques. Aquesta informació comprèn les mesures que preveu aquesta Llei relatives a la seva protecció i seguretat, i els drets i les ajudes que s'hi preveuen, així com la referent al lloc de prestació dels serveis d'atenció, emergència, suport i recuperació integral (Article 18 de la Llei 1/2004).

Per altra banda, l'article 17 de la Llei diu, en relació a la garantia dels drets de les víctimes, que

⁴⁹⁸ Diari de camp, 7 de gener de 2015.

(...) la informació, l'assistència social integral i l'assistència jurídica a les víctimes de la violència de gènere, en els termes regulats en aquest capítol, contribueixen a fer reals i efectius els seus drets constitucionals a la integritat física i moral, a la llibertat i seguretat i a la igualtat i no discriminació per raó de sexe (Article 17 de la Llei 1/2004).

En l'observació que s'ha fet als jutjats, s'ha pogut comprovar que els drets a la informació i a l'assistència jurídica que requereixen les víctimes de violència de gènere es veuen sovint vulnerats. No obstant allò que diu el *Dret instituit*, s'ha observat a partir del *Dret viscut* que la informació que reben les denunciants (i també els acusats) és molt escassa i no ajuda a la comprensió del procés penal pel qual estan passant ni que tinguin plena informació de la seva situació per tal que puguin prendre la decisió amb tota la informació al seu abast. “*El derecho a la información que dicta la ley se da por cumplido con la hoja de información de derechos, que las Fuerzas y Cuerpos de Seguridad adjuntan al atestado policial con la firma de la denunciante y la notificación inmediata de la orden de protección*” (Cubells i Calsamiglia, 2013:224). Encara que la informació efectivament es doni, afirmen les autores, el personal del sistema jurídic assumeix que aquesta informació és rebuda, compresa i assimilada, “*y que por el hecho de haber recibido esta información la mujer tiene un conocimiento profundo sobre el derecho, los procesos jurídico-penales, los protocolos y los pasos a seguir en cada momento*” (Cubells i Calsamiglia, 2013:224).

L'etnografia ha mostrat de manera constant greus situacions d'incomunicació, en què les dones es troben desorientades enfront de l'itinerari a seguir, les opcions que tenen, la terminologia legal, la importància jurídica que tenen les decisions que han de prendre, etc. En aquest aspecte, el paper de l'advocacia és clau per a la comprensió del procés judicial.

No obstant això, s'ha observat al camp una falta d'empatia i de sensibilitat per part del personal judicial que genera diverses situacions que vulnerabilitzen i infantilitzen les dones i van en detriment del seu dret d'informació, de la seva autonomia i capacitat de decisió. Aquesta infantilització i pèrdua d'autonomia també fa referència a les situacions en què és el context que pren decisions que poden afectar les dones sense fer-les-en partícips (Cubells et al, 2010b:204). El fet que hi hagi una falta d'informació per part, en aquest cas, d'advocades o advocats que les representen, fa que perdin autonomia i afecta la presa de decisions si no es fa que en prenguin part en tots els moments del litigi i amb tota la informació necessària.

Tal com explica una advocada feminista, des d'abans de la denúncia és crucial haver tengut assessorament jurídic per tenir coneixement de la possibilitat de denunciar i per poder valorar la conveniència i la viabilitat d'iniciar el procediment en cada cas concret o l'existència de mecanismes alternatius al procediment judicial. No obstant això, en la majoria dels casos observats, les dones han posat denúncia en seu policial sense assessorament ni informació prèvies⁴⁹⁹, cosa que les col·loca en una situació més vulnerable i limita les garanties del procés judicial. Els fets que es relaten en el moment de fer la denúncia esdevendran el marc del litigi i condicionaran tot el procés, i per això és important tenir assessorament jurídic que pugui destriar dels fets que narren les dones, aquells punibles.

⁴⁹⁹ Això és per mor, sobretot, del desconeixement del dret de tenir assessorament jurídic d'ofici previ a posar la denúncia.

Per altra banda, a l'inici del procés judicial, la informació que es dona per part d'advocades/ts sobre el procediment que s'està encetant és majoritàriament minúscula. Com s'explica a continuació a l'extracte del diari de camp, a partir del que s'ha observat als jutjats s'ha pogut comprovar que els missers no sempre fan comprensible el ritual judicial en què les persones que representen estan immerses, no s'expliquen els detalls de manera extensa i amb la seguretat que la informació arriba de manera clara i comprensible. Això limita la capacitat d'autonomia i augmenta la vulnerabilitat, limitant la capacitat de decisió en cada etapa del litigi pel fet de no ser agents del seu propi procés judicial.

En tots els mesos que fa que estic al camp, encara no he vist cap advocada ni advocat que es dediqui a fer de traductor, de manera generosa, entre el sistema judicial –i el ritual que és a punt de començar– i la persona que representa. El primer contacte que tenen les dones amb els jutjats és, suposadament, amb l'advocada/t. Però moltes vegades arriben abans i han d'esperar a qui les representarà –especialment si són advocats d'ofici, que és la immensa majoria de vegades. El primer contacte sol ser curt, uns pocs minuts, i molt eixut, dirigit a parlar dels “fets denunciats” (la gran majoria de casos vists arriben als jutjats a partir d'una denúncia prèvia en seu policial), sense intentar gratar en el context en què s'emmarquen. En general, l'advocada/t sol haver-se llegit l'atestat i l'expedient abans d'anar a parlar amb elles. Algunes vegades no parlen ni dels fets denunciats, sinó que es limiten a explicar que en breu entraran per declarar. Algunes vegades ni parlen de què declararà, ni de quina manera, ni quines preguntes li farà, ni quin és el protocol de la declaració: no expliquen que primer declararà ella, després ell, qui hi haurà i com serà la declaració, quan podrà parlar i quan haurà de romandre callada, si voldrà demanar mesures cautelars i en què consisteixen, quines són les conseqüències jurídiques del delictes per a l'imputat, quina serà l'estratègia de l'acusació, etc. Per exemple, en un dels casos d'avui, quan l'advocada s'ha dirigit a la dona que representava, directament li ha explicat que ara entrarien i que ella declararia, sense més detalls.

La majoria de vegades he notat un cert paternalisme cap a elles, com si se les infantilitzàs. Poques vegades he vist que se les tracti de manera pedagògica, fomentant la seva capacitat de decisió i autonomia, a partir d'una explicació de quina és la situació, quines les possibles conseqüències i, a partir d'aquí, una actitud receptiva per saber què és el que decideix fer ella amb tot plegat, amb comprensió i respecte cap a la decisió presa.⁵⁰⁰

S'ha vist de manera seguida que missers no informaven les seves clientes de manera adequada dels tràmits que s'havien de realitzar, i situacions en què prenen decisions independentment d'elles, sense ni tan sols consultar-los-ho (com, per exemple, demanar presó preventiva per l'acusat, decidir l'estratègia judicial a seguir, entre d'altres). L'estudi de Cubells, Calsamiglia i Albertí a partir d'entrevistes a dones coincideix amb el que s'ha trobat al camp:

En esta misma línea, algunas de las mujeres entrevistadas expresan malestar por el hecho de sentirse sujetadas por un sistema que les retira la agencia en tanto que los agentes jurídicos toman decisiones que las afectan sin que ellas las entiendan o puedan incidir. Esta situación se agrava en el caso que no se las informa adecuadamente de los trámites a realizar, o en el caso de que se den malas prácticas (Cubells, Calsamiglia i Albertí, 2010b:199).

⁵⁰⁰ Diari de camp, estiu 2013.

Les treballadores d'una oficina de víctimes, psicòloga i assessora jurídica, afirmen la descura que hi ha en molts de casos en el tracte de l'advocacia amb les persones que representen: *“Moltes vegades ni es presenten a la víctima o al denunciant que representaran, no expliquen què és una ordre de protecció, en què consisteix i quines conseqüències pot tenir. Rebem moltes queixes de víctimes respecte als advocats, i també n'arriben moltes a l'Institut Balear de la Dona”*⁵⁰¹.

S'ha observat la manca d'una informació de qualitat tant amb víctimes com amb investigats. És el cas vist en una jornada de treball de camp, acompanyant una advocada que representa un acusat de maltractaments i injúries. Després de parlar amb la fiscal per negociar la conformitat, s'acompanya l'advocada al calabós per explicar-ho al seu client. De manera molt resumida li explica que si es conforma tindrà possibilitat de commutar la pena per treballs en benefici de la comunitat, però si van a judici la fiscal demanarà presó i li aconsella que es conformi. I tot seguit li demana *“¿Y tu qué quieres?”*⁵⁰² amb urgència i sense donar-li més detalls de com està el cas, quines proves s'han presentat i quina valoració jurídica en fa de les opcions que li proposa.

Un altre aspecte que fa pensar que hi ha una falta d'assessorament jurídic és que en moltes ocasions s'ha vist que els acusats, ingènuaument, s'autoinculpen:

*Sorprèn que molts de denunciats, com el d'avui, a la primera declaració, en instrucció, s'autoinculpen o reconeixen fets que són constitutius de delictes amb total innocència, com si no haguessin fet res dolent o com si no fossin conscients de la pena que els pot caure. És que els seus advocats no els expliquen que es tracta de delictes?⁵⁰³ O que si reconeixen els fets ja tenen la prova per condemnar-los i que poden anar a presó? Els expliquen que per a la seva defensa poden no contestar o dir el que vulguin sense autoinculpar-se?*⁵⁰⁴

Per altra banda, a l'hora d'una compareixença judicial, és el/la jutge/ssa qui s'encarrega de presentar l'escenari a l'investigat, la denunciant o els testimoni, així com les diligències processals que es duen a terme i quin són els seus drets. Moltes vegades es fa de manera escarida i ràpida:

Quan comença una presa de declaració d'un imputat, una víctima o testimoni, el magistrat els explica molt clarament els seus drets i s'assegura que quedin clars. També alerta denunciants i testimonis que si cometen fals testimoni⁵⁰⁵ tendrien pena de presó. A l'imputat li explica, quan ha

⁵⁰¹ Diari de camp, agost de 2015.

⁵⁰² Diari de camp, 12 d'agost de 2014.

⁵⁰³ No es té material etnogràfic suficient per saber quina és la praxi en assessorament legal que fa el conjunt d'advocats/des amb els imputats, per no ser l'objecte d'aquesta tesi. No obstant això, es volia deixar palesa la sospita que la falta d'informació és una dinàmica freqüent de l'advocacia.

⁵⁰⁴ Diari de camp, juliol de 2015.

⁵⁰⁵ Els acusats no poden ser comminats amb la pena corresponent al delictes de fals testimoni (art. 458 del Codi Penal) des del moment que queden emparats pels drets de no declarar contra si mateixos i de no confessar-se culpables. Per tant, en cas de faltar a la veritat, no es pot veure agreujada la pena. No obstant això, com afirma Jaime Campaner (2015), el que s'interpreta popularment com a *“dret a mentir”* dels acusats no implica que puguin atribuir a terceres persones una inexistente participació en un delictes: *“No obstante, nos decantamos por considerar que sí podría ser condenado por un delito de acusación y denuncia falsa, calumnias o injurias*

acabat de declarar, que el fiscal i els advocats de les parts demanaran les mesures que considerin i que després li donarà la paraula a ell per si té alguna cosa a dir. Avui, quan els missers i el fiscal han dit la seva, el magistrat ha explicat a l'imputat les mesures que demanaven cada un d'ells, com si fos conscient del complicat que és llenguatge el judicial. El jutge de l'altre jutjat, en canvi, és molt més escarrit llegint els drets, però és acurat en la presentació del personal que hi ha a la sala: "Este es tu abogado, el abogado de la acusación, la fiscal y yo soy el juez". I si jo hi soc a vegades també em presenta.⁵⁰⁶

Assistència lletrada: dèficits en la disponibilitat i la qualitat

La organización ha documentado casos que reflejan una preocupante falta de formación de abogados y abogadas y una escasa diligencia en el desempeño de su importante función. Esto incluye actos de negligencia grave como no recurrir el auto de sobreseimiento dictado por el juzgado o no proponer la práctica de pruebas sobre cuya existencia recibieron información de las víctimas (Amnistía Internacional, 2012:8).

L'article 20 de la llei fa referència a l'assistència jurídica, explicitant que les víctimes de violència de gènere tenen el dret de rebre assessorament jurídic gratuït en el moment immediatament previ a la interposició de la denúncia, així com a la defensa i representació gratuïtes per lletrat/da i procurador/a en tots els procediments que tinguin causa directa o indirecta la violència patida. *"Sin embargo, la asistencia legal que estas [les dones víctimes de l'estudi] recibieron en la realidad observada distó mucho de ser inmediata, especializada y eficiente"* (Rodríguez i Bodelón, 2015:118). És important posar de relleu la funció de traducció que s'atorga a l'advocacia per apropar el llenguatge jurídic i tot el procediment judicial en si a les persones que en són protagonistes. *"Esta traducción es una de las vías para disminuir la distancia existente entre el sistema y la mujer"* (Cubells et al., 2010:375).

Pel que s'ha observat, a la major part de casos les dones són representades per un/a advocat/a del torn d'ofici. En aquestes ocasions, per sistema, la víctima i la persona que la representa legalment es troben al passadís del jutjat o a la sala reservada per a les víctimes poc abans de la compareixença judicial, fet que deixa molt poc temps per preparar la declaració o la vista oral. A partir d'aquí, el tipus d'assistència jurídica que es dona depèn directament de la sensibilitat que tinguí el/la professional envers el tema: *"Preocupa que la qualitat de l'assistència lletrada no estigui garantida per a totes les dones i que depengui, en gran manera, de l'interès i sensibilitat de cada professional"* (Claramunt, Montserrat i Piatti, 2014:19). La major part de situacions que s'han pogut observar durant l'etnografia mostren que la preparació de l'acusació particular és molt mínima. D'acord amb els resultats de Rodríguez i Bodelón, es considera important *"destacar que la mayoría no se preparaba el caso con anterioridad, únicamente le dedicaba el tiempo de espera hasta entrar en sala"*

porque ese "derecho a mentir" no tiene un alcance ilimitado, sino que debe entenderse, en el ejercicio del derecho de defensa (y autodefensa) como la facultad de faltar a la verdad (con omisiones o con falseamiento de los hechos y/o sobre la propia participación delictiva), pero que no se extiende a la imputación falsa de hechos o de participación de terceros" (Campaner, 2015:111).

⁵⁰⁶ Diari de camp, 14 d'agost de 2014

(Rodríguez i Bodelón, 2015:119). De fet, fins i tot menys del temps d'espera, com s'explicarà més endavant.

Una situació que s'ha copsat reiteradament és que, en la interacció amb la víctima, la persona lletrada no aprofundeix en l'explicació de les qüestions tècniques del cas i en les conseqüències jurídiques que tenen les decisions que les dones han de prendre en aquell moment. En general, les interaccions de les víctimes amb la persona que les representa legalment tenen lloc als passadissos dels jutjats o a la sala d'espera i són molt breus i sintètiques. A la majoria de casos observats, com s'ha explicat en l'apartat anterior, no es cuida que les víctimes rebin tota la informació jurídica específica per tal que puguin prendre una decisió amb coneixement del camí legal que es consideri oportú seguir, així com tampoc es descriuen curosament els possibles escenaris que es poden donar segons la decisió que es prengui.

El derecho a la asistencia jurídica es uno de los derechos que no se está desarrollando de un modo satisfactorio o está siendo vulnerado abiertamente. De forma reiterada las mujeres entrevistadas han expresado no haber conocido a su abogada/o de oficio, haberla/o conocido directamente el día del juicio (unos minutos antes) y/o no haber recibido un buen asesoramiento o una buena información por parte de ésta/e. La falta de esta asistencia hace que las mujeres se vean obligadas a consentir situaciones que no comprenden acabadamente o con las que no están de acuerdo y/o que, además, consideran injustas (Heim, 2014:124).

Garanties processals: el deure de la diligència deguda

A pesar de estas dificultades y de que la responsabilidad de la investigación de los hechos recae en el juzgado de instrucción (o en el JVM [Juzgado de Violencia sobre la Mujer] en casos de violencia de género en pareja o expareja), resulta preocupante constatar que, si las víctimas no aportan las pruebas necesarias para acreditar mínimamente los hechos, el caso es sobreseído sin apenas investigación de oficio. La falta de diligencia en la investigación de oficio supone que a menudo deban ser las propias mujeres las que, a pesar de su difícil situación emocional, se vean obligadas a impulsar el proceso, aportar evidencias y promover actuaciones, a fin de que las investigaciones avancen y sus procesos no sean sobreseídos por falta de pruebas (Amnistía Internacional, 2012:10).

Segons l'article 4 de la Declaració sobre l'eliminació de la violència contra la dona de l'Assemblea General de Nacions Unides (1993), la deguda diligència és “*una obligación estatal que tiene la finalidad de prevenir, investigar y castigar todo acto de violencia contra la mujer, ya sea perpetrado por el Estado o por particulares*”. Dins d'aquest marc, els Estats tenen el deure d'actuar amb la diligència adient davant les violacions dels drets humans. Segons la Declaració esmentada, aquest deure comporta quatre obligacions: la prevenció, la investigació, la sanció i la reparació de les violacions dels drets humans i evitar la impunitat.

No obstant això, la praxi que s'ha observat de manera més quotidiana no incloïa una investigació a fons, sinó que es caracteritzava en molts de casos per la descura i el poc rigor. És el cas d'un advocat del torn d'ofici de víctimes de la jurisdicció de Manacor, que en la primera i única conversa abans d'entrar a prendre declaració amb la dona que representa, no

té cura per conèixer mínimament la seva situació més enllà de les quatre ratlles de l'atestat policial que descriuen a l'agressió de la nit anterior:

La conversa que l'advocat té amb la dona no és del tot clara, ni gens profunda per tal de conèixer mínimament la seva situació i el context en què han tengut lloc els fets. Li ha dedicat uns escassos 5 minuts, parlant molt damunt damunt de l'agressió puntual d'ahir vespre, de la qual hi ha informe mèdic. No s'ha molestat ni a demanar-li que li explicàs els fets que havia declarat a policia, hi ha fet referència ell segons el que llegia de l'atestat policial. Tampoc no s'ha preocupat de cercar a saber si l'investigat tenia antecedents penals, cosa de la qual se n'assabenta hores més tard i perquè l'advocat d'ell és qui li explica que té dos trencaments d'ordre de protecció, entre d'altres delictes que no són de violència de gènere. Però el fet que no hi dediqui més temps no és perquè no en tenguí, perquè després ens passam tres hores mans aplegades, esperant a la sala d'espera per poder fer la declaració.⁵⁰⁷

Aquest exemple etnogràfic no és excepcional. És més bé paradigmàtic, segons l'experiència de treball de camp. El fet de no aprofundir en els fets i en el context i practicar més proves de les que ha aportat la mateixa víctima és quelcom habitual. Un altre aspecte que es menciona en l'anterior extracte del diari de camp que és fonamental és que no es tracta d'una qüestió de manca de temps, sinó de voluntat. Seguint el retall etnogràfic anterior:

És curiós perquè en una jornada del torn d'ofici hi ha molt de temps mort. Moltíssim. Avui hem estat als jutjats de les onze del dematí fins ben passades les tres i mitja de l'horabaixa, i la major part del temps ha estat d'espera. L'advocat només ha tengut un cas, en què l'únic que s'ha fet ha estat la declaració de la víctima, la de l'investigat i la compareixença per l'ordre de protecció. Tota la resta de temps, que sumen moltes hores, com que no se'n podia anar gaire enfora perquè no sabia en quin moment se'l requeriria, se l'ha passat a la sala d'espera xerrant amb els altres advocats, entre ells el de la defensa del mateix cas. Hauria pogut estar amb la víctima, aprofundint en el context del seu cas i fent voltes a l'assumpte. Però tots els advocats i les advocades que m'he trobat fins a dia d'avui només cerquen saber quatre detalls de la situació. En cap cas he vist que s'hagin preocupat de gratar una mica per veure si hi ha alguna situació delictiva més enllà del que s'ha denunciat a policia.⁵⁰⁸

Una magistrada d'un jutjat penal⁵⁰⁹ parla en un programa de TV3⁵¹⁰ sobre el deure de la diligència adient explicant que al judici moltes vegades no arriben totes les proves que s'haurien pogut practicar durant la instrucció. Afirmar que en molts de casos bàsicament com a prova es té la declaració de l'acusat i de la víctima i, ocasionalment, un informe mèdic de lesions. Per altra banda, una advocada apunta la "necessitat d'estirar el fil"⁵¹¹ quan es troben davant una denúncia d'uns fets puntuals que, inicialment, no fan al·lusió a la situació

⁵⁰⁷ Diari de camp, 23 de juliol de 2014.

⁵⁰⁸ Diari de camp, 23 de juliol de 2014.

⁵⁰⁹ Com s'ha dit a l'inici d'aquesta tesi, els jutjats especialitzats en violència de gènere s'encarreguen tan sols de la investigació dels casos. És a un jutjat penal on arriba el cas instruït per a que sigui jutjat.

⁵¹⁰ *Sense Ficció. Nit temàtica sobre la violència de gènere*. Programa emès a la Televisió de Catalunya el 13 de novembre de 2018. Font: <http://www.ccma.cat/tv3/alcarta/nit-contra-la-violencia-de-genere/nit-contra-la-violencia-de-genere-13112018/video/5798207/>

⁵¹¹ EntAdv7.

contextual en què han tengut lloc. Afirmar que com en qualsevol altre delictes, s'ha de determinar el tipus penal del que es tracta des del punt de vista objectiu: “És feina de la justícia cercar a saber si es tracta d'un maltractament habitual o si hi ha hagut violència psicològica. És un assumpte de tot el sistema, de tot el personal, no està només en mans del jutge”⁵¹².

Tot i que, en general, s'ha observat la dificultat que es faci una investigació exhaustiva, i que es demanin a declarar testimonis, es vol destacar el que per a aquesta etnografia representa una excepció. És el cas d'un misser amb un particular sentit del deure de la diligència adient. Aquest professional representava una dona que tenia versions contradictòries dels fets que denunciava. Un dels aspectes que no quadrava era el fet que ella afirmava tenir una bona relació amb la seva mare i l'investigat ho contradia. Tot i que aquest aspecte era anecdòtic pel que fa als fets denunciats, l'advocat d'ella va demanar a declarar a la seva mare per aclarir aquest fet⁵¹³. L'escena va quedar registrada al diari de camp amb les següents paraules:

*L'advocat de la víctima m'ha explicat que sospita que el que diu l'investigat a la seva declaració sobre el fet que la víctima no es duu bé amb sa mare és cert, quan ella ho nega. I l'advocat de la víctima ha enviat a demanar sa mare perquè declari. En paraules del misser: “No m'agrada que em diguin mentides, i si sa mare té qualque cosa a dir de la filla que ho digui”. L'advocat hauria de procurar la defensa de la seva representada i, en canvi, ha decidit fer un moviment amb la intenció de desfavorir-la.*⁵¹⁴

Existeixen especialment tres aspectes constitutius de la violència de gènere que esdevenen invisibles, ja que són molt difícils de provar. És el cas de la violència habitual, la violència psicològica i la violència sexual que, si no hi ha hagut violència física evident –que és el tipus de violència més visible⁵¹⁵–, és molt difícil que les denúncies vagin endavant.

En molts de casos, la violència de gènere consisteix en una violència habitual. No obstant això, com s'ha esmentat anteriorment, els jutjats generalment prenen en consideració el darrer episodi, com una agressió aïllada o unes coaccions o amenaces puntuals, que és l'acció que ha quedat registrada a la denúncia. Durant el treball de camp, s'ha pogut observar que diferents operadors jurídics demanaven que la denunciada cenyís la seva descripció dels fets a la darrera agressió i/o exclusivament als fets denunciats en seu policial o judicial, fet que afecta la qualitat de la defensa i redueix la qualificació dels fets, així com estableix dificultats a l'hora de valorar la consideració del que s'ha viscut com a violència habitual. Aquest és el fet que esdevé més visible i que no requereix investigació. El fet de no veure'n el marc

⁵¹² Ibidem.

⁵¹³ Aquest cas es va sobreure. Era un cas on només hi havia com a proves les declaracions de l'investigat i de la denunciada. El jutge ens va explicar en una conversa informal que la declaració d'ella tenia dos punts de contradicció en la descripció de com havien tengut lloc els fets i que, en canvi, la declaració d'ell era més coherent.

⁵¹⁴ Diari de camp, 6 d'agost de 2014.

⁵¹⁵ En el tercer capítol es descriu l'iceberg de les violències, mostrant aquelles que són més visibles i evidents i les que passen desapercebudes.

d'habitualitat en què es produeixen, descontextualitza l'agressió de la situació de control i poder en la qual es produeixen:

Como sostienen Encarna Bodelón y Ricardo Rodríguez, la invisibilización judicial de la violencia habitual, que solo puede expresarse mediante una narración personal, forzosamente subjetiva y repleta de evocaciones digresivas, corre en detrimento de la justicia (Terradas, 2015:15).

Segons Eduardo Ramón (2008), la violència habitual no és la suma de varis delictes, sinó que el tipus previst a l'article 173.2 del Codi Penal contempla supòsits en els quals la lesió, no necessàriament greu des d'una consideració individual de cada conducta violenta per separat, neix de l'erosió continuada de la integritat moral. Allò important és l'estat que, a partir de cada conducta, es genera en la víctima: una atmosfera o situació d'angoixa, temor, degradació que s'estén en el temps, és a dir, és la suma de totes aquestes la que constitueix l'injust del delicte de violència habitual. Llavors l'habitualitat és un fet qualitativament diferent dels actes aïllats que integren tal habitualitat. Per això, l'autor explica que si es dona que uns fets que ja han estat condemnats en un primer procés són recuperats en un segon procés per poder apreciar el pressupòsit d'habitualitat, no s'incorr necessàriament en un *bis in idem*⁵¹⁶ ja que les violències puntuals primerament castigades considerades ara de manera conjunta, mostren un altre bé jurídic lesionat que no s'havia mostrat abans: la integritat moral. Llavors, el delicte de l'article 173.2 no torna a jutjar les violències puntuals anteriors ja jutjades (que impliquen l'afecció d'altres béns com la salut, la integritat física o mental, la llibertat, etc.), sinó que únicament són valorades, des d'una òptica diferent, en la mesura que permeten evidenciar l'existència d'un injust desconegut fins al moment (Ramon, 2008: 68-69).

Per altra banda, en general, s'han vist resistències importants per investigar aquelles violències que no deixen marques evidents a la vista, amb informe mèdic o amb testimonis. Els sistema jurídic atorga més valor a les proves que són quantificables i objectives, com són els casos amb lesions físiques greus i evidents. Quan es requereix major activitat probatòria resulta difícil recollir proves d'un delicte que té lloc a la intimitat i en molts de casos el cas se sobreseu sense impulsar una instrucció que vagi més enllà, a partir, per exemple, d'elements que es puguin haver mencionat durant les declaracions i que apuntin clarament a potencials proves, com s'ha observat seguides vegades al camp. També s'ha de tenir en compte, segons explica una fiscal, que la possibilitat d'investigar més a fons és materialment difícil⁵¹⁷. El sistema i la distribució de recursos dificulta realitzar una bona instrucció i dur a terme el deure a la diligència adient, per falta de temps, recursos i personal.

La dificultat de practicar proves es troba especialment a l'hora de demostrar que hi ha hagut violència habitual. Això té a veure també amb com s'hagi fet la denúncia. Normalment, quan es fa una denúncia, sobretot si la denunciant no té una bona assistència lletrada, es denuncien els últims fets ocorreguts que, en general, no solen ser els primers símptomes de violència de

⁵¹⁶ “El principio non bis in idem es uno de los principios fundamentales del derecho penal español y hace referencia a la prohibición de aplicar una doble sanción a un mismo sujeto por la comisión de los mismos hechos”. Font: *El principio “non bis in idem” de la ley penal*. Iberley (<https://www.iberley.es/temas/non-bis-in-idem-47561>).

⁵¹⁷ EntFisc2.

gènere que han tengut lloc. Una fiscal relata que quan es tracta de fets del passat, dels quals no es tenen ni proves ni testimonis, es fa difícil de provar:

*Puedes tener algo en lo que valorarlo, pero si resulta que no fue al médico y te dice que le pegó hace tres años que le dio una bofetada ¿cómo pruebas eso? Yo no digo que no sea verdad, pero jurídicamente cómo pruebas un hecho que ha tenido lugar hace tanto tiempo sobre el que ella además no había dicho nada, y a lo mejor no lo habló con nadie.*⁵¹⁸

O, en una altra moment de l'entrevista, la mateixa fiscal ens explica:

*Tengo que tener los suficientes datos como para objetivar. Yo no puedo decir 'entre el 1 de enero del 2002 y el 31 de diciembre de 2007 le ha pegado', no, porque me dirán 'cuando le ha pegado, dónde le ha pegado, cómo le ha pegado, con qué frecuencia'. Lo que se puede probar, se puede probar. Yo estoy convencida que muchas de las mujeres que vienen se encuentran en una situación de violencia habitual, pero no es fácil probar esa violencia, si la podemos probar la probaremos. Hay que ir a probar lo que se pueda probar.*⁵¹⁹

Un altre dels altres aspectes que dificulten una àmplia instrucció és la restricció de la declaració de la denunciant estrictament als fets denunciats en seu policial. És recurrent que el conjunt d'operadors jurídics requeresqui a les dones que facin referència exclusivament als fets motiu de la denúncia amb el típic “*Remítase a los hechos denunciados*”, que redueixen l'experiència de violència al que segurament és només un dels episodis. Tot i aquesta pràctica que s'ha vist habitual, en demanar a un jutge si durant la instrucció es poden ampliar els fets denunciats en seu policial contesta que sí:

*Sí, si son anteriores y no se denunciaron. Los posteriores deben denunciarse aparte, aunque por su conexidad (artículo 17 bis y 17 LECRim) o por formar un delito continuado (artículo 74 CP) o formar la habitualidad del artículo 173.2 puedan acumularse y tramitarse en un solo proceso.*⁵²⁰

En explicar-li que s'ha observat que, de manera comuna, es limiten els fets a aquells denunciats anteriorment, el jutge matisa el següent:

*Pero una cosa es que en el momento del interrogatorio se diga por el/la juez/a a la persona interrogada -sea denunciante, víctima, testigo ajeno a los hechos o el propio investigado- que “Se ciña o limite a los hechos denunciados o investigados” y otra muy distinta concluir de ahí que no se da la oportunidad de ampliar los hechos de la denuncia. Se trata de actos procesales muy distintos y la manifestación del/a juez/a mencionada no extingue la posibilidad de denunciar esos otros hechos delictivos distintos.*⁵²¹

Es fa la mateixa pregunta a una fiscal titular d'un jutjat de violència de gènere: què passa si durant la declaració de la víctima a instrucció surten altres delictes? Contesta apuntant a la

⁵¹⁸ Ibidem.

⁵¹⁹ Ibidem.

⁵²⁰ Missatge de correu electrònic d'un jutge amb qui s'ha fet treball de camp, en resposta al dubte de la investigadora. Diari de camp, 18 de novembre de 2018.

⁵²¹ Ibidem.

dificultat probatòria, però també al fet que centrar-se en un fet concret pot ser per donar garanties de protecció a la víctima:

*Se le puede interrogar, pero te vuelvo a decir lo mismo: el problema es que a mí la señora me puede decir “es que yo vengo sufriendo malos tratos desde hace cuatro años”. Vale, pero “¿qué pruebas tiene usted de esos malos tratos?”, porque yo por decirte te puedo decir lo que quieras, pero en el derecho te mueves en el terreno de las pruebas. Todo depende, si esta señora dice que cada dos días iba al médico y le decía que se había caído, pues por lo menos por ahí se puede intentar investigar, porque si esta señora ha ido en dos años 35 veces al médico, puede que haya dicho que se ha caído pero que se caiga tantas veces, puedes tener algo en lo que valorarlo, pero si resulta que no ha ido al médico y te dice que le pegó hace 3 años, que le dio una bofetada, ¿cómo pruebas eso? Yo no digo que no sea verdad, pero jurídicamente cómo pruebas un hecho que ha tenido lugar hace tanto tiempo sobre el que ella además no ha dicho nada, y a lo mejor no lo ha hablado con nadie, y aprovechando que ayer le volvió a pegar, aprovecha para contarlo. Es difícil saberlo. Yo soy de las que en un principio prefiero agarrarme a un hecho concreto sobre el que tienes prueba, que ya te supone la posibilidad de en definitiva atender a la mujer, darle las garantías que ella necesita, incluso si es posible una condena de este hombre, después si hay algo más ya investigas, pero por lo menos la tienes protegida en ese momento, sobre ese hecho puntual, que a ella le supone entrar en la rueda, porque hay veces que si pones a investigar de entrada a lo mejor no consigues lo que quieres, que es proteger a la mujer.*⁵²²

Durant una entrevista grupal, una de les advocades entrevistades ens explica que sí que es poden ampliar els fets denunciats en seu policial, però no es poden contradir: “*En veure cada contradicció en què caus, aniran a per tu*”⁵²³. Seguidament, l’altre advocat afegeix que no sempre es pot fer l’ampliació: “*Lo que decias de ampliar, pues puede pasar que haya una instrucción y que vaya rápido. Quieres ampliarlo a otro tipo penal pero no hay tiempo. Vale la torta que te he dado pero no vale que te haya machacado en los últimos dos años*”⁵²⁴.

És diferent, en canvi, en el moment de la vista oral al jutjat penal, on els fets no són ampliables. Segons l’advocada Ester García, en el moment que es fa l’escrit d’acusació és important descriure tots els fets punibles que es volen denunciar: “*Tot allò que no estigui en aquest escrit d’acusació no es podrà jutjar, per molt que hi hagi proves. És garantia per l’imputat, tot imputat ha de saber a quins delictes s’enfronta de cara al judici*”⁵²⁵. I pot passar, tal com relata una advocada, que “*Dos anys després, quan et criden a judici, pots ser has fet teràpia i te’n recordes de moltes més coses que no varen denunciar en el seu moment. Tot això no es pot afegir*”⁵²⁶.

No obstant el que declaren els anteriors testimonis, s’ha copsat una gran dificultat per aprofundir més enllà d’allò que inicialment es va denunciar en seu policial. Una advocada del torn d’ofici de violència de gènere explica aquest fet amb les següents paraules:

⁵²² EntFisc2.

⁵²³ EntGrup2.

⁵²⁴ Ibidem.

⁵²⁵ Xerrada titulada “*Violències masclistes i dret penal*”, a càrrec d’Ester García López i organitzat per Hèlia Dones. 17 de març de 2017.

⁵²⁶ EntAdv12.

*Cuando se entra en temas tan complejos donde además está muy relacionado el factor emocional, que no se tiene en cuenta (no se puede tratar igual esto que un robo), esto si nos metemos en temas tan complejos habría que llevarlos hasta el fondo, y no se hace. No se hace tampoco porque no hay tiempo material, entonces cada persona que viene a lo mejor empieza a explicar “pues esto hace quince años” y se le dice “no, explíqueme lo que pasó ayer, porque usted está aquí por eso, lo otro no interesa”. A ver, ¿cómo que no interesa? Hay una conexión de hechos. A veces es difícil; no sé cómo se tendría que hacer, es verdad que no hay tiempo material, pero tampoco se pueden sacar las cosas de contexto, como todo en la vida a veces no tienes suficiente información para entender cómo ha ocurrido todo.*⁵²⁷

L'advocada menciona la falta de temps material per aprofundir tant com seria necessari per anar al fons dels casos. No obstant això, la mateixa advocada, a la següent cita, apunta que considera que no sempre és la falta de temps sinó la predisposició del jutge o de la jutgessa. Per altra banda, la lletrada també esmenta la importància d'una bona representació lletrada per armar l'estratègia d'acusació o de defensa i incloure fets que han tingut lloc en un altre moment però que són claus per al cas:

*Al imputado y a la víctima les hacen ceñirse al hecho concreto y que no se vayan más allá. Los abogados, como hablamos más con ellos, a veces te das cuenta de que sí que hubiera sido conveniente que dijeran cosas que no les han dejado decir; otras veces también es verdad que la gente se va mucho por las ramas y tampoco vas a escuchar durante toda la mañana cosas que no vienen al caso. Hay veces que sí hay que escucharlas y hay veces que no... pero en realidad si no se hace no es por falta de tiempo sino porque el juez no está para dilucidar eso. No lo hace, en cualquier caso. Se ciñe a lo que ha ocurrido y ya está.*⁵²⁸

Pel que fa a la violència psicològica, durant l'experiència etnogràfica no s'ha vist cap cas judicialitzat exclusivament per aquest fet, sense que vagin lligades a coaccions, amenaces o agressions explícites. Una magistrada d'un jutjat penal⁵²⁹ diu que recorda poques sentències (o cap) per violència psicològica al seu jutjat, ja que és molt difícil de demostrar. El fet que la denúncia es faci sobre els últims fets que han tingut lloc, com s'ha dit abans, pot amagar la violència psicològica que hi pugui haver darrere.

Resulta preocupante la falta de medios a disposición para la investigación de casos de acoso psicológico, amenazas y otras formas de violencia psicológica (Amnistía Internacional, 2012:12).

El sistema en si, tal i com està pensat i amb els recursos dels quals disposa, dificulta que es pugui donar una bona instrucció i l'adient diligència, exhaustiva. La falta de temps i de personal per dedicar-se a cada cas és clau, però també hi intervé la menysvaloració de la situació de violència i la reproducció d'estereotips pel que fa al que és considerat delictes i al

⁵²⁷ EntAdv1.

⁵²⁸ Ibidem.

⁵²⁹ Magistrada que participa a la taula rodona en el programa *Sense Ficció. Nit temàtica sobre la violència de gènere*. Programa emès a la Televisió de Catalunya el 13 de novembre de 2018. Font: <http://www.ccma.cat/tv3/alcanta/nit-contra-la-violencia-de-genero/nit-contra-la-violencia-de-genero-13112018/video/5798207/>

que no. Segons explica una fiscal, la possibilitat d'investigar més a fons és materialment difícil:

*A ver, aquí hay un problema y es que hay que tener en cuenta que hay demasiados casos cada día y entonces te limitas a lo que la señora denuncia, no te puedes permitir el lujo... somos los que somos (un juez, una fiscal) ... ¿que a lo mejor hay más de fondo? Seguro. Pero el 90% de los casos es que no tienes materialmente tiempo de investigarlo.*⁵³⁰

Un dels aspectes que dificulten més la prova és el fet que no hi hagi un bon assessorament jurídic abans de posar la denúncia. És necessari l'assessorament legal previ a la denúncia per tal de poder traduir jurídicament el relat de les víctimes i destriar-ne allò que és punible i allò que no ho és, tot i que siguin detalls als quals la dona dona molta importància. Els fets que la víctima ha denunciat a comissaria, moltes vegades sense assistència legal, poden no traslluir els fets punibles. És per això que Ester García⁵³¹ recomana, sempre que sigui possible, que la denúncia es prepari amb temps i amb l'acompanyament jurídic d'un/a professional.

Una altra de les violències que passa desapercibuda en les declaracions és la violència sexual. La Llei 1/2004 inclou expressament la violència sexual en la relació de parella en el concepte de violència de gènere. Després de la reforma del Codi Penal de l'any 1989 (LO 3/89), es va suprimir la referència a l'honestedat, per considerar els delictes sexuals com un atac a la llibertat sexual, deixant clar que la violació de l'esposa o companya no està exclosa del tipus penal i que el matrimoni no imposa a les dones una reducció de la seva llibertat de decidir en matèria sexual enfront del seu marit⁵³² (Martín, 2005:35). No obstant això, la violència sexual és una expressió de violència que en molts de casos passa desapercibuda i, per ventura, això és per mor de les resquícies de com eren enteses en el passat recent les relacions sexuals dins del matrimoni.

L'advocat d'un investigat que mostra indignació amb *“El teatro que són aquests jutjats”*⁵³³ explica com havia anat la declaració en un cas d'amenaques que havia tingut la setmana anterior, en què ell representava l'investigat. Segons la seva explicació, la denunciada havia posat denúncia per amenaces, però durant la declaració va explicar sis situacions d'agressió sexual. El misser, amb gran indignació, manifesta *“Tengo una que mientras declara se va calentando y le imputa seis violaciones”*⁵³⁴. El misser no donava crèdit a la situació i, entre

⁵³⁰ EntFisc2.

⁵³¹ Es va assistir al taller *“Violències masclistes i dret penal”*, a càrrec d'Ester García López, advocada d'Advocades Assesores. Organitzat per Hèlia Dones, divendres 17 de març de 2017. A l'Espai 210 de Barcelona.

⁵³² Sentències del Tribunal Suprem 7-11-89, 14-2-90, 24-4-92, 23-2-93, 27-9-95, 8-2-96, 28-4-98.

⁵³³ Conversa informal amb un advocat del torn d'ofici penal i que representa només acusats. Diari de camp, 24 de juliol de 2015.

⁵³⁴ Ibidem.

renees, exclamava: “Però si és la seva dona!”⁵³⁵, mostrant incomprensió davant les acusacions de violació dins del matrimoni⁵³⁶.

En diferents jornades etnogràfiques s’ha observat que durant la declaració de les dones s’expliquen situacions de violència sexual, sense necessàriament pretendre denunciar-les ni ser conscients que es tracta d’un delictes. En alguns casos, aquestes declaracions passen completament desapercibudes pels garants del dret. Es destaca la següent escena etnogràfica, tant perquè es tracta d’un episodi flagrant de violència sexual com pel fet que va passar completament inadvertida pels operadors jurídics participants de la declaració:

*Una al·lota posa una denúncia a la policia relatant, de manera molt resumida, el següent: Ja no són parella. Ella li telefona i li diu de quedar. A ell li pareix bé i queden que ella anirà a ca ell. Quan s’hi presenta, molt ràpidament comencen una relació sexual. Amb això que un moment donat ella li diu: ‘Ya no me pones, ya no tengo feeling’. En resposta, ell li pega una forta bufetada o punyada (no queda clar) que la deixa mig ‘grogui’ i sense ser capaç de respondre. Després d’això, ell continua la relació sexual, quan ella, pel que diu, està mig inconscient. A la presa de declaració, les preguntes dels operadors jurídics giren entorn de l’agressió física, però ningú indaga si hi ha hagut també violència sexual.*⁵³⁷

S’ha vist que en molt poques ocasions es denunciïn agressions sexuals. Belén Martín argumenta que les possibles explicacions que això passi poden ser:

Quizás por el desconocimiento de la propia víctima de que las relaciones sexuales no consentidas libremente son delito, quizás porque los profesionales que en las diferentes instancias (policiales, judiciales, sanitarias, asistenciales...) atienden a las mujeres víctimas de violencia de género en el ámbito de la relación de pareja, no preguntan a la mujer acerca de la existencia de agresiones de este tipo (Martín, 2005:35).

Per això, l’autora afirma que és essencial que les dones tinguin coneixement que els atacs a la seva llibertat sexual són una expressió de violència de gènere, així com les i els professionals que intervenen amb elles tinguin la formació necessària per detectar aquesta manifestació de violència (Martín, 2006:37).

8.6 Conèixer la realitat de la violència de gènere

No es pot obviar que, com diu una advocada: “l’experiència, la sensibilitat i la perspectiva de gènere dels operadors jurídics entren en joc”⁵³⁸ i poden intervenir impactant negativament en el procés judicial. En paraules de la magistrada Paloma Marín: “Hay una aplicación de desvalores androcéntricos en la judicialización de la violencia de género. Es necesaria la formación en la interpretación de las normas, no tenemos ciencia infusa para saber cómo

⁵³⁵ Ibidem.

⁵³⁶ Les agressions sexuals que va declarar la denunciante no es varen tenir en compte i el cas va continuar només per amenaces.

⁵³⁷ Diari de camp, dimecres 1 d’abril de 2015.

⁵³⁸ EntAdv12.

aplicar la ley”⁵³⁹. Claramunt, Montserrat i Piatti n’expliquen les conseqüències amb les següents paraules:

És reconegut per la literatura sociojurídica que el pas pel sistema judicial per part de les víctimes implica sovint un maltractament institucional afegit que pot contribuir a agreujar el dany psicològic de la víctima o a cronificar les seqüeles de la violència (Claramunt, Montserrat i Piatti, 2014:6).

El tracte que duu a la una revictimització i que esdevé violència institucional es caracteritza per la falta d’empatia, sensibilitat i coneixements estructurals sobre el delictes del personal judicial. Com s’ha explicat en aquest capítol, situacions revictimitzants són, per exemple, el fet que no es doni una adequada informació sobre la situació processal per la qual s’està passant que permeti prendre les decisions amb coneixement. Una altra situació de revictimització que també s’han pogut presenciar és el fet que es qüestionari el relat de la víctima, presumint ànim espuri en la denúncia, o reproduint el mite de la denúncia falsa que malauradament es troba molt instal·lat en l’imaginari judicial, i el fet que tot això pugui generar la impunitat del delictes o una manca de protecció:

Tot això té com a conseqüència en les víctimes la sensació de no sentir-se escoltades ni abrigades pel sistema penal. Aquest aspecte, al costat del gran nombre de sentències absolutòries i sobreseïment de causes, comporta que moltes vegades les dones senten que no han estat cregudes i que s’ha posat en dubte el seu testimoniatge. Aquests aspectes es lliguen al seu torn, amb els arguments majoritàriament emprats pels advocats defensors, els qui argumenten la presència de motius espuris per denunciar per part de les dones (Claramunt, Montserrat i Piatti, 2014:19).

Tot això fa que s’incompleixin les expectatives que poguessin tenir les víctimes del procés judicial com una via de resolució del conflicte i que les dones visquin una nova situació de victimització. A més, també té com a conseqüència que les dones decideixin no denunciar ja que *“tant la denuncia com el trànsit pel procés penal, generen sovint sentiments de por, incertesa i angoixa”* (Claramunt, Montserrat i Piatti, 2014:2).

Com s’ha explicat a capítols anteriors, la sensació de frustració i incomoditat que s’ha vist per part del conjunt d’operadors de justícia com a conseqüència la incredibilitat de les dones es donen per una falta de comprensió de la complexitat de la problemàtica i la dificultat que suposa abordar-la des de l’àmbit penal. A continuació, s’aprofundeix en aquest aspecte.

Los agentes jurídicos esperan que las mujeres cumplan con lo que se espera de ellas, y sigan los pasos estipulados. En este sentido, en lugar de entender el comportamiento de las mujeres como la expresión de la dependencia emocional de la pareja sentimental (y por tanto como parte del problema), los profesionales lo viven como un fracaso del sistema o de su función, en tanto que no logran los objetivos (Cubells i Calsamiglia, 2013:234).

⁵³⁹ Ponència de Paloma Marín, magistrada del Jutjat Penal número 36 de Madrid, al Congrés de Violència Masclista organitzat per l’ICAB al març de 2016.

Conflicte entre la norma i els valors de qui l'aplica

Una de las consecuencias de su uso [d'estereotips masculistes], es que se constituyen como obstáculos para el acceso a la justicia de las mujeres, tal como ha quedado documentado en la Sentencia Campo Algodonero. El reto consiste en eliminarlos, para ello es necesario realizar un ejercicio de reflexión que permita observar en qué medida estos han sido interiorizados por las personas, prestando especial atención a aquellas encargadas de crear, aplicar o interpretar las leyes por su importante labor como promotoras de patrones de conducta que tienen la posibilidad de establecerse como referentes en la búsqueda de una sociedad más igualitaria y respetuosa de los derechos humanos de las mujeres (Sordo, 2011:1).

D'acord amb Rubio, la racionalitat jurídica es presenta com una realitat abstracta, formal, tècnica, és a dir, com una qüestió d'expertesa. Aquesta representació comporta que la interpretació dels fets sigui entesa com una funció mecànica i tècnica que només es pugui dur a terme adoptant una actitud externa al conflicte judicialitzat. Però l'autora afirma que adoptar una posició externa és pràcticament impossible:

Es difícil y problemático extraer los significados de la norma general sin la interacción con la realidad sobre la que el estándar se aplica y adonde se dirige la norma particular, una interacción que se produce en el momento de la calificación de los hechos y al determinar los significados de la norma a aplicar. En ambos momentos, el intérprete adopta decisiones que exigen procesos de valoración y éstos a su vez una comprensión profunda del conflicto y del contexto en el que el mismo se produce. Por consiguiente, no es posible en modo alguno una posición externa (Rubio, 2004:54).

És difícil encarar un problema en què són presents amb molta força tota una sèrie de presumpcions carregades de valoracions misògines respecte a les dones. Els estereotips i els prejudicis poden interposar-se entre els fets i la valoració i qualificació que el/la professional judicial en faci, provocant un conflicte d'interessos entre els continguts de les normes i els valors de la persona que els aplica:

Se olvida en exceso que el Derecho es un instrumento del poder y que no podrán las mujeres ser iguales ante la ley hasta que no puedan serlo socialmente. Si la Ley es reflejo de la realidad y esta realidad está marcada por la desigualdad y el dominio de unos respecto a otras, las formalidades del Derecho no harán sino encubrirla, salvo que sea consciente de la asimetría que existe entre norma y realidad (Rubio, 2004:31).

Ben al contrari de pensar que fa falta adoptar una visió externa del problema que s'està judicialitzant, Rubio considera que és clau tenir una formació àmplia en com opera la violència de gènere. La realitat del maltractament ha de ser entesa profundament, així com l'estructura de gènere i les valoracions diferenciades i jerarquitzades que es fa a allò que és considerat femení i masculí. Per una correcta qualificació dels fets denunciats, les persones que els han d'interpretar i han d'aplicar el Dret han de conèixer la naturalesa d'aquest tipus de violència, veure'n la sistematicitat, entendre l'impacte que té en la vida de les dones que la pateixen, identificar-ne el domini i la situació de poder i de dominació, entre d'altres perspectives que aportaran una comprensió més àmplia de la situació. És important que s'entengui que existeixen tantes maneres d'afrontar la violència de gènere com dones hi ha

que la pateixen i, per tant, el comportament que puguin tenir les dones durant el procés judicial (retirar la denúncia, decidir no declarar contra el seu (ex)company, mostrar-se fortes, mostrar-se vulnerables, plorar o no, tenir por o no tenir-ne, entre d'altres) no aporta informació sobre els fets objecte de denúncia.

Per altra banda, i ja més en relació amb les situacions que tenen lloc de manera recurrent i que, per tant, formen part de la realitat criminològica de la violència de gènere diferent d'altres delictes, és important que el conjunt d'operadors jurídics entenguin que hi ha factors producte de la situació de poder, dominació o dependència psicològica que poden conduir les dones a la indefensió i que pot explicar per què no han posat la denúncia abans, per què no ratifiquen la denúncia, per què no es personen al judici o per què decideixen no declarar. Si es simplifica la complexitat de la situació de violència contra les dones per desconeixement, es pot fer una incorrecta qualificació dels fets i això pot tenir com a conseqüència la ineficàcia del sistema jurídic (Rubio, 2004:57), el límit en l'accés a la justícia de les denunciants i la impunitat dels agressors.

Una advocada feminista que imparteix formació a altres missers a l'entorn de la violència de gènere manifesta: *“La indiferència que demostren els advocats és imperdonable. Tenen poc rigor professional. No entenen la realitat de les persones que van a un jutjat de violència de gènere perquè tenen molts de prejudicis i poca sensibilització entorn del tema de la desigualtat de gènere”*⁵⁴⁰.

En general, l'experiència, l'especialització i la formació en l'àmbit de la violència de gènere marquen una gran diferència en la manera com es qualifiquen els fets. Concretament, als jutjats on s'ha fet treball de camp de manera continuada, el personal titular (fiscals i judicatura) compta amb una llarga trajectòria en la matèria, amb una quotidianitat d'entre 4 i 8 casos diaris, i duen a terme una praxi més rigorosa, aprofundint en cada cas per tal de conèixer bé què ha passat. L'advocacia, en canvi, sol ser del torn d'ofici, es renova a diari i, majoritàriament es té una praxi més descurada i ràpida, sense dedicar-hi gaire temps.

La falta de preparación y sensibilidad de muchos letrados y jueces es un hecho más probable en los juzgados “compatibles” –los que combinan otros asuntos con los específicos de violencia– que en los que se dedican exclusivamente a estos delitos. La queja de quienes están más comprometidos con la ley es que en muchos casos no se recibe la adecuada formación ni se ha provisto del personal necesario para una atención en condiciones, tales como unidades de valoración forense y equipos técnicos asignados a las provincias. La falta de preparación redundará asimismo en la vigencia de estereotipos y decisiones judiciales que perjudican a las víctimas (Amnistía, 2006:60) (Osborne, 2009b:148).

Per altra banda, en un moment *off the record* d'una entrevista, una advocada explica les desavinences amb una de les fiscals titulars del jutjat de violència de gènere. Segons diu, la fiscal després d'haver escoltat les declaracions de les parts, ràpidament intueix què ha passat i *“Cuando lo tiene claro, de ahí no la mueves”*⁵⁴¹. Continua explicant que algunes vegades li

⁵⁴⁰ Diari de camp, 13 d'agost de 2014.

⁵⁴¹ EntAdv10.

ha discutit la qualificació dels fets i la fiscal li ha contestat que ella veu deu casos cada dia i té ben clar què és el que ha passat.

En aquesta mateixa línia, en diverses ocasions s'han trobat fiscals o jutges/sses que feien una substitució puntual d'un dia i també en aquests casos s'ha pogut observar la incomprensió del delictes:

La fiscal d'avui és substituïda. Després de la declaració, ha fet el comentari que no veia per què allò era delictes (el fet que ell li digui "que te follen" i que es presenti a casa d'ella per veure els nins quan vulgui...). Però el jutge no hi ha estat d'acord. Considera que la gent no es pot comportar així, no pot tractar els altres així i que no es pot presentar quan ell vol a ca ella. No és la primera vegada que m'explica que la gent no pot tractar d'aquesta manera la seva parella. Després el jutge m'ha comentat que les i els fiscals substituïdes haurien de tenir especialització en violència de gènere, per poder entendre el delictes.⁵⁴²

No obstant que en molts de casos l'experiència és efectivament un grau, s'han vist professionals que tenen molta sensibilitat entorn del delictes de violència de gènere, tot i que l'experiència judicial sigui menor. I, al contrari, situacions on la judicatura o fiscalia poden dur molts d'anys al càrrec, amb l'experiència i quotidianitat que això implica, i que no es tradueixi en un ampli coneixement en l'àmbit de la violència de gènere.

Qüestió de sensibilitat o de capacitat?

Es difícil que los operadores jurídicos posean un correcto conocimiento de la violencia de género, cuando en las Facultades de Derecho, en los programas de oposición y en la escuela de práctica judicial se ignoran las teorías feministas del derecho y la perspectiva de género (Rubio, 2005:9).

El Comitè de la CEDAW (2015, paràgraf 29), recomana que els Estats membres prenguin mesures de conscienciació i foment de les capacitats de tots els agents dels sistemes de justícia per tal d'eliminar els estereotips de gènere i incorporar una perspectiva de gènere a tots els aspectes del sistema de justícia. En aquest aspecte, recomana també que es tinguin en consideració la promoció d'un diàleg sobre els efectes negatius dels estereotips i biaixos de gènere en el sistema judicial i la necessitat de millorar els resultats de la justícia per les dones víctimes i supervivents de la violència. Per altra banda, proposa també que s'augmenti la comprensió dels efectes negatius dels estereotips i biaixos de gènere i que s'apliquin mesures de foment de la capacitat per a jutges/sses, fiscals, advocats/des i funcionaris/àries que s'encarreguen de fer complir la llei sobre l'aplicació dels instruments jurídics internacionals relacionats amb els drets humans, inclosa la Convenció i la jurisprudència establerta pel Comitè.

Juzgar con perspectiva de género no es una ideología ni una propuesta feminista, se trata de un mandato jurídico vinculante para los órganos jurisdiccionales españoles, tal y como se contiene en el Dictamen del Comité Cedaw de 16 de Julio de 2014 (Asunto de Ángela González), en relación a España (Poyatos, 2017).

⁵⁴² Diari de camp, 13 d'agost de 2014

Concretament, el Comitè de la CEDAW recomana que els programes de foment de la capacitat a operadors jurídics han d'assegurar que tractin, per una banda, la qüestió de la credibilitat i la ponderació que es dona a les opinions, arguments i testimonis de les dones, en qualitat de part i testimoni, i, per altra banda, es recomana tractar les normes inflexibles que solen elaborar els/les jutges/ses i fiscals sobre el que consideren un comportament apropiat de les dones.

Per altra banda, a nivell estatal la legislació també menciona la necessitat d'especialització en l'àmbit de la violència de gènere: l'article 20.3 de la Llei 1/2004 especifica que *“los Colegios de Abogados, cuando exijan para el ejercicio del turno de oficio cursos de especialización, asegurarán una formación específica que coadyuve al ejercicio profesional de una defensa eficaz en materia de violencia de género”*.

Per tant, per tal que el conjunt de professionals actuïn amb deguda diligència i les dones que passen per un procés judicial puguin gaudir dels seus drets a la informació i a una assistència lletrada de qualitat és fonamental que hi hagi una formació especialitzada que vagi més enllà dels aspectes tècnics-jurídics del delictes de violència de gènere i també abordi, de manera multidisciplinària, les característiques estructurals d'aquesta violència. D'acord amb Gema Fernández, es considera imprescindible l'ús d'una perspectiva de gènere en la interpretació i aplicació del dret per tal d'acatar el mandat constitucional d'igualtat i no discriminació (Fernández, 2016:2):

Uno de los mandatos más importantes en cuanto a garantizar el acceso a la justicia para las mujeres que sufren algún tipo de violencia, es la de sensibilizar a los agentes y operadores de justicia que prestan servicio en instituciones públicas de atención a las mujeres. Porque, ¿cómo puede un agente receptor de denuncias ser garante del cumplimiento del deber del Estado ante una denuncia por actos lascivos o cualquier tipo de violencia sexual, si no comprende el espectro emocional y psicológico que tal delito tiene en la víctima? (Fernández, 2017:1).

En una entrevista grupal amb dues advocades, una d'elles explica la greu falta de formació especialitzada que existeix en el delictes de violència de gènere a Catalunya:

*El principal problema en cuanto a penal, que es de lo que puedo hablar porque es lo que hago, es la falta de formación. Que existan juzgados sobre violencia de la mujer es una buena idea, pero si hubiera una formación en todos los actores de los juzgados y de verdad supieran que es el género pues sería positivo. Las formaciones que se hacen son de una mañana y no me parece que sea suficiente para llegar a comprender que es la violencia de género. Los jueces y juezas tienen gran conocimiento de la ley, son cuadrículados y les pasa como a todos los juristas. Como decía una amiga, la ley es la ley y la vida es la vida, pero tenemos que hacer que la vida encaje en la ley, en vez que la ley se adapte a lo que es la vida y a las necesidades de las personas lo que hacemos es intentar que el relato que una mujer nos cuenta se adapte a los tipos penales cuando en muchas ocasiones no es fácil.*⁵⁴³

Així mateix, una advocada també destaca la importància de la formació interdisciplinària:

⁵⁴³ EntGrup1.

És important que qui els rebí declaració siguin professionals amb formació específica per reduir o limitar els perjudicis de la dona o amb el seu ajut. Que tinguin una formació interdisciplinària, que puguin identificar clarament la violència i no es normalitzi. Per exemple, prèvia a la violència física és molt probable que hi hagi hagut violència psicològica. L'experiència, la sensibilitat i la perspectiva de gènere d'un operador jurídic entren en joc.⁵⁴⁴

La falta de formació representa una trava per al reconeixement de la violència i permet un reduccionisme de les experiències de les dones que amaguen gran part de les violències viscudes. Aquesta concepció pot donar lloc a una "(...) reducció de los relatos de las mujeres a la constatación de hechos recientes, puntuales, y generalmente relacionados con la violencia física" (Rodríguez i Bodelón, 2015:122). En paraules de Facio, "estas prácticas quedan lejos del principio de un servicio de calidad y accesibilidad a la justicia que son responsabilidad del Estado" (Facio 2007:6 a Rodríguez i Bodelón, 2015:118).

La formació específica que es dona actualment al personal que treballarà amb el delictes de violència de gènere⁵⁴⁵ es basa en els coneixements tècnics dels tipus penals i la seva aplicació i no aprofundeix en el context i l'estructura que causen aquest tipus de delictes: "Se han venido categorizando unos comportamientos como violentos y se han separado quirúrgicamente estos de los protagonistas y los contextos en los que se producen, como si tuvieran una significación universal y en sí mismos" (Zurita, 2011:10). Es sol parlar de falta de sensibilitat o de coneixements específics sobre el procés de violència masculista com a causa que dificulta la visibilització o identificació de la violència (Cubells et al., 2010b:200):

En otras ocasiones, la falta de sensibilización y/o conocimientos sobre la violencia machista hace que los agentes jurídico-penales desconfíen de la declaración de las mujeres, criminalizándolas y, a veces, dejándolas en una situación de mayor desamparo, provocando así la victimización secundaria (Cubells et al., 2010b:201).

Així doncs, segons les entrevistes que s'han fet a agents judicials i pel que s'ha pogut observar a la realitat dels jutjats, la formació especialitzada en el delictes de violència de gènere que han rebut la major part d'advocats/des ha estat, exclusivament, sobre les qüestions tècnico-jurídiques sobre els tipus penals de la Llei 1/2004. És a dir, la formació que promou la llei per a l'advocacia d'ofici, judicatura i fiscalia no va gaire més enllà d'uns coneixements sobre les especificitats legals del delictes de violència de gènere i de com aplicar-los jurídicament. No hi ha una formació àmplia en perspectiva de gènere que permeti entendre el fenomen com a tal, les seves causes, les respostes i comportaments normals en aquesta situació, les particularitats del delictes o les afectacions psicològiques conseqüents d'una situació traumàtica. Així ens ho descrigué una advocada catalana que es va entrevistar:

Quan parlem que falta formació no es parla que faci falta formació en dret, es demana formació en perspectiva de gènere, en saber tractar les víctimes. Ningú no posa en dubte la qualitat professional de l'operador jurídic en matèria de dret, sinó en totes les particularitats que té

⁵⁴⁴ EntAdv12.

⁵⁴⁵ No existeix formació específica per altres tipus de violències masculistes, com ara agressions sexuals o tràfic de persones amb finalitat d'exploració sexual.

*aquest delict, amb totes aquestes coses que no passen en altres delictes, que fa que no s'entengui ni la víctima ni el delict.*⁵⁴⁶

Per tant, s'ha observat la necessitat que per tal que es faci una correcta aplicació de la llei que permeti un accés a la justícia real, és imprescindible que el conjunt de professionals que fan feina amb la llei de violència de gènere rebin una formació adequada no només en qüestions tècniques, com ja s'ha dit, sinó que s'ha d'anar més enllà i ha de permetre que el personal s'aproximi a la comprensió del fenomen de la violència de gènere, que n'entengui l'origen i que se'ls en mostri la complexitat. Concretament, *“es requereix formació especialitzada dels operadors que treballen amb elles [les dones que passen per un procés judicial de violència de gènere], d'aspectes teòrics bàsics sobre violència masculista (fluctuacions cícliques, etapes de calma, experiència psicològica de la víctima)”* (Claramunt, Montserrat i Piatti, 2014:19). Conèixer el context de la violència de gènere i les seves particularitats permet visualitzar el fenomen en tota la seva magnitud, entenent que no es tracta de fets puntuals, sinó que formen part d'una cultura on la violència física només és la part visible de l'iceberg.

A tall de recapitulació, en aquest apartat s'ha volgut apuntar la necessitat que les persones que treballen amb el delict de violència de gènere tinguin un coneixement de com opera aquesta violència, per evitar biaixos en la interpretació dels fets que pugui revictimitzar les dones i limitar-los l'accés a la justícia. La formació en perspectiva de gènere permetria identificar què és violència de gènere i que els estereotips no s'imposassin en la lectura dels fets. Per tant, es fa referència als coneixements que tenen els i les professionals per exercir la seva feina, i per això es considera que el terme correcte per referir-se a l'adquisició d'aquests coneixements és el de capacitació i no el de sensibilització.

Gema Fernández, en una entrevista que li fa Maria José Cámara, apunta la urgència de reflexionar sobre la formació que s'imparteix al conjunt d'operadors de justícia. Destaca la necessitat que hi hagi una millor formació en igualtat i no discriminació, però sobretot parla de la necessitat de capacitació:

La capacitación se enfoca en la adquisición de habilidades, en mejorar la aptitud para impartir una justicia que entienda las desigualdades sociales y las corrija, en lugar de perpetuarlas. Necesitamos una formación en perspectiva de género transformadora, que tenga la capacidad de generar un cambio de mentalidad en quienes participan en ella. Y los estándares internacionales de derechos humanos deben formar parte del currículo de la formación judicial (Cámara, 2018:1).

Tal i com explica una advocada entrevistada, la sensibilització se situa com una acció necessària dirigida a la població en general, per obtenir una major consciència social que pugui ajudar a la prevenció d'actituds masculistes. Però quan parlem de la formació que cal a professionals que tractaran amb el delict de violència de gènere, considera que es tracta de capacitació:

⁵⁴⁶ Ponència *“Recomanacions del Síndic de Greuges en matèria de Violència Masculista”*. Ponent: Jaume Saura i Estapà, Adjunt General del Síndic de Greuges. A la Jornada *“Las víctimas de la violencia machista: Buenas prácticas. Jurisprudencia de los TSJ y del TS. Las violencias sexuales”*, organitzada per l'ICAB el 9 de juny de 2017.

*Quan parlem de professionals no s'ha de requerir que un professional tengui sensibilitat en el tema que tracta a la seva feina, sinó de que estigui capacitada per abordar la matèria. És a dir, si ho traslladam en qualsevol altre àmbit, per exemple amb una patologia mèdica. Si fos metgessa hauria d'estar capacitada per detectar una alteració a la sang. I si no som capaç de detectar-la no estic capacitada per fer aquesta feina. Per tant, si els professionals no estan capacitats per identificar què és violència i què no, llavors no poden fer la feina que fan. I això no depèn de la seva predisposició, que seria una qüestió de sensibilitat. És una qüestió de tenir els coneixements. No depèn gens de si és un tema que els interessa o no, sinó senzillament han de tenir les nocions suficients per posar-hi remei. Si no, qualcú altre ha d'ocupar el seu lloc.*⁵⁴⁷

8.7 Desigualtat més enllà del gènere

*Se juzga des de la 'normalidad'⁵⁴⁸ que se ha establecido y que ellos cumplen. Tú ves al funcionario y es como un tío súper 'normal', vistiendo, hablando. No hay gente vistiendo... trabajan los 'normales', defienden los 'normales', juzgan los 'normales'.*⁵⁴⁹

S'ha descrit la violència institucional com una manifestació més de violència masclista, que és l'àmbit d'aquest estudi. Realment, però, aquest tipus de violència es pot exercir i pot vulnerar els drets de totes les persones, en especial de qui forma part de grups socials exclosos o minoritaris. La nostra societat és masclista, però també classista, racista, xenòfoba, capacitista, entre altres eixos d'opressió amb els quals convivim. Tot això pot actuar com a barrera per l'accés a la justícia de qui es trobi en la part discriminada. Com diu Perczyk (2015), la violència institucional és conseqüència dels discursos i pràctiques estigmatitzadores que generen exclusió i segregació:

La violencia institucional es posible porque hay discursos y prácticas que estigmatizan, que excluyen, que segregan. En las escuelas, el acto educativo sólo tiene lugar si se cree en el otro. Una escuela que estigmatiza, que segrega, que supone que ser joven es ser vago, que ser pobre es ser peligroso, que ser gay es ser raro, que ser indígena es ser menos. Una escuela que vulnera derechos y no respeta la diversidad, es una escuela que no enseña (Perczyk, 2015:6).

Segons Maria Jimena Armida, Miranda Cassino, Lucas Ciarniello, Raquel Witis i Gerardo Averguj (2015), quan es parla de discriminació es fa referència a un ampli conjunt de pràctiques socials, accions i procediments que, a partir de l'assignació d'atributs estereotipats, tenen com a resultat menyscar, restringir o anul·lar la capacitat de les persones per posar en pràctica o gaudir plenament dels seus drets:

Estas prácticas incluyen desde la difusión de estereotipos hasta el hostigamiento y maltrato de personas, incluyendo el establecimiento de distinciones jurídicas. En este marco debemos también entender que la violencia institucional se ejerce con mucha más fuerza sobre estos grupos de personas (Armida et al.; 2015: 15).

⁵⁴⁷ EntAdv13.

⁵⁴⁸ Es parla de 'normalitat' en un sentit crític.

⁵⁴⁹ EntAdv11.

L'estereotipació actua a un nivell simbòlic-cognitiu que categoritza com a inferiors les persones discriminades i pot arribar a deshumanitzar-les. No necessàriament es tracta de processos conscients i voluntaris, sinó que en molts de casos els estereotips es tenen naturalitzats i no hi ha consciència que es reproduïxen. Durant el treball de camp, tot i la necessitat de concretar-lo en l'eix del gènere, s'han observat nombroses situacions de violència institucional contra persones de classe baixa, racialitzades, amb malalties mentals, migrades, entre d'altres. És per això que es considera necessari tenir un punt de vista interseccional a l'hora d'analitzar els procediments judicials i les vulneracions de drets que hi puguin tenir lloc. Aquesta perspectiva permet comprendre el fenomen que s'hi dona de manera més clara i global, i fa que es vegin interessants paral·lelismes entre el descrèdit que es pugui donar al testimoni d'una dona supervivent de violència masclista, una persona diagnosticada d'esquizofrènia, una persona estrangera en situació irregular o qualcú en una situació econòmica extremadament precària.

La falta de credibilitat i l'estigmatització s'ha vist reproduït de la mateixa manera en tots aquells grups socials desvaloritzats:

Una persona (denunciant o denunciat) perd molta credibilitat si té problemes mentals (des de depressió fins a trastorns límits) i si pren drogues (des de marihuana fins a cocaïna), en menys mesura si pren alcohol puntualment entorn dels fets denunciats o assíduament. De la mateixa manera, altres sectors marginats com persones immigrants o sectors de classe baixa també veuen limitat el seu dret d'accés a la justícia.⁵⁵⁰

A més, les idees racistes, classistes, xenòfobes, capacitistes i masclistes amaren el sistema judicial perquè formen part de la societat. Es vol destacar especialment el qüestionament i l'estigma de les persones que consumeixen alcohol o qualsevol tipus de drogues i de les persones amb trastorn mental. En el següent retall etnogràfic, es relata el que la investigadora s'ha trobat al llarg del treball de camp a partir de l'exemple d'un cas flagrant de mala praxi i falta de comunicació d'una advocada amb el seu representat:

És el cas d'un trencament d'ordre de protecció. El denunciat té tres ordres d'allunyament vigents, cap a sa mare, l'exdona (la denunciant d'aquest cas) i el fill. Segons el seu expedient, té esquizofrènia diagnosticada i fa mesos que no es medica. Hi ha convocada una audiència per tal que el Ministeri Fiscal i la part acusadora interessin que es decreti presó provisional per a l'imputat. A la sala hi ha l'investigat, el jutge, l'advocada de la defensa, l'advocat de l'acusació i la funcionària, a l'espera del fiscal per començar la compareixença. L'advocada és del torn d'ofici penal i acaba de conèixer el que serà el seu client. El denunciat explica que no es vol medicar i que fins que el psiquiatra no l'escolti, no hi vol tornar a anar. Segueix explicant la capacitat que té per comunicar-se sense parlar amb aquelles persones que també tenen el mateix poder que ell –el que anomena 'agreujant de telepatia'– i que tot Palma li pot llegir la ment. Els operadors jurídics es miren entre ells, ningú li contesta, ningú li explica què està passant. L'advocada d'ell ni tan sols hi ha parlat. Arriba el fiscal, es tanca la porta i el jutge explica a l'acusat per què és allà i què és el que passarà a continuació. El fiscal i l'advocat de l'acusació particular demanen presó preventiva. L'advocada que el representa diu, sense haver-li ni consultat: 'No me opongo a las medidas solicitadas por el Ministerio Fiscal y la acusación

⁵⁵⁰ Diari de camp, 29 de desembre de 2014.

particular'. El fet que tengui un trastorn mental justifica que la seva advocada prengui una decisió sobre el seu procés jurídic sense ni intentar parlar amb ell? Sense ni consultar-li-ho? No és la primera vegada que veig que un/a advocat/da no representa els interessos de qui defensa, i és malauradament comú en casos on hi ha una evident malaltia mental. En acabada la jornada, conversant sobre aquest fet amb el jutge d'aquest cas, m'explica que considera que l'advocada no ha fet bé la seva feina: 'Sempre hi ha gent que no fa bé la seva feina, no l'ha defensat com tocava'. Ha paregut que ell no hi podia fer res, que no se podia ficar amb la feina d'aquesta advocada.⁵⁵¹

Aquest és un entre molts exemples que han mostrat al llarg del treball de camp que els estereotips es reproduïen en tots els àmbits de la societat. Ho explica un advocat durant una entrevista grupal, anomenant-ho “*selectividad del derecho penal*”, per referir-se com no totes les persones son interpretades –i, per tant, jutjades– de la mateixa manera en els àmbits policial i judicial:

Una cosa muy interesante es la selectividad del derecho penal. Hay un primer filtro que es el policial. La policía que va por la calle es el primer filtro y funciona en base a estereotipos. Yo a un carterista que tenía le decía que vistiera de traje. Si una chica grita robo y estoy yo vestido de traje y hay un marroquí, el policía cogerá al marroquí. Imagino que en violencia de género también habrá estereotipos.⁵⁵²

Aquesta situació interseccional la descriu l'altra advocada amb les següents paraules:

Solo se ve un punto de vista. Y que es súper importante que estén porque hay hechos súper graves y la ley es bueno que exista, pero está bien salir hacia fuera y no pensar que tu problema es el importante y ver que no solo eres tú el que lo pasa peor en el juzgado, el que peor...no es verdad. Si coges un colectivo de hipotecas también te dirán esto, si hablas con los manteros te dirán que a ellos les expulsan más, si lo miras todo verás que todo funciona fatal y que todo el mundo recibe por todos los sitios.⁵⁵³

⁵⁵¹ Diari de camp, 1 d'abril de 2015.

⁵⁵² EntGrup2.

⁵⁵³ Ibidem.

Recapitulació i reflexions finals

Si qualche cosa ha quedat clara després de realitzar aquesta etnografia és que la inintel·ligibilitat de la violència masclista és la clau de la seva reproducció. Amb aquesta tesi s'ha volgut contribuir a superar-ne la incomprensió, que suposa la primera dificultat per a la seva extinció. Desxifrar els codis compartits que legitimen el masclisme i que es reproduïen sistemàticament a la nostra cultura és clau per superar el dèficit de comprensió que se'n té i poder fer-hi front. Amb l'ànim d'aportar a l'enteniment, concretament, de la violència que té lloc a la parella i del seu procés judicial, en aquesta tesi s'ha volgut abordar la cultura jurídica a l'entorn del delictes de violència de gènere.

L'actual legislació estatal en matèria de violència de gènere ha suposat un avanç molt important a l'hora d'identificar-la com a problema social i destacar-ne el caràcter estructural i l'origen social i cultural. La Llei 1/2004 proposa una resposta integral davant aquesta violència a partir d'una intervenció multidisciplinària que implica l'àmbit de la publicitat, els mitjans de comunicació, ajudes econòmiques, reformes importants en matèria jurídica i la tutela judicial d'aquest delictes. No obstant l'ambiciosa proposta, tal com s'explica al tercer capítol, no hi ha hagut la voluntat política de dotar dels pressupostos i recursos necessaris per al seu correcte desplegament.

En els darrers anys s'ha vist un creixent interès des de sectors acadèmics i activistes feministes a l'entorn de la construcció de discursos masclistes sobre la judicialització de la violència de gènere i les representacions de les dones que en són víctimes. D'entre les idees més reproduïdes a la nostra societat, se'n destaca el mite de les denúncies falses i la instrumentalització de la justícia i la irracionalitat, la provocació o la maldat que s'atribueix a les dones que passen per un procediment judicial.

Per tal de copsar la presència d'aquestes idees com a part de la cultura judicial i veure'n les conseqüències jurídiques que puguin tenir, l'Antropologia Social i Cultural és el prisma teòric i metodològic idoni. El dret, com a variable cultural que és, lluny de ser un element aïllat dels altres aspectes de la societat, hi està íntimament entrelligat. Les normes jurídiques d'una comunitat i la seva posada en pràctica són una manifestació cultural més de la manera com una societat organitza la vida social. És precisament per aquest motiu que es considera fonamental tenir en compte els processos culturals concrets en els quals estan immersos els grups humans per tal d'obtenir-ne una bona comprensió. La pertinència de l'Antropologia com a perspectiva per abordar aquesta recerca i la seva interacció amb el món del Dret es descriuen al segon capítol d'aquesta tesi.

Els elements que construeixen allò que ocorre *de facto* en l'àmbit judicial són els que componen el que s'anomena *Dret viscut* o *Dret viu*: la part del dret que entra a la vida de les persones i que les afecta. Ehrlich encunya el concepte de *dret viscut*, referint-se a “*las ‘reglas del deber ser’ jurídicas, las cuales no se limitan a ser normas de decisión, sino que dominan de hecho la conducta humana. Dichas reglas se constatan mediante la observación del acontecer fáctico*” (2005:122-123). Per tant, el *Dret viscut* forma el transfons social de les lleis i dels codis i, a vegades, se'n situa al marge (Cebeira, 2008:88). Precisament, en aquesta investigació s'ha volgut fer una aproximació etnogràfica a aquest aspecte: a la vida i al dret que conté, és a dir, a les dimensions socials del dret. Aquesta aproximació ha permès l'apropament a la discriminació real que poden viure les persones que passen per un procés judicial. És a partir del *Dret viscut* que s'evidencia que, en realitat, l'accés a la justícia per ventura no es veu garantit en totes les situacions.

Per entendre els elements que intervenen en el *dret viscut*, pel que fa a la violència de gènere i a l'accés a la justícia de les dones que passen per un procediment judicial, és necessària l'aproximació tant a l'estructura que configura l'ordenament jurídic i a la legislació concreta que regula la violència de gènere, com l'observació etnogràfica de la praxi diària als jutjats. Per aquest motiu, l'estudi ha volgut tenir en compte aspectes culturals més *macro*, a partir d'abordar els trets característics de l'ordenament jurídic dels territoris estudiats, i aspectes de la cultura més *micro*, a partir, sobretot, de dades etnogràfiques sobre la praxi judicial.

L'aportació dels aspectes a nivell *macro*, de caire més teòric, s'ha fet al capítol quart, analitzant concretament com són entesos els conceptes de responsabilitat i víctima al nostre sistema jurídic. En la mateixa línia, la primera part del cinquè capítol s'ha centrat en l'escenari etnografiat, els jutjats, i les seves característiques: la tendència racional i burocràtica, les jerarquies i el llenguatge críptic i autoreferenciat. Per altra banda, al tercer capítol s'ha fet la genealogia jurídica i conceptual de la violència contra les dones en el marc de la parella.

Ja un nivell més *micro*, i a partir sobretot de fonts etnogràfiques, a la segona part del cinquè capítol i en els capítols sisè i setè s'han exposat les característiques concretes de la cultura jurídica a l'entorn de la violència de gènere: les singularitats del delictes i les idees amb què recurrentment es descriuen els casos de violència de gènere per part del personal que fa feina als jutjats. S'ha vist necessari analitzar les idees que han aparegut durant el treball de camp de manera sistemàtica i que, per tant, es pot afirmar que formen part de la cultura judicial amb una considerable hegemonia. Com s'ha explicat a l'inici de la tesi, en aquesta recerca s'han tractat de reconstruir les recurrències susceptibles de ser identificades en el funcionament de mecanismes del constructe pràctic i teòric anomenat patriarcat (Amorós, 2008:249), posant especial atenció en els aspectes que s'han identificat com a reiteracions d'una mateixa lògica reproduïda sistemàticament.

Per mor que les persones que fan feina amb processos judicials de violència de gènere s'han socialitzat també en un món on la desvalorització de les dones i dels aspectes considerats femenins és molt viva, aquestes idees poden interferir en la praxi que es duu a terme. El fet que la legislació castigui amb especial atenció les agressions d'homes a les seves parelles dones coexisteix amb la legitimitat social del discurs misogin de menysvalorar les dones.

Aquesta contradicció pot dur problemes d'inaplicabilitat, ja que els models mentals i les preferències de qui aplica el Dret són incoherents amb el missatge de la norma. Aquest aspecte, juntament amb les conseqüències jurídiques que pot tenir, es tracten en el vuitè capítol.

“Tot l’imaginari col·lectiu viu també dins dels jutjats”⁵⁵⁴

L’origen del fet que el procés judicial de violència de gènere pugui generar una revictimització que limiti l’accés a la justícia de les dones i pugui implicar, fins i tot, la impunitat del delictes, s’explica per les mateixes causes de la violència de gènere. És a dir, de la cultura masclista que genera uns models del que significa ser home i ser dona i genera uns estereotips de gènere que són interioritzats i es reflecteixen en el raonament, la manera d’actuar o el llenguatge (Sordo, 2011:1). Tal com s’explica al capítol 3, les violències masclistes són aquelles formes de violència que troben la seva explicació en les definicions i les relacions de gènere dominants en una societat (Espinari, 2007:40). No obstant això, el procés de violència de gènere pot reproduir revictimització per altres causes relacionades amb l’essència mateixa de l’ordenament jurídic i la lògica judicial característica, que afectaria de la mateixa manera totes les persones que estan implicades en un procediment judicial, sigui quin sigui el delictes.

Com s’ha explicat al capítol 4, en les primeres aproximacions etnogràfiques a l’àmbit judicial no s’enfocava la recerca en les característiques culturals que impedièen l’accés a la justícia de les dones. Inicialment, l’apropament es va fer en la recerca de com es concebia la responsabilitat penal i veure si s’entenia que hi havia una responsabilitat social més enllà de la persona que havia comès el delictes. Ja des dels inicis, aquesta pregunta d’investigació es va veure etnogràficament estèril. Tot i tractar-se d’un fenomen amb un origen social i cultural, el sistema penal castiga l’autor del delictes i no té potestat ni interès a veure més enllà de l’acció antijurídica. En posar damunt la taula aquesta qüestió, la majoria de persones entrevistades no donaven lloc a debatre ni a reflexionar aquest aspecte. La resposta era terminant: la responsabilitat en el dret penal és individual.

Precisament per aquesta resposta, i amb ànim d’il·lustrar el potencial antropològic que poden tenir les respostes jurídiques en altres societats, el quart capítol fa un viatge de la mà d’Ignasi Terradas per conèixer les diferents tendències jurídiques universals, la vindicatòria i la civil-penal, i comprendre’n les particularitats. S’enfoca concretament en els aspectes de responsabilitat i víctima, determinant la manera com intervenen en l’afrontament del conflicte i en el *dret viscut* de les persones que judicialitzen el seu cas.

La justícia vindicatòria és un sistema més jurisprudencial que legislatiu. Es fomenta en la responsabilitat col·lectiva, normalment corporativa, producte d’una cultura de compromís moral (Terradas, 2008) i d’una estructura social on es prioritza la solidaritat col·lectiva, fet que fa que el subjecte de dret també sigui col·lectiu. Aquesta atribució de responsabilitat és molt diferent de la que es veu a la cultura jurídica dels territoris estudiats, que pretén fer

⁵⁵⁴ Conversa informal amb una advocada catalana especialitzada en la defensa dels drets humans. Diari de camp, 24 d’abril de 2017.

complir la llei i castigar el culpable. Lligat a la tendència individualista, neoliberal i securitista de la nostra societat, aquesta manera d'abordar els conflictes socials, com la violència de gènere, limita la capacitat de transformació cultural que pugui tenir el dret. Aquesta tendència minimitza en termes de delictes un problema de característiques socials, econòmiques i polítiques que queda reduït a un assumpte de característiques criminals (Bergalli i Bodelón, 1992:69). Per tant, aquest fet té com a conseqüència la individuació de la responsabilitat d'un problema social, ja que es castiga l'autor i no se'n responsabilitza la societat ni se'n condemnen les institucions.

Per altra banda, també és rellevant el lloc que l'ordenament jurídic ofereix a la persona que rep el dany de l'acte delictiu i que dicta la manera com podrà participar de la resolució del seu propi procés judicial. En la justícia vindicatòria el rol de la persona ofesa és actiu, té una facultat instructora parcial, gaudeix de solidaritat social i el sistema permet que s'agenciï del seu propi procés. En canvi, a la nostra societat les persones que reben el dany es revelen indefenses i totes soles. El concepte de víctima segrega la persona de la col·lectivitat. Segons la lògica vindicatòria, és precisament aquest estat d'indefensió i soledat –que per defecte es té en l'ordenament civil-penal– el que produeix un grau més gran de victimització (Terradas, 2008:169). La lògica jurídica dels territoris estudiats està establerta de tal manera que va en contra de l'autonomia i capacitat de decisió de les parts que formen el procés i, un moment donat, pot arribar a passar per damunt de la seva voluntat. És a dir, l'estructura jurídica convencional aparta de la gestió del seu propi conflicte les dones que pateixen violència, generant-ne la infantilització i negant-los la capacitat d'agència.

El capítol 5 marca l'entrada al context etnogràfic d'aquesta tesi. Si bé en els capítols previs s'han aportat també dades etnogràfiques que permeten recolzar les reflexions, és a partir del cinquè que es tracten de manera central els resultats del treball de camp. En aquest capítol, seguint amb l'anàlisi de la cultura jurídica, es va més enllà de la lògica que amara l'ordenament judicial en si i es mostra la rellevància de cara a com es viu el procés judicial, tant de la disposició de l'escenari com les característiques concretes de l'àmbit judicial, sense menystenir els trets del delictes de violència de gènere, notòriament diferents de la resta de delictes.

En primer lloc, es tracta el marc escenogràfic dels jutjats, així com la seva atmosfera i dramaturgia. L'etnografia ha permès identificar una particular posada en escena de les diferents accions que conformen el procediment judicial i dona ocasió a identificar-hi una clara dramaturgia, amb molta formalitat, que segueix una seqüència pautada d'accions, una disposició concreta de l'escenari i dels actors judicials que hi intervenen, i un llenguatge i una interpretació molt ritualitzats. Tots aquests aspectes tenen una destacada influència en la vivència del procés judicial. La racionalitat jurídica i la burocratització i protocol·lització que fan intel·ligible el procés a les persones foranes del Dret són trets substancials que configuren la cultura dels jutjats. Aquesta lògica racional i burocràtica defineix l'escenari amb què es troben les persones que són part d'un procés judicial: indesxifrabla, estrany i llunyà. L'efecte burocràtic de l'entramat judicial fa que, una vegada engegat, estigui més centrat en la bona marxa del propi mecanisme que en la gestió de la situació de violència en si. Dins de l'ordre descrit, l'ús de la paraula està estrictament pautat. Qui pot parlar, quan i

què pot dir i de quina manera. Finalment, més enllà de la ritualització i la dramatúrgia, un aspecte important que caracteritza l'àmbit judicial és l'encriptació del seu llenguatge, que complica la comprensió immediata per part de qualsevol persona aliena al Dret.

D'altra banda, com s'ha repetit en nombroses ocasions, la violència de gènere és un delictes amb una certa complexitat criminològica en comparació amb la majoria de delictes. Es tracta d'unes accions que la majoria de vegades tenen lloc a l'àmbit domèstic sense testimonis i, per tant, amb dificultat per presentar proves que demostrin els fets denunciats. La gran dificultat probatòria d'aquest delictes posa gran part del pes de la prova en la declaració de les dones. Això s'hi suma que una gran quantitat d'elles no declaren o es retiren del procés judicial, cosa que fa que en molts de casos no sigui possible la continuació dels processos judicials i es sobreseguin o, dels que continuen, que acabin en absolució per falta de proves conculcents.

El fet que moltes denunciants decidisquin renunciar al procés penal o bé no declarar en el seu propi procés judicial és generalment incomprensible per la majoria d'operadors jurídics. Els motius d'aquests canvis de rumb poden ser molts i variats, segons indiquen varis estudis en què s'han entrevistat dones que havien denunciat violència per part de les seves parelles: la falta de recolzament econòmic, la por de les represàlies per part de la parella, la falta d'escorta i protecció a les dones (Larrauri, 2003), la desconfiança en el sistema judicial, la necessitat de protegir els seus fills i filles, o la por de perdre l'exercici de la pàtria potestat (Naredo, Casas i Bodelón, 2012:84-86), entre d'altres. Per altra banda, una altra característica que té lloc de manera habitual és que les dones que havien posat denúncia reprenguin la relació amb el denunciant, no assistesquin a la vista oral o ho facin acompanyades d'ell.

En la mateixa línia, la gran quantitat de casos que acaben sobreseguits o amb absolució per falta de proves esdevé una particularitat que alimenta la incredibilitat del delictes i de les dones que el denuncien, que són vistes com a irracionals. Aquest és un dels aspectes que genera controvèrsia i fomenta el mite que gran part de les denúncies són falses.

Aquestes situacions en què les dones no segueixen les pautes estipulades en l'itinerari judicial, perquè són incompreses, generen indignació i frustració, ja que suposen entrebancs a un sistema judicial més centrat en el manteniment del seu propi funcionament que en l'efectiva protecció de les dones que denuncien i la comprensió de les seves necessitats.

Aquesta incomprensió davant el delictes de violència a la parella està estretament lligada a la falta d'enteniment de com funciona la violència de gènere i el masclisme en general. L'antropologia permet indagar sobre els valors i les creences que subjauen en l'acció social i conèixer els elements que, tot i no ser tangibles, tenen una influència cabdal (Zurita, 2011:3). Com s'exposa a continuació, en els capítols sisè i setè s'analitza com les idees masclistes que menystenen les dones, presents a la societat amb una considerable hegemonia, són també presents a l'àmbit judicial i tenen com a conseqüència una esbiaixada lectura judicial dels fets denunciats.

L'estereotip de víctima autèntica

La configuració de la categoria de víctima emergeix com a eix que travessa aquesta recerca. És al capítol 6 on es descriu l'estereotip que contrasta i exclou la majoria d'experiències, que

queden fora de l'imaginari per ser intel·ligibles. El punt clau de la cultura judicial a l'entorn del delictes de violència de gènere –extrapolable també a la resta de delictes que tenen el masculisme com a motivació– és com es concep la categoria de víctima a l'imaginari judicial. Durant el treball de camp, aviat es va veure que existia un imaginari compartit del comportament que s'esperava de les dones que passaven per un procés judicial. La manera com es pensen, s'anomenen i es fan visibles les dones que sofreixen violència impacta directament en com seran tractades i a l'accés a la justícia del qual gaudiran.

Des del mateix inici del treball de camp, es va copsar que a la cultura judicial es feia una distinció entre unes víctimes, de les quals es precisava la veracitat del que denunciaven, i d'altres, de les quals se'n presumia la falsedat. Amb expressions com "*víctima real*", "*víctimas, víctimas*", "*las que de verdad són víctimas*", "*les víctimes de veres*", "*las víctimas de verdad*" o bé "*les víctimes autèntiques*" es feia referència a aquelles dones que viuen una situació de violència molt greu, que transmeten tenir por del seu agressor, que mostren submissió, una actitud passiva, que aguanten la situació de violència i que no la denuncien. Això es correspon amb l'associació de característiques de les víctimes a un rol d'innocència i bondat que tradicionalment s'ha associat a les dones i que té una gran presència en l'àmbit judicial.

Aquesta recurrent diferenciació entre unes víctimes i altres, amb la clara intenció de precisar la categoria de víctima matisant la veracitat dels fets, respon a la sospita que n'hi ha que són impostores. Per tant, s'al·ludeix a la presumpta falsedat de les dones i de les denúncies que fan. A més, però, aquesta denominació també respon a la normalització de la violència: són víctimes de veritat només les que han patit violència greu o letal. Per tant, s'encabeixen les persones que passen per un procés judicial com a víctimes en un ideal, sense tenir en compte la diversitat d'experiències i les diferents maneres d'afrontar la violència. Amb aquesta homogeneïtzació, el sistema penal invisibilitza l'heterogeneïtat que existeix entre les dones part d'un procés judicial i en soterra la majoria de vivències.

La resposta del sistema penal és única i no sempre la més adequada per satisfer les expectatives i necessitats de les dones que entren a un procés jurídic per violència de gènere, amb experiències i situacions molt diverses. Una de les observacions més significatives de l'etnografia ha estat notar molt sovint en operadors jurídics una certa incomoditat i frustració davant un comportament processal i unes decisions per part de les dones que no tenien correspondència amb el que se n'esperava, com s'ha explicat uns paràgrafs més amunt. Al llarg de la tesi, s'ha pogut constatar que la frustració dels agents jurídics es dona per la falta de comprensió de la complexitat de la problemàtica i la dificultat d'abordar-la des del sistema penal. Paradoxalment, tot i l'important progrés legislatiu pel que fa al tractament institucional de la violència de gènere, s'ha vist que la norma escrita pot resultar inaplicable si el personal judicial que l'administra interpreta la violència de gènere amb els mateixos biaixos que la causen.

Al setè capítol s'hi exposen les lectures dels casos de violència de gènere que s'han observat amb més recurrència. Aquestes interpretacions posen de manifest la importància de la sensibilitat i la perspectiva de gènere dels operadors jurídics, ja que pot implicar una reproducció de prejudicis que afecti el desenvolupament del procés judicial. Situacions

comunes que s'han observat han estat, per exemple, la negació, la minimització o la justificació de la violència soferta per les víctimes, la responsabilització dels fets a les mateixes víctimes, l'empatia amb els agressors, el qüestionament de la credibilitat de les dones que han denunciat, la presumpció que la denúncia és falsa o que hi ha hagut *provocació* per part d'elles que hagi causat l'agressió, la mostra d'incomprensió davant les abundants renúncies o decisions de no declarar de les dones, la identificació de les causes de la violència en altres factors diferents de la cultura masclista (com pugui ser l'alcoholisme, el consum de drogues, una mala situació econòmica, entre d'altres), o bé entendre que es tracta de fets puntuals i no veure'n el caràcter estructural. De la mateixa manera, també s'ha percebut la creença que les cultures i els grups socials violents són els que venen de fora ja que aquí "*el masclisme està superat*"⁵⁵⁵. Finalment, també s'ha trobat freqüentment a l'imaginari de les persones que fan feina amb la llei la idea que gran part de les denúncies s'interposen amb ànim espuri o són falses.

L'impacte jurídic

Aquesta reproducció d'estereotips en els processos judicials és una qüestió clau en la pervivència de la discriminació i en l'accés a la justícia. Es posen en qüestió de manera recurrent els testimonis de les víctimes, fet que té com a conseqüència que les dones se sentin desprotegides i menystengudes i l'ofensa i humiliació que suposa que es qüestionari el seu testimoni. Però, a més, els prejudicis es poden traduir en conseqüències jurídiques greus, ja que afecten la credibilitat de les víctimes i permeten el qüestionament de les seves declaracions, cosa que pot contribuir a la valoració de les seves necessitats de protecció i a la sentència i pot generar impunitat. Precisament aquest és l'aspecte que s'aborda en el vuitè capítol: les conseqüències jurídiques de la presència d'idees masclistes en la judicialització de la violència de gènere.

El fet que a la cultura judicial tinguin preeminència unes idees que tendeixen a fer una lectura de la violència de gènere que presumeix la constant impostura de les dones té una repercussió jurídica important. Es poden donar mecanismes de resistència en la interpretació dels fets delictius i amb les conseqüents decisions i resolucions judicials. La falta d'una perspectiva de gènere pot desembocar en solucions parcials o que no s'adaptin a les necessitats de justícia de les seves protagonistes.

Com s'ha anat emfatitzant al llarg d'aquesta recerca, l'aplicació d'estereotips afecta la credibilitat de les declaracions, els arguments i els testimonis de les dones i comprometen la imparcialitat i la integritat del sistema de justícia, que pot tenir com a conseqüència la vulneració del dret a la tutela judicial efectiva i a la revictimització de les denunciants (Fernández, 2016). Resulta freqüent a la pràctica judicial el recurs als estereotips per qüestionar la declaració de la víctima o valorar les seves necessitats de protecció. És important destacar que és quelcom que no passa en la judicialització d'altres delictes amb la freqüència que té lloc en casos de violències masclistes.

⁵⁵⁵ EntAdv2.

Així mateix, resulta important destacar les conseqüències jurídiques de l'aplicació d'estereotips a la praxi judicial, que poden ser greus ja que suposen un biaix en la lectura de la realitat que pot alterar i, fins i tot, capgirar, com es perceben els fets i generar interpretacions errònies de les lleis o una aplicació defectuosa (Fernández, 2016:22). És allò a què fa referència Ana Rubio quan parla que les normes poden esdevenir inaplicables quan no acaben de ser enteses. Això pot tenir com a conseqüència que no s'identifiqui la realitat jutjada amb el fet tipificat de delictes i, per tant, es generi impunitat. Rubio (2004) posa de manifest que quan hi ha una disfunció entre la norma i la realitat, l'origen de la ineficàcia de la norma es troba en l'existència d'una normativa substantiva que va en paral·lel al missatge normatiu de la norma jurídica. En el nostre àmbit d'estudi, aquesta normativa substantiva que substitueix a la praxi la normativitat formal vendria a ser la norma de gènere que no s'equipara a la llei. En altres paraules, és complicat fer front a un problema en què són presents amb molta força tota una sèrie de presumpcions carregades de valoracions misògines respecte a les dones. Els estereotips i els prejudicis que s'han descrit al llarg d'aquestes pàgines poden interposar-se entre els fets i la valoració i qualificació que el/la professional judicial en faci, generant un conflicte d'interessos entre els continguts de les normes i els valors de la persona que els aplica.

Un mal funcionament del sistema judicial, com ara que la norma penal esdevengui inaplicable perquè els fets denunciats s'interpretin esbiaixadament, pot representar una revictimització que limita l'accés a la justícia de les dones i pot dur fins i tot a la impunitat del delictes. El tracte que duu a la una revictimització i que esdevé violència institucional es caracteritza per la falta d'empatia, sensibilitat i coneixements estructurals sobre el delictes del personal judicial.

Al vuitè capítol es parla del dret d'accés a la justícia i de com la consecució d'aquest dret implica, segons na Daniela Heim, l'exercici de varis drets vinculats, com són el dret d'accedir a informació jurídica bàsica en un llenguatge senzill i en l'idioma parlat i comprès per la persona, o el dret de tenir assistència jurídica gratuïta en els procediments i en totes les instàncies que comprenen. Per altra banda, també és clau que el conjunt de professionals actuï seguint el deure de la deguda diligència a l'hora d'investigar cada cas.

No obstant això, situacions revictimitzants que tenen lloc amb recurrència són, per exemple, el fet que no es doni una adequada informació sobre la situació processal per la qual s'està passant i que permeti prendre les decisions amb coneixement. Una altra situació de revictimització vista és el fet que es qüestionari el relat de la víctima, presumint ànim espuri en la denúncia o reproduint el mite de la denúncia falsa.

En l'observació que s'ha fet als jutjats, s'ha pogut comprovar que els drets a la informació i a l'assistència jurídica que requereixen les víctimes de violència de gènere es veuen sovint vulnerats. La informació que reben les víctimes és molt escassa i no ajuda a la comprensió del procés judicial que viuen ni al fet que tinguin la necessària informació de la seva situació per tal que puguin prendre la decisió amb coneixement. Per altra banda, la posada en dubte dels testimonis i la desconsideració cap al delictes de violència de gènere pot comportar, conseqüentment, una falta de diligència deguda en la investigació que dificulti encara més la pràctica de proves de càrrec.

D'acord amb tot allò que s'ha explicat, es creu que el sistema de justícia penal no pot combatre tot sol el problema de la violència de gènere i que el fet que hi hagi una major criminalització no representa ni una major protecció ni implica el canvi cultural necessari per eradicar la misogínia. És necessària una resposta institucional que afronti el caràcter estructural i cultural del fenomen amb la contundència necessària. Si no es fa una lectura més àmplia, tenint en compte el real impacte que tenen els prejudicis, les actituds i els biaixos masclistes, no es pot identificar tota aquella violència estructural i cultural que és el brou de cultiu de les agressions masclistes. De la mateixa manera, donar l'esquena a aquest ventall d'expressions de masclisme també cega davant les manifestacions que poden esbiaixar la lectura d'una agressió judicialitzada i pot esdevenir, lluny de ser la solució, una experiència revictimitzant.

Per altra banda, realitzada l'exposició de la situació etnogràfica que s'ha copsat, es veu imprescindible que, per tal que es faci una correcta aplicació de la llei que permeti un accés a la justícia, el conjunt de professionals que fan feina amb la llei de violència de gènere rebin una formació adequada, no només tècnica, sinó que ha de permetre la comprensió del fenomen de la violència de gènere en tota la seva magnitud, per així evitar biaixos en la interpretació dels fets que puguin revictimitzar les dones i limitar-ne l'accés a la justícia. Tenint en compte que es tracta de l'adquisició de coneixements bàsics per dur a terme la praxi professional a un jutjat, es considera pertinent parlar de capacitació per referir-se a aquesta tasca instructora.

Finalment, es vol destacar allò que ha estat una troballa etnogràfica destacable, ja que ha permès una comprensió del fenomen molt rotunda. Es tracta de petites incursions etnogràfiques allunyades de l'objecte d'estudi concret, que han comportat una visió panoràmica de l'àmbit judicial, identificant paral·lelismes amb altres delictes i altres situacions d'opressió. En primer lloc, tal com s'explica a la introducció d'aquesta tesi, les aproximacions a altres delictes de violència masclista⁵⁵⁶, diferents de la violència a la parella, han visibilitzat molt clarament la repetició d'un *clixé* de víctima amb clares connotacions masclistes, com el que s'ha trobat a la judicialització del delicte estudiat. Sortir del marc legal de la violència a la parella i veure manifestades, en la jurisprudència i en els testimonis de les professionals, unes categories mentals idèntiques de les que es donen amb la Llei 1/2004, ha donat llum per identificar clarament la cultura que legitima el límit en l'accés a la justícia de les dones víctimes de qualsevol tipus de violència masclista. S'ha guanyat una visió àmplia de com es repeteixen tota una sèrie d'idees i supòsits que condicionen el procediment judicial, amb expectatives de com se suposa que han de comportar-se les víctimes del conjunt de delictes masclistes.

En segon lloc, sortint de l'eix de gènere que ha guiat aquesta recerca, s'ha pogut copsar de manera reiterada que el qüestionament de la credibilitat i el límit en l'accés a la justícia s'han vist reproduïts de la mateixa manera en tots aquells grups socials desvaloritzats. Tal com s'explica al vuitè capítol, l'estereotipació actua a un nivell simbòlic-cognitiu que categoritza com a inferiors les persones discriminades i pot arribar a deshumanitzar-les. Les idees

⁵⁵⁶ Concretament, com s'explica al capítol introductori, a l'àmbit del tràfic de persones amb finalitat d'exploació sexual i les agressions sexuals.

masclistes, racistes, classistes, xenòfobes i capacitistes, entre altres eixos d'opressió vigents a la nostra societat, calen també en el sistema judicial de la mateixa manera que formen part de l'imaginari social. Per aquest motiu, ha resultat fonamental tenir en compte la perspectiva interseccional en l'anàlisi dels procediments judicials i les vulneracions de drets que hi puguin tenir lloc, per entendre el fenomen de manera més palesa i general. Aquesta perspectiva ha permès comprendre el fenomen i identificar-hi clars paral·lelismes entre el descrèdit que es pugui donar al testimoni d'una dona supervivent de violència masclista, una persona amb un diagnòstic de malaltia mental, una persona racialitzada en situació legal irregular o qualcú en una situació econòmica extremadament precària.

Referències bibliogràfiques

- Abu-Lughod, L. (2011) “La resistencia idealizada: trazando las transformaciones del poder a través de las mujeres beduinas”, a Cañedo Rodríguez, Montserrat; Marquina Espinosa, Aurora (eds.), *Antropología política. Temas contemporáneos*. Bellaterra, Barcelona. Páginas 179-207.
- Acale, M. (2006) *La discriminación hacia la mujer por razón de género en el Código Penal*. Madrid: Editorial Reus.
- Agamben, G. (2011) *¿Qué es un dispositivo?* Sociológica (México), 26(73), 249-264. Disponible a: http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0187-01732011000200010&lng=es&tlng=es [Accés: 12 de gener de 2018].
- Alabao, N. (2017) *El cuerpo de las mujeres es un lugar en el que se manifiesta el fracaso del Estado. Entrevista a Rita Laura Segato*. Disponible a: <http://ctxt.es/es/20170315/Politica/11576/Feminismo-Violencia-de-g%C3%A9nero-Rita-Laura-Segato-La-guerra-contra-las-mujeres-Nuria-Alabao.htm> [Accés: 12 de gener de 2018].
- Alcaraz Varó, E. i Hughes, B. (2002) *El español jurídico*. Colección Ariel Derecho. Barcelona: Ariel.
- Amnistía Internacional (2012) *¿Qué justicia especializada? A siete años de la Ley Integral contra la Violencia de Género: obstáculos al acceso y obtención de justicia y protección*. Disponible a: https://www.es.amnesty.org/uploads/media/Que_justicia_especializada.informe_2012.pdf [Accés: 9 de gener de 2018].
- Amnistía Internacional (2016) *El Estado como “aparato reproductor” de violencia contra las mujeres. Violencia contra las mujeres y tortura u otros malos tratos en ámbitos de salud sexual y reproductiva en América Latina y el Caribe*. Disponible a: <https://www.amnesty.org/download/Documents/AMR0133882016SPANISH.PDF> [Accés: 7 de maig de 2018].
- Amorós, C. (2008) “Mujer, no-ser y mal” a Mugerza J. i Ruano de la Fuente, Y., *Occidente: razón y mal*. Fundación BBVA. Atlántida Grupo Editor. Bilbao.
- Antón, L. i Larrauri, E. (2009) *Violencia de género ocasional. Un análisis de las penas ejecutadas*. Revista Española de Investigación Criminológica, núm. 7.

- Anton García, L. (2013) *Violencia de género y mujeres inmigrantes*. Tesis Doctoral. Departament de Dret. Universitat Pompeu Fabra. Directora: Elena Larrauri Pijoan.
- Arendt, H. (2007) “Responsabilidad colectiva” a Arendt, H., *Responsabilidad y juicio*. Paidós. Barcelona.
- Armida, M. J.; Cassino, M. Ciarniello, Lucas Witis, R. (2015) *Los derechos humanos frente a la violencia institucional*. Secretaría por los Derechos Humanos de la Nación. Argentina.
- Arroyo, A. i Muñoz, J (1993) *El delito de lesiones*. Aranzadi: Pamplona
- Assier-Andrieu, L. (1987) *Le peuple et la loi*. Anthropologie historique des Droits paysans en Catalogne française. París: LGDJ.
- Asúa Batarrita, A. (2005) ‘Presentación’ de la Ley de medidas de protección integral contra la violencia de género. Cuadernos Penales José María Lidón, número 2. Bilbao.
- Augé, M. (1994) *Los ‘no lugares’: espacios del anonimato*. Una antropología de la sobremodernidad. Barcelona. Ediciones B.
- Badinter, E. (2004) *Por el mal camino*. Madrid: Alianza Editorial
- Ballester, R. et al. (1991) *Women's Worlds: Ideology, Femininity and the Woman's Magazine*. London: Macmillan.
- Barbot, J. i Dodier, N. (2017) “Las víctimas a juicio”, a Gatti, G. (ed.), *Un mundo de víctimas*. Barcelona: Anthropos Editorial.
- Barragan, J. (2000) *Normas e instituciones en la construcción del lenguaje normativo. Crisis y acción política*. Facultad de Derecho. Universidad de Carabobo. CELIJS. Valencia-Venezuela.
- Bauman, Z. (1997) *Modernidad y Holocausto*. Madrid: Sequitur.
- Bergalli, R. i Bodelón, E. (1992) *La cuestión de las mujeres y el derecho penal simbólico*. Anuario de Filosofía del Derecho IX pp. 43-73.
- Beristain, A. (1999). *Criminología y Victimología*. Colombia: Leyer.
- Beristain, A. (2000) *Victimología. Nueve palabras clave*. València: Tirant lo Blanch.
- Berns, N. (2004) *Framing the Victim: Domestic Violence, Media, and Social Problems*. New York: Aldine de Gruyter.
- Biglia, B.; Olivella-Quintana, M.; Jiménez-Perez E. (2014). Marcos legislativos y prácticas educativas sobre violencias de género y juventud en Cataluña. *Camera Blu*, 10, 275-303.

- Biglia, B. (2015) “Aclarando términos: el paradigma de las violencias de género”, a Biglia, B. i Jiménez, E. (Coord.), *Joves, gènere i violències: fem nostra la prevenció. Guia de suport per a la formació de professionals*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.
- Bodelón, E. (2012) *Violencia de género y las respuestas de los sistemas penales*. Argentina: Ediciones Didot.
- Bodelón, E. (2012a) “El tratamiento de la violencia machista en los expedientes judiciales de Barcelona”, a Bodelón, E., *Violencia de género y las respuestas de los sistemas penales*. Argentina: Ediciones Didot.
- Bodelón, E. (2013) “La denúncia i el silenci: dues estratègies de les dones per lluitar contra la violència masclista”, a Gabinet de Seguretat. Direcció General d’Administració de Seguretat. Departament d’Interior. Generalitat de Catalunya. *Apunts de seguretat. Violència masclista i domèstica. Polítiques i actuacions*. Número 12 – novembre del 2013.
- Bodelón, E. (2014) *Violencia institucional y violencia de género*. Anales de la Cátedra Francisco Suárez, 48 Pàgines 131-155.
- Bosch Fiol, E. i Ferrer Pérez, V. (2000) *La violencia de género: De cuestión privada a problema social*. Intervención Psicosocial. Vol. 9, núm 1 - Pàgines 7-19.
- Bourdieu, P. (2000) *La dominación masculina*. Colección Argumentos. Barcelona: Anagrama.
- Boyle, K. (2004) *Media and Violence: Gendering the Debates*. London: Sage.
- Briz, M. i Garaizabal, C. (Coord.) (2007) *La prostitución a debate. Por los derechos de las prostitutas*. Editorial Talasa. Madrid.
- Bumiller, K. (2013[1991]) “Fallen Angels: The Representation of Violence Against Women in Legal Culture”, a Albertson Fineman, M. i Sweet Thomadsen, N. (eds.), *At the boundaries of law. Feminism and Legal Theory*. Routledge library editions: Feminist Theory. New York.
- Bullen, M.; Canyelles, C. i Pavez Lizarraga, A. (2014) “Violencias y Derecho(s) en las relaciones humanas”, a *Periferias, fronteras y diálogos. Actas del XIII Congreso de Antropología de la FAAEE*. Tarragona, 2-5 de septiembre de 2014. Publicacions Universitat Rovira i Virgili.
- Bustelo, M., López, S. i Platero, R. (2007) “La representación de la violencia contra las mujeres como un asunto de género y un problema público en España”, a Bustelo, M. i Lombardo, E. (eds.), *Políticas de igualdad en España y en Europa*. Madrid: Cátedra, pp. 67-96.
- Butler, J. (2001[1990]) *El género en disputa*. Editorial Paidós.

- Butler, J. (2006) *Deshacer el género*. Editorial Paidós.
- Butler, Judith (2014) “Vida precaria, vulnerabilidad y ética de cohabitación”, a Begonya Sáez Tajafuerte (ed.), *Cuerpo, memoria y representación. Adrianna Cavarero y Judith Butler en diàlogo*. Barcelona: Icaria, 47-79.
- Cámara, M. J. (2018) “Entrevista a Gema Fernández”. Abogacía Española. Disponible a: <https://www.abogacia.es/2018/08/13/gema-fernandez-rodriguez-de-lievana-necesitamos-una-formacion-en-perspectiva-de-genero-que-sea-transformadora/> [Accés: 3 de setembre de 2018].
- Cameron, D. (1990) *The feminist critique of language: a reader*. London: Routledge.
- Campaner Muñoz, J. (2015) *La confesión precedida de la obtención inconstitucional de fuentes de prueba*. Tesi Doctoral dirigida per la Dra. Isabel Tapia Fernández i el Dr. Fernando Gascón Inchausti. Universidad Complutense de Madrid.
- Campanera Reig, M. (2008) *Vida i política penitenciària. Afectes, malestars i treballs de les preses*. Treball de recerca de segon any de Doctorat en Antropologia Social i Cultural (2006-2008). Universitat de Barcelona.
- Canyelles Gamundí, C. (2010) *Subvertint l'ordre de gènere hegemònic: l'experiència de les preses del Partit Comunista del Perú - Sendero Luminoso*. Tesina del Màster en Antropologia i Etnografia. Universitat de Barcelona. Direcció: Ignasi Terradas Saborit.
- Canyelles Gamundí, C. (2014) “La violencia contra las mujeres en el contexto social y económico actual. Un estudio antropológico de los “condicionantes socioculturales” en la praxis judicial” a *Periferias, fronteras y diálogos. Actas del XIII Congreso de Antropología de la FAAEE*. Tarragona, 2-5 de septiembre de 2014. Publicacions Universitat Rovira i Virgili.
- Canyelles, C. Alsina, C. (2017a) *Per què pensem que les dones fan denúncies falses?* Article d'opinió publicat al Diari Ara, dia 10 de gener de 2017. Disponible a: https://www.ara.cat/opinio/Cati-Canyellas-Carla-Alsina-per-que-pensem-dones-fan-denuncies-falses_0_1721827819.html [Accés: 30 de gener de 2018].
- Canyelles Gamundí (2017b) “Introducció” a *Defender a quien defiende. Repressió i Gènere. Resistències i aportacions a la lluita anti-repressiva des dels feminismes*. Disponible a: http://iridia.cat/wp-content/uploads/repressio_genero-2.pdf [Accés: 22 d'octubre de 2018].
- Canyelles Gamundí, C. (2018a) *La influència soterrada de la ideologia masclista en la cultura jurídica. Una etnografia del procés judicial de la violència de gènere*. Ajuts a la investigació 2017. Àmbit Administració de justícia. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Departament de Justícia. Generalitat de Catalunya. Disponible a:

http://cejfe.gencat.cat/web/.content/home/recerca/catalog/crono/2018/ideologiaMasclista_CA.pdf [Accés: 25 d'abril de 2018].

- Canyelles Gamundí, C. (2018b) 'Si n'has sortit amb vida és que no et va disgustar tant'. Article d'opinió publicat a Sentit Crític, dia 29 d'abril de 2018. Disponible a: <https://www.elcritic.cat/blogs/sentitcritic/2018/04/29/si-nhas-sortit-amb-vida-es-que-no-et-va-disgustar-tant/> [Accés: 30 d'abril de 2018].
- Capellà Roig, M. (2009) "Igualtat entre homes i dones: aspectes generals i internacionals", a Ballester Cardell, M., Blasco Esteve, A., Calafell Ferrà, V.J. Capellà Roig, M., Cavanillas Múgica, S. Dols Roca, M., Ferrer Vanrell, M.P., Garau Juaneda, L., Garau Sobrino, F., Gili Pascual, A., González de Alaiza Cardona, J., Grimalt Servera, P., Llodrà Grimalt, F., Martínez Nadal, A., Oliver Araujo, J., Planas Rosselló, A., Ramón Ribas, E., Tapia Fernandez, I., Tarabini-Castellani Aznar, M., Torres Lana, J.A., Verdera Izquierdo, B., Vila Ribas, C. (2009) *Nociones básicas de derecho (Materials Didàctics)*. Universitat de les Illes Balears.
- Capellà Roig, M. (2014) Las decisiones del Comité para la eliminación de la discriminación de la mujer en el marco general de la protección internacional de los derechos humanos. Col·lecció Estudis de violència de gènere. Palma. Edicions UIB.
- Caro Cárdenas, R. (2006) Ser mujer, joven y senderista: género y pánico moral en las percepciones del senderismo. Allpanchis, núm. 67 ISSN 0252-8835, pàgs. 125-152.
- Carrasco, M. (2014) "Cruce de fronteras entre la antropología y el derecho", a Castro Lucic, M. (Editora), *Los Puentes entre la Antropología y el Derecho. Orientaciones desde la Antropología Jurídica*. Programa de Antropología Jurídica e Interculturalidad. Facultad de Derecho, Universidad de Chile.
- Casado-Neira, D. (2014) Las marcas en el cuerpo de la víctima: la veracidad encarnada en la violencia de género. Kamchatka. Revista de análisis cultural, 4: 359-380.
- Casado-Neira, D. i Martínez, M. (2017) "Víctimas de violencia de género (las víctimas habladas)", a Gatti, G. (ed.), *Un mundo de víctimas*. Barcelona: Anthropos Editorial.
- Castillejo Manzanares, R. (Dir.) i Catalina Benavente, M. A. (Coord.) (2011) *Violencia de género, justicia restaurativa y mediación*. Madrid. La Ley.
- Cebeira Moro, A. (2008) "Pluralismo jurídico y derecho vivo: la concepción sociológica de Ehrlich", a Julios Campuzano, A., *¿Hacia un paradigma cosmopolita del derecho? Pluralismo jurídico, ciudadanía y resolución de conflictos*. Madrid: Dykinson.
- Cervelló, V. (1994) El delito de malos tratos: su delimitación con el derecho de corrección. Poder Judicial, 33: 45-68.

- CIDH – Comisión Interamericana de Derechos Humanos (2007) *Acceso a la justicia para mujeres víctimas de violencia en las Américas* Disponible a: <http://www.cidh.org/women/acceso07/cap1.htm> [Accés: 15 de novembre de 2017].
- Claramunt, M., Montserrat, S., Piatti, M. (2014) *Detecció de problemes en l'atenció a dones víctimes de violència de gènere durant el procés judicial a Catalunya*. Beques a la investigació, 2014. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia.
- Collier, J. F. (2014) “Métodos para recoger casos problemáticos en Antropología Jurídica”, a Castro Lucic, M. (Editora), *Los Puentes entre la Antropología y el Derecho. Orientaciones desde la Antropología Jurídica*. Programa de Antropología Jurídica e Interculturalidad. Facultad de Derecho, Universidad de Chile.
- Coll-Planas, G. (2006) *El moviment lèsbic i gai català: una proposta analítica de posicions polítiques*. Memòria de recerca. Directora: Maria Jesús Izquierdo. Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Coll-Planas, G. (2013) *Guia pedagògica Dibuint el gènere*. Universitat de Vic. Disponible a: http://dibgen.com/pdf/guia_pedagogica_Dibuint_el_genere.pdf [Accés: 1 de setembre de 2017].
- Comas d'Argemir, D. (2011) “La perspectiva de gènere en la producció científica i en la societat. L'exemple de la violència contra les dones”, a Pastor, I. (ed.), *Cent anys de dones a la Universitat*. Tarragona: Publicacions URV
- Comas d'Argemir, D. (2014) “La violencia de género en los medios de comunicación. Cómo y cuándo se representa como un problema público”. Ponència al Simposi *Violencias y derecho(s) en las relaciones humanas* al XIII Congrés d'Antropologia de la FAAEE. Tarragona, 2-5 de setembre de 2014.
- Comas d'Argemir, D. (2015) *Luchando contra la violencia de género. Aportes de los medios de comunicación*. Revista de Ciencias Sociales, segunda época, any 7, núm. 28, Bernal, Editorial de la Universidad de Quilmes, pàgines 113-129. Disponible a: <http://www.unq.edu.ar/advf/documentos/59383ae597135.pdf> [Accés: 21 d'agost de 2018]
- Corcoy, M. (2005) “Violencia en el ámbito familiar de los inmigrantes”. A VVAA, *Homenaje al Profesor Dr. Gonzalo Rodríguez Mourullo*, Thomson-Civitas, p.1.229-1.246.
- Casal, M. i Mestre, R. (2002) “Migraciones femeninas”, a Lucas, J. i Torres, F. (eds.), *Inmigrantes: ¿cómo los tenemos? Algunos desafíos y (malas) respuestas*. Talasa: Madrid.
- Comisión Nacional de los Derechos Humanos (2014) *Violencia institucional contra las mujeres*. México. Disponible a:

http://appweb.cndh.org.mx/biblioteca/archivos/pdfs/41_CARTILLA_ViolenciaContraMujeres.pdf [Accés: 7 de maig de 2018]

Comité CEDAW (2012) Access to Justice – Concept Note for Half Day General Discussion. Endorsed by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women at its 53rd Session. Disponible a: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/Discussion2013/ConceptNoteAccessToJustice.pdf> [Accés: 16 de desembre de 2017]

Connell, R.W. (1997) “La organización social de la masculinidad”, a Valdés, T. i Olavarría, J. (ed.), *Masculinidad/es: poder y crisis*, Isis internacional, Chile, pp. 31-48.

Cook, R. i Cusack, S. (2010) *Estereotipos de género. Perspectivas legales y transnacionales*. Profamilia, Bogotá. Colombia. Disponible a: <http://docplayer.es/12888104-Estereotipos-de-genero-perspectivas-legales-transnacionales.html> [Accés: 18 de desembre de 2017]

Cornu, G. (1990) *Linguistique juridique*. Domat Droit Privé. Paris: Montchrestien.

Cubells, J.; Calsamiglia, A. i Albertín, P. (2008) Una aproximación psicosocial a la valoración sobre la aplicación de la Ley Orgánica 1/2004, de 28 de diciembre, de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género. *Revista de Derecho y Proceso Penal*, 20, 43-60.

Cubells, J.; Calsamiglia, A. i Albertín, P. (2010a) El ejercicio profesional en el abordaje de la violencia de género en el ámbito jurídico-penal: un análisis psicosocial. *Anales de psicología*, vol 26, nº1 (enero), 369-377.

Cubells Serra, J.; Calsamiglia Madurga, A.; Albertín Carbó, P. (2010b) *Sistema y Subjetividad: la invisibilización de las diferencias entre las mujeres víctimas de violencia machista*. *Quaderns de Psicologia*. Vol. 12, nº 2, 195-207.

Cubells Serra, J. i Calsamiglia Madurga, A. (2013) *La construcción de subjetividades por parte del sistema jurídico en el abordaje de la violencia de género*. *Prisma Social. Revista de Ciencias sociales*. nº 11. Interdisciplinariedad de la ciencia e investigación social aplicada. pp.205-259. Sección temática. ISSN: 1989-3469

Cuello, J. (1993) El delito de violencia habitual en el seno de la familia y otras relaciones análogas de afectividad. *Poder Judicial*, 32: 9-18. ISSN 0211-8815.

Davis, N. i Faith, K. (1994) “Las mujeres y el Estado: modelos de control social en transformación”, a Larrauri, E., *Mujeres, Derecho penal y criminología*. Madrid, Siglo XXI.

De Carvalho Figueiredo, D. (1997) *Gênero e poder no discurso jurídico*. *Revista de Ciências Humanas*. Florianópolis. v.15, n.21 p.37-52.

- de Lauretis T. (1987) *Technologies of Gender*. Bloomington: Univ. Ind. Press
- De Sousa-Santos, B. S. (2010), *Refundación del Estado en América Latina. Perspectivas desde una epistemología del Sur*, IIDS-IILS y Programa Democracia y Transformación Global, Lima.
- Despentes, V. (2007) *Teoría King Kong*. Editorial Melusina. España.
- de Maglie, C. (2012) *Los delitos culturalmente motivados. Ideologías y modelos penales*. Madrid: Marcial Pons.
- del Valle, T. (1992) *Mujer y nuevas socializaciones: su relación con el poder y el cambio*. KOBIE (Serie Antropología Cultural). Bilbao. Bizkaiko Foru Aldundia-Diputación Foral de Bizkaia N.º VI, 1992/93
- Dodier, N. i Barbot, J. (2016) *La force des dispositifs*. Annales. Histoire, Sciences Sociales. 2016/2:421-448.
- Duarte Montserrat, C. (1998) “Lenguaje administrativo y lenguaje jurídico” a Bayo Delgado, J. (dir.), *Lenguaje judicial*. Cuadernos de Derecho Judicial; 1997, 16. Madrid: Consejo General del Poder Judicial. Pp. 39-85.
- Duran, M. (2004) *Análisis jurídico-feminista de la Ley Orgánica de Medidas de Protección integral contra la violencia de género*. Boletín de información i análisis jurídico. ISSN 1969-6988. Artículo 14. Número 17. Pàgines 4-13.
- Durkheim, E. (2001 [1893]) *La división del trabajo social*. Madrid: Akal.
- Ehrlich, E. (2005) *Escritos sobre Sociología y Jurisprudencia*. Madrid. Marcial Pons.
- Erez, E. i Belknap, J. (1998) In their own words: Battered women’s assessment of the criminal processing system’s responses. *Violence and Victims*, 13(3), 251-268.
- Espinar Ruiz, E. (2007) *Las raíces socioculturales de la violencia de género*. Escuela Abierta, 10. Pàgines 23-48. Disponible a: http://www.ceuandalucia.es/escuelaabierta/pdf/articulos_ea10/02espinar.pdf [Accés: 7 de setembre de 2017].
- Espinar Ruiz, E., Mateo Pérez, M.A. (2007) *Violencia de género: reflexiones conceptuales, derivaciones prácticas*. Universidad de Alicante. Departamento de Sociología II Campus de S. Vicente del Raspeig. Ap. 99.
- Facio, A. (1996) “Hacia otra teoría crítica del Derecho”, a Fries, L. i Facio, A. (comp.), *Género y Derecho*. Santiago: LOM Ediciones, La Morada.
- Facio, A. (2002) *Con los lentes del género se ve otra justicia*. El otro derecho, número 28. ILSA, Bogotá D.C., Colombia. Disponible a:

http://portales.te.gob.mx/genero/sites/default/files/Alda%20Facio%20Con%20los%20lentes%20del%20género_0.pdf [Accés: 7 de setembre de 2017].

- Faludi, S. (1991) *Backlash: the undeclared war against American women*. New York: Crown.
- Fernández, A. M. (1992) *Las mujeres en la imaginación colectiva*. Buenos Aires, Paidós.
- Fernández, E. (2006) El principio constitucional de no discriminación basada en el sexo y la nueva ley de protección integral contra la violencia de género. Universidad de Valencia. *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*.
- Fernandez, J. (2017) *Violencia institucional contra las mujeres: vulnerables i revictimizadas*. Amnistía Internacional. Disponible a: <https://www.amnistia.org/ve/blog/2017/07/3195/violencia-institucional-contra-las-mujeres> [Accés: 7 de maig de 2018]
- Fernández Rodríguez de Liévana, G. (2015) “Los Estereotipos de Género en los Procedimientos Judiciales por Violencia de Género: El Papel del Comité CEDAW en la Eliminación de la Discriminación y de la Estereotipación” a *Violencia de género: intersecciones*. Oñati Socio-legal Series, v. 5, n. 2–ISSN: 2079-5971.
- Fernández Rodríguez de Liévana, G. (2016) “Aplicación de la perspectiva de género en la jurisdicción civil”, a *Impartición de justicia con perspectiva de género en los distintos órganos jurisdiccionales*. Cuadernos de digitales de Formación. CGPJ.
- Fernández-Savater, A. (2018) *Independentismo no independentista, la complejidad del ‘procés’ y sus estereotipos. Entrevista a Edgar Straehle*. Disponible a: https://www.eldiario.es/interferencias/proces-catalunya-estereotipos_6_789931005.html [Accés: 13 d’agost de 2018].
- Flamtermesky, H. (2011) “Mujer frontera: reflexiones de mujeres inmigrantes sobre la sociología de las ausencias”, a *Formas-Otras Saber, nombrar, narrar, hacer. IV Training Seminar de jóvenes investigadores en Dinámicas Interculturales*. CIDOB Edicions. Barcelona
- Flamtermesky, H. (2012) *Mujer frontera. Experiencia de Investigación Acción Participativa con Mujeres Víctimas de la Trata de Personas*. Tesis doctoral. Programa de doctorat en Psicología Social. Universitat Autònoma de Barcelona
- Flamtermesky, H. (2015) “Descolonizar conocimientos y cuerpos”, a Hurtado, M. i Iranzo, A. (comp.), *Miradas críticas sobre la trata de seres humanos. Diálogos académicos en construcción*. Universidad de los Andes, Ediciones Uniandes.
- Ford, D. A. (2003) *Coercing victim participation in domestic violence prosecutions*. *Journal of Interpersonal Violence*, 18(6), 669-684.
- Foucault, M. (1979) *Microfísica del poder*. Ediciones de la Piqueta. Madrid.

- Foucault, M. (1990) “El juego de Michel Foucault”, a Foucault, M., *Saber y verdad. Genealogía del poder*. Madrid. Ediciones de la Piqueta, pàgines 127-162.
- Freedman, D. (2007) *La relevancia de las investigaciones de Necesidades Jurídicas Insatisfechas*. Disponible a: <http://www.cippec.org/wp-content/uploads/2017/03/2038.pdf> [Accés: 1 de setembre de 2017]
- Galtung, J. (2003[1989]) *Violencia cultural*. Gernika Gogoratuz. Document núm. 14. Disponible a: <https://www.gernikagogoratuz.org/web/uploads/documentos/202892edd66aafe5c03dacf1298fd7f8938fae76.pdf> [Accés: 3 de febrer de 2017].
- Galtung, J. (2016) *La violencia cultural, estructural y directa*. Cuadernos de estrategia. ISSN 1697-6924. Núm. 183. Pàgines 147-168.
- Garland, D. (1999 [1990]) *Castigo y sociedad moderna. Un estudio de teoría social*. Madrid: Siglo XXI.
- Garriga Zucal J. i Noel G. (2010) *Notas para una definición antropológica de la violencia: un debate en curso*. Publicar. Año VIII N° IX.
- Gatti, G. (2017) “Presentación. Un mundo de víctimas”, a Gatti, G. (ed.), *Un mundo de víctimas*. Barcelona: Anthropos Editorial.
- Gatti, G. Martínez, M. i Revet, S. (2017) “La víctima en escena: una etnografía en los juzgados de violencia contra la mujer”, a Gatti, G. (ed.), *Un mundo de víctimas*. Barcelona: Anthropos Editorial.
- Gauthier, S. (2010) The perceptions of judicial and psychosocial interveners of the consequences of dropped charges in domestic violence cases. *Violence Against Women*, 16(12), 1375-1395.
- Geertz, C. (1998) “O saber local: fatos e leis um uma perspectiva comparativa”, a Geertz, C., *O saber local*. Vozes, Petrópolis.
- Genera, Observatori DESC i Grup Antígona UAB (2011) *Análisis socio jurídico de la trata con fines de prostitución forzada: Herramientas para una intervención desde una perspectiva de Derechos*. Disponible a: http://observatoridesc.org/sites/default/files/Analisis_SocioJuridico_Trata_PF_-_Genera_-Desc_-Antigona_Nov2011.pdf [Accés: 1 de febrer de 2017].
- Goffman, E. (2008 [1963]) *Estigma. La identidad deteriorada*. Buenos Aires. Amorrortu editores.
- Grant, R.W. i Orr, M. (1996) *Lenguaje, Race and Politics: From ‘Black’ to ‘African-American’* *Politics & Society*. 24(2). Pàgines: 137-152.

- Guber, R. (2001) *La etnografía. Método, campo y reflexividad*. Grupo Editorial Norma, Bogotá.
- Gutiérrez de Piñeres Botero, C. i Coronel, E.; Pérez, C. A. (2009) *Revisión teórica del concepto de victimización secundaria*. Liberabit. Revista de Psicología, vol. 15, núm. 1, 2009, pp. 49-58. Universidad de San Martín de Porres. Lima, Perú.
- Heim, D., Casas Vila, G. i Bodelón, E. (2012) “Las valoraciones de los/las profesionales que intervienen en casos de violencia de género en la pareja”, a Bodelón, E., *Violencia de género y las respuestas de los sistemas penales*. Argentina: Ediciones Didot.
- Heim, D. (2014a) *Acceso a la justicia y violencia de género*. Anales de la Cátedra Francisco Suárez, 48 (107-129).
- Heim, D. (2014b) *Mujeres y acceso a la justicia. De la tradición formalista del derecho a un derecho no androcéntrico*. Tesis doctoral en Dret Públic. Direcció: Dra. Encarna Bodelón González. Departament de Ciència Política i Dret Públic. Facultat de Dret. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Hester, M. (2012) “A través del sistema penal: la experiencia de las mujeres en Inglaterra”, a Bodelón, E., *Violencia de género y las respuestas de los sistemas penales*. Argentina: Ediciones Didot.
- Hirigoyen, M.F. (2005) *Mujeres maltratadas. Los mecanismos de la violencia en la pareja*. Ediciones Paidós Ibérica. Barcelona.
- Hurtado, M. i Iranzo, A. (2015) “Introducción”, a Hurtado, M. i Iranzo, A. (comp.), *Miradas críticas sobre la trata de seres humanos. Diálogos académicos en construcción*. Universidad de los Andes, Ediciones Uniandes.
- Igareda González, N. i Cruells López, M. (2014) *Críticas al derecho y el sujeto “mujeres” y propuestas desde la jurisprudencia feminista*. Cuadernos Electrónicos de Filosofía del Derecho (CEFD). Número 20(2014) ISSN: 1138-9877.
- Irazuzta, I. i Gatti, G. (2017) “El gobierno de las víctimas. Instituciones, prácticas técnicas y oficios que hacen (a) las víctimas”, a Gatti, G. (ed.), *Un mundo de víctimas*. Barcelona: Anthropos Editorial.
- Johnson, I. M. (2007) Victims' perceptions of police response to domestic violence incidents. *Journal of Criminal Justice*, 35(5), 498-510.
- Juliano, D. (2004) *Excluidas y marginales*. Colección Feminismos. Ediciones Cátedra. Madrid
- Juliano, D. (2011) *Presunción de inocencia. Riesgo, delito y pecado en femenino*. Gakoa Liburuak. Donostia-San Sebastián.

- Kress, G. (1989) History and language: towards a social account of linguistic change. *Journal of Pragmatics*, v. 13, n. 3, p. 445-466,
- Larrauri, E. (2005) “¿Se debe proteger a la mujer contra su voluntad?”, a *La Ley de Medidas de Protección Integral contra la violencia de Género*. Cuadernos Penales José María Lidón, nº 2, Universidad de Deusto, Bilbao.
- Larrauri, E. (2007a) *Criminología crítica y violencia de género*. Madrid: Trotta.
- Larrauri, E. (2007b) *Cinco tópicos sobre las mujeres víctimas de violencia a los tres años de aprobación de la LOVG (1/2004, de 28 de diciembre)*. Cuadernos de Derecho Judicial: Algunas cuestiones prácticas y teóricas de la Ley Orgánica 1/2004. Consejo General del Poder Judicial: Madrid.
- Larrauri, E. (2008) *Mujeres y sistema penal. Violencia doméstica*. Editorial B de F. Buenos Aires, Argentina.
- Larrauri, E. (2011) *La intervención penal para resolver un problema social*. Revista Argentina de Teoría Jurídica, Volumen 12. Universidad Torcuato di Tella. Escuela de Derecho.
- Latour, B. (2007) *L'espoir de Pandore. Pour une version réaliste de l'activité scientifique*. París: La Découverte.
- Laurenzo Copello, P. (2005) *La violencia de género en la Ley Integral. Valoración político-criminal*. Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología. Disponible a: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1215796> [Accés: 7 d'octubre de 2017]
- Laurenzo (2008): “La violencia de género en el Derecho penal: un ejemplo de paternalismo punitivo”, a Laurenzo, P.; Maqueda, M. L. i Rubio, A., *Género, violencia y derecho*. Tirant lo Blanch: Valencia.
- Libano Beristain, A. (2011) “La delincuencia sexual y el papel de la víctima en el proceso penal”, a Rodríguez Luna, R. i Bodelón, E. (coords.), *Las violencias machistas contra las mujeres*. Grupo Antígona UAB – Bellaterra. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions.
- Lista, C. (2010): “Prólogo”, a Boueiri Bassil, S., *El acceso a la justicia: contribuciones teórico-empíricas en y desde países latinoamericanos*, Madrid, Dykinson, pp. 9-19.
- Llewellyn, K. i Hoebel, E.A. (1941) *The Cheyenne Way. Conflict and case Law in Primitive Jurisprudence*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Macaya Andrés, L. (2013) *Esposas nefastas y otras aberraciones. El dispositivo jurídico como red de construcción de feminidad*. Diletants. Barcelona

- Magro Servet, V. (2005) Soluciones de la sociedad española ante la violencia que se ejerce sobre las mujeres. La Ley Actualidad. Madrid.
- Maqueda, M. L. (2006) *La violencia contra las mujeres: una revisión crítica de la Ley Integral*. Revista Penal, N° 18 (2006). Disponible a: <http://www.uhu.es/revistapenal/index.php/penal/issue/view/20/showToc> [Accés: 14 de desembre de 2017]
- Maqueda, M. L. (2006) *La violencia de género. Entre el concepto jurídico y la realidad social*. Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología. Disponible a: <http://criminet.ugr.es/recpc/08/recpc08-02.pdf>. [Accés: 15 de novembre de 2017]
- Maqueda, M. L. (2007) ¿Es la estrategia penal una solución a la violencia contra las mujeres? Algunas respuestas desde un discurso feminista crítico. Indret. Revista para el análisis del derecho. 4/2007.
- Marés de Souza, C. F. (2014) “¿Antropología o Derecho?: Crítica a la autosuficiencia del derecho”, a Castro Lucic, M. (Editora), *Los Puentes entre la Antropología y el Derecho. Orientaciones desde la Antropología Jurídica*. Programa de Antropología Jurídica e Interculturalidad. Facultad de Derecho, Universidad de Chile.
- Marín, P. (2011) “El mite de les denúncies falses”. Jornades: *Llei 1/2004 de mesures integrals contra la violència de gènere. Anàlisi de sis anys d'aplicació*. Barcelona, 2 i 3 de juny de 2011. Dones Juristes. Disponible a: https://www.apmj.pt/images/PDF/doutrina_estrangeira/El%20Mito%20de%20las%20Denuncias%20Falsas.pdf [Accés: 20 de novembre de 2017].
- Marín López, P. (2013) *La declaración de la víctima de la violencia de género: apuntes para una valoración libre de estereotipos de género*. Curso: Impartición de justicia con perspectiva de género en los distintos órdenes jurisdiccionales.
- Martín María, B. (2005) *La violencia sexual en la Ley Integral contra la Violencia de Género a Themis*. Revista Jurídica de Igualdad de Género. Dossier: Violencia de género. Número 0 – diciembre 2005
- Martínez, J. A. (2006) *El lenguaje (políticamente) correcto*. Disponible a: <http://www.pensamientocritico.org/josmar1106.html> [Accés: 13 d'agost de 2018]
- Martínez, M., Robles, I. i Gatti, G. (2017) “Itinerario institucional-ideal de la víctima”, a Gatti, G. (ed.), *Un mundo de víctimas*. Barcelona: Anthropos Editorial.
- Martínez, M. (2017) “Expertos en víctimas”, a Gatti, G. (ed.), *Un mundo de víctimas*. Barcelona: Anthropos Editorial.
- McDermott, J.M. i Garofalo, J. (2004) *When Advocacy for Domestic Violence victims Backfires*. Violence Against Women 10/11:1245-1266.

- Medina, J. J. (2002): *Violencia contra la mujer en la pareja. Investigación comparada y situación en España*. Tirant Monografías: Valencia.
- Millan, M. (2006) *Participación política de mujeres indígenas en América Latina: el movimiento Zapatista en México*. Instituto Nacional de Investigaciones y Capacitación de las Naciones Unidas para la Promoción de la Mujer (INSTRAW) i Agencia Española de Cooperación (AECI). Santo Domingo.
- Miller, S. i Barberet, R. (1994) A cross-cultural comparison of social reform: the growing pains of the battered women's movements in Washington, D.C., and Madrid, Spain. *Law and Social Inquiry. Journal of the American Bar Foundation*, 19(4).
- Molinier, P. (2003) *L'énigme de la femme active. Egoïsme, sexe et compassion*. París, Payot.
- Montalban Huertas, I. (2007) *Desde Ana Orantes. Tribuna: Análisis. La lacra de la violencia de género*. Diari El País. Disponible a: https://elpais.com/diario/2007/12/16/andalucia/1197760924_850215.html [Accés: 1 de novembre de 2017]
- Montaner Fernández, R. (2007) El quebrantamiento de penas o medidas de protección a las víctimas de la violencia doméstica ¿Responsabilidad penal de la mujer que colabora o provoca el quebrantamiento? *InDret* 4/2007. Disponible a: http://www.indret.com/pdf/477_es.pdf [Accés: 9 d'agost de 2018]
- Nader, L. (1972) “‘Los de arriba’: Nuevos horizontes de la antropología”, a CIESAS-UAM-UIA, *Clásicos y Contemporáneos en Antropología*. *Reinventing Anthropology* (Dell Hymes ed.) New York: Pantheon Books. Disponible a: http://www.ciesas.edu.mx/publicaciones/clasicos/articulos/LAURA_NADER.pdf [Accés: 1 de novembre de 2018]
- Nader, L. (2002) *The life of the law. Anthropological Projects*. University of California Press. Berkeley and Los Angeles, California.
- Naredo Molero, M., Casas Vila, G. i Bodelón, E. (2012) “La utilización del sistema de justicia penal por parte de mujeres que enfrentan la violencia de género en España”, a Bodelón, E., *Violencia de género y las respuestas de los sistemas penales*. Argentina: Ediciones Didot.
- Nieva-Fenoll, J. (2018) *En Alemania, Alta Traición. En España, Rebelión*. Disponible a: <http://agendapublica.elperiodico.com/alemania-alta-traicion-espana-rebellion/> [Accés: 16 d'abril de 2018]
- Ocejo, E. (2017) *Agravante de género: una herramienta más contra la violencia machista*. Disponible a: <https://tribunafeminista.elplural.com/2017/02/agravante-de-genero-una-herramienta-mas-contra-la-violencia-machista/> [Accés: 15 de novembre de 2018]

- Ojeda Vidal, H. (2011) Relaciones de poder y Mediación. Una reflexión sobre la gestión de los casos con violencia de género en el marco de las relaciones de poder. Tesina de Máster en Gestión y Resolución de Conflictos: Mediación (2010-2011). IL3-Universitat de Barcelona.
- Olivella Quintana, M. (2015) *Explorando las (im)posibilidades de una ley interseccional sobre violencias de género en el Estado español*. Tesis Doctoral dirigida per Bàrbara Biglia i Jordi Roca i Girona. Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social de la Universitat Rovira i Virgili.
- Olsen, F. (2000) "El sexo del derecho", a Ruiz, A. i altres (comp.), *Identidad femenina i discurso jurídico*. Departament de publicacions de la Facultad de Derecho. Universidad de Buenos Aires. Editorial Biblos. Buenos Aires, Argentina. Publicat a David Kairys (ed.), *The Politics of Law* (Nueva York, Pantheon, 1990), pp. 452-467. Traducció de Mariela Santoro i Christian Courtis. Disponible a: http://equis.org.mx/wp-content/uploads/2016/01/S_1_2.pdf [Accés: 11 d'abril de 2018]
- Ortega, A. (2009) *España: la violencia de género y el derecho de extranjería*. Anuario Mexicano de Derecho Internacional. XI: 591-607.
- Osborne, R. (2009a) *Construcción de la víctima, destrucción del sujeto*. Página abierta, ISSN 1132-8886, N°. 206 (Enero-Febrero), 2010, págs. 8-13. Disponible a: <http://www.pensamientocritico.org/raqosb0210.html> [Accés: 15 de desembre de 2017]
- Osborne, R. (2009b) *A vueltas con la Ley Integral de violencia de Género: ¿Es la vía penal el único camino?* Cuadernos de Informacion Económica. Issn 1132-9386, n° 212, pàgines 147-152.
- Osuna Fernández-Largo, A. (1988) *Notas propedéuticas para una Teoría Sociológica del Derecho*. Anuario de Filosofía del Derecho. ISSN 0518-0872, N° 5, 1988, pàgines 55-80.
- O'Toole, L. L.; Shiffman, J. R. i Kiter Edwards, M. L. (2007) *Gender violence. Interdisciplinary perspectives*. New York: New York University Press.
- Ptacek, J. (1999) *Battered women in the courtroom: The power of judicial responses*. Boston: Northeastern University Press.
- Perczyk, J. (2015) "Prólogo", a Armida, M. J.; Cassino, M. Ciarniello, Lucas Witis, R., *Los derechos humanos frente a la violencia institucional*. Secretaría por los Derechos Humanos de la Nación. Argentina.
- Pitch, T. (2014) *La violencia contra las mujeres y sus usos políticos*. Anales de la Cátedra Francisco Suárez, 48, 19-29.

- Pitch, T. (1985) Critical criminology, the construction of social problems, and the question of rape. *International Journal of Sociology of Law*, 13.
- Post, R. (2000) Prejudicial Appearances: The Logic of American Antidiscrimination Law. *California Law Review* Núm. 88.
- Poyatos, G. (2017) *Sentencia pionera que define jurídicamente y aplica la técnica de “juzgar con perspectiva de género”*. Jurisdicción Social. Blog de la Comisión de lo Social de Jueces para la Democracia. Disponible a: <http://jpdsocial.blogspot.com.es/2017/03/sentencia-pionera-que-define.html> [Accés: 25 de gener de 2018]
- Quintero Olivares, G. (2005) *Parte General del Derecho Penal*. Aranzadi. Pamplona.
- Radford, J.; Frielberg, M. Y Harne, L. (eds.) (2000) *Women, violence and strategies for action: feminist research, policy and practice*. Buckingham, Open University Press.
- Ramón Ribas, E. (2008) *Violencia de género y violencia doméstica*. València: Tirant lo Blanch
- Ramon Ribas, E. (2013) *Los delitos de violencia de género según la jurisprudencia actual*. Estudios Penales y Criminológicos. Vol. XXXIII. ISSN 1137-7550: 401-464
- Revet, S. (2017) “La escena judicial y las víctimas”, a Gatti, G. (ed.), *Un mundo de víctimas*. Barcelona: Anthropos Editorial.
- Riso, W. (2018) *Pensar bien, sentirse bien*. Editorial Planeta.
- Rodríguez Galán, L. (2014) *Términos y fórmulas judiciales: construcción de un glosario español-francés. Elaboración y proceso*. FITISPos International Journal. Public Service Interpreting ant Translation. Vol 4 (2017). Universidad de Alcalá de Henares.
- Rodríguez Galán, L. (2016) Elaboración de un glosario español-francés con respecto a los términos y las fórmulas empleadas en la traducción de textos judiciales. TFM del Máster Universitario en Comunicación Intercultural, Interpretación y Traducción en los Servicios Públicos. Universidad de Alcalá de Henares.
- Rodríguez Luna, R., Naredo Molero, M. (2012) “El acceso a la justicia en los juzgados de violencia de género”, a Bodelón, E., *Violencia de género y las respuestas de los sistemas penales*. Argentina: Ediciones Didot.
- Rodríguez Luna, R.; Bodelón González, E. (2015) *Mujeres maltratadas en los juzgados: la etnografía como método para entender el derecho “en acción”*. Revista de Antropología Social. Disponible a: <http://revistas.ucm.es/index.php/RASO/article/view/50645> [Accés: 5 d'agost de 2017].

- Romero, P. i Doñate, M. (2008) Conversant amb Ignasi Terradas i Saborit. Antropologia, universitat i societat: la necessitat d'una lectura crítica de l'actualitat. (Con)textos. Revista d'antropologia i investigació social. Número 1. Maig de 2008. Pàgines 5-22. ISSN: 2013-0864. Disponible a: http://www.ub.edu/reciprocitat/GER_WEB_CAT/Publicacions/Publicacions_Miguel/Entrevista_Terradas.pdf [Accés: 22 de gener de 2018].
- Rosés, M. (2013) Responsabilitats adjudicades, compromisos heretats. Conflictes i articulacions entre cultures i pràctiques jurídiques a la Regió de l'Haute Matsiatra de Madagascar. Tesi Doctoral. Programa de Doctorat en Antropologia Social i cultural. Departament d'Antropologia Cultural i Història d'Amèrica i Àfrica. Universitat de Barcelona. Dirigida per: Ignasi Terradas i Saborit.
- Rubio Castro, A. (2005) *La capacidad transformadora del derecho en la violencia de género*. II Congreso sobre violencia doméstica y de género. Granada, 23 i 24 de febrer de 2006. Ministerio de Justicia. Disponible a: http://www.poderjudicial.es/stfls/PODERJUDICIAL/DOCTRINA/FICHERO/02.1ponencia_Rubio_1.0.0.pdf [Accés: 24 de gener de 2018].
- Rubio Castro, A. (2004) “La inaplicabilidad e ineficacia del derecho en la Violencia contra las Mujeres: un conflicto de valores”, a Rubio Castro, A. (Coord.) *Análisis Jurídico de la Violencia contra las Mujeres. Guía de Argumentación para Operadores Jurídicos*. Instituto Andaluz de la Mujer. Estudios 18.
- Ruiz, A. (2001) *De cómo el derecho nos hace mujeres y hombres*. Revista da Faculdade de Direito da UFPR, v. 36.
- Ruiz-Jarabo Quemada, C. i Blanco Prieto, P. (2005) *La violencia contra las mujeres. Prevención y detección*. Madrid: Ediciones Díaz de Santos.
- Sáez Valcárcel, R. (2007) Una crónica de tribunales. La justicia penal en la estrategia de la exclusión social. *Jueces para la democracia*, 58:13-22.
- Sáez Valcárcel, R. (2017) “La ley y la víctima”, a Gatti, G. (ed.), *Un mundo de víctimas*. Barcelona: Anthropos Editorial.
- Salvador Tomás, S. (2015) *¿Qué es la victimización secundaria provocada por la Justicia en casos de violencia de género?* Disponible a: <http://feminicidio.net/articulo/¿qué-la-victimización-secundaria-provocada-la-justicia-casos-violencia-género> [Accés: 30 d'agost de 2017].
- Sánchez Botero, E. (2014) “Algunos presupuestos epistemológicos y metodología de la antropología jurídica”, a Castro Lucic, M. (Editora), *Los Puentes entre la Antropología y el Derecho. Orientaciones desde la Antropología Jurídica*. Programa de Antropología Jurídica e Interculturalidad. Facultad de Derecho, Universidad de Chile.

- Sánchez Moy, L. (2014) “La prevención de las relaciones abusivas y violentas entre jóvenes”, a Freixanet Mateo, M. (coord.), *Relacions de gènere entre joves i adolescents. Com intervenir quan hi ha violència?* Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Sánchez Hernández, C. (2011) “La mediación en la violencia doméstica y de género: un camino hacia el restablecimiento del equilibrio y la igualdad”, a Garcia, M. P. i Valpuesta, M. R. (Dir.) i López, L. i Otero, M., *El levantamiento del velo: las mujeres en el derecho privado*. València: Tirant lo Blanch homenajes y congresos.
- San Miguel Bergaretxe, N. (2017) *¿Código Penal en igualdad?* Juezas y jueces por la democracia. Blog Penal, Derechos Fundamentales, Igualdad. Disponible a: <http://www.juecesdemocracia.es/2017/03/27/codigo-penal-en-igualdad/> [Accés: 1 de febrer de 2017].
- Santa Cruz, U.; Schurjin, D.; Vassallo, B.; Llurba, A. (2017) *Cultura de la violación*. Ed. Antipersona.
- Seligman, M. E. P. (1983) *Indefensión*. Editorial Debate. Madrid.
- Scott, J.C. (2000) *Los dominados y el arte de la resistencia*. Edición Era. México.
- Segato, R.L. (2016) *La guerra contra las mujeres*. Traficantes de sueños. Mapas. Madrid.
- Sordo, T. (2011) *Los estereotipos de género como obstáculos para el acceso de las mujeres a la justicia*. Suprema Corte de Justicia de la Nación. México. Disponible a: https://www.scjn.gob.mx/sites/default/files/igualdad-genero/2017-02/1erlugarEnsayo_2011.pdf [Accés: 15 de novembre de 2017].
- Spencer, J. (2003) “Violence”, a Barnard, A. i Spencer, J. (eds.), *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London, Routledge.
- Terradas Saborit, I. (2008) *Justicia Vindicatoria. De la ofensa e indefensión a la imprecación y el oráculo, la vindicta y el talión, la ordalía y el juramento, la composición y la reconciliación*. Madrid: CSIC.
- Terradas Saborit, I. (2009) *Cuestión de responsabilidad y equidad: una perspectiva desde la Antropología jurídica*. Anuario da Facultade de Dereito da Universidade da Coruña, Vol. 13.
- Terradas Saborit, I. (2010) “The historical difference between restorative and vindicatory justice in the European past and elsewhere”, a *Report of the sixth conference of the European Forum for Restorative Justice, Doing Restorative Justice in Europe. Established Practices and Innovative Programmes, Bilbao, 17-19 June 2010*. Disponible a: https://www.euforumrj.org/assets/upload/Day_3_-_Saturday_19_June.pdf [Accés: 9 d'octubre de 2018]

- Terradas Saborit, I. (2012) *Què és la justícia vindicatòria? (Definició i característiques fonamentals)*. Associació Recerques. Història, Economia, Cultura. Número 64. Pàgines 13-30.
- Terradas Saborit, I. (2014) “Antropología jurídica: costumbres y conflictos”, a Castro Lucic, M. (ed.), *Los puentes entre la Antropología y el Derecho. Orientaciones desde la Antropología Jurídica*. Programa de Antropología Jurídica e Interculturalidad. Facultad de Derecho, Universidad de Chile.
- Terradas Saborit, I. (2015) *Derecho y Antropología Social en pie de igualdad. Una introducción*. Revista de Antropología Social, vol. 24, pp. 9-33. Universidad Complutense de Madrid. Madrid, España.
- Terradas Saborit, I. (2015b) *Paul Vinogradoff (1954-1925) y la antropología jurídica*. Ius Fugit. Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos, 18, 2015. Pàgines 11-43.
- Terradas Saborit, I., Aparicio Wilhelmi, M., Bullen, M., Canyelles Gamundí, C., Esteban Galarza, M.L. (2016) La violencia contra las mujeres en el contexto social y económico actual. Un estudio antropológico de los “condicionantes socioculturales” en la praxis judicial (2012-2016). Subvenciones para la realización de investigaciones relacionadas con los Estudios de las Mujeres y del Género. Convocatoria 2012. Cofinanciado por el Fondo Social Europeo - Programa Lucha contra la discriminación 2007-2013. Instituto de la Mujer.
- Terradas Saborit, I. (2016) “Los condicionantes socioculturales de la violencia de género en el ámbito de la pareja y en la violencia machista en general: en torno a dos sentencias (TS 856/2014, 26 diciembre; AP Huelva 271/2010, 27 septiembre)” a Terradas Saborit, I., Aparicio Wilhelmi, M., Bullen, M., Canyelles Gamundí, C., Esteban Galarza, M. L., *La violencia contra las mujeres en el contexto social y económico actual. Un estudio antropológico de los “condicionantes socioculturales” en la praxis judicial (2012-2016)*. Subvenciones para la realización de investigaciones relacionadas con los Estudios de las Mujeres y del Género. Convocatoria 2012. Cofinanciado por el Fondo Social Europeo - Programa Lucha contra la discriminación 2007-2013. Instituto de la Mujer.
- Terradas Saborit, I. (2016b) “La etnografía en el procedimiento vindicatorio” a Del Màrmol, C., Roigé, X., Bestard, J. i Contreras, J. (eds.), *Compromisos etnográficos. Un homenaje a Joan Frigolé*. Edicions Universitat de Barcelona.
- Terradas Saborit, I. (2017) *Sir Wilfrid Gridson (1986-1948) Juez y etnólogo. Casos juzgados, justicia vindicatoria y código penal de la India colonial*. Ius Fugit Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos, 20, 2017. Pàgines 265-299.
- Touraine, A. (1997) El sujeto democrático: Las concepciones liberal, revolucionaria y social de la democracia. Claves de razón práctica. Núm. 76, pàgines 6-14.

- Valcárcel, A. (2004) *Derecho a la maldad*, entrevista realitzada per Mariló Hidalgo per a la Revista Fusion. Disponible a: <http://www.revistafusion.com> [Accés: 10 d'abril de 2018].
- Valcárcel, A. (2008) “Algo de derecho al mal”, a Muguerza J. i Ruano de la Fuente, Y., *Occidente: razón y mal*. Fundación BBVA. Atlántida Grupo Editor. Bilbao.
- Valcárcel, A. (2012) “Derecho al mal”, a Johnson, R. i Zubiaurre, M. (eds.), *Antología del pensamiento feminista español*. Colección Feminismos. Ediciones Cátedra. Madrid.
- Valiente, C. (1996): Políticas contra la violencia contra la mujer en España (1975- 1995). *Ciencia Policial*, 35: 29-45.
- Vall, C. (2018) *Cuando la violencia vuelve a empezar con la denuncia*. Article d'opinió a El Diario.es Disponible a: https://www.eldiario.es/catalunya/opinions/violencia-reempieza-denuncia_6_747235309.html [Accés: 3 de maig de 2018]
- Van Dijk, T. (1996) “Discourse, power and access”, a Caldas-Coulthard, C.R i Coulthard, R.M. (Eds.). *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse*. London: Routledge.
- Vinogradoff, P. (1913) *Common Sense in Law*. London: Williams and Norgate.
- Viveros Vigoya, M. (2011) “Estereotipos y violencia contra las mujeres”. Resenya de *Estereotipos de género. Perspectivas legales transnacionales*, de Rebecca J. Cook i Simone Cusack. Disponible a: http://www.clam.org.br/uploads/conteudo/Artigo_MaraViveiros.pdf [Accés: 15 de desembre de 2017].
- Walker, L.E.A. (2012) *El síndrome de la mujer maltratada*. Biblioteca de Psicología. Editorial Desclee de Brouwer.
- Warren, K.B. (2015) “Problematizar la dicotomía víctima/tratante en los esfuerzos por combatir la trata de personas”, a Hurtado, M. i Iranzo, A. (comp.), *Miradas críticas sobre la trata de seres humanos. Diálogos académicos en construcción*. Universidad de los Andes, Ediciones Uniandes.
- Weber, M. (2002[1922]) *Economía y Sociedad. Esbozo de sociología comprensiva*. Fondo de Cultura Económica. México.
- Weber, M. (2014) *¿Qué es la burocracia?* Editorial: Ediciones Coyoacan. México.
- Wittgenstein, L. (1921) *Tractatus logico-philosophicus*. Disponible a: http://www.ub.edu/procol/sites/default/files/Wittgenstein_Tractatus_logico_philosophicus.pdf [Accés: 20 d'octubre de 2017]
- Young, I. M. (2000) *La justicia y la política de la diferencia*. Madrid: Cátedra.

Young, I. M. (2011) *Responsabilidad por la justicia*. Ediciones Morata. Madrid.

Zurita Márquez, Evelina (2011) “Violencia de género y sociedad de consumo”. Actas de I Congreso Internacional Virtual Violencia de Género *La violencia de género en el contexto de la globalización*. UNIA (Universidad Internacional de Andalucía), págs. 607-625

Zurita Márquez, Evelina (2012) *Rotas están las cuerdas. Violencia de género, una investigación antropológico-social*. I Premio Fundación Alfonso Perales de Ensayo. S.L. Aconcagua Libros.

Webgrafia

Asamblea General de Naciones Unidas. Declaració Universal dels Drets Humans. Disponible a: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/cln.pdf [Accés: 16 d'abril de 2018]

Asamblea General de Naciones Unidas. Declaració sobre l'Eliminació de la Violència contra la dona. Disponible a: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/095/08/PDF/N9409508.pdf?OpenElement> [Accés: 8 de maig de 2018]

Asamblea General de Naciones Unidas. Declaració sobre l'eliminación de la violencia contra la dona. Resolució de l'Asamblea General 48/104 del 20 de desembre de 1993. Disponible a: <http://www.acnur.org/fileadmin/Documentos/BDL/2002/1286.pdf?file=fileadmin/Documentos/BDL/2002/1286> [Accés: 24 de novembre de 2017].

CEDAW Recomanació General núm. 35 sobre la violència per raó de gènere, per la que s'actualitza la recomanació general núm. 19. Disponible a: <https://www.acnur.org/fileadmin/Documentos/BDL/2017/11405.pdf> [Accés: 10 de juliol de 2018]

CEDAW Recomanació General núm. 33. Sobre l'accés de les dones a la justícia. Doc. CEDAW/C/GC/33. General Recommendation on Women's Access to Justice. Disponible a: www.acnur.org/fileadmin/Documentos/BDL/2016/10710.pdf [Accés: 10 de juliol de 2018].

Consejo General del Poder Judicial. Butlletins Estadístics. Disponible a: <http://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Temas/Violencia-domestica-y-de-genero/Actividad-del-Observatorio/Datos-estadisticos/?filtroAnio=2017> [Accés: 12 de desembre de 2017].

Constitució Espanyola. Disponible a: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1978-31229&p=20110927&tn=2> [Accés: 13 de juliol de 2017]

Corte Interamericana de Derechos Humanos (2001), Informe de Fondo, N° 54/01, *Maria Da Penha Fernandes* (Brasil), 16 de abril de 2001. Disponible a: www.cidh.oas.org/annualrep/2000sp/CapituloIII/Fondo/Brasil12.051a.htm [Accés: 11 de juliol de 2018].

Corte Interamericana de Derechos Humanos. Sentència del Cas González i Altres (“Campo Algodonero”) vs. Mèxic de 16 de novembre de 2009. Disponible a: http://www.corteidh.or.cr/cf/Jurisprudencia2/ficha_tecnica.cfm?nId_Ficha=347&lang=e [Accés: 12 d’octubre de 2018]

Corte Interamericana de Derechos Humanos (2007) - OEA/Ser.L/V/II. Doc. 68 Acceso a la justicia para mujeres víctimas de violencia en las amélicas. Relatoría sobre los derechos de la mujer. Comisión Interamericana de Derechos Humanos. Disponible a: https://www.cidh.oas.org/women/acceso07/cap1.htm#_ftnref100 [Accés: 9 de juliol de 2018]

Departament d'Interior de la Generalitat de Catalunya. *Dades estadístiques del Pla de seguretat i atenció a les víctimes de violència masclista i domèstica*. Disponible a: http://victimesviolencia.gencat.cat/ca/01_dades_estadistiques_sobre_violencia_masclista_i_domestica/ [Accés: 12 de desembre de 2017].

Feminicidio.net . *Informes y cifras*. Disponible a: <http://feminicidio.net/menu-feminicidio-informes-y-cifras> [Accés: 12 de desembre de 2017].

Fiscalia General de l'Estat. Memòria 2017. Disponible a: https://www.fiscal.es/fiscal/publico/ciudadano/documentos/memorias_fiscalia_general_estado!/ut/p/a1/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfGjzOI9HT0cDT2DDbwsgozNDBwtjNycnDx8jAwszIAKIpEVuPtYuBk4unsGO5l6eBhbBJkQp98AB3A0IKQ_XD8KVYm_h68R0AWGvqEmli7GBu6G6AqwOBGsAI8bCnJDIwvyPRUByaZ9Ig!!/dl5/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/?selAnio=2017 [Accés: 16 d’agost de 2018].

Guía jurídica. Delictes contra l'Administració de Justícia http://guiasjuridicas.wolterskluwer.es/Content/Documento.aspx?params=H4sIAAAA AAAEAMtMSbF1jTAAAUMjI3NTtbLUouLM_DxbIwMDCwNzAwuQQGZapUt-ckhlQaptWmJOcSoAMYH-ajUAAAA=WKE#I63.

Institut Català de les Dones. *Estadística judicial de la violència contra les dones*. Disponible a: http://dones.gencat.cat/ca/ambits/violencia_masclista/estadistiques/ [Accés: 12 de desembre de 2017].

Ley General de acceso de las mujeres a una vida libre de violencia. Congreso General de los Estados Unidos Mexicanos (2007). Disponible a: http://www.dof.gob.mx/nota_detalle.php?codigo=4961209&fecha=01/02/2007 [Accés: 7 de maig de 2018]

Ley Orgánica sobre el derecho de las mujeres a una vida libre de violencia G.O. (38668 de 23 /4/2007). Asamblea Nacional de la República Bolivariana de Venezuela (2007) Disponible a: <http://www.derechos.org/ve/pw/wp-content/uploads/11.-Ley-Org%C3%A1nica-sobre-el-Derecho-de-las-Mujeres-a-una-Vida-Libre-de-Violencia.pdf> [Accés: 7 de maig de 2018]

Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere. Disponible a: http://portaljuridic.gencat.cat/ca/pjur_ocults/pjur_resultats_fitxa/?action=fitxa&documentId=556001 [Accés: 16 d'abril de 2018].

Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista. Generalitat de Catalunya. Disponible a: <http://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/5123/1438723.pdf> [Accés: 7 de maig de 2018].

Llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a eradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia http://treballiaferssocials.gencat.cat/web/.content/01departament/08publicacions/ambits_tematicos/igualtat/llei11-2014/QL100.pdf

Llei orgànica 1/2015, de 30 de març, per la qual es modifica la Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi penal. Disponible a: https://www.boe.es/boe_catalan/dias/2015/03/31/pdfs/BOE-A-2015-3439-C.pdf [Accés: 6 de novembre de 2018]

Llei 4/2015, de 27 d'abril, de l'Estatut de la víctima del delictes. https://www.boe.es/boe_catalan/dias/2015/04/28/pdfs/BOE-A-2015-4606-C.pdf

Llei 11/2016, de 28 de juliol, d'igualtat de dones i homes. Govern de les Illes Balears. Disponible a: <http://www.caib.es/eboibfront/ca/2016/10531/583693/llei-11-2016-de-28-de-juliol-d-igualtat-de-dones-i> [Accés: 7 de maig de 2018]

Nacions Unides. Informe de la Cuarta Conferencia Mundial sobre la Mujer Beijing, 4 a 15 de septiembre de 1995 <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/Beijing%20full%20report%20S.pdf>

Programa Redes. Capítol 110. El alma está en la red del cerebro. Entrevista a Joaquim Fuster, professor de Psiquiatria de la Universitat de Califòrnia. Font: Disponible a: <https://www.youtube.com/watch?v=jgTH2Sb5pys> [Accés: 12 de novembre de 2018].

Observatorio Estatal de Violencia sobre la Mujer. *Informe Anual*. Disponible a: <http://www.violenciagenero.msssi.gob.es/violenciaEnCifras/observatorio/informesAnuales/home.htm> [Accés: 12 de desembre de 2017].

Optimot, consultes lingüístiques. Servei que ofereix la Direcció General de Política Lingüística en col·laboració amb l'Institut d'Estudis Catalans i el Centre de Terminologia TERMCAT.

<http://aplicacions.llengua.gencat.cat/llc/AppJava/index.html>.

Organización de los Estados Americanos. Convención de Belém do Pará (Convención Interamericana para Prevenir, Sancionar y Erradicar la Violencia contra la Mujer) Disponible a: <http://www.oas.org/es/mesecvi/docs/BelemDoPara-ESPANOL.pdf> [Accés: 7 maig de 2018].

Real Decreto-ley 9/2018, de 3 de agosto, de medidas urgentes para el desarrollo del Pacto de Estado contra la violencia de género. <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2018-11135>

Sense Ficció. Nit temàtica sobre la violència de gènere. Programa emès a la Televisió de Catalunya el 13 de novembre de 2018. Disponible a: <http://www.ccma.cat/tv3/alcanta/nit-contra-la-violencia-de-genere/nit-contra-la-violencia-de-genere-13112018/video/5798207/> [Accés: 14 de novembre de 2018].

Sentència 257/18 Jutjat Penal núm. 1 de Granada. Document disponible a: https://www.eldiario.es/andalucia/Juana-Rivas-condenada-presunta-sustraccion_0_797220451.html [Accés: 12 d'octubre de 2018]

Universitat de Barcelona. Gestor de consultes lingüístiques i terminològiques. Disponible a: http://www2.ub.edu/assessling/cgi/consultes/resposta.pl?consultes_id=1643 [Accés: 12 d'octubre de 2018]

Annex

Taula d'entrevistes

	Codi	Persona Entrevistada	Lloc entrevista ⁵⁵⁷	Data entrevista
1	EntAdv1	Advocada	Mallorca	Agost 2013
2	EntAdv2	Advocada	Mallorca	Juliol 2014
3	EntAdv3	Advocada	Mallorca	Juliol 2014
4	EntAdv4	Advocat	Mallorca	Juliol 2014
5	EntAdv5	Advocada	Mallorca	Agost 2014
6	EntAdv6	Advocada	Mallorca	Agost 2013
7	EntAdv7	Advocada	Mallorca	Agost 2013
8	EntAdv8	Advocat	Mallorca	Agost 2014
9	EntAdv9	Advocada	Mallorca	Agost 2014
10	EntAdv10	Advocada	Mallorca	Agost 2014
11	EntAdv11	Advocada	Barcelona	Febrer 2016
12	EntAdv12	Advocada	Barcelona	Abril 2016
13	EntAdv13	Advocada	Barcelona	Novembre 2017
14	EntJutg1	Jutge titular d'un jutjat de violència sobre la dona	—	Agost 2013
15	EntJutg2	Jutge titular d'un jutjat de violència sobre la dona	—	Agost 2014
16	EntJutg3	Jutjessa titular d'un jutjat de violència sobre la dona	—	Gener 2017
17	EntFisc1	Fiscal titular en matèria de violència de gènere	—	Juliol 2013
18	EntFisc2	Fiscal titular en matèria de violència de gènere	—	Agost 2013
19	EntFisc3	Fiscal titular en matèria de violència de gènere	—	Gener 2017
20	EntGrup1	Entrevista grupal a dues advocades especialistes en violència masculista	Barcelona	Abril 2015

⁵⁵⁷ Tal com s'ha explicat al capítol de metodologia, amb l'ànim de preservar al màxim l'anonimat de les persones entrevistades, es limita la informació que es dona en els casos de les persones que ocupen càrrecs que les facin fàcilment identificables perquè hi ha poques persones que el desenvolupen, com és el cas de jutges/sses i fiscals.

21	EntGrup2	Entrevista grupal a un advocat i una advocada	Barcelona	Juliol 2015
22	EntPeriod1	Periodista especialitzat en l'àmbit de la violència masclista	Barcelona	2018
23	EntOfVic1	Psicòloga d'una Oficina de Víctimes del Delicte	—	Agost 2013
24	EntOfVic2	Psicòloga d'una Oficina de Víctimes del Delicte	—	Agost 2015
25	EntOfVic3	Assessora jurídica d'una Oficina de Víctimes del Delicte	—	Agost 2015
26	EntLletrAdm1	Lletrada de l'Administració de Justícia	—	Agost 2013
27	EntLletrAdm2	Lletrada de l'Administració de Justícia	—	Agost 2015
28	EntEntitatAtt	Responsable d'una entitat d'atenció a dones víctimes de violència de gènere	Illes Balears	Juliol 2013
29	EntPolPubl	Responsable local de les polítiques públiques en l'àmbit de la violència masclista	—	Juliol 2013
30	EntRespEnt1	Responsable d'una entitat pública i autonòmica en relació a la violència masclista	—	Agost 2014
31	EntRespEnt2	Responsable d'una entitat pública i autonòmica en relació a la violència masclista	—	Gener 2017
32	EntVic1	Dona víctima de violència masclista	Barcelona	Febrer 2017
33	EntVic2	Dona víctima de violència masclista	Mallorca	Gener 2018

UNIVERSITAT DE
BARCELONA